ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

İZZET ÖZTOPRAK

İLKER ALP

ETHEM RUHİ FIĞLALI

AHMET ÖZGİRAY

FAHRİ SAKAL

M. VEHBİ TANFER

MUSTAFA YILMAZ

GÜLNİHAL BOZKURT

DURSUN ALİ AKBULUT

MUSTAFA ESKİ

İSMET GİRİTLİ

J. BLANCO VILLALTA

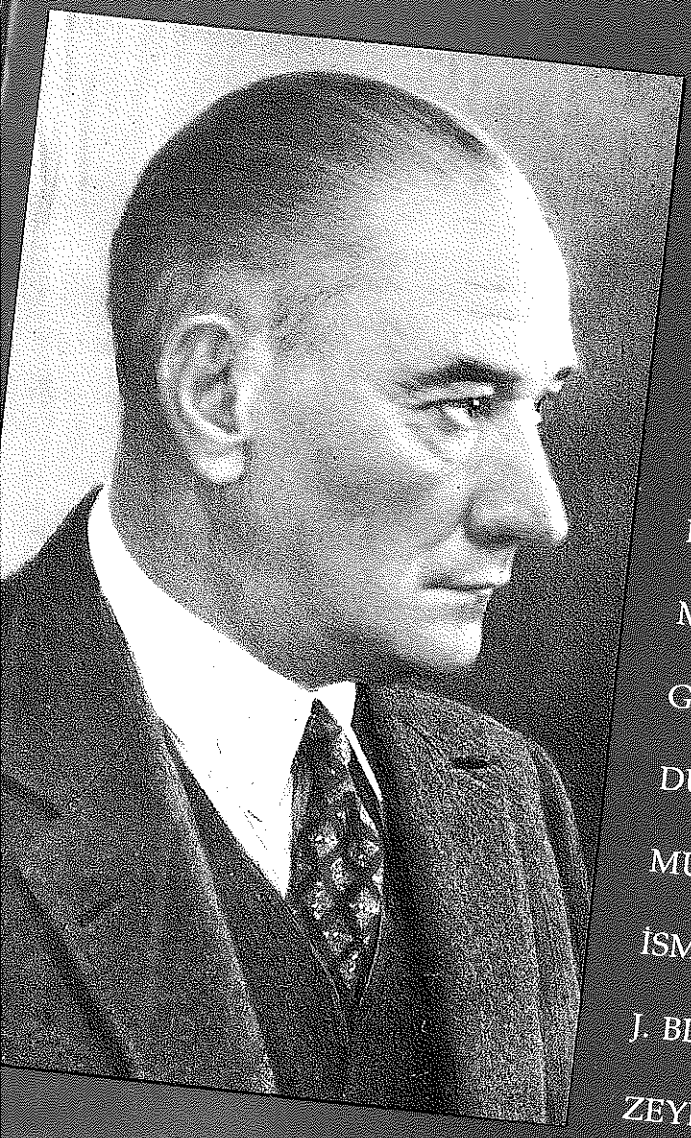
ZEYNELÂBİDİN MAKAS

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XI KASIM 1995 Sayı: 33

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

İZZET ÖZTOPRAK
İLKER ALP
ETHEM RUHİ FIĞLALI
AHMET ÖZGİRAY
FAHRİ SAKAL
M. VEHBİ TANFER
MUSTAFA YILMAZ
GÜLNİHAL BOZKURT
DURSUN ALİ AKBULUT
MUSTAFA ESKİ
İSMET GİRİTLİ
J. BLANCO VILLALTA
ZEYNELÂBİDİN MAKAS

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XI KASIM 1995 Sayı: 32

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

DOÇ. DR. İZZET ÖZTOPRAK : Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı..... 565

DOÇ. DR. İLKER ALP : Batı Trakya Türkleri..... 613

PROF. DR. ETHEM RUHİ FIĞLALI : İslam ve Laiklik..... 653

DOÇ. DR. AHMET ÖZGİRAY : İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)..... 687

DR. FAHRİ SAKAL : Ağaoğlu Ahmed'in Trablusgarb, Balkan ve I. Dünya Harbleri Esnasında Kaleme Aldığı "Birlik ve Beraberlik" Yazıları..... 699

M. VEHBİ TANFER : Tevfik Fikret ve Atatürk Üzerindeki Etkileri..... 709

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA YILMAZ : Harold C. Armstrong'un "Grey Wolf Mustafa Kemal An Intimate Study Of A Dictator" (Bozkurt - Mustafa Kemal) Kitabı Üzerine..... 721

PROF. DR. GÜLNİHAL BOZKURT : Ankara'nın Başkent Olmasına Dair Bir Alman Belgesi..... 757

PROF. DR. DURSUN ALİ AKBULUT : Samsun'un "Gazi Günü" ya da 19 Mayıs Bayramı..... 771

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ESKİ : İlk Kadın Milletvekillerinden Hacer Dicle..... 781

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

PROF. DR. İSMET GİRİTLİ : Atatürk ve Cumhuriyet..... 799

BÜYÜKELÇİ J. BLANCO VILLALTA : Büyükelçi J. Blanco Villalta Tarafından Verilen Konferans Metni..... 809

: The Text of Conference By Ambassador Mr. J. Blanco Villalta..... 817

YRD. DOÇ. DR. ZEYNELÂBİDİN MAKAS : Millî Birlik ve Beraberliğimizde Ozanların Rolü..... 825

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XI Kasım 1995 Sayı: 33

LONDRA KONFERANSI ve TÜRKİYE MESELESİNİN CEREYAN–I MÜZAKERATI

Doç. Dr. İZZET ÖZTOPRAK

ÖNSÖZ

"LONDRA KONFERANSI ve TÜRKİYE MESELESİNİN CEREYAN–I MÜZAKERATI" adlı 38 sayfalık eski Türkçe metin 15 Mayıs 1337 (1921) tarihinde Matbuat Hülâsaları No. 5 olarak Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Matbaası'nda basılmıştır. Lâtin harflerine çevirisi ile birlikte değerlendirilişini yayınladığımız bu metnin dışında "Matbuat Hülâsaları" adı altında birçok yayının dışında "Matbuat–ı Ecnebiye Hülâsaları" adlı derginin de Matbuat ve İstihbarat Müdiriyet–i Umumiyesi tarafından çıkarılmış olduğunu biliyoruz. Bu örgütü, kuruluş ve görevlerine ilişkin fazla ayrıntıya girmeksizin tanıtmaya çalışacağız.

Atatürk, 6 Nisan 1920'de Anadolu Ajansı'nı kurmuş, bu örgütün çalışmaları o günler için birinci derecede önem taşıyan iki nokta üzerinde toplanmış bulunuyordu:

1– Türk kamuoyunu yanlış yerlere sürükleyerek, ulusal birliği tehlikeye düşürmek amacıyla içten ve dıştan yapılmakta olan kışkırtma ve yalanlara karşı ulusu uyanık tutmak.

2– Ulusal kurtuluşu sağlamaya yönelik karar ve girişimleri halka zamanında bildirmek.

Anadolu Ajansı, kuruluşundan 7 Haziran 1920 yılına değin görevini elde-

Levent Şahverdi Arşivi

ki olanaklar ölçüsünde yerine getirmiş, Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet–i Umumiyesi'nin kurulmasıyla bu örgüte bağlanmıştır. Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet–i Umumiyesi'nin çalışmalarında şu hususları göz önünde tutması benimsenmişti: "Harice karşı milletin âmâl ve metalibini tanıtmaya ve davamızın meşruiyetini ispata çalışmak ve dahilde milletin efkarını aynı noktada tevhit etmek üzere her vasıtadan istifade ederek mütemadiyen tenvir ve irşad ile meşgul olmaktı". Bunları yapabilmek için bu örgüt; Avrupa basını arasında ulusal ve yasal hakkımızı savunmaya yönelik yayın faaliyetinde bulunacak, dünya basınını sürekli inceleme ve izlemeyle gelişmeleri anlamaya çalışacak, ülke içinde zamanın gerekli kıldığı düşünsel ve psikolojik bilgiyi sağlamak için her türlü araçlardan yararlanarak uyarma görevini yerine getirecek, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde gazeteler yayınlatacak, Türk ve İslâm dünyasını ilgilendiren sorunlar hakkında herkes tarafından kolayca anlaşılabilir broşürler yazdıracak, her tarafta muhabirler bulunduracaktı. Böylece bu kuruluş yalnız basın işlerinin bağlı örgüt olmakla kalmıyor, dış ve iç yayınlar, uyarmalar, istihbarat ve propaganda gibi son derece önemli işleri de yükümlenen merci durumuna geliyordu.

İşte bizim burada eski Türkçe harflerden bugünkü Türkçe'ye çevirerek yayına hazırladığımız LONDRA KONFERANSI ve TÜRKİYE MESELESİNİN CEREYAN–I MÜZAKERATI adlı metin Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet–i Umumiyesi'nin yukarıda işaret ettiğimiz görevleri içerisinde yapmış olduğu yayınlardan biri olarak mütalâa edilmelidir.

Metnin lâtin harflerine çevirisinden önce; onun içeriği olan Londra Konferansı'yla ilgili kısa bir bilgi ile birlikte, bu konferansı konu edinen kimi yerli ve yabancı yayınların yer aldığı "Giriş", bölümü yazmayı uygun gördük. En son kısma da yayınladığımız metnin içeriğine ilişkin kısa bir tanıtım ağırlıklı değerlendirme ve "Ekler" koyduk.

GİRİŞ

21 Şubat – 12 Mart 1921 tarihleri arasında çalışmalarını sürdürmüş olan Londra Konferansı hakkında kısa–tanıtıcı bir bilgi aktarımından önce, böyle bir konferansın toplanmasına neden olan gelişmeleri belirtmek gerekmektedir.

1920 Ağustos ayı sonlarıyla Eylül ayı başlarında Türk – Ermeni sorununa İtilâf Devletleri ve Bolşevikler etkili bir engellemede bulunabilecek ve

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler'in Ermenistan'a karşı yapacağı askerî girişimi önleyebilecek bir durumda değildi. Bu sorunun çözülmesi Ankara Hükûmeti açısından da ivedilik kazanmıştı. 1920 Eylülü'nde başlayan Türk–Ermeni savaşı çeşitli aşamalardan sonra, bilindiği gibi 2/3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması'nın yapılmasıyla son bulmuştu. Bu antlaşma ile Ermenistan devleti zararsız hâle getirilirken, Doğu Anadolu bölgesinde bağımsız bir Ermenistan kurulması hakkındaki ümit ve projeler suya düşmüştü. Doğu sorunu belirli bir ölçüde çözüme kavuşturulmuş oldu.

Öte yandan Doğu'daki bu gelişmeler yaşanırken, Batı'da da İtilâf Devletleri temsilcileriyle Tevfik Paşa Hükûmeti'nin girişimleriyle 5 Aralık 1920 tarihinde Bilecik'te İstanbul Hükûmeti'yle, Ankara Hükûmeti'ni temsilen heyetler görüşmelerde bulunmuşlardı. Bu görüşmelerden İtilâf Devletleri bakımından umulan Sevr koşullarının uygulanabilirliğini sağlayacak bir ortamın Anadolu'da oluşturulmasını gerçekleştirmekti. Buna en büyük engeli o güne değin Batı'dan Yunan, Doğu'dan Ermeni ve Güney'den Fransız saldırılarıyla ortadan kaldırılamamış olan "Mustafa Kemal" olgusu oluşturuyordu. Bu durumda bir de görüşmeler yolu denenecek Ankara, İstanbul'a bağlanmaya çalışılacaktı. İşte Batı dünyası Bilecik görüşmelerine böyle bakmıştı; fakat düşünülen elde edilememişti.

14 Kasım 1920'de yapılan Yunan seçimleriyle iktidara kralcılar gelmiş, İtilâf Devletleri'nin 3 ve 8 Aralık 1920 tarihli notalarına karşın Aralık başında yapılan genel oylama neticesinde Konstantin ülkesine dönmüştü. Kral Konstantin ve yeni Yunan Hükûmeti'nin Başkanı Rallis İtilâf Devletleri'ne karşı Sevr Antlaşması'nın kendilerine verdiği yükümlülüğü yerine getirmekten yoksun olmadıklarını göstermek ve onların güvencesini yeniden sağlamak için askerî saldırıda bulunmaya karar vermişlerdi. Bunun neticesinde 6–11 Ocak 1921 tarihleri arasında I. İnönü Savaşı cereyan etmiş, Ankara Hükûmeti'nin henüz yeni oluşturduğu düzenli ordusu Yunanlılar karşısında başarılı olmuştu.

Londra Konferansı'nın toplanması yolunda Türkiye dışında cereyan eden bir diğer gelişmeye, Ocak 1921'de Fransa'da yapılan seçimlere değinmek gerekiyor. Bu seçimlerin sonucunda 16 Ocak 1921'de Aristidi Briand başbakan olmuştu. Yeni başbakan 20 Ocak 1921 tarihinde Fransız Mebuslar Meclisi'nde yaptığı konuşmada Türkiye ile ilgili olarak yapılması istenen barışın gerçekleşmesinin ivedilik gösterdiğine değinerek, ortaya çıkan uluslararası yeni

Levent Şahverdi Arşivi

durumun Doğu Sorunu'nu çözmek üzere bağlaşıklarıyla dostça görüşme-lerini sürdürmelerini gerekli kıldığını belirtmişti.

25 Ocak 1921 tarihinde toplanan Paris Konferansı'nın ikinci gününde alınan karara göre, 21 Şubat 1921'de Londra'da İtilâf Devletleri temsilcilerinden oluşan bir konferans toplantıya çağrılacaktı. Bu konferans Doğu Sorunu'nu çözüme kavuşturmak için Yunan ve Türk temsilcilerini dinleyecekti. Bu karar Briand tarafından 26 Ocak 1921'de Atina ve İstanbul hükûmetlerine bildirilmişti. İstanbul Hükûmeti Ankara Hükûmeti ile birlikte Türkiye'yi temsil edecek bir kurulun oluşturulmasını kararlaştırmakta özgür olacaktı. Ankara Hükûmeti'ne konferansa katılma önerisi İstanbul Hükûmeti'nce yapılacaktı. Bu hususla ilgili olarak Tevfik Paşa Hükûmeti ile Ankara Hükümeti arasında yoğun bir yazışma sözkonusu oldu. Sadrazam Tevfik Paşa, 27 Ocak 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta kendisinin veya yetkili temsilcilerinin Londra'ya gidecek olan Osmanlı heyetine katılmasını istiyordu. Bu yazışmalar bir süre devam etti. İstanbul Hükûmeti'nin amacı Anadolu'yu eskiden olduğu gibi İstanbul'a bağlamaktı; Ankara Hükûmeti'nin amacı ise, Türkiye ile ilgili her çeşit sorunun çözümü hususunda ve Türkiye'nin geleceğini belirleme konusunda tek–meşru bağımsız kuvvetin TBMM olduğu idi.

Ankara, müttefikler tarafından çağrıldıkları takdirde konferansa katılmayı kararlaştırmış ve bir heyet bile seçmişti. Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bu heyetin üyeleri Cami, Yunus Nadi, Hüsrev ve Zekâi beylerden oluşuyordu. İstanbul Hükûmeti'nin delegeleri ise Sadrazam Tevfik Paşa ile Mustafa Reşid ve Osman Nizami paşalardan meydana gelmişti. Londra Konferansı'na Türkler'in davet edilmesinden amaç Sevr Antlaşması'nın bazı hususlarının değiştirilmesi idi. Oysa, Anadolu Misak–ı Millî'yi esas alacaktı, arzulanan bir barışın gerçekleşmesi konferansta savunulan programların bütünüyle farklı olmasından dolayı da mümkün görünmüyordu. Konferansta TBMM açısından elde edilecek tek yarar Misak–ı Millî'nin dünya kamuoyuna tanıtılması olacaktı. Hem Mustafa Kemal'in Bekir Sami'ye verdiği direktifler olsun hem de Fevzi Paşa'nın Millet Meclisi'ndeki açıklamaları olsun, Ankara Heyeti'ne verilecek programın esasını Misak–ı Millî'nin oluşturacağını ortaya koymuştu.

Londra Konferansı ilk toplantısını 21 Şubat 1921'de yaptı; İstanbul delegeleri o günkü toplantıya çağrılmamıştı. Ankara delegeleri de henüz Paris'de

Levent Şahverdi Arşivi

idiler. 23 Şubat 1921 tarihli oturumda hem İstanbul hem de Ankara hükûmetlerinin temsilcileri dinlendi. Londra Konferansı'nın çalışmalarından kalıcı bir sonuç çıkmamıştı.

Ankara Heyeti'nin başkanı Bekir Sami Bey, kendisine verilen yetkilerin dışına çıkarak Fransa, İtalya ve İngiltere ile ayrı ayrı anlaşmalar imzalamıştır. Bunlar TBMM'ince red edilmiş ve Bekir Sami Bey de istifa etmek zorunda kalmıştır. (Londra Konferansı'nın özeti ve ilk toplantı zaptının bir kısmının aynen aktarıldığı bir eser olarak M. Cemil'in **Lozan** I. cild, İstanbul 1933, s. 404–419, bakılabilir.)

Londra Konferansı'yla ilgili olarak yapılmış olan yerli ve yabancı yayınların görülebilenlerinin tanıtım ve değerlendirilmesine gelince; bilindiği üzere 1919–1927 arası döneme ilişkin en önemli kaynak durumunda olan yayınlardan birisi, kuşkusuz Atatürk'ün **Nutku**'dur. Çoğu kez Büyük Nutuk olarak da adlandırılan bu eserin konumuz olan Londra Konferansı'yla ilgili olarak verdiği bilgilere baktığımızda Tevfik Paşa'nın Paris Konferansı (25 Ocak 1921) kararını bildiren telgrafı ile konuya girildiği görülmekte, bunu Mustafa Kemal ile Tevfik Paşa'nın karşılıklı uzun yazışmaları izlemektedir. Bu arada zaman zaman Mustafa Kemal'in TBMM'inde yaptığı açıklamalar yer almakta; Ankara Meclisi'nin o tarihlerde kabul ettiği Anayasa'ya (Teşkilât–ı Esasiye Kanunu), onun tarihçesine değinilerek atıfta bulunulmakta, Londra Konferansı'yla ilgili TBMM kararı yer almakta ve konferansa Ankara Heyeti'nin nasıl katıldığı açıklanmaktadır (Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), Nutuk–Söylev, C. II 1920–1927, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1984, s. 745–773).

Londra Konferansı'yla ilgili son derece önemli bir belge, Kültür Bakanlığı'nca yayınlanan **"Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge) 1919–1923 C.I"** adlı eserin –eski Türkçe fotokopi ve çevirisiyle birlikte– s. 276–315 arasında yer almış bulunuyor. 46 nolu bu belge Londra Konferansı hakkında Hariciye Vekili Bekir Sami Bey heyeti tarafından Ankara Hükûmeti'ne sunulan rapordur. Oldukça uzun olan rapor söz konusu konferans hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Birinci elden kaynak durumunda olan bu raporun bugüne değin yapılan araştırma ve incelemelerde önemiyle mütenasip olarak kullanıldığı söylenemez. Ankara Dışişleri Bakanlığı arşivinin kapalı olduğu düşünülürse, bu belgenin verdiği bilgilerin önemi kendiliğinden ortaya çıkar.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Kurtuluş Savaşı'nın silâhlı vuruşma dönemi (1918–1922) ve Cumhuriyet Türkiyesi için çok önemli bir kaynak durumunda olan **TBMM Zabıt Ceridleri** ile **TBMM Gizli Celse Zabıtları**'nın Londra Konferansı bakımından Ankara Meclisi'ndeki konuyla ilgili tartışmaları ve farklı görüşleri yansıtmasının ne denli önemli olduğunu belirtmek istiyoruz. Bu kaynakta Batılı devletlerin Türkiye'ye karşı izledikleri politikalar ile Ankara Meclisi'nin programı arasındaki çelişkileri gözlemek olanaklıdır. Bu hususlar bakımından özellikle Gizli Celse Zabıtları'nın I. cildi dikkate değerdir.

Konumuzla ilgili önemli bir başka kaynağı dönemin gazeteleri oluşturmaktadır. Bunların içerisinde Ankara'nın düşünce ve görüşlerini aksettirmesi bakımından **Hâkimiyet–i Milliye**'yi hemen belirtmek gerekmektedir. Bu gazete ile birlikte İstanbul'da yayınlanmakta olan **İkdam** gazetesinin Londra Konferansı'yla ilgili olarak verdikleri haber ve bilgilerin yanısıra kimi zaman çıkmış başyazıları oldukça önemli ve dikkat çekicidir. Bu iki gazeteden başka **Vakit, İleri, Alemdar** gazetelerini de saymak gereklidir. Bu gazetelerin Şubat 1921 başlarından, Mart 1921 sonlarına kadarki sayıları konumuzla ilgilidir. Gazetelerin bu sayıları; Londra Konferansı'na davet konusu, İstanbul ve Ankara Hükûmetleri'nin bu hususla ilgili tutum ve davranışları, Ankara ve İstanbul heyetlerinin seçim konuları ve bunlara verilen yetki hususu, söz konusu konferansa katılım ile görüşme ve gelişmeler hakkındaki haber ve değerlendirmeler bakımından kayda değerdir.

Özellikle belirtmek ve vurgulamak istediğimiz bir diğer kaynak Yunus Nadi'nin **Cumhuriyet** gazetesinde 07.05.1924 – 01.05.1926 tarihleri arasında kaleme almış olduğu "Yeni Gün'den Cumhuriyet'e Kadar" adlı yazı dizisidir. Bu yazı dizisi sadece Londra Konferansı'yla ilgili olmayıp Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan itibaren Türk Kurtuluş Savaşı'nın belirli bir dönemine kadarki gelişmeleri sadece bir anı nakletme biçiminde değil birçok belgeleri ki bunlar arasında kimi resmî yazışmalar vardır, dayalı olarak açıklayan bir çeşit araştırma–inceleme yazısıdır. Yunus Nadi'nin Londra Konferansı'na katılan Ankara heyetinde delege olarak bulunduğu gözönüne alınırsa, bu yazı dizisinin konumuz bakımından ne denli önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkar.

Üzerinde durulması gerekli bir diğer eser İbnül Emin Mahmud Kemal İnal'ın **"Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar"**, İstanbul 1940–1953, adlı eseridir. Bu eser özellikle İstanbul heyetinin seçimi, konferanstan beklentileri ve

Levent Şahverdi Arşivi

konferans görüşmeleri sırasındaki tutumu açısından değer taşımaktadır. Kullandığı kaynaklar bakımından da önem arzetmektedir. Kısa fakat derli-toplu bir bilgi aktarımı açısından dikkati çeken bir diğer eser de Ali Türkgeldi'nin **"Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi"**, Ankara 1948 adlı yayını olup, Londra Konferansı s. 136–141 arasında yer almıştır.

M.Cemil tarafından yazılmış olan **"Lozan, Birinci Cilt**, İstanbul 1933" adlı eser, Londra Konferansı bakımından Türkiye'de oldukça fazla kullanılan bir araştırma olup, Birinci Dünya Harbi'nden Lozan'a kadarki dönemi ele almakta, eserde, çeşitli konferans ve antlaşmalarla, dış devletlerin Türkiye politikalarına yer verilmektedir. Londra Konferansı'yla ilgili olarak ilk günlerde toplanan oturumların oldukça geniş özetleri yer almaktadır. Yazar, s. 400–419 arasında adı geçen konferansa ait yaptığı açıklamaları çoğunlukla kendi ifadesiyle "Driyol'un Yunanistan'ın Diplomasi Tarihi, C. 5'ten" aktarmış görünmektedir.

Yusuf Hikmet Bayur tarafından yazılmış olan **"Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1973" adlı kitap sadece Londra Konferansı için değil genel olarak dış siyasa bakımından araştırmalarda en çok başvurulan eserler arasındadır. Londra Konferansı s. 78–89 sayfalar arasında yer almış olup, konferansla ilgili bilgilerin kaynağı pek gösterilmemiş, Atatürk'ün **Nutku** ile **Le Matin** gazetesine zaman zaman atıflarda bulunulmuştur. Bununla birlikte aktarılan bilgilerin oldukça doyurucu olduğu söylenebilir.

Dış ilişkiler konusuyla ilgili olarak yayınlanan ve çeşitli baskıları yapılan, Londra Konferansı'na da yer vermiş bulunan bir başka tetkik eser de "Mehmet Gönlübol – Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919–1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1990" adlı çalışmadır. Londra Konferansı'yla ilgili bölüm s. 23–29 arasını kapsamakta olup, kullanılan kaynaklar arasında **Nutuk**, Halide Edip Adıvar'ın **Türkün Ateşle İmtihanı** bulunmakta, söz konusu konferansa ait ayrıntılı bilgi için daha önce tanıtımını yaptığımız Bayur'un adı geçen yapıtı ile şu eser gösterilmektedir: Toynbee, **The Western Question in Grece and Turkey**, Boston: Houghton Mifflin Co 1923.

İki mütareke arası gelişmeleri önemli ve yetkin kaynakları oldukça fazla kullanarak dört kitap halinde yazmış olan Selahattin Tansel'in eseri-

Levent Şahverdi Arşivi

nin Londra Konferansı'yla ilgili kısmının tanıtımına gelince; 4. kitabın 35–57. sayfalar arasında geniş bir biçimde ve ağırlıklı olarak yerli kaynakları – bunların arasında zaman zaman arşiv belgelerine de atıfta bulunulmuştur– kullanarak adı geçen konferansa ait tarihî gelişimi açıklayan yazarın dayandığı eserler arasında ilk göze çarpan şunlardır: Atatürk'ün Nutku, Bayur- ve M. Cemil'in yukarıda anılan kitapları, yine daha önce tanıttığımız İbnül Emin Mahmud Kemal İnal'ın Osmanlı Döneminde Son Sadrazamlar'ı, TBMM Zabıt Ceridesi ve Ali Türkgeldi'nin Mondros ve Mudanya Mütarekeleri'nin Tarihi'dir.

Dışişleri Bakanlığı'nca resmî yayın olarak çıkarılan kitaplar arasında konumuzla ilgili olarak dikkati çeken eser, **"Kurtuluş Savaşımız (1919–1922)"**dır. Bu kitabın önemli bir özelliği çoğunlukla belge yayınına dayanmış olmasıdır. Paris Barış Konferansı'ndan Mudanya Mütarekesi'ne değin dönem içerisindeki diplomatik gelişmeleri içeren kitapta konferansla ilgili gelişmeler Nutuk ile Sabahattin Selek'in **Anadolu İhtilali**'ne dayanarak açıklanmıştır. Bu kitapta, hiçbir Türkçe yayında bulunmayan Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı sırasında Fransız, İngiliz ve İtalyanlarla kendi inisiyatifiyle imzalamış olduğu antlaşmaların metinleri yer almaktadır.

Salahi Sonyel'in önce makale olarak "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Batı Siyasamız (Nisan 1920– Mayıs 1921), **Belleten** Cilt XLV, sayı 177 Ocak 1981" şeklinde yayınladığı daha sonra çıkardığı **"Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Ankara 1986" adlı kitabında yer almış olan çalışmasına gelince; Londra Konferansı'nın İngiliz Dışişleri belgelerine dayanılarak incelendiği en kapsamlı yayınların başında geldiğini söylemek yanlış olmaz. Bu belgelerden sonra yazarın kullandığı önemli bir kaynak Atatürk'ün Nutku olmuştur.

Bilâl N. Şimşir tarafından Türk Tarih Kurumu yayınları arasında çıkmış olan **"İngiliz Belgelerinde Atatürk (1918–1938) Cilt 3, Ocak–Eylül 1921** Ankara 1979" adlı eser Londra Konferansı öncesi, konferansa davet, görüşmeler ve öneriler bakımından son derece önemli İngiliz Dışişleri Belgeleri'nin fotokopileriyle birlikte kısa Türkçe özetlerini içermekte olup, birinci dereceden bir tarih kaynağı konumundadır.

Kimi yabancı yayınların Londra Konferansı açısından değerlendirilişine gelince; Roderic H. Davison'un "Turkish Diplomacy from Mudros to

Levent Şahverdi Arşivi

Lausenne", The Diplomats 1919–1939, Princeton University Press: 1953 adlı makalesinde Londra Konferansı'na birkaç sayfa içinde değinmiş olup, konferansla ilgili olarak şu eserleri önermiştir: Mustafa Kemal, **Nutuk**; Toynbee, **The Western Question in Grecee and Turkey**; Edouard Qriault et Michel L hétitier, **Histoire diplomatiqe de Gréce de 1821 a nos Jours, Paris 1926; Oriento Moderno, I (1921).**

Oriente Moderno İtalyanca bir süreli yayın olup Türkiye üzerine yapılacak yayınlarda önemli bir kaynağı oluşturur. Burada yer alan yayınlar sadece siyasî nitelikli olmayıp, aynı zamanda iktisadî konuları da kapsamaktadır; bu yayınların çoğunluğu da ilgili dönemde çıkmış olan eski Türkçe süreli yayınlardan aktarılmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere hem Türk hem de yabancı araştırıcıların sık sık başvurduğu bir başka yayın da şudur: Toynbee, **The Western Question in Grecee and Turkey**, London 1923. Toynbee, bu eserinde Londra Konferansı'na s. 93–97 arasında yer vermiş olup, konferansla ilgili gelişmeleri de İngilizler'in ünlü gazeteleri **The Times**'in Şubat–Mart 1921 sayılarında çıkan kimi yazılardan aktarma yapmak suretiyle vermiştir. Yazar, kitabını İngiliz belgelerinin kullanımının mümkün olmadığı bir yılda (1923) yazdığından dolayı bu durum son derece doğaldır.

Yeni Türkiye ile ilgili politik gelişmeleri açıklayan bir diğer ilginç yayın da Kurt Ziemke'nin, **Die neue Türkei politische Entwicklung 1914–1929**, Stuttgard 1930 adlı kitabıdır. Bu kitabın, yazıldığı döneme göre oldukça zengin bir bibliyografyaya dayandırıldığı görülmekte, Bekir Sami'nin Londra Konferansı'nda savunduğu programın iktisadî–malî tam bağımsızlığı içerdiği ve bu programın daha sonra da Lozan'da gündeme getirilerek, bu hususta Türkiye'nin ısrarlı olduğu yer almaktadır.

Londra Konferansı'nın kimi zaman kısaca yer aldığı, kimi zaman da bulunmadığı, Türkiye'nin dış ilişkilerinin, yaptığı antlaşmaların ve O'nun paylaşımına ait diplomatik belgelerin söz konusu edildiği kitapların bazıları da şunlardır: Harry Howard, **The Partition of Turkey; A Diplomatic History, 1913–1923, Norman, Okla., 1931;** Jane Degras, **Soviet Documents on Foreign Policy, C. I (1917–1924), London: Oxford University Press, 1951.** Hurewitz, J.C., **Diplomacy in the Near and Middle East; A Documentory Record: 1914–1956 C. II, Princeton, New Jersey 1956.**

Levent Şahverdi Arşivi

Eliot Grinell Mears, **Modern Turkey (1908–1923), 1924.** Son olarak üzerinde duracağımız kaynak Londra Konferansı'nın İngilizce tutanaklarının yer aldığı **"Documents on British Foreign Policy 1919–1939 First Series, Volume XV International Conferences and Conversations 1921, s. 127–411**'dir. Bu temel kaynakta konferansın ilk oturumu Şubat 1921 (No 14) ile başlıyor ve son oturum da 12 Mart 1921 (No 60) de sona eriyor. Bu iki tarih arasındaki oturumlara Türk delegeleri (İstanbul ve Ankara heyetleri) zaman zaman katılmışlardır. Kaynağın s. 168'de İstanbul ve Ankara heyetlerinde yer alan delegelerin isimleri bulunmaktadır. Türk heyetlerinin dinlendiği ilk oturum tarihi 23 Şubat 1921 olup, bu çok önemli kaynağın 168–174 sayfaları arasında yer almıştır.

Matbuat Hülâsaları: Numara: 5

LONDRA KONFERANSI

ve

TÜRKİYE MESELESİNİN CEREYAN–I MÜZAKERATI

15 Mayıs 1921

Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası

Mündericat

Birinci Kısım:

1– Şark meselelerini tetkik eden konferansların tarihçesi (23 Mart tarihli İstikbal gazetesinden)

2– Londra Konferansı'na davet kararı ve notası

3– Ankara ve İstanbul arasındaki telgraf muhaberatı

4– Heyet–i Murahhasımız

5– Hariciye vekili Bekir Sami Bey'in devletlere gönderdiği 2 Şubat tarihli telgraf

6– Briand, Sforza ve Çiçerin'in nokta–i nazarı

7– Konferans davetinin Atina'daki tesiratı ve Yunan Hükûmeti'nin

Levent Şahverdi Arşivi

beyannamesi

8– Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın nutku

İkinci Kısım

9– Londra Konferansı müzakeratı hakkında resmî tebliğler

21 Şubat – 26 Şubat, 4 Mart, 9 Mart, 10 Mart, 12 Mart celseleri.

10– Netice:

Bekir Sami Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya konferans mukarreratı hakkındaki son telgrafı.

Bu babda İstanbul'un neşr ettiği tebliğ–i resmî

BİRİNCİ KISIM

Şark meselelerini tetkik eden konferansların tarihçesi.

Şark meseleleri şimdiye kadar bir çok konferansların zemin–i müzakeratı olmuştur. Mütarekeyi müteakip şark meselesi ve Türkiye sulhiyle iştigal etmiş olan bu konferanslar hakkındaki şu küçük tarihçeyi Trabzon'da münteşir (İstikbal) gazetesinden nakl ediyoruz:

1919 senesi Şubatı'nda Paris Konferansı

İlk konferans 1919 senesi Şubatı'nda Paris'de inikad eyledi. İlk önce Almanya'ya tekellüf edilecek şerait–i sulhiye ile meşgul olan konferans bir çok müzakerat neticesinde tesbit eylediği esasatı sene–i mezkure Mayısı'nda Alman murahhaslarına tevdi ettikden sonra Wilson'un da iştirakiyle nihayet şark meselesine temas etti.

O sıralarda aleyhimizde zulem şayialar deveran ediyordu. Mayıs'ın onbeşinde devletlerin müsaadesiyle Yunan kuvvetleri tarafından İzmir'in işgali vaki oldu. Gerçi mevki–i iktidarda bulunan Damad Ferid kabinesi bu hadiseyi protesto etti. İstifa ile çekildi ise de tekrar buna, ehile, tevdi–i umur eyledi ve sarayda bir şura–yı saltanat akd edilerek konferans nezdinde teşebbüsatta bulunuldu. Osmanlı heyet–i murahhasasının Paris'e azimeti için devletlerle muhabereye ibtidar olundu.Bunun neticesi olarak Damad Ferid yanına aldığı bir heyetle Paris'e giderek o vakit (Onlar Meclisi) denilen konferansa ma'hud muhtırasını tevdi eyledi. Bu vazife için Tevfik Paşa da bir heyet teşkiliyle Paris'e gitmiş ise de Ferid'in muhtıra verdiği zamana yeti-

Levent Şahverdi Arşivi

şememişti. Maahaza konferansa riyaset eden o zamanki Fransa Başvekili (Clemencau) muhtıraya konferans namına cevap verirken Türkiye meselesinin müzakeresi te'hir edildiğinden bahisle temdid-i ikâmete lüzum olmadığını ve lüzum görülürse tekrar çağırılacağını bildirmesi üzerine heyetler avdet eylemişti. 1919 senesinin baharı böyle geçtiği gibi mevsim-i sayfî de güzar eyledi. Bu arada Amerika, Wilson prensiplerinin alet-i şer ve tecavüz olduğunu görmeden mütevellid bir infial ile şark işleriyle uğraşamayacağını bildirdiği gibi Anadolu'da temerküz eden Kuva-yı Milliye'nin teklifatına tahammül edemiyen Damad Ferid kabinesi sene-i mezkure Teşrinevvelinde sukut ederek yerine Ali Rıza Paşa kabinesi gelmiş, Kuva-yı Milliye'yi tatyib ile Meclis-i Meb'usan'da içtimaa davet eylemişti.

Almanların (Versay) musâlahası akd edildikten sonra (Wilson) dan maada Düvel-i İtilâfi'ye ricali epeyce müddet Paris'de kalarak şark meselesi hakkında tetkikatda bulunmak ve şerait-i sulhiyemizin esaslarını hazırlamak üzere bir takım komisyonlar teşkil ile ara sıra komisyonların netice-i tetkikatını müzakereye başlamışlarsa da Paris'teki başvekiller kendi memleketlerinin umur-ı ilcaatiyle şark işlerini Paris'deki süfera konferansına havale ile memleketlerine gitmişlerdi. Bunun üzerine Paris'deki İtilâf süferası Fransa hariciye nazırının taht-ı riyasetinde içtima ile müzakeratda bulunmuş ise de müsbet bir neticeye rabt etmeden Londra'da içtimaa karar verdi.

1920 senesi Şubatı'nda Londra Müzâkeratı

İngiltere hariciye nazırı (Kürzon) un taht-ı riyasetinde cereyan etmeye başlamış ve Düvel-i İtilâfiye ricali vakitlerini müsait bularak Nisan'a kadar bize ait esasat-ı sulhiyeyi Londra'da ihzar ve ikmal eylemişlerdi.

Bu arada 1920 senesi Martı'nın onaltıncı günü İngilizler İstanbul'u işgal ile münevveran-ı memleketi Malta'ya nef ü tagrib ettiği için Ali Rıza Paşa ve bilâhare Salih Paşa kabineleri istifa ederek yine mevki-i iktidara Damad Ferid kabinesi getirilmiş idi.

Nisan Evasıtında San Remo Konferansı

Nisan evasıtında İtalya'nın güzel (San Remo) kasabasında içtima eden Düvel-i İtilâfiye başvekilleri bir hafta kadar müzakereden sonra tesbit eyledikleri muahedeyi almak için Türkiye heyet-i murahhasının Mayıs'ta Paris'e azimetlerini bildirmişti. Bu davet üzerine bir heyet riyasetinde giden

Levent Şahverdi Arşivi

Tevfik Paşa, Damad Ferid'den evvel Paris'e muvasalatla o vakit başvekil olan şimdiki reisicumhur mösyö Millerand'ın taht-ı riyasetindeki konferanstan muahedeyi almış ve bunun muhteviyatını devlet mefhumiyle kabil-i te'lif görmediğini telgrafla bildirmişti. Damad Ferid de ahiren Paris'e yetişmiş, konferansa bir muhtıra vermiş ise de devletler Ağustos'un onuncu günü muahedeyi imza etmekliğimizi teklif eylemelerine mebni İstanbul'a avdet eylemişlerdi. Müttefiklerle Almanlar arasında tahaddüs eden ihtilafatın halli için o senenin Haziranı'nda İngiltere, Fransa, İtalya, Belçika murahhaslarından mürekkep olarak, **Boulugne Konferansı** toplandı. Venizelos da nasılsa bu konferansda hazır bulundu. Anadolu'ya istilâ hayalleri etrafında bu adam çok çalıştı. Nihayet Ağustos'un onu takrib etmekle İstanbul'dan birkaç kişi (Feylesof Rıza Tevfik de bu meyandadır) Paris'e giderek (Sevr) imalathanesi salonlarından birinde muahedeye vaz'ı-ı imza eylemişlerdir ki bu muahedenin zirinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya ile bunlara müşarik olan küçük ve harb-i umumiden sonra teşekkül etmiş bir çok hükümet murahhaslarının da imzaları vardır. Hükümat-ı Müttehide-i Amerika ile Hicaz krallığı muahedeyi imza etmemişlerdir. Muahedename imzalanmamış olmakla beraber henüz parlamentolardan geçmemiş ve milletlerin takdirine iktiran eylememiş olduğu için hükümetler şurasında henüz teâti olunmamıştır.

1920 Kanunevvelinde Londra İçtimaı

Bundan sonra şark meselesi bir daha 1920 senesinin nihayetlerinde vakayinin tevlid eylediği nakabil ictinab-ı zaruretler sevkiyle Londra'da itilâf başvekillerinin içtimaında tetkik edilmiştir. Türk milletinin muahedeyi kabul etmeyerek Anadolu'da hazırladığı mukavemet neticesi olarak hâdis olan vaziyet ki –Yunanistan vakayi dahiliyenin âlet-i evsat olmasıyla patlak vermişti– İngiltere, Fransa, İtalya başvekillerini şark meselesini yeniden tetkike mecbur eylemiş ve kanunevvel evasıtında Londra'da içtima edilmişti. Londra Konferansı'nda esaslı bir karar ittihaz edilmedi ve İngilizler'in teklifi üzerine vakayinin biraz daha inkişafına intizaren Paris Konferansı kararlaştırılarak içtimaa nihayet verildi.

1921 senesi Kanunsanisinde Paris Konferansı

Paris Konferansı'nda Almanya'nın tahdid-i teslihat veya tamirat meseleleri görüşülmüş ve şark meselesi üzerine hiçbir şey görüşülmeden İngiliz

Levent Şahverdi Arşivi

hariciye nazırının teklifi üzerine Türk ve Yunan murahhasları da davet olunarak Londra'da akd–i içtima olunması ve Sevr Muahedesi'nin destgah–ı ta'dile vaz'ı kararlaştırılmıştır.

Londra Konferansı'ndan evvel

25 Kanunsani 1921 tarihinde Paris Konferansı'nda şark meselesinin müzakeresi için 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da Türkiye ve Yunanistan murahhaslarının da iştirakiyle bir konferans akd edilmesine karar verilmiş ve bu karar Fransa Başvekili (Briand) tarafından atideki nota ile Türkiye ve Yunanistan hükümetlerine tebliğ olunmuşdur.

(Londra Konferansı'na davet notası)

Paris Konferansı'nın 25 Kanunsani tarihli içtima karar–ı suretidir:

1– Anadolu meselesinin müzakeresi için 21 Şubat 1921'de Düvel–i Müttefike murahhaslariyle Türkiye ve Yunanistan murahhasları arasında Londra'da bir konferans akd edilecektir.

2– Müzakeratın esasını devletler ve Türkiye tarafından imza edilmiş olan Sevr Muahedesi teşkil edecek ve hadisattan dolayı lüzum görülebilen ta'di-lâtın icrası hakkı muhafaza olunacaktır.

3– Türk hükümetinin daveti Mustafa Kemal veya Ankara hükümetince tasdik olunan murahhasların da Osmanlı heyet–i murahhasasına dahil olması şartiyle vaki olacaktır.

4– Yunan hükümeti aynı zamanda konferansa iştirak etmek üzere davet edilecektir. (Briand)

(Briand) tarafından İstanbul'a vaki olan bu tebliğ Tevfik Paşa tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne atideki telgrafla bildirilmiş ve Büyük Millet Meclis'i Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından da berveche zir cevap verilmiştir.

★ ★ ★

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

25 Kanunsani 1921 tarihinde Paris de inikad eden meclis tarafından müttehiz mukarrerat: Şark meselesinin hallini müzakere etmek üzere 21 Şubat'da Londra'da Düvel–i Müttefike murahhaslarıyla Osmanlı ve Yunan hükümetleri murahhaslarından mürekkeb bir konferans ictima olunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Mevcud muahedede hadisat dolayısıyla zaruri görülecek tadilat icra edilecektir. Hükümet–i Seniye'ye gönderilecek davet Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankaraca mezuniyet–i lazımeye haiz murahhasların Osmanlı heyet–i murahhasası meyanında bulunmalarıyla meşruttur. İş bu mukarrerat Düvel–i Müttefike'nin İstanbul mümessilleri tarafından tebliğ edildi.Tayin buyin buyuracağınız murahhaslar buradan intihab edeceğimiz zevat ile birleşerek azimet eylemek üzere karar ve cevabınıza intizar ediyorum.

Tevfik

★ ★ ★

İstanbul'da Tevfik Paşa Hazretlerine

İrade–i milliyeye müsteniden Türkiye'nin mukadderatına vazulyet olan yegâne meşru ve müstakil kuvve–i hakime Ankara'da müstemirren münakit, Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Türkiye'ye müteallik bilcümle mesailin halline memur ve her türlü münasebat–ı hariciye de muhatab ancak işbu meclisin heyet–i hükümetidir. İstanbul'da herhangi bir heyetin minküllivücuh bir bir vaz'–ı meşru ve hukukisi yoktur. Binaenaleyh böyle bir heyetin kendine hükûmet namını vermiş vermiş olması milletin hukuk–ı hakimiyetine sarahaten mugayir ve bu nam altında memleket ve milletin hayatına ait mesailde harice karşı kendini muhatap göstermesi nakabil–i tecvizdir. Heyetinize teveccüh eden vatanî ve vicdanî vazife derhal hakikat ve vaziyete iktifa ederek millet ve memleket namına meşru, muhatab hükûmetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilân etmektir.

Millet ve memleketimiz namına salahiyet–i meşruaya sahip hükûmetin Ankara'da olduğu Düvel–i İtilâfiyece takdir edildiği şüphesiz bulunduğu halde düvel–i mezkurenin bu nokta–i nazarlarını izharda teehhür etmeleri İstanbul'da mütevassıt bir heyetin mevcudiyeti kendileri için istifadeli olabileceğini zannetmelerinden neşet etmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sulh ve müsalemeti ciddiyet ve samimiyetle arzu ettiğini ve yalnız hukuk–ı milliyenin tanınmasını talebden ibaret olan şeraitini mükerreren ilân ve iş bu hukukun tasdiki halinde teklif olunacak müzakeratı kabule amade olduğunu beyan eylemiştir. Düvel–i İtilâfiye Londra'da akd edecekleri konferansda şark meselesini adl ü hak dairesinde halletmeye karar vermişler ise davetlerini doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne tevcih etmelidirler. Şerait–i anife dairesinde vuku bulacak da-

Levent Şahverdi Arşivi

vetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından hüsn–i kabul edileceğini tekrar beyan eyleriz.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal.

Konferansa iştirak kararı

Büyük Millet Meclisince Londra Konferansı'na iştirak ve adem–i iştirak hususunda devam eden müzakerat–ı medide neticesinde müstakilen iştirak esası kabul olunarak 5 Şubat 1337 – 1921 tarihinde zevat–ı âtiye murahhas olmak üzere intihab edilmişlerdir.

Heyet–i murahhasa reisi: Hariciye Vekili Bekir Sami Bey

Dahiliye Vekil–i Sabıkı Cami Bey

İzmir mebusu Yunus Nadi Bey

Trabzon mebusu Hüsrev Bey : Heyet–i Murahhasa Azası

Adana murahhası Zekai Bey

Konferansa iştirak kararının devletlere tebliği

Hariciye Vekili Bekir Sami Bey tarafından devletlere gönderilen telgraf sureti

Bu telgraf (Amerika Hariciye Nezareti, Amerika Kongresi Riyaseti, İngiltere Hariciye Nezareti, Lordlar ve Avam Kamaraları Riyasetleri, Fransa Hariciye Nezareti, Mebusan ve Ayan Riyasetleri, İspanya, Almanya, Avusturya, Norveç, İsveç, Danimarka, Hollanda Hariciye Nezaretleri ve Meclis–i Mebusan ve Ayan Riyasetleriyle İsviçre Hariciye Nezareti'ne ve Federal Meclis Riyasetlerine keşide edilmiştir)

Ankara: 2 Şubat 1921

"1921 Kanunsanisinin 29 ve 31 indeki tebligatımız zeyl olarak berveche ati hususatı piş–i ıttılânıza vaz' ile mübahi bulunmaktayız. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti sulhu şedid ve samimi bir surette arzu etmektedir. Şubat'ın yirmibirinde Londra'da inikad edecek olan konferans şark meselesini müzakere ve Türk muahedesi mevadını tayin edeceği cihetle bu konferansta Türkiye'yi temsil ve menafini müdafaa hakkı doğrudan doğruya millet tarafından intihap edilmiş olan Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Binaenaleyh Türkiye ve Türk milleti namına söz söylemeye yegâne salâhiyettar bu mecli-

Levent Şahverdi Arşivi

sin murahhaslarıdır. Bu hakka istinaden Türk milletinin muhakk metalibine muvafık talimatı hamil bulunan heyet–i murahhasamızın hareket etmek üzere olduğunu tebliğ etmekle şerefyab bulunuyoruz. Yevm–i hareket ayrıca bildirilecektir.

Bekir Sami

Londra Konferansı hakkında itilâf devletleri rical–i siyasiyesinin beyanatı

Fransa Başvekili Briand'ın beyanatı: 3 Şubat 1921

(Şark meselesi için Londra'da bir konferans akdi karargir olmuştur. Mezkur konferansa Düvel–i Müttefike mümessilleriyle beraber Türkiye'deki iki hükûmet mümessilleri. Yunanistan davet edilecektir. Bu konferansta Sevr Muahedesi'nde icra edilecek tadilat tetkik edilecek ve bilnetice bizim için Kilikya meselesi hal edilecektir).

İtalya Hariciye Nazırı Sforza'nın beyanatı: 2 Şubat 1921

(Geçen haziranda Boulugne'deki ilk içtimadan beri boşu boşuna vaki olan tekliflerim şimdi kabul edilmiştir. Hal–i hazırda Türklerin ve Yunanlıların hakiki menfaatlerini idrak etmeleri ümid edilebilir. Bizzat kendilerini ve istikballerini emin gören milletler bir devr–i sulhun ihdası arzusunu beslemelidirler. Müstakil ve kabiliyet–i hayatiyeye haiz bir Türkiye arzu eden İtalya kati bir surette sulh ve sükunun tesisi lehinde bütün nüfuzunu istimal edecektir).

Rus Sovyet Hükûmeti Komiseri Çiçerin'in nokta–i nazarı:

(Hariciye Vekili Muhtar Bey'e gönderilen notadan muktebis bir parça)

Eğer Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ne İngilizler tarafından teklifat vaki ise biz öyle düşünüyoruz ki, İngiltere bu teşebbüste samimi değildir. Onun bu vechile harekette iki maksadı olabilir. Ya kendisini kahramanane müdafaa eden Türkiye halkı arasında inhilal esbabı sokarak kuvve–i mukavemetini kesr etmek yahud Sovyetik Rusya ile olan mücadelesinde Türkiye halkını kendi tarafına celb eylemektir. Fakat biz öyle zannediyoruz ki, bu planlar faidesiz ve neticesizdir. Çünkü Türkiye ile Rusya arasındaki menafi hiçbir vakit teâruz edemez, daima tezayüd eden dostluklarını inhilal eyleyemez.

Maahaza milletin bir hayat–ı müsalemete kavuşarak yedi seneden beri

Levent Şahverdi Arşivi

devam eden muharebatta duçar olduğu cerihalarını sarmaya müsaid surette hitam–ı mücadelatı te'min edebilecek teklifat–ı redde sebep yoktur. Fakat fikrimiz şudur ki, Türkiye Hükûmeti herşeyden evvel vaki olacak teklifatın alenî ve resmî olmasını ve akab vukuunda Türkiye topraklarının ve bilhassa payitahtın hangi millete mensup olursa olsun kuva–yı ecnebiyeden derhal tahliye edilmesini talep etmelidir. Esna–yi müzakeratta Türkiye toprakları üzerinde ecnebi kıtaat–ı askeriyesinin bulunması hükûmeti gayr–i müsait bir mevkide bulunduracak bir tehlike–i daime teşkil eder".

Konferansa davetin Atina'daki tesiratı

Atina'daki Fransız sefiri mösyö ( ) 25 Kanunsani Çarşamba günü öğleden sonra Yunan Hariciye Nezareti'ne azimetle Paris Konferansı müzakeratını başvekil ve hariciye nazırı mösyö (Rallis) e tebliğ eylemiştir. Başvekil bu tebliğe muttali olur olmaz büyük bir telaşla kral nezdine azimetle keyfiyeti bildirmiş ve bundan sonra üç saat devam eden bir meclis–i vükelâyı içtimaa davet eylemiştir.

★ ★ ★

Yunan Hükûmeti'nin Beyannamesi

"Yunan hükûmeti Anadolu meselesinin tanzim ve tesviyesi için Londra'da akd edilecek olan konferansa vukubulan daveti kabul ettiğini beyan ve bir taraftan müttefiklerle ve diğer taraftan Türkiye ile doğrudan doğruya vaki olacak temas neticesinde meselenin süratle hal ve tesviyesine yardım edeceğini ümit eyler. Mademki konferansın esas müzakeresini Sevr Muahedesi tarafından takrir ve tayin edilen Anadolu'nun statükosu teşkil edecektir. Yunanistan bunun muhafazası ümidini izhar ile beraber aynı zamanda tatbikini deruhte eylediği bu vazifesinde musirr kalmak kararında bulunduğunu da beyan eder. Yunan milleti Sevr Muahedesi'ni tatbik etmek üzere her türlü fedakârlığa tahammül etmek arzusundadır. Maamafih Yunan Hükûmeti devletlerin kendilerince ittihazını zaruri gördükleri tedabir, muahedenin tatbik ve ifası hususunda su–i niyet gösteren Türkiye'ye kabul ettirilmesine konferansın karar vereceğini zaneder".

★ ★ ★

1 Mart tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin ikinci ictima' senesinin

Levent Şahverdi Arşivi

küşadında Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın nutkunda garp devletleriyle olan münasebatımıza taalluk eden kısım:

Garp devletleriyle münasebatımız

Garp alemine gelince: İtilâf Devletleri'nden bazılarıyla zaman zaman nim resmî temaslar yapılmış ve daima memleket ve milletimizin menafiini temin şartiyle sulh ve sükun–u aleme hâdim olmak üzere sulh arzusu izhar edilmiştir. İngiliz rical–i siyasiyesi bizim makasıd–ı müsalemetperveranemizden daima tecahül etmişlerdir. Ancak milletimizin bir senelik mücahedesi neticesinde mevcudiyet ve istiklalini müdafaa etmek hususundaki azm–i kararının lâyetezelzel olduğu fiilen sabit oldukdan sonra ancak milletimiz İstanbul'da Padişahın huzuriyle içtima eden Şura–yı Saltanat'da ayağa kalkmak suretiyle alınan karara müsteniden İstanbul Hükûmeti'nin kabul ettiği Sevr Muahedesi namı altındaki idam kararının mahiyet–i imhakâranesini idrak ettiğini ve buna Türkiye'de mahall–i tatbik olamayacağını mücahedat–ı azimkaranesiyle maddeten ispata muvaffak olduktan sonra nihayet itilaf rical–i siyasiyesi bizimle görüşmeye lüzum hissetmişlerdir. (Alkışlar). Geçen senenin bugünlerinde sulha mütedair gelen haberler, herkese yeis veriyordu. Her tarafta düşmanların maddi ve manevi hücumlarına mâruzduk. Herkes bizim aleyhimizde idi. Bugün bütün dünya davamızın kudsiyetini anlamış bulunuyor. Alem–i insaniyet ve medeniyet bize her taraftan günden güne artan bir teveccüh gösteriyor. Geçen senenin bugünlerini derin bir endişe ve ızdırap içinde idrak eden milletimiz; bu senenin aynı günlerinde azim ve metanetinin âsarını görmekle müftehir olabilir. (Alkışlar). Geçen senenin bize getireceği en büyük felâket ve musibet Sevr Muahedesi idi.

Efendiler; düşmanların bütün bir senelik gayretlerine rağmen neticede bütün Sevr Muahedesi muhteviyatı fiilen ve hükmen yoktur. (Şiddetli ve sürekli alkışlar). Neticesinden ümitvar olmak istediğim Londra Konferansı cihan–ı insaniyetin müstahak olduğu sulh ve müsalemeti bir hâl–i intizârda bıraksa dahi bugün anlaşılmıştır ki Sevr Muahedesi ahkâmı Türkiye'ye cebren tatbik olunamaz. (Şiddetli alkışlar). Efendiler; mağlup sıfatıyla 1918 mütarekenamelerini imzalamış olan milletler arasında bu neticeye ancak Türkiye takip ettiği siyasetin durendişliği ve silâhlarının kuvveti sayesinde nail olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ KISIM

Londra Konferansı Müzakeratı hakkındaki resmi tebliğler

21 Şubat 1921 tarihli resmi tebliğ. Birinci gün:

– Sabah Celsesi –

Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Japonya hükûmetlerinin heyet–i murahhasa reisleri bugün Pazartesi sabah saat 11 buçukta İngiltere Hariciye Nezareti'nde mösyö Lloyd George'un taht–ı riyasetinde ibtidâi bir içtima akd ile Londra Konferansı'nda vukubulacak müzakeratın suret–i cereyanı hakkında teâti–i efkâr eylemişlerdir. Belçika'nın Londra sefiri (Baron Mauncher) da içtimada hazır bulunmağa davet edilmiştir.

Bu içtimaa, Fransa namına mösyö (Briand, Berthelot, Sentoler) İngiltere namına mösyö (Lloyd George ve Curzon) İtalya namına (Kont Sforza ile Di Martino) ve Japonya namına Baron (Hayashi) iştirak etmişlerdir.

Saint James Sarayı'nda ba'dez zuhr saat dörtte, vukubulacak konferans içtimaına Yunan heyet–i murahhasasının davet edilmesi karargir oldu.

– Öğle celsesi –

Yunan heyet–i murahhasasını istimâ'

İngiliz, Fransız, İtalya, Japonya hükûmetlerinin murahhasları askeri ve siyasi müşavirleri refakatlerinde olduğu halde bugünkü pazartesi günü ba'dez zuhr saat dörtte Saint James Sarayı'nda, Anadolu vaz'iyeti hakkında Yunan Başvekili (Kalogeropulas'ın) izahatını istima etmek üzere akd–i içtima eylemiştir. Bundan mâadâ General (Gouraud) da konferansa Kilikya'da ve Asya–i Sugrâ'daki vaz'iyeti askeriye hakkında izahat ve malumat i'tâ etmiştir.

İçtima yarın sabah saat (11)'e ta'lik olunmuştur. Bu saatte İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon murahhasları hariciye nezaretinde bulunacaklardır.

İkinci gün:

22 Şubat 1921 tarihli tebliğ–i resmi:

– Sabah celsesi –

İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japonya hükûmetleri murahhasları salı günü saat onbirde hariciye nezaretinde içtima eylemişlerdir. Sevr Muahedesi'ne

Levent Şahverdi Arşivi

taalluk eden bir çok mesail hakkında teâti–i efkâr olunmuş ve 23 Şubat 1921 tarihine müsadif yarınki çarşamba günü Saint James Sarayı'nda saat onbiri çeyrek geçe vuku bulacak içtima Türk murahhaslarının daveti karargir olmuştur.

Üçüncü gün:

23 Şubat 1921 tarihli tebliğ–i resmi:

Türk heyet–i murahhasasının istimâ,

İngiltere, Fransa, İtalya ve Japon murahhasları Türk murahhaslarını istimâ etmek üzere bu sabah saat onbiri çeyrek geçe Saint James Sarayı'nda içtima etmişlerdir.

Türkiye'nin İstanbul ve Ankara murahhasları konferans salonuna idhal edilmişlerdir. Gerek Tevfik Paşa ve gerek Bekir Sami Bey şarkta sulhun ne suretle takarrür edebileceğine dair olan umumi nokta–i nazarlarını izah etmişlerdir.Konferans Sevr Muahedesi'nin ta'dilini talep ettikleri nikatı hakkındaki nokta–i nazarlarını kati surette tesbit ve tayin etmelerini Türk murahhaslarından talep etmiştir. Gelecek içtima bu izahatı istimâ etmek üzere yarın sabah saat onbire ta'lik olunmuştur.

Dördüncü gün:

24 Şubat 1921 tarihli tebliğ–i resmi:

Türk heyet–i murahhasasının beyanatı:

Bugün perşembe sabahı konferans Türk murahhasları tarafından Sevr Muahedesi'nin icrası lâzım görülen ta'dilat hakkında verilecek izahatı dinlemek üzere saat onbirde Saint James Sarayı'nda içtima eylemiştir.

Ziyadece rahatsız bulunan Tevfik Paşa hazretleri konferansta hazır bulunamadığından onun yerine Mustafa Reşid Paşa her iki heyet–i murahhasa arasında ittihad–ı efkâr mevcut olduğu cihetle Türk nokta–i nazarının arz ve izahını (ba'de beyan–ı mütalâa etmek hakkını muhafaza kaydıyla) Bekir Sami Beyefendiye terk eylediğini beyan etti. Bunu müteâkip Bekir Sami Bey Türk metâlibatına dair iki kısmı ihtiva eden bir muhtırayı kırâat etti. (Birinci kısım) metalib–i araziye ve siyasiyeye ve (ikincisi) metâlib–i maliye ve iktisadiyeye aiddi. Türk heyet–i murahhasası arazi ve siyasi nokta–i nazardan metâlib–i atiyede bulunmaktadır:

1– Rumeli'de 1923 hududu.

Levent Şahverdi Arşivi

2– Anadolu'da cenubda: Arap ekseriyetleriyle meskun araziyi ayıran ve alakadarlar tarafından tahdid edilecek olan bir hudud.

3– Şarkda: Türkiye ile Ermenistan arasındaki hudud; Ankara Hükûmeti ile Erivan arasında akd edilen ilk muahedede tesbit edilmiş olan hatt–ı hudud olacaktır.

4– Bilakayd ü şart Türkiye hakimiyet–i mutlakası altına avdet edecek olan İzmir arazisinin Yunanlılar tarafından tahliyesi.

5– İstanbul'un emniyeti ihlal edilmeksizin Türkiye'nin tamami–i hakimiyetine iadesi.

6– Askeri bitaraflığa riayet edilmek şartiyle Boğazlarda serbest–i seyr ü sefer.

7– Türkiye'nin dahi mümessil bulunduracağı beynelmilel bir Boğazlar komisyonu.

8– Ve ekalliyetlerin himayesi.

9– Umur–ı adliyede Türkiye hakimiyetine riayet olunmasına ve asri usul ve esaslara müstenit bir adliye ıslahat projesi tertip ve tanzim eylemek üzere dahili intizam ve asayişi temin.

10– Hudutlarla sahilleri müdafaa ve muhafazaya hâdim kuva–yı kafiye–i berriye ve bahriye, ecnebi zabitanın muavenet ve müzahiretiyle bütün Türkiye jandarmasının tensik ve ıslahı.

11– Bundan maada Türkiye muahedenin tasdikinden sonra ecnebi kıtaatının İstanbul'dan ve diğer Türk arazisinden çekileceğini ümit etmektedir.

Mali ve iktisadi mesail hakkında Türkiye'nin teklifatı berveche atidir:

1– Türkiye'nin mali ve iktisadi istiklâl–i tammı

2– Hasaratın tayin ve mütekabilen tazmini.

Bu metalibin dermiyanından sonra konferans aralarında müzakere etmek üzere kısa bir tatili müteâkip, tekrar içtima etmiş ve doktor (Nihat Reşad) Bey'in İzmir ve Trakya'daki Türk ekseriyeti hakkında pek medlûl ve esaslı olarak verdiği malumatı ve Türklerin berveche haiz–i ekseriyet olduğu bu arazinin Türklere bırakılması lüzumuna ve bunun iktisadi nokta–i nazardan yalnız Türklerin değil aynı zamanda müttefiklerle Yunanlıların me-

Levent Şahverdi Arşivi

nafi–i iktizâsından bulunduğuna dair olan izahatı istimâ eylemişlerdir.

Doktor Nihad Reşad Bey beyanatını, araziye sahip olan Türk zürraı olmadıkça sahillerde tutunacak Rum ve Yunanlı tüccarın iktisaden bir iş göremeyecekleri esasına istinad ettirmiştir. Doktor Nihad Reşad Bey erkama istinaden beyanatında da şu yolda idare–i kelam eylemiştir:

"Aydın vilâyetinde ahalinin yüzde yetmişini Türkler teşkil etmektedir. Nefs–i İzmir şehrinde bile Türkler, Rumlar hariç olmak üzere diğer milletler ile beraber halkın yüzde elliyedisini teşkil etmektedir. Bundan başka yalnız İzmir'de doğmuş Rumlar nazar–ı i'tibâre alınacak olursa Yunanlılar Anadolu'nun bu büyük mersâ–yi ticaretinde dahi ekalliyette kalırlar. Türk istatistiklerine göre bu havalide (1 250 000) Türk mevcut olduğu halde ancak (200 000) Rum vardır ve bunlar bilhassa tücarları teşkil etmektedirler ki dahildeki Türk kitlesi mevcud olmaksızın yaşamaları ihtimal haricindedir.

Trakya'ya gelince, burada da (224 000) Rum ve (66 000) Bulgar'a karşı (360 000) Türk mevcuttur. Ve Rumlar İzmir'de olduğu gibi Trakya'da dahi sahillerde mütemekkindir".

Bu ifadatı müteakip Türk murahhasları konferans huzurundan çekilmişler, bunun üzerine Yunan Başvekili Kalogeropulas huzur–ı meclise idhâl edilmişdir.

Konferans tarafından Türk murahhaslarının vukubulan beyanat ve metâlibatıyla irâe eyledikleri erkam hakkında kendisine malumat verildikten sonra öğleden sonra saat dörtte Türk metâlibat ve erkamına karşı Yunanlılar İzmir ve Trakya hakkındaki metâlibat ve erkamını izah ve irâeye davet olunmuştur.

★ ★ ★

Akşam celsesi

Kalogeropulos ne diyor?

Konferans, Yunan heyet–i murahhasasının İzmir ve Şarki Trakya hakkındaki ırki malumat ihsaniyesini istimâ etmek üzere bugün öğleden sonra saat dörtte tekrar Saint James Sarayı'nda içtima eylemiştir.

Kalogeropulos bu meselenin sulh konferansınca daha evvelce tetkik olunduğunu hatta Sevr Muahedesi ahkamının Venizelos tarafından Yunan nokta–i nazarı hakkında verilen malumat erakıma istinad ettiğini derhatır

Levent Şahverdi Arşivi

ettirmiş ve konferansın meseleyi yeniden açmak niyetinde olmadığını ümid ettiğini ve fakat her ihtimale karşı Yunan heyet–i murahhasasının her türlü izahatı i'taya müheyya bulunduğunu söylemiştir.

Bunun üzerine Gunaris uzun boylu izahatta bulunarak 1912 ve 1917 senelerinde tanzim edilen ve son zamanlarda Türk ve Yunan menabiinden istihsal edilen malumata müsteniden yapılan istatistiklerin Trakya ve İzmir'de Yunanlıların Türklere adeden ihraz–ı tefevvuk ettiğini ispat eylemekde bulunduğunu ileri sürmüştür.

Müteakiben gerek bu hususa dair ve gerek Yunanlıların İzmir ve Trakya vilayetleri hakkındaki metalibatına dair cevaplarını i'ta ve izah eylemiştir.

Yunan murahhasları konferans huzurunda İzmir ve havalisinde harbden evvel 548 000 Rum ve 390 000 Türk olduğunu ve tehcir ve i'tisafât neticesinde Rumların miktarı azalarak 1917 senesinde icra edilen tahrir–i nüfusda Türklerin 504 000 ve Rumların 699 000 kişi olarak kayd edildiğini ve muhâcirlerle İzmir'e gelen sair Türkler nazar–ı itibare alındığı takdirde müsavi erkam elde edilebileceğini iddia etmişlerdir. Gunaris, İzmir'de 18 000 Ermeni, 31 000 Musevi, 18 000 ecnebi, Trakya'da 360 000 Rum, 344 000 Türk, 64 000 Ermeni, 30 000 Bulgar olduğunu söylemiştir. Sonunda da Kalogeropulos şarkda sulh ve müsâlemet temin edecek kat'i ve müstakbel bir suret–i hallin kararlaştırılması için konferansın nazar–ı dikkatini celb eylemiştir. Yunan murahhaslarının azimetinden sonra konferans Türk heyet–i murahhasasının yarınki cuma günü saat onbirbuçukta ve Yunan heyet–i murahhasasının öğleden sonra içtimada hazır bulunmaya davet edilmesini kararlaştırmıştır.

★ ★ ★

25 Şubat tarihli resmi tebliğ

– Sabah celsesi – Beşinci gün

Konferans saat 11 buçukta içtima etmiş Türk heyet–i murahhasasından dün akşam kendilerine tebliğ edilmiş olan teklifat–ı atiye hakkındaki fikir ve mütalaasını istifsâr eylemiştir:

Sevr Muahedesi ile Yunanistan'a verilmiş olan arazide, şarki Trakya ile İzmir'deki ahali hakkında zuhur eden ihtilaf–ı efkardan dolayı devletler bu iki mıntıkadaki ahali meselesini kendileri tarafından tayin edilecek ve harbten evvelki ve sonraki istatistikler hakkında mahallinde tahkikat–

Levent Şahverdi Arşivi

ı seria icrası talimatına haiz olacak olan (Beynelmilel bir komisyona) tevdi ve havale etmeye müheyyâdırlar. Şu kadar ki, tarafeyn yani Türkiye ve Yunan hükûmetleri hususat–ı atiyeyi suret–i katiyede deruhde ve kabul etmelidirler:

a) Böyle bir hükm heyetinin yapacağı tahkikat netayicini kabul etmek

b) Sevr Muahedesi'nin bilatadil ibka edilecek ahkam–ı sairesini sadıkane kabul etmek

Şerait–i atiye de teklifat–ı meşrudenin mütemmimidir:

1– Alakadarlar tarafından derhal tatil–i muhasamat

2– Tetkik ve tayin olunacak şerait dairesinde teati–i üşerâ

3– Sulh–ı katinin inikadına değin mürur edecek zaman zarfında Osmanlı veya Yunan arazisinde sakin bulunan ekalliyetlerin muhafaza–i hukuku zımnında teminat i'tası.

Konferans reisi mösyö Lloyd George teâti–i üserâ meselesinin yalnız Türkiye ve Yunanistan arasında değil Düvel–i Müttefike arasında müzakere edileceğini izah eyledi. Bundan başka Sevr Muahedesi'nin İzmir ve Trakya'ya taalluk edenlerden maada diğer bazı nikatın da, cereyan–ı hadisata teb'aen bu konferansta tekrar mevzu–i bahs ve müzakere olacağını ve (Ermenistan ve Kürdistan'a) aid ahkamın dahi bu meyanda dahil bulunduğunu beyan etti. Ahmet Tevfik Paşa bundan sonra vaziyet–i cedide hakkında sözü Bekir Sami Bey'e terk ettiğini söyledi.

Bekir Sami Bey'in ifadatı:

Bekir Sami Bey "Türk heyet–i murahhasasının metalibine müteallik prensiplerin kabulünden dolayı konferansa teşekkür etti. Meclisin adilane ve sadık ve hulûs ile meşbû tavır ve hareketinden dolayı heyetin diğer dermiyan edeceği metalibin dahi nazar–ı dikkate alınacağından ümitvar bulunduğunu ilave–i makal eyledi. Bunun üzerine konferans reisi müdahale ile henüz hiçbir talebin kabul edilmediğini ve dermiyan edilen yegane teklif Türk ve Yunan murahhasları arasında hadisata müteallik mevcud olan bazı itilâfatın bir tahkikata ve devletlerin ittihaz edeceği karara tabi tutulmasına mütedair olduğunu söylemesi üzerine Bekir Sami Bey (Türk heyet–i murahhasası kendi tarafından dermiyan edilen metalibin hak ve adle mukarenetine o derece emindir ki bu babda icra edilecek tahkikat netayicini bu me-

Levent Şahverdi Arşivi

talibatın kabulüne muadil add eder) zemininde idare-i makal eyledi. Müşarünileyh sözüne devamla Ermenistan ve Kürdistan meseleleri hakkında da konferans tarafından talep vuku bulduğu takdirde nokta-i nazarını beyana müheyya bulunduğunu tezkâr etti. Bundan sonra konferansın tahkikat icrası teklifine, mütâlaât-ı âtiye tesbit edilmektedir:

"Milliyet esasları hakkındaki Türk müddeâyatının kabul edildiğinin kayd ve teyidi: Eski idarenin iadesi ümidi perverde edildiğinden tahkikatın esna-yi cereyanında Yunan idaresinin yerine beynelmilel bir idare tesis ve ikâmesi.

Sevr Muahedesi'nin İzmir ve Trakya'dan maada olan mevadı hakkındaki Türk metalibatından feragat edilmesine dair olan teklifat gayr-i muntazırdır. Metalibat-ı meshuse kabul olunduğu takdirde Türk heyet-i murahhasası Türklerle Yunanlılar arasında terk-i muhasamatı ve alakadar olan bütün devletlerle teâti-i üserâyı kabule amadedir. Yunanistan yeni kuvvetler göndermemeli, Trakya ve İzmir'de bulunan kıtaat-ı askeriyesine hiçbir hareket-i askeriye icra ettirmemelidir. Aynı şerait Yunanistan Hükûmeti'nden dahi talep olunmak şartiyle Türkiye ekalliyetler hakkında teminat verecektir. Komisyon tahkikatını iki ayda ikmal edecektir. Yunan işgalinden beri hicrete mecbur edilen Türkler dahi komisyon tarafından nazar-ı dikkate alınacaktır".

Bekir Sami Bey sözüne nihayet verirken (Türklerin icabı halinde muvaffakiyet-i nihâiyeyi istihsale değin mücadele ve mücahedesinde devam etmek hususundaki kararını ve vesaitenin bu neticeyi istihsale kifâyet edeceği hakkında emniyet ve kanaatini de) izhar etmiştir.

Bekir Sami Bey, vaki olan bir suale cevaben (terk-i muhâsamâtın yalnız Yunanlılara değil bütün alakadar devletlere de şamil olacağını) söylemiş ve son söz olarak konferans reisine cevaben (tahkikat icrasını kendisi talep etmiş olduğu cihetle Türk heyet-i murahhasasının yalnız konferansın tahkikat teklifini değil vereceği kararı da kabul eyleyeceğini) ityan eylemiştir.

Konferans reisi ile rüfekası, o zaman (İzmir ve Trakya hakkındaki projeyi kabul etmekle Sevr Muahedesi'nin Ermenistan ve Kürdistan meselelerinden gayri ahkamı hakkında muahharen bir güne itiraz dermiyan etmemeyi deruhde edip etmediklerini suret-i katiyede beyan eylemeleri için) Türk murahhaslarını tazyik etmişler ve Bekir Sami Bey de memleketin mukadde-

Levent Şahverdi Arşivi

ratına taalluk etmek hesabiyle Türkiye için mühim bir mesele–i hayatiye teşkil eden bu mesele hakkında cevap vermezden evvel rüfekasıyla müzakere etmeyi talep ve bu hususta bugün badezzahir saat beşte cevap vermeyi kabul eylemiştir.

Türk murahhaslarının müfârekatından sonra Yunan heyet–i murahhasası meclise kabul olunarak balada mezkur teklif hakkındaki fikrini beyana davet olunmuştur.

Kalogeropulos evvel emirde Yunanistan'ın hissiyat–ı müsâlemetkârane ile mütehassis ve sulh–ı umumiye mûsil olabilecek her türlü suret–i tesviyeye iştirak etmeye arzukes bulunduğunu beyan ve bu teklifin, şark meselesi hükme–i muallâk durduğu müddetçe Yunanistan ordularının Trakya ve İzmir'i terk etmesi manasını ifade etmemesini talep eylemiş ve bu hususta kedisine konferans tarafından teminat–ı lâzıme verilmiştir.

Türklerin, Yunan ordusunun takviye edilmemesini ve hiçbir taarruzda bulunmamasını talep etmekte oldukları ve aynı şeraitin Türklere de şamil tutulacağı Yunan heyet–i murahhasasına izah olunmuştur.

Kalogeropulos, mütareke şeraitinin tatbikini temin ve muhafaza için ittihaz–ı mukteza tedabir hakkında ısrar ve meselenin halli hususunda vukubulacak bu yeni tehirin Yunan ordusu için dâi olacağı mahâziri izah ettikten sonra Yunan meclis–i millisinin müzakeratında Sevr Muahedesi'ne istinad etmesi talimat–ı katiyesini hamilen Londra'ya geldiğini ve binâenaleyh Atina hükûmetine keşide eylediği telgrafa cevap olmadıkça konferansa bir cevab–ı kati veremeyeceğini söylemiştir. Sabah celsesine saat biri çeyrek geçe hitam verilmiştir.

★ ★ ★

Akşam celsesi:

Öğleden sonra saat beşte celse–i saikada dermeyan edilen suallere cevap vermek üzere Türk heyet–i murahhasası konferansa dahil olmuştur. Bekir Sami Bey Trakya ve İzmir'deki ahalinin milliyetleri meselesi hakkında tahkikatın icrası teklifini kabul ettiğini tekrar eyledikten sonra, Türk heyet–i murahhasasının Ankara ile müzakere etmeden Sevr Muahedesi'nin memleketin hayat–ı iktisadiyesine taalluk eden bazı aksamını da kabul etmeye salâhiyet–i kaffesi olmadığını ve Ankara'dan talimat–ı seria talep

Levent Şahverdi Arşivi

ederek pazartesi günü öğleden evvel bir cevap almaya çalışacağını söylemiş ve konferans talep edilen mühleti kabul ile beraber reis teklif edilen tahkikatı kemal–i sadâkat ve bitarafi ile icra etmeye ve Türkiye ile Yunanistan arasında muallak olan mesaili adalet prensiplerine tevfiken hal etmeye konferans heyetinin katiyen azm eylediğini Türk heyet–i murahhasasına tebliğ ve temin eylemiştir.

Vakit zeyâına meydan kalmamak üzere konferans 26 Şubat 1921 tarihine müsâdif yarınki Cumartesi günü saat 11 buçukta Hariciye Nezareti'nde Türk murahhaslarıyla birlikte Ermenistan ve Kürdistan mesailiyle iştigal etmeye karar vermiştir.

Ermeni murahhasları nokta–i nazarlarını izah etmek üzere saat 11'de konferansda isbat–ı vücud etmeye davet olunmuşlardır.

Altıncı gün:

26 Şubat 1921 tarihli tebliğ–i resmi:

Ermenistan ve Kürdistan mesaili

Cumartesi günü saat onbirde Lord Curzon'un riyaseti altında Hariciye Nezareti'nde bir içtima akd edilerek Ermeni heyet–i murahhasası istimâ olunmuştur. Bu içtimada Türkiye Ermenileri namına (Bogos Nubar) ve Erivan Ermenileri namına (Aharonian) idare–i kelam eylemişlerdir. (Bogos Nubar), Sevr Muahedesi'nin imkanın müsait olduğu mertebede ibkası ve Kilikya'daki Ermeni ahali hakkında Ankara Hükûmeti'nden teminat alınması lehinde beyanatta bulunmuş ve Aharonian Ankara murahhasları ile eski Erivan Hükûmeti arasında akd edilen ve ahkam–ı mündericesinde Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye geçmesine muvafakat olunan muahedenameyi protesto etmekle beraber tasdik edilmemiş olan bu muahedenin mer'i ül ahkam olamayacağını söylemiştir.

Öğle üzeri yeni bir celse akd olunmuş. Türk murahhasları Ermeni ve Kürdistan mesaili hakkında istimâ edilmişlerdir.

Bekir Sami Bey Kürdistan meselesini mevzu–i bahs ettiği sırada Sevr Muahedesi'nde Kürdistan havalisine mahalli bir muhtariyet verilmesi kayd ve derc edildiği halde Kürdlerin Ankara Büyük Millet Meclisi'nde vâsi surette temsil edildiklerini izhâr etmediklerini söyledikleri gibi Büyük Millet Meclisi'nin Teşkilât–ı Esasiye Kanunu'nda diğer milletlere olduğu misillü

Levent Şahverdi Arşivi

Kürdlere de vâsi mahalli muhtariyetler bahş eylemiş olduğunu Kürdlerin şimdiki hal ve vaziyetlerinden memnun olmamalarını tasavvur edebilmeyi icab ettirecek meydanda hiçbir sebep mevcut olmadığını söylemiştir.

Ermenistan'a gelince, Lord Curzon tarafından Türk heyet–i murahhasasına ahval–i hazıra (San Remo) muahedesinin imzasından beri gûna tebeddülata ma'rûz kaldığından müttehid ve müstakırr bir Ermenistan teşkili mecburiyeti müttefiklerin terk etmek istemediği bir mesele olduğu tebliğ olunmuş ve bunda Ermeniler kadar Türklerin de menafii olduğu ve bundan dolayı her iki taraf için kabil–i kabul bir hudut tesbit edilmesi ve Ermenilere ellerinden alınan havalinin iadesi ve kendilerine emniyetlerini tatmin edecek bir mevcudiyet bahş olunması ehemmiyet–i mahsusaya haiz bir mesele olduğu bildirilmiştir.

(Kilikya) Ermenileri hakkında Fransa heyet–i murahhasası namına mösyö (Berthelot) buraların işgaline nihayet verildiği zaman Fransa'nın Türkiye'nin bu kısmına mütemekkin Ermenilerin menafiyle vaziyetlerini himaye etmek niyetinde olduğunu yeniden beyan ve temin eylemiştir.

Ba'de müctemiin Sevr Muahedesi'nin Kürdistan ve son hadisatın icabına göre Ermenistan'a aid ahkamın da ta'dilat–ı mümkine icrası hususunda Meclis–i Âli'ye kati teklifatta bulunmayı kararlaştırmıştır.

Londra Konferansı'nda Türkiye Meselesi'nin İkinci Safha–i Müzakeresi

23 Şubat'ta Londra Konferansı Almanya meselesi ile iştigale başlamış olup ancak 4 Mart 1921 tarihinde Türkiye sulhu meselesine ait müzakerata tekrar ibtidar olunmuştur.

4 Mart 921 tarihli konferans tebliğ–i resmisi:

Bugünü Cumartesi günü Düvel–i Müttefike heyet–i murahhasa reisleri badel zahr saat dörtte Saint James Sarayı'nda içtima ve ahiren kendilerine vukubulan teklifata karşı Yunan ve Türk murahhaslarının verdikleri cevapları istimâ eylemişlerdir. Yunan hükûmeti namına başvekil (Kalogeropulos) ifadat–ı âtiyede bulunmuştur:

"İzmir ve Trakya'ya bir tahkikat komisyonu i'zâmı hakkında konferansca ittihaz olunan karar üzerine lütfen bana tebliğ etmiş olduğunuz teklif Yunan Meclis–i Millisi'nin re'yine arz olunmuştur. Bütün fırkalar rüesası ve Trakya mebusları tarafından irad edilen nutuklardan sonra, Millet Meclisi

Levent Şahverdi Arşivi

Düvel–i Muazzama'ya yeniden hissiyat–ı minnetdarane ve şükr–güzârânelerini bir defa daha izhar ettikden sonra kendisine tebliğ edilen teklifi ittihâd–ı ârâ ile red etmiştir. Filhakika Yunanistan konferansın beynelmilel bir tahkikat komisyonu i'zâmı teklifini kabul imkansızlığı karşısındadır. Zira bu teklifin kabulü, Yunanistan'la büyük müttefiklerinin müştereken iktihâm ettikleri layuadd fedakarlıkların suret–i katiyede tesbit ve takrir ve Sevr Muahedesi'nin beynelmilel nokta–i nazardan te'yid ve tasdik eylediği hukukdan, Yunanistan'ın büsbütün ferâgatine muaddeldir. Bu teklif, Yunanistan için pek büyük bir ehemmiyet–i milliyeye haiz olan mesail hakkında kendisinin gıyabında kararlaştırılacak suver–i halliyeye mutâvaatı bizden talep edilmektedir. Bir defa daha tekrar etmeye lüzum görüyorum ki Yunan Hükûmeti şarkta sulh ve müsalemetin suret–i serîada teessüs ve takarrüri meselesine iştirake amadedir. Bu fikirle meşbû olarak bu müşterek maksat ve arzunun bir an evvel temin–i husûlu için konerans tarafından dermiyân edilecek teklifât–ı muhakkanın hükûmete arzını bilhassa bir şeref ve saâdet add edeceğimi beyana müsâraat eylerim.

Türk murahhaslarının içtimaı

Saat dördü kırk dakika geçerek Türk murahhasları konferansa idhal edilmişlerdir. Cevapları bervechi ati idi; Türkiye Büyük Millet Meclisi heyet–i murahhasası Ankara'dan aldığı talimata tevfikan beyanat–ı âtiyeyi Meclis–i Âli'nin nazar–ı i'lâına arz etmekle kesb–i şeref eyler." Türkiye Büyük Millet Meclisi 21 Şubat 921 tarihinde murahhaslarının dermiyan ettiği şerait dairesinde beynelmilel bir heyet tarafından Trakya ve İzmir'de icra edilecek tahkikatı kabul eder.

Büyük Millet Meclisi, konferansın va'd ettiği vechile bu tahkikatın hakkaniyet ve adalet–i kamile dairesinde ve bir gûnâ tazyik vuku bulmaksızın icra olunabilmesi için bunun doğrudan doğruya müttefiklerin nezaretleri ve murakabe–i müessireleri tahtında yapılmasını talep eyler. Bu tedbire son derece lüzum olduğu da Türk heyet–i murahhasasına vürûd eden son malumat–ı telgrafiyeden anlaşılmaktadır. Bu telgraflar da Yunan memurin–i hükümetinin taht–ı işgalde bulunan memleketlerimizde mütemekkin müslümanlardan Yunan idare–i hazırasının idamesi lehinde vesait–i cebriye ile beyannameler imza ettirdiklerini ihbar eylemektedir. Bu vesait–i cebriye bilhassa (İzmir'de, Salihli'de, Kasaba'da, Alaşehir'de, Ahmedli'de ve Trakya'nın mahall–i muhtelifesinde) isti'mal edilmiştir. Büyük Millet Mec-

Levent Şahverdi Arşivi

lisi (Sevr) Muahedesi'nin mevâdd-ı sairesini, hür ve müstakil bir Türkiye'nin mevcudiyet-i hayatiyesine elzem şeraitle te'lif olunmak kaydıyla kabule müheyyâ olduğunu beyan eyler. Meclis-i Âli sair mesail-i arıziyyeyi ve hâsseten Ermenistan ve Kürdistan'a müteallik olan mesailin tetkiki lüzumuna hükm etmiş olduğundan ve muahedenin mevadd-ı sairesini de mesbû olduğu bir hiss-i adâletle kabul etmiş bulunduğundan Türk heyet-i murahhasası meselenin dakik ve i'tinâkarane bir surette tetkiki halinde bütün nikât-ı esasiyye hakkında âdilâne bir suret-i tesviye elde edileceğine kanâat-ı kamilesine izhâr eyler.

Bundan sonra Trakya Türk murahhasları Trakya Türkleri'nin Yunan memurları tarafından dûçâr-ı zulm ve tazyik olmakta bulunduklarına dair kendilerine vürûd etmiş olan bir çok telgrafları konferansa tebliğ eylemişlerdir. Konferans, gelecek bir içtimada Türklerle Müttefikler arasında mütekabilen üsera mübadelesi meselesinin mevzûbahs ve müzakere edilmesini kararlaştırmıştır.

9 Mart 921 tarihli tebliğ

– Sabah celsesi –

Düvel-i İtilâfiyye baş murahhasları bugün öğleden evvel hariciye nezaretinde içtima ile Almanya meselesiyle iştigal edildikten sonra celse nihayetine doğru Türkiye ile Yunanistan arasındaki vaziyet-i hâzırayı tetkik eylemiş ve saat biri kırkbeş geçe akşam saat altıda tekrar içtima etmek üzere ta'til-i müzakerat eylemiştir.

– Akşam celsesi –

Öğleden sonraki içtimada da konferans evvela Almanya hakkında müzakeratta bulunmuş ve ba'de Türkiye ve Yunan meselesi üzerine teâti-i afkâra ve mükaşata devam eylemiştir.

10 Mart 921 tarihli tebliğ-i resmi:

Düvel-i Müttefika heyet-i murahhasa rüesası bugün de hariciye nezaretinde öğle vakti içtima ederek Fransız ve İtalyan baş murahhasları mösyö Briand ile Kont Sforza'nın Türk heyet-i murahhasası ve Lloyd George'un Yunan murahhaslarıyla vukubulan mükâlemâtı netayicini münakaşa etmişlerdir. Bu mükâlemâta devam olunacaktır.

12 Mart 921 ictimaı

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sabah konferans onbiri çeyrek geçe Saint James Sarayı'nda ictima eylemiştir. Celseye en evvel Türk murahhasları gelmiş ve müteâkiben sair heyet-i murahhasa vürud eylemiştir. Lloyd George'un onikiye çeyrek kala konferansa gelmesiyle müzakerat derhal başlamıştır. Meclis-i Âli tarafından Sevr Muahedesi'nde icrası takarrür eden ta'dilatı havi kararname metni daha sabahtan Türk ve Yunan heyet-i murahhasasına tevdi olunmuştur.

Yunan murahhasları bu babda hükümet-i metbûalarının ve meclis-i millilerinin mütâlaalarına müracaat edeceklerini bildirmişlerdir. Her iki Türk heyet-i murahhasası yekdiğerini müteâkib idare-i kelâm ile Meclis-i Âli'nin evvelce beynelmüttefikin bir taht-ı komisyonu teşkil ve izâmını teklif etmiş olduğunu ve bu teklifin Türkler tarafından kabul ve Yunanlılar tarafından red edildiğini konferansa derhatır ettirmişler ve kararnamede meskutane bırakılan Trakya meselesini yeniden mevzubahs etmişlerdir.

Bu beyanat üzerine, Meclis-i Âli aralarında ba'delmüzâkere, reis bulunan Lloyd George vasıtasıyla tekâlif-i hazıranın bir küll teşkil ettiğini ve evvelce vukubulan teklifâtın yerine kâim olduğunu söylemiş ve bundan sonra Türk ve Yunan murahhasları konferans salonundan çekilmiştir. Bu suretle Londra Konferansı'nın şark meselesine dair olan müzâkerâtına nihayet verilmiştir.

★ ★ ★

NETİCE

Londra Konferansı'nın Sevr Muahedesi'nde icrasını teklif eyledikleri ta'dilâtı mutazammın Türk-Yunan murahhaslarına tebliğ etmiş oldukları kararname metni Ankara heyet-i murahhasa reisi Bekir Sami Beyefendi tarafından Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal Paşa hazretlerine keşide buyurulmuş olan 16 Mart 1921 tarihli telgrafnamede ve İstanbul heyet-i murahhasası reisi Tevfik Paşa hazretlerinden verilen malumat-ı telgrafiye üzerine İstanbul gazetelerinde neşr edilen tebliğ-i resmide bir tafsil münderic bulunmakla zikr olunan telgrafname ve tebliğ-i resmi berveche zir aynen derc ve terkim kılınmıştır:

Baş Murahhasamız Bekir Sami Bey'den Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya Keşide Edilen 16 Mart 1337 Tarihli Telgrafın Suretidir.

Londra Konferansı 12 Mart 1337 tarihli son içtimaında İzmir ve Trak-

Levent Şahverdi Arşivi

ya'da tahkikat icrası hakkındaki karar–ı sabıkın Yunanlılar tarafından kabul edilmemiş olması ve Türkler tarafından şarta müteallik tutulması cihetiyle tatbike mahall görülemediğinden bahs ederek muahede–i sulhiye için berveche zir telhis edilen ta'dilâtı teklif etmişdir:

1– Bizim Cemiyet–i Akvam'a kabulümüzün teshili; Boğazlar mıntıkasının şu suretle taksiri: Tekfur Dağı'na kadar Gelibolu ile Karabiga'ya kadar sahilin bitaraflığı ve yalnız Gelibolu ve Çanakkale mevki'lerinde müttefikler garnizonunun bulundurulması, Boğazlar Komisyonu'nda bahriye nazırının riyaseti ve bir Türk a'zâ bulunması(5) Boğaziçi'nin işgalsiz bitaraflığı ile beraber Türk askerinin burada ve İstanbul'da serbestisi.

6– Adli kapitülayonların lağvı için teşekkül edecek komisyonda a'zâ bulunması.

7– Askerimizin otuzbine, jandarmanın kırkbeşbine, zâbitân ve mekatib–i askeriyenin o nisbette tezyidi jandarmadaki ecnebi zâbitânın o nisbette tenkisi.

8– Kuvve–i bahriyemizin tezyidi.

9– Mesail–i iktisadiyede Türk metalibinin tatmini için ehemmiyetli müsâadâtda bulunulması ez cümle maliye komisyonunun maliye nazırının riyaset–i fahriyesine tevdii ve r'ey sahibi azamız bulunması ve imtiyaz i'tâsı hakkının devlete iadesi ve meclise karşı büdcede komisyon salâhiyetinin hemen lağvı.

10– Ecnebi postalarının lağvı nazar–ı itibâre alınacak.

11– Ecnebi tâbiiyetine müteallik müsâadâtdan hukuk–ı düvele muhalif olanlarının ta'dili esasının kabulü.

12– Kürdistan için vaz'iyet–i hâzıranın kabulü.

13– Ermenistan vaz'iyet–i hâzırasının kezalik kabulüyle beraber havali–i şarkiyemizdeki Osmanlı Ermenileri hakkında beynelmilel komisyonun yapacağı tahkikata göre bazı aksâm–ı arâzinin Ermenistan'a i'tâsı icab ederse ona muvâfakat olunması.

14– İzmir'e gelince: Daha fazla kan dökülmemek için İzmir sancağının Türk hakimiyetinde ibkâsıyla beraber yalnız İzmir şehrinde Yunan kuvveti bulundurulması ma'adâ akşam da nisbet–i ahaliye göre müttefikler zabitanının kumandasında muhtelit bir jandarma teşkil ve memurin–i idare tayin kılınarak Cemiyet–i Akvamca mansub bir Hıristiyan valinin ve müntahab

Levent Şahverdi Arşivi

bir meclis ve encümenin idaresine tevdi'i ve sancak namına Türkiye'ye senevi bir vergi i'tâsı ve beş sene sonra tarafeynden birinin mürâcaatı üzerine Cemiyet–i Akvamca bu tarz tesviyenin tekrar teklif olunabileceği. Konferansın bu teklifatını hususi surette daha evvel almış ve bunlara mukabil Ankara'ya avdetle arz–ı keyfiyet yolunda bir hatt–ı hareket ittihazının konferansca da şâyân–ı arzu olduğuna vakıf bulunması idi. Lloyd George teklifât–ı vâkıanın tetkikât–ı umumiyeye değer şeyler olduğunu ifâde etmekle de bu yolu gösterdi ve bizce de o yolda i'fâ–yi cevap olunarak konferans tatlılıkla hitam buldu. Doktor Nihad Reşad Bey'i teması muhafaza için Londra'da bırakarak perşembe günü Paris'e hareket edeceğiz efendim.

Londra Konferansı'nın Netice–i Mukarrerâtına Dair İstanbul Gazetelerinde Neşr Ettirilen 15 Mart 337 Tarihli Tebliğ–i Resmi Suretidir:

"Londra'da bulunan heyet–i murahhasa–i Osmaniye reisi Tevfik Paşa hazretlerinden vârid olan 13 Mart 1921 tarihli telgrafnamede konferansın 12 Mart tarihindeki celsesinde Düvel–i Müttefike mümessilleri tarafından vuku bulan tebligata nazaran muahede ta'dilât–ı ahiresiyle tatbik edildiği takdirde düvel–i müsarünileyhimin Türkiye'nin cemiyet hakkındaki tehdidin muahededen kaldırılacağı ve Boğazlar Komisyonu'nun riyaseti Türkiye'ye tevdi olunup Türkiye'nin komisyonda iki re'ye malik bulunacağı, ıslahat–ı adliye projesini ihzâra memur komisyonda Türkiye'nin dahi temsil edileceği, ordunun miktarı otuzbeşbine ve jandarmanın kırkbeşbine iblâğ olunacağı, ecnebi zabitanın miktarı tenkis suret–i tevzi'leri hükûmet–i seniyenin inzimâm–ı muvafakatiyle icra kılınacağı ve tahdid–i teslihât ile mekâtib–i askeriye hakkında bazı ta'dilât yapılacağı, Boğazlar mıntıkasının Rumeli'de Gelibolu şibh–i cezirasiyle Tekfur Dağı'na kadar olan araziye, Asya'da dahi Bozcaada'dan Karabiga'ya ve İstanbul Boğazı'nın her iki tarafında beş kilometreye kadar olan arazi ile Cezâir Bahr–i Sefid ve Marmara'da Boğaz'a hâkim adada teşmil olunacağı, İstanbul ile İzmit şibh–i cezirasinin sür'at–ı tahliyesine ve işgalin yalnız Çanakkale ile Gelibolu'ya tahdidine Düvel–i Müttefikece muvâfakat edilmekte ve İstanbul Boğazı'ndaki bitaraf mıntıkadan asker geçirebilmek hakkını tanımakta idi ki, düvel–i mezkurenin umur–ı bahriye hakkında Türkiye'yi daha ziyade memnun etmek imkânını istikmâl ve muahedenin bazı mevadını ta'dile mütemayil oldukları ve hususât–ı maliyede de Türkiye'nin arzusu vechile mühim müsâadâtta bulunacakları ez cümle maliye komisyonu Osmanlı maliye nazırının riyâset–i fahriyesine vaz' olunup Türkiye'nin vaz'iyet–i maliyesine müteallik mesailde rey–i tâm ve müttefikleri alakadar eden mesâil–i maliyede dahi rey–i istişâriye mâlik

Levent Şahverdi Arşivi

bir murahhas vasıtasiyle komisyona iştirak edeceği, Meclis–i Mebusan'ın da maliye komisyonunun maliye nazırıyla beraber ihzâr edeceği bütçeyi ta'dile hakkı olup yalnız ta'dilât–ı mezkure muvazene–i maliyeyi müteessir edecek şekilde ise bütçenin berây–ı tasdik komisyona iâde ile hürriyet–i kadimesine nail olacağı, ecnebi postalarının lâğvı meselesinin bazı şerâit tahtında nazar–ı i'tibâra alınacağı, Kürdler ile Keldani ve Asurilerin menâfini müemmen mevzii imtiyazatı teshil eylemek şartiyle muahede metninde ahval–i hazıra–i mahalliyeye muvafık ta'dilât icrasına mütemayil bulunduğu, ahkâm–ı hazıra Türkiye'nin Osmanlı Ermenileri'ne hudud–ı Şarkiye üzerinde milli bir yurda malikiyet hakkını tanıması ve Cemiyet–i Akvam tarafından kemâl–i hakkaniyetle Ermenistan'a terk ve red edilecek araziyi mahallinde tetkike memur edilecek komisyonun mukarrerâtını tasdik etmesi şartiyle kabul edilebileceğini, müttefiklerin ahvâl–i müessife–i hâzıranın hitâm bulması ve sulhun avdet–i temin maksadiyle İzmir vilâyetini zir–i hâkimiyet–i Osmaniyede bırakacakları İzmir şehrinde Yunan müfreze–i askeriyesi ibka edilüb bunun mahâll–i sairesinde ecnebi zabitan kumandasında bulunacak miktârı beynelmilel bir komisyon tarafından ahâlinin adet ve milliyeti nisbetinde toplanacak bir jandarma kuvveti tarafından asayişin muhafaza edileceği. İşbu Cemiyet–i Akvâm tarafından Hıristiyan bir vâli tayin olunacağı ve vâlinin müntahab bir meclis idare ile kezalik müntahab bir meclis–i milliye istinâd eyleyeceği, işbu suret–i tesviyenin beş sene zarfında tarafeynden birinin Cemiyet–i Akvâm'a müracaatı takdirinde ta'dil olunabileceği iş'âr kılınmak ve Trakya'dan bahs edilmemesi ve İzmir şehrinde Yunan müfrezesi bulunması hususuna heyet–i murahhasa–i Osmaniye tarafından itiraz edilmekle tebligât–ı vâkıa hükûmet–i seniyece ariz ve amik tetkik edilerek bil'âhire heyet–i murahhasamız canibinden cevab–ı kat'i verilmek şartiyle celseye hitam verildiği ilâveten izbâr edilmiştir.

★ ★ ★

Levent Şahverdi Arşivi

DEĞERLENDİRME VE EKLER

Metinde ilk yer alan husus, Türk Barışı'nın saptanması olarak anılan ve Sevr Antlaşması'yla sonuçlanan dış gelişmelerle ilgili çeşitli konferansları konu edinen bir tarihçenin kısaca verilmesidir. Daha sonra dönemin Fransız Başbakanı Aristidi Briand'ın Londra Konferansı'na çağrısı yer almakta, bunun Tevfik Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesi ve O'nun Osmanlı sadrazamına karşı yanıtı izlemektedir. (Bu hususla ilgili olarak Atatürk'ün Nutkunda diğer yazışmaları da kapsayan geniş bilgiyi bulmak olanaklıdır). Daha sonra Londra Konferansı'na gidecek Ankara Heyeti'ni oluşturan delegelerin isimleri verilmektedir. Bu isimler ile İngiliz belgelerinde yer almış olan delege isimleri karşılaştırıldığında bir farklılığın söz konusu olmadığı görülür (Documents on British Foreign Policy 1919–1939, First Series, Volume XV, s. 168). Ayrıca, Bekir Sami'nin Londra Konferansı'na katılma ile ilgili 2 Şubat 1921 tarihli tebliğinin, çok sayıdaki devletlerin Dışişleri Bakanlıklarıyla, Parlamentolarına gönderildiğini görmekteyiz. Burada Atatürk'ün Tevfik Paşa'yla yazışmalarında üzerinde titizlikle durduğu ve ısrarlı olduğu hususun, yani Türkiye'yi temsil etmek hakkının sadece ve doğrudan doğruya BMM'ne ait olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Bunu Briand ve Sforza'nın Londra Konferansı hakkındaki beyanatları izlemekte; Fransız Başbakanı Sevr Antlaşmasının değiştirilmesiyle birlikte Kilikya meselesinin çözüme kavuşturulacağını belirtirken, İtalyan Dışişleri Bakanı Sforza'nın Türkiye ile Yunanistan'ın barış döneminin kurulması arzusunu beslemeleri gerektiğini ileri sürüyor ve İtalya'nın bağımsız ve yaşam yeteneği olan bir Türkiye'yi arzu ettiğini açıklıyordu (Bu noktada İtalya'nın Londra Konferansı'ndan 3–4 ay sonra 1921 Temmuz–Ağustos'unda Türkiye'deki işgaline son vererek Anadolu'nun belirli bölgesini boşaltmış olduğu anımsanmalıdır). Sovyet Hükûmeti Komiseri Çiçerin ise, Londra Konferansı'na TBMM Hükûmeti'nin davet edilmesini İngiltere'nin Türk–Rus ilişkilerini bozmaya yönelik bir hareket olarak nitelemektedir. Yunan Hükûmeti'nin beyannamesinde ise, açık bir ifadeyle görevlerinin Sevr Antlaşması'nın Anadolu'da uygulama bakımından ısrarlı davranmayı gerektirdiği belirtilmekteydi.

Bundan sonra Atatürk'ün 1 Mart 1921 tarihli BMM'inin ikinci toplanma senesinin açılışında yaptığı konuşmaya yer veriliyor.

Metnin ikinci kısmında yer alan hususlara gelince: 21 Şubat 1921'den itibaren başlayan celselerle ilgili kısa bilgiler veriliyor, Türk heyetlerinin kabul edildiği 23 Şubat 1921 tarihiyle birlikte başlayan celselere ait haberler daha geniş biçimde yer alıyor. Bu arada kısaca Yunan heyetinin istemlerine değiniliyor, Ankara heyetinin başkanı Bekir Sami Bey'in beyanatı oldukça geniş olarak aktarılıyor. Bu beyana bakıldığında Misak-ı Milli çerçevesinde Türk Kurtuluş Savaşı'nın programının dile getirildiği görülüyor. Bunu

Levent Şahverdi Arşivi

Kalogeropulos'ın konferanstan Yunan isteklerini dile getiren beyanatı izliyor. Gunaris'in açıklamaları İzmir ve Trakya konularında yoğunlaşıyor; buralarda Yunanlıların Türklere karşı sayısal üstünlükleri olduğu iddia ediliyor. Daha sonra önerilen talepler hakkında Türk heyetinin görüşü dile getiriliyor, bu hususla ilgili Bekir Sami Bey'in açıklamaları oldukça ayrıntılı olarak aktarılıyor. Bunu 26 Şubat tarihli resmi tebliğ izliyor; burada Ermenistan ve Kürdistan sorunları yer alıyor.

4 Mart 1921 tarihinde Türkiye barışıyla ilgili görüşmeler yeniden başlıyor. Bu görüşmelerle ilgili konferansın resmi tebliği yer alıyor, ardından Türk delegelerinin konferansda dinlenmesi konusuna geçilerek bu hususla ilgili bilgiler aktarılıyor. Bunları 9 Mart 1921 tarihli sabah ve öğle celselerine ait çok kısa olarak verilen bilgiler izliyor. Konferansın son oturumuna (12 Mart 1921) ait görüşmelere değinilirken Yunan delegelerinin ileri sürdüğü istemlerle ilgili kısa açıklamalar yer alıyor. Böylece Londra Konferansı'nın doğu meselesine dair görüşmelerinin bittiğine işaret ediliyor.

Metnin son kısmında Bekir Sami Bey'in 16 Mart 1337 (1921) tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgraf sureti ile İstanbul gazetelerinin yayınladığı 15 Mart 337 (921) tarihli Tevfik Paşa tarafından verilen telgraf malumatı yer alıyor. Bekir Sami Bey'in telgrafında, Londra Konferansı'nın 12 Mart 1337 (1921) tarihli son toplantısında barış antlaşması için önerdiği değişiklikler bulunmaktadır.

Bu metin yayını Londra Konferansı'yla ilgili çeşitli tarihlerdeki oturumları, karşılıklı görüşmeleri ve savunulan tezleri aynen olduğu gibi değil, derli-toplu bir biçimde fakat aynı zamanda konunun bütünselliğini pek bozmadan aktaran, bu suretle de özellikle iç kamuoyunu bilgilendiren bir yayın faaliyeti olarak değerlendirilmelidir. Bu yapılırken kimi zaman diplomatik belgeler kullanılmış, resmi yazışmalara da yer verilmiştir. Doğal olarak bu yayının tamamiyle propagandist bir amaçla kaleme alınmış bir izlenim verdiğini iddia etmek güç görünmektedir. Söz konusu Londra Konferansı'yla ilgili birinci elden kaynak durumunda olan Ankara Dışişleri Bakanlığı arşivindeki diplomatik nitelikli belgelerin kullanımının hâlâ günümüzde olanaklı olmayışı, Başbakanlık arşivinin bu konuyla ilgili belgelerinin henüz düzenleme aşamasında bulunması ve ayrıca konuyla ilgili İngiliz ve Fransız dışişleri belgelerine ulaşmanın Türkiye koşullarında oldukça güçlüğü göz önünde tutulursa, yayınladığımız metnin yukarıda açıklamaya çalıştığımız özellikleri nedeniyle önemli bir kaynak durumunda olması kendiliğinden ortaya çıkar.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

مطبوعات مخلاصه‌لری : نومرو : ٥

لوندره قونفرانسی

و

تورکیا مسئله‌سنك جریان مذاکراتی

١٥ مایس ١٣٣٧

آنقره : مطبوعات و استخبارات مطبعه‌سی

EK–I

Levent Şahverdi Arşivi

مندرجات

برنجی قسم :

۱ — شرق مسئله‌لرینی تدقیق ایدن قونفرانسلرك تاریخچه‌سی
(۲۳ مارت تاریخلی استقبال غزته‌سندن)
۲ — لوندره قونفرانسنه دعوت قراری ونوطه‌سی
۳ — آنقره واستانبول آراسنده‌کی تلغراف مخابراتی
٤ — هیئت مرخصه‌سی
٥ — خارجیه وکیلی بکر سامی بکك دولتلره کوندردیکی
۲ شباط تاریخلی تلغراف
٦ — بریان ، سفورجا وچیچرینك نقطهٔ نظارلری
۷ — قونفرانسه دعوتك آلمانیه‌کی تأثیراتی ویونان
حکومتنك بیانامه‌سی
۸ — بویوك ملت مجلسی رئیسی مصطفی کمال پاشانك نطقی

ایکنجی قسم :

۹ — لوندره قونفرانسی مذاکراتی حقنده رسمی تبلیغلر
۲۱ شباط — ۲٦ شباط ، ٤ مارت ، ۹ مارت ،
۱۰ مارت ، ۱۲ مارت سیلمه‌لری
۱۰ — نتیجه :
بکر سامی بکك معسل عصمت پاشایه قونفرانسی
مقرراتی حقندهکی صوك تلغرافی
بوبابده استانبولك نشر ایتدیکی تبلیغ رسمی

Levent Şahverdi Arşivi

برنجی قسم

شرق مسئله‌لرینی تدقیق ایدن قونفرانسلرك تاریخچه‌سی

شرق مسئله‌لری شمدیه قادار برچوق قونفرانسلرك زمین مذاکراتی اولمشدر. متارکه‌یی متعاقب شرق مسئله‌سی وتورکیا صلحیله اشتغال ایتمش اولان بو قونفرانسلر حقنده‌کی شو کوچك تاریخچه‌یی طرز یوزنده نشر (استقبال) غزته‌سندن نقل ایدیورز:

۱۹۱۹ سنه‌سی شباطنده پارس قونفرانسی

ایلك قونفرانس ۱۹۱۹ سنه‌سی شباطنده پارسده انعقاد ایلدی. ایلك اوکجه آلمانیایه تکالیف ایدیله‌جك شرائط صلحیه ایله مشغول اولان قونفرانس بر چوق مذاکرات نتیجه‌سنده نهایت ایله دیکی اساساتی سنهٔ مذکوره مایسنده آلمان مرخصلرینه تودیع ایتدکدن صوکره ویلسونك‌ده اشتراکیله نهایت شرق مسئله‌سنه تماس ایتدی.

او صره‌لرده عاجزانه ظلم شایعه‌لر دوران ایدییوردی. مایسك ایچون بشنده دولتلرك مساعده‌سیله یونان قوتلری طرفندن ازمیرك اشغالی واقع اولدی. کرچه موقع اقتدارده بولنان داماد فرید قابینه‌سی بو حادثه‌نی پروتستو ایتدی واستعفا ایله چیکلدی ایسه‌ده، تکرار یونا اهم تدبیر امور ایدلدی وسرایده بر شورای سلطنت عقد ایدیله‌رك قونفرانس نزدنده تشبثاتده بولنلدی. هیئت مرخصه‌سنك پارسه حرکتی ایچون دولتلرله مخابره به ابتدار اولندی. بونك نتیجه‌سی اوله‌رق داماد فرید پاشا آلدیغی بر هیئته پارسه کیدرك اورفت (اونلر جلسی) دیلن قونفرانسه

Levent Şahverdi Arşivi

برتاج کیشی [فلوف رضا توفیق ده بو میانده در] یازمه کیده رك (سیور) اعمالاتخانه‌سی سالونلرندن برنده معاهده‌یه وضع امضا ایتمشلردر که بو معاهده‌نك زیرنده انکلتره ، فرانسه ، ایتالیا وژاپونیا ایله بونلره مشارك اولان کوچوك وحرب عمومیدن سوکره تشکل ایتمش بر چوق حکومت مرخصلرینك ده امضالری واردر . حکومات متحدهٔ آمریقا ایله حجاز قرالغی معاهده‌یی امضا ایتمه‌مشلردر. معاهده‌نامه امضالانمش اولمغله برابر هنوز پارلامنتولرندن کچه‌مه‌مش ومتارك تصدیقاتیله مبادله‌مش اولدیغی ایچون حکومتلر اراسنده هنوز تعاطی اولنمامشدر .

۱۹۲۰ کانون اولنده لوندره اجتماعی

بوندن سوکره شرق مسئله‌سی بردها ۱۹۲۰ سنه‌سنك نهایتلرنده وقایعك تولید ایلدیکی ناقابل اجتناب ضرورتلر سوقیله لوندره‌ده ائتلاف دشمن دیللرینك اجتماعنده تدقیق ایدلمشدر . تورك مشتك معاهده‌یی قبول ایتمه‌رك آناطولیده حاضرلادیغی مقاومت تهیه‌سی اوله‌رق حادث اولان وضعیت ـ که یونانستان وقایع داخلیه‌سنك الت اوست اولمله باطلاق ورمشدی ـ انکلتره فرانسه ، ایتالیا باش وکیللرینی شرق مسئله‌سنی یکیدن تدقیقه‌یه رایلش وکانون اول اوائلنده لوندره‌ده اجتماع ایدلمشدی. لوندره قونفرانسنده اساسلی برقرار اتخاذ ایدلمدی وانکلیزلرك تکمین ایتدیکی وقایعك برآزدها انکشافنه انتظار اولمق فرانسه نك قرارلاشدیریلمدیغی اجتماعه نهایت ویرلدی .

۱۹۲۱ سنه‌سی کانون ثانیسنده پاریس قونفرانسی

پاریس قونفرانسنده لمایمالك تحدید تسلیحات وبالاخره میراث مسئله‌لری کورو شیلمش وشرق مسئله‌سی اوزرینه هیچ بر شی کورو شولمه‌دن انکلیز خارجیه نظارتینك تکلیفیله ورك ویولان مرخصلری ده دعوت اولنه‌رق لوندره‌ده عقد اجتماع اولنمسی وسیور معاهده‌سنك دستکاه تعدیله وضعی قرارلاشدیرلمشدر .

Levent Şahverdi Arşivi

لوندره قونفرانسندن اول

۲۵ کانون ثانی ۱۹۲۱ تاریخنده پاریس قونفرانسنده شرق مسئله‌سنك مذاکره‌سی ایچون ۲۱ شباط ۱۹۲۱ تاریخنده لوندره‌ده تورکیا ویونانستان مرخصلرینك ده اشتراکیله برقونفرانس عقد ایدلمسنه قرار ویرلمش وبو قرار فرانسه باش وکیلی (بریان) طرفندن آتیده‌کی نوطه ایله تورکیا ویونانستان حکومتلرینه تبلیغ اولنمشدر.

(لوندره قونفرانسنه دعوت) نوطه‌سی

پاریس قونفرانسنك ۲۵ کانون ثانی تاریخلی اجتماع قراری صورتیدر :

۱ — آناطولی مسئله سنك مذاکره‌سی ایچون ۲۱ شباط ۱۹۲۱ ده دول متفقه مرخصلریله تورکیا ویونانستان مرخصلری آراسنده لوندره‌ده برقونفرانس عقد ایدیله‌جکدر .

۲ — مذاکراتك اساسنی دولتلر وتورکیا طرفندن امضا ایدلمش اولان سه‌ور معاهده‌سی تشکیل ایده‌جك وحدود دولایی‌نزوم کوریله‌بیلن تعدیلاتك اجراسی حقی محافظه اولنه‌جقدر .

۳ — تورك حکومتنك دعوتی مصطفی کمال ویا آنقره حکومتنجه تصدیق اولونان مرخصلرك‌ده عثمانلی هیئت مرخصه‌سنه داخل اولمسی شرطیله واقع اوله‌جقدر .

٤ — یونان حکومتی عین‌زمانده قونفرانسه اشتراك ایتمك [illegible] (بریان)

Levent Şahverdi Arşivi

اوچونجی کون :

۲۳ شباط ۹۲۱ تاریخلی تبلیغ رسمی

تورکیانمیات مرخصه‌سنك استماعی

انکلتره ، فرانسه ، ایتالیا و ژاپونیا مرخصلری تورك مرخصلرینی استماع ایتمك اوزره یوصباح ساعت اون بری چاریك کچه سن جیمسن سراینده اجتماع ایتمشلردر .

تورکیانك استانبول و آنقره مرخصلری قونفرانس طالوسنه دعوتلی اولمقلیدن ، کرك توفیق پاشانك کرك بکر ساميك شرفنده صدارتك ماهیتله تحریر ایدیلمیه جکنه دائر اولان عمومی نقطهٔ نظرلرینی بیان ایتمشلردر . قونفرانس ، سیورمعاهده‌سنك تعدیلی طلب ایتدکاری نقاطی حقنده‌کی نقطهٔ نظرلرینی قطعی صورتده تثبیت و تعیین ایتملرینی تورك مرخصلرندن طلب ایتمشدر .

کلمجك اجتماع یوایضاحاتی استماع ایتمك اوزره یارین صباح ساعت اون بره تعلیق اولنمشدر .

دردنجی کون :

۲۴ شباط ۹۲۱ تاریخلی تبلیغ رسمی

صباح جلسه‌سی

تورك هیئت مرخصه‌سنك بیاناتی

بوکون پنجشنبه صباحی قونفرانس تورك مرخصلری طرفندن سیورمعاهده‌سنجه اجرا سی لازم کوریلن تعدیلات حقنده ویریلمك ایضاحاتی دیکلمك اوزره ساعت اون بره‌سن جیمسن سرایننده اجتماع ایلهمشدر .

زیاده‌جه راحتسز بولنان توفیق پاشا حضرتلری قونفرانسده

Levent Şahverdi Arşivi

حاضر بولنه‌مديغندن ا.نك يرينه مصطفى رشيد پاشا هر ايكى هيئت مرخصه آره‌سنده اتحاد فكار موجود اولديغى جهتله تورك نقطهٔ نظرينك عرض وايضاحنى (بومده بيان مطالب ايتمك حقنى محافظه قيديله) بكر سامى بك افندى يه تركيه يكى بيان ايتدى.

بونى متعاقب بكر سامى بك تورك مطالباتنه دائر ايكى قسمى احتوا ايدن بر مخطره يى قرائت ايتدى (برنجى قسم) مطالب ارضيه وسياسيه يه و (ايكنجيسى) مطالب مالیه و اقتصاديه يه عائددى.

تورك هيئت مرخصه‌سى اراضى وسياسى نقطهٔ نظردن مطالب تيه‌ده بولنمقده‌در :

١ — روم ايلنده ١٩١٣ حدودى

٢ — آناطوليده جنوبده ؛ عرب اكثريتلر يله مسكون اراضى يى ايران وعلاقه‌دارلر طرفندن تحديد ايديلمجك اولان برحدود

٣ — شرقده ؛ تورکيا ايله ارمنستان آره‌سنده كى حدود ؛ آنقره حكومتى ايله اريوان آره‌سنده عقد ايديلن ايلك معاهده‌ده تثبيت ايدلمش اولان خط حدود اولديغى كبى

٤ — بلاقيدوشرط تورکيا حاكميت مطلقه‌سنى آلتنه عودت ايده‌جك اولان ازمير اراضيسنك يونانليلر طرفندن تخليه‌سى .

٥ — استانبولك امنى اخلال ايدلمكسزين تورکيانك تمامى حاكميتنه اعاده‌سى .

٦ — عسكرى بيطرفلكنه رعايت ايدلمك شرطيله بوغازلرده سربستى سير وسفر

٧ — تورکيانك دخى ممثل بولوندير ه‌جكى بين الملل بر بوغازلر قوميسيونى

٨ — واقفلرك حمايه‌سى ؛

٩ — دور عدليه‌ده تورکيا حاكميته رعايت اولنمسنه وعصرى اصول واساسلره مستند برعدليه تشكيلاتى يروژه‌سى

Levent Şahverdi Arşivi

يونانلو صوكره تراكيا ورك مرخصلري ترا يا تورکلرينك يونان مأمورلري طرفندن دوچار ظلم وتضييق ولقده بولندقلرينه دائر كنديلرينه ورودايتمش اولان برچوق تلغرافلري قونفرانسه تبليغ ايتمشلردر .

قونفرانس كچمكده براجتماعده تورکلرله متفقلر آره سنده متنابلاً اسرا مبادلهسي مسئلهسنك موضوع بحث ومذاكره ايتمشي قرارلاشديرمشدر .

٩ مارت ٩٢١ تاريخلي تبليغ

صباح جلسهسي

دول اتفاقيه باش مرخصلري برکون اوکلدن اول خارجيه نظارتنده اجتماع ايله آلمانيا مسئلهسيله اشتغال ايلدکدن صکره جلسه نهايتله طوغرى تورکيا ايله يونانستان آره سنده کي وضعيت سياسيي تدقيق ايتمش وساعت بري قرق بش کچه اختتام ساعت اتيده تکرار اجتماع ايتمك اوزره تعطيل مذاکراته ايلشدر .

اختتام جلسهسي

اوکلدن سوکرکي اجتماعده فرانسز اولا آلمانيا مسئلهسي مذاکراته بولنمش وبعده تورکيا ويونان مسئلهسي اوزرينه تماس افکاره ومناقشاته دوام ايلمشدر .

١٠ مارت ٩٢١ تاريخلي تبليغ رسمي

دول متفقه مأمورات مرخصه رؤساسي بوکون ده خارجيه نظارتنده اوکلده قي اجتماع ايدرك فرانسز وايتاليان باش مرخصلري مرسيو بوريان ايله قونت اسفورزا نك تورك هيئت مرخصه

Levent Şahverdi Arşivi

ولوئیدجورجك یونان مرخصلری ایله وقوعبولان مکالماتی نتایجنی مناقشه ایتمشلردر بومکالماته دوام اولنه‌جقدر .

۱۲ مارت ۹۲۱ اجتماعی

بوصباح قونفرانس ساعت اون بری چاریك کچه‌سن جیمس سرایینده اجتماع ایلمشدر . جلسه‌یه الك اول تورك مرخصلری قلش ومتعاقباً سائر هیأت مرخصه ورود ایتمشدر . لوئیدجورج اون ایکیبه چاریك قاله قونفرانسه کلمیله مذاکرات درحال باشلامشدر .

مجلس عالی طرفندن سه‌ور معاهده‌سنده اجرامی تقرر ایدن تعدیلاتی حاوی قرارنامه متنی دها صباحدن تورك ویونان هیأت مرخصه‌سنه تودیع اولنمشیدی .

یونان مرخصلری بو بابده حکومت متبوعه لرینك و مجلس ملیلرینك مطالعه‌لرینه مراجعت ایده‌جکلرینی بیلدیرمشلردر .

هر ایکی تورك هیات مرخصه‌سی یکدیکرینی متعاقب ادارهٔ کلام ایله مجلس عالینك اوجه بین المتفقین بر تحقیق قومیسیونی تشکیل واعزامنی تکلیف ایتمش اولدیغی و بو تکلیفك تورکلر طرفندن قبول و یونانلیلر طرفندن رد ایدلدیکی قونفرانسه درخاطر ایتدیرمشلر وقرارنامه‌ده مسکوت عنه براقیلان تراکیا مسئله‌سنی یکیدن موضوع بحث ایتمشلردر .

بوبیانات اوزرینه، مجلس عالی آره‌لرنده بعدالمذاکره ، رئیس بولنان لوئیدجورج واسطه‌سیله تکالیف حاضره‌نك برکل تشکیل یتدیکدن واوچوقوعبولان تکلیفاتك برینه قائم اولدیغی سویلمش وبوندن صرکره تورك ویونان مرخصلری قونفرانس صالونندن چیقمشلردر .

لوندره قونفرانسی ۵

Levent Şahverdi Arşivi

بوصورتله لوندره قونفرانسنك شرق مسئله‌سنه دائر اولان
مذاكراتنه نهايت ويرلمشدر .

نتيجه

لوندره قونفرانسنك سه‌ورمه‌ده‌سنده‌اجراسنى تكليف ايلەدكلرى
[illegible]

اولدقلرى قرارنامه متن انقره هيئت مرخصه رئيسى بكرسامى
بك افندى طرفندن بيوك ملت مجلسى رئيسى مصطفى كمال پاشا
حضرتلرينه كشيده بيورلمش اولان ١٦ مارت ٩٢١ تاريخلى
تلغرافنامه‌ده واستانبول هيئت مرخصه‌سى رئيسى توفيق پاشا
حضرتلرندن ويريلن معلومات تغرافيه اوزرينه استانبول
غزته‌لرنده نشر ايله بيان تبليغ رسميده برتفصيل مندرج بولنمقله
ذكر اولنان تلغرافنامه وتبليغ رسمى بروجه زير عيناً درج و
ترقيم قلنمشدر :

پاش مرخصمز بكر سامى بكدن بيوك ملت
مجلسى رئيسى مصطفى كمال پاشايه كشيده ايديلان

١٦ مارت ١٣٣٧ تاريخلى تلغرافنامك صورتيدر :

لوندره قونفرانسى ١٢ مارت ١٣٣٧ تاريخلى صوك اجتماعنده
ازمير وتراكيادە تحقيقات اجراسى حقندەكى قرار سابقك
يونانيلر طرفندن قبول ايدلەمش اولمسى وتوركلر طرفندن
شرطه معلق طوتولمسى جهتيله تطبيقه محل كورىلەمديكندن بحث
ايدەرك معاهدهٔ صلحيه ايچون بروجه زير تلخيص ايديلن
تعديلاتى تكليف ايتمشدر .

Levent Şahverdi Arşivi

١ — بزم جمعیت اقوامه قبول لزك تسهیلی ، بوغازلر منطقه‌سنك
شو صورتله تقصیری : تكفور طاغنه قادار كلیبولی ایله قره‌بنایه
قادار ساحلك بیطرفلقی ویالسكز كلیبولی وچناق قلعه موقعلرنده
متقلر غارنیزونك بولوندیرلمسی ، بوغازلر قومیسیونده بحریه
ناظرینك ریاستی و بر تورك اعضا بولونمسی (٥) بوغازایچنك
اشغالسز بیطرفلغی ایله برابر تورك عسكرینك بوراده واستانبولده
سربستیسی .

٦ — عدلی قاپیتولاسیونلرك لغوی ایچون تكمیل ایده‌جك
قومیسیونده بزدن اعضا بولونمسی .

٧ — عسكرمزك اوتوز بیكه زاندارمه‌نك قرق بش بیكه
ضابطان ومكاتب عسكریه‌نك او نسبتده تزیدی زاندارمه‌دكی
اجنبی ضابطانك او نسبتده تنقیصی .

٨ — قوهٔ بحریه‌مزك تزیدی .

٩ — مسائل اقتصادیه‌ده تورك مطالبنك تطمینی ایچون
اهمیتلی مساعداتده بولونیلمسی از جمله مالیه قومیسیونك مالیه
ناظرینك ریاست فخریه‌سنه تودیعی ورأی صاحبی اعضادن
بولونمسی وامتیاز اعطاسی حقنك دولته اعاده‌سی ومجلسه قارشی
بودجه‌ده قومیسیون صلاحیتنك همان لغوی .

١٠ — اجنبی پوسته‌لرینك لغوی نظر اعتباره آلنه‌جق .

١١ — اجنبی تابعیتنه متعلق مساعداتدن حقوق دوله
مخالف اولانلرینك تعدیلی اساسنك قبولی .

١٢ . — كردستان ایچون وضعیت حاضره‌نك قبولی .

١٣ — ارمنستان وضعیت حاضره‌سنك كذلك قبولیله برابر
حوالی شرقیه‌مزده‌كی عثمانلی ارمنیلری حقنده بین الملل قومیسیونك
یاپاجغی تحقیقاته كوره بعض اقسام اراضینك ارمنستانه اعطاسی
ایجاب ایدرسه وكا موافقت اولونمسی .

١٤ — ازمیره كلنجه : داها فصله قان دوكولمه‌مك ایچون
ازمیر سنجاغنك تورك حاكیمیتنده ابقاسیله برابر یاكز ازمیر

Levent Şahverdi Arşivi

BATI TRAKYA TÜRKLERİ

Doç. Dr. İLKER ALP *

Yunanistan'ın, takip ettiği *"Megali İdea"* (büyük ülkü) politikasından, yani yayılmacı emellerinden dolayı, Türkiye ile birçok anlaşmazlığı vardır. Bunlar arasında *Kıbrıs, karasuları, kıta sahanlığı, hava sahası, FIR* (uçuş bilgi bölgesi) *hattı, Ege adalarının silâhsızlanması, Batı Trakya ve Türk azınlığı* meseleleri daha önemli olanlarıdır. Ayrıca Yunanistan, Türkiye'ye karşı yürütülen bölücü, yıkıcı, terör, kaçakçılık vd. zararlı faaliyetleri desteklemekte, her vesileyle ülkemize karşı düşmanca tavırlar sergilemektedir. Bu da, iki devlet arasındaki uzlaşma yollarını tamamen kapatmaktadır.

Yunanistan, ülkesindeki Türkler'in yanısıra, Makedon, Arnavut, Bulgar, Ulah, Çingene, Yahudi, Giritli vd. azınlıkların varlığını reddetmekte, bunları baskı yolu ile Helenleştirmeye veya ülkeden göç ettirmeye çalışmakta ve komşularından toprak talebinde bulunmaktadır. Bu yüzden Yunanistan'ın, yalnız Türkiye ile değil, Bulgaristan, Makedonya ve Arnavutluk'la da anlaşmazlıkları vardır. Belirtilen tavrıyla Yunanistan, Balkan Yarımadası'ndaki barış ve huzuru bozmakta, komşuları ile iyi ilişkilerin kurulmasını önlemektedir.

Türk–Yunan ilişkileri arasında en önemli meselelerden biri, Batı Trakya ve burada yaşayan Türk azınlığının durumudur. Hatta Yunanistan'ın, Türk azınlığına karşı takındığı tutum, her iki ülkenin ilişkilerini doğrudan doğruya etkilemektedir.

1. Batı Trakya'nın Coğrafî Konumu ve Nüfus Durumu

a) Coğrafî Konumu

Balkan Yarımadası'nın güneyinde Balkan dağları, Karasu (Mesta) nehri, Ege denizi ve Karadeniz arasında kalan topraklara Trakya denilmektedir. Trakya'nın Meriç nehrinin batısında kalan yerleri Batı Trakya, Meriç'in

* Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Merkezi Müdürü

Levent Şahverdi Arşivi

doğusunda Marmara'nın kuzeyi ile Karadeniz'in güneyinde bulunan toprakları da Doğu Trakya ismiyle anılmaktadır. Trakya ismi ise eski çağlarda burada yaşamış olan Traklar'dan gelmektedir. Her ne kadar Traklar zaman içinde tarihe karışmış iseler de, bölgeye verdikleri bu isim günümüze kadar süregelmiştir.

Osmanlılar zamanında Trakya'nın merkezi Edirne'ydi. Gümülcine, Kırklareli, Dedeağaç, Tekirdağ, Gelibolu sancakları Edirne Vilâyeti'ne bağlıydı. 42.500 km^2 yüzölçümüne sahip olan bu vilâyetin 6 sancağı, 26 kazası vardı. 1900'lü yıllarda ise vilâyetin nüfusu takriben 1 milyona ulaşmıştı[1].

Bugün, Batı Trakya ismi geçtiğinde daha ziyade Yunanistan'ın hâkimiyeti altında kalan coğrafî bölge anlaşılmaktadır. Bu anlamıyla Batı Trakya'nın sınırları doğuda *Meriç*, batıda *Karasu (Mesta) nehirleri, kuzeyde Rodop dağları* ve *Bulgaristan*, güneyde de *Ege denizi*ne uzamaktadır. Batı Trakya'nın Ege denizine inen düzlük kısmına *"Ova"*, Rodop Balkanlar'ı arasındaki kısma *"Yaka"*, Yaka'nın kuzeyindeki dağlık bölgeye ise *"Balkan Kolu"* veya *"Cebel"* adı verilmektedir. Bu bölge 8.578 km^2'lik dar bir şerit alanını kapsayarak *Gümülcine* (Rodopis), *İskeçe* (Ksanti) ve *Dedeağaç* (Evros) illerinden oluşmaktadır[2]. (Bkz. harita: 1).

Ancak,tarihe baktığımızda, Batı Trakya'nın sadece Yunanistan hâkimiyetinde kalan kısımlardan ibaret olmadığını görüyoruz. Örneğin, 18 Aralık 1918 tarihinde Batı Trakya Türk Mebuslarının, Sofya'daki büyük devletlerin temsilcilerine verdikleri muhtırada: *"Batı Trakya halihazırda iki mutasarrıflığa ayrılmıştır. Gümülcine, İskeçe, Eğridere, Paşmaklı (Ahiçelebi), Kırcaali, Koşukavak, Ortaköy, Sofulu, Ferecik, Dedeağaç kazalarından mürekkeb olan Gümülcine Sancağı'yla, Karaağaç, Mustafapaşa, Svilengrad, Dimetoka kazalarını ihtivâ eden Karaağaç Sancağı'dır. Balkan Harbi'nden sonra Filibe Sancağı'na ilhak edilen Dövlen (Ropcoz) Kazası'yla, Ustrumca Sancağı'na mülhak Nevrekop Kazası'nı coğrafî ve milliyet nokta–i nazarından Garbî Trakya'dan ad eyleriz."* denilmektedir[3]. Görüldüğü gibi Batı Trakya'nın kurtulması için çalışan Türk milletvekilleri Batı Trakya'nın coğrafî, millî ve siyasî sınırlarını belirlemişlerdir. Nitekim Garbî Trakya Cemiyeti

1 Nadir Yaz, **Ağlayan Batı Trakya**, İstanbul 1986, s. 69.
2 Batı Trakyalılar Derneği, **Batı Trakya Azınlığı İnsan Hakları ve Belgeler**, Ankara 1987, s. 6.
3 Tevfik Bıyıklıoğlu, **Trakya'da Millî Mücadele**, C. II., Ankara 1956, s. 37.

Levent Şahverdi Arşivi

tarafından yayınlanan belgelerde: *"... Garbî Trakya şimalen 1912 Türk Bulgar hududu ile ayrılan Bulgaristan, şarken Meriç Nehri ve 1913 Türk Bulgar hududu ile ayrılan Şarkî Trakya, cenuben Adalar Denizi, garben İstruma Kara Suyu, Perim silsilesi ve ayrılan Makedonya ile mahduddur..."* denilmekte ve bölgenin 23.591 km^2 araziyi içine aldığı bildirilmektedir[4]. Demek ki Batı Trakya,Yunanistan'da Ferecik, Dedeağaç, Gümülcine, İskeçe; Bulgaristan'da Kırcaali, Mestanlı, Koşukavak, Ortaköy gibi şehirleri ve bunlara bağlı köylerle kasabaları içine almaktadır*. Ancak bu araştırmamızda, konumuz itibarıyla Batı Trakya'nın Yunanistan sınırları içinde kalan kısmı ele alınacaktır.

b) Nüfus Durumu

Yunanistan'da yaşayan azınlıkların gerçek sayısını tespit etmek hayli zordur. Çünkü Yunanistan belirlediği millî politikası gereğince, ülkedeki azınlıkların varlığını reddetmekte ve bu konuda resmî bir sayı vermekten kaçınmaktadır. Bu yüzden, Batı Trakya Türkleri'nin de kesin sayısı bilinmemektedir[5].

Şemseddin Sami'nin 1896 yılında basılan *Kâmûs'ül Alâm* adlı eserine göre, Gümülcine Sancağı, doğuda Dedeağaç ve kuzeydoğuda Edirne sancaklarıyla, kuzeyde Şarkî Rumeli ve batıda Selânik vilâyetleriyle, güneyde Adalar Denizi'yle sınırlıdır. Gümülcine, Sultanyeri, Ahiçelebi, Robçoz, Eğridere, Darıdere ve İskeçe olmak üzere yedi kazaya ayrılan bu sancakta toplam 245.072 kişi yaşamaktadır. Milliyetlere göre ise nüfus sayısı şöyledir[6]:

Millet Adı	Nüfus Sayısı:
Türk (Müslüman)	206.914
Bulgar	20.671
Rum	15.241
Çingene	912
Ermeni	360
İsrailî (Yahudi)	339
Ecnebi	235

4 Garbî Trakya Cem'iyeti, Dersaâdet 338; Comité de la Thrace–Occidentale, **Cons/ple** 1922. **(Osmanlıca ve Fransızca hazırlanan belge ve haritalar).**

* Razlog, Nevrekop, Dövlen Paşmaklı, Eğridere, Kırcaali, Darıdere, Koşukavak, Ortaköy gibi Batı Trakya'nın kuzeyinde yer alan yerleşim birimleri bugün Bulgaristan bünyesindedir.

5 The Minority Rights Group, **Minorities in Balkans**, Report No. 82, London 1989, s. 32, 34.

6 Şemseddin Samî, **Kâmûs'ül Alâm, C. V.**, İstanbul 1314 (1896), s. 3926. (Ancak yukarıdaki rakamların toplamı 244.672 olduğundan kaynaktaki 245.072 rakamından 400 kişi eksiktir).

Levent Şahverdi Arşivi

Görüldüğü gibi, XIX. yüzyılın sonlarına doğru diğer bütün unsurları bir tarafa topladığımız zaman bile, Müslüman Türkler ezici çoğunluğu oluşturmaktadır.

Garbî Trakya Cem'iyeti tarafından, Batı Trakya üzerinde (Batı Trakya'nın Bulgaristan idaresinde kalan Razlog, Nevrekop, Dövlen, Paşmaklı, Eğridere, Kırcaali, Darıdere, Koşukavak, Ortaköy gibi yerleşim birimleri dahil olmak üzere) yapılan tetkiklerin sonuçları, 1922 yılında kamuoyuna duyurulmuştur. Osmanlıca ve Fransızca hazırlanan bu belge ve haritalarda Batı Trakya'nın milletlere göre nüfus yapısı ve yerleşim bölgelerinin sayısı, arazi taksimatı, okul ve mabed sayısı, taşınabilen ve taşınamayan malların dağılımı vb. hususlarda önemli bilgiler verilmektedir. Bu kaynaklarda Batı Trakya'da Türk, Rum, Bulgar, Ulah, Musevi ve Ermeniler olmak üzere altı milletin yaşadığı, bunların da toplam sayısının 977.644 olduğu görülmektedir. Milliyet durumlarına göre ise nüfus sayısı ve oranları şu şekildedir[7]: (Bkz. harita: 2, 3, 4).

Millet Adı	Nüfus Sayısı	Nüfus Oranı:
Türk	747.628	% 76.5
Bulgar	110.741	% 11.3
Rum	110.041	% 11.2
Yahudi, Ermeni ve Ulah	9.234	% 1
Toplam	977.644	% 100

Batı Trakya'nın toplam 23.592 km^2 olan arazisinin milletlere göre taksimatı ise şöyledir[8]:

Millet Adı	Arazi Miktarı (km^2):	Arazi Oranı
Türkler	19.586	% 84
Bulgarlar	2.481	% 10
Rumlar	1.258	% 5
Diğerleri	266	% 1

7 Garbî Trakya Cem'iyeti, Dersaâdet 338, **(Garbî Trakya Nüfûs Grafikleri Tablosu)**: Comité de la Thrace–Occidentale, Cons/ple 1922, **(Carte Ethnographique de la Thrace–Occidentale).**

8 Garbî Trakya Cem'iyeti, Dersaâdet 338, **(Garbî Trakya'da Arâzinin Anâsır Üzerine Nisbetleri Haritası)**; Comite' de la Thrace–Occidentale Cons/ple 1922 **(Carte de la Thrace–Occidentale).**

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklara göre 1920'li yıllarda, Batı Trakya'da taşınan ve taşınmayan malların % 86'sı Türkler'e, % 7'si Bulgarlar'a, % 6'sı Rumlar'a ve % 1'i diğer unsurlara; hayvan ve ziraat aletlerinin % 86'sı Türklere, % 8'i Bulgarlar'a ve % 6'sı Rumlar'a aitti (Bkz. Harita: 5, 6, 7).

Ayrıca Batı Trakya'da Müslüman Türkler'in 1774 okulu, 78 medresesi, 1499 camii ve 86 tekkesi; Rumlar'ın 148 okulu, 141 kilisesi ve 16 manastırı; Bulgarlar'ın 196 okulu, 185 kilisesi ve 19 manastırı; Museviler'in 6 okulu ve 5 havrası; Ermeni ve Ulahlar'ın 7 okulu ve 7 kilisesi vardı. Dolayısıyla Batı Trakya'da okulların % 84'ü ve mabedlerin % 81'i Türkler'e aitti. Buna karşı Bulgarlar'ın % 9 okulu ve % 10 mabedi, Rumlar'ın % 6 okulu ve % 8 mabedi ve diğer unsurların % 1 oranında okul ve mabedi bulunuyordu.

Belgelerde verilen bilgilerin ışığı altında değerlendirme yapıldığında, XX. yüzyılın başlarında Batı Trakya'da nüfusun ezici çoğunluğunu Türkler'in teşkil ettiği, arazinin, taşınan ve taşınmaz malların ve kültür eserlerinin de yine ekseriyeti Türkler'e ait olduğu anlaşılmaktadır.Bu da Batı Trakya'nın hem kültürel, hem de içtimaî ve iktisadî yönden Türk dünyasının bir parçası olduğunu göstermektedir.

Bulgarlar, 1912–1913 Balkan Savaşları'ndan sonra, Mesta ile Meriç nehirleri arasındaki bölgenin nüfusunu belirlemek için yaptıkları çalışmaların sonuçlarını şu şekilde açıklamışlardır[9]:

Fener Patrikhanesi'ne mensup Bulgar	30.374
Eksarhlık hizbine mensup Bulgar	127.736
İslâm hizbine mensup Bulgar	72.846
Bulgarların Toplamı	230.956
Türk–Müslim	136.772
Rum	9.600
Yahudi, Çingene, Arnavut, Ermeni, Gagavuz	30.810

Bulgarlar'ın verdikleri bu sayım neticesi gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü Pomak Türkleri "İslâm hizbine mensup Bulgar", Rumlar'ın da bir kısmı "Fener Patrikhanesine mensup Bulgar" olarak gösterilmiştir. Bunlar hariç tutulduğunda bölgedeki Bulgar sayısı 230.956'dan 127.736'ya azalmaktadır. Ancak bu da abartılan bir rakamdır. Bununla birlikte, Türkler'in Yunanlı-

9 Tevfik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 39.

Levent Şahverdi Arşivi

lar'a oranla mukayese edilemeyecek tarzda daha fazla gösterilmesi dikkat çekici bir husustur.

Venizelos, 30 Aralık 1918'de, müttefik devletlere, Batı Trakya'nın nüfus durumunu şöyle sunmuştur[10]:

	Türkler	Rumlar	Bulgarlar
Dedeağaç	10.670	7.371	11.358
Sofulu	32.140	17.880	5.380
Gümülcine	50.000	9.180	10.550
İskeçe	22.000	10.275	1.695

Yunanistan'ın verdiği bu rakamlardan bile, I. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Türkler'in sayısının, Rum ve diğer unsurlara göre daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

1920'de Müttefiklerarası Trakya Hükûmeti (Thrace Inter Alliée) döneminde yapılan nüfus sayımına göre, Batı Trakya'da 129.118 Türk, 33.904 Rum, 26.266 Bulgar, 1480 Yahudi, 923 Ermeni yaşamaktaydı. 1923 yılında, Lozan Barış Konferansı sırasında, Türkiye de müttefiklere bölgedeki nüfusla ilgili aynı rakamları vermiştir[11]. Türk heyeti Batı Trakya'da yer alan bütün şehir, kasaba ve köylerin nüfus durumunu ayrıntılı tablolarla sunmuştur. Burada Gümilcine, Dedeağaç, Sofulu ve İskeçe kazalarında toplam nüfus sayısı milliyetlere göre şu tarzda gösterilmiştir[12].

KAZALAR	Türkler	Rumlar	Bulgarlar	Yahudiler	Ermeniler
Gümülcine	59.967	8.834	9.997	1.007	360
Dedeağaç	11.744	4.800	10.227	253	449
Sofulu	14.736	11.542	5.490	—	—
İskeçe	42.671	8.728	552	220	114
Toplam	129.120	33.910	26.266	1.480	923

Görüldüğü gibi 1923 yılında Türkler nüfusun % 67'sini, Rumlar % 18'ini, Bulgarlar, Yahudiler ve Ermeniler geri kalan % 15'ini oluşturmaktadır. Böy-

10 Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, Takım I, C. I, Kitap I, Ankara 1969, s. 24–25.
11 Seha L. Meray, **a.g.e.**, s. 42.
12. **A.g.e.**, s. 54–60.

Levent Şahverdi Arşivi

lece Türkler'in Yunanlılar'a karşı dörtte birlik bir çoğunluğa sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki Türk, Bulgar ve Yunan istatistiklerinden anlaşılacağı üzere, Türkler, Batı Trakya'da, tartışmasız olarak çoğunluğu teşkil etmekteydi. Buna rağmen bölge, 1912–1913 Balkan Savaşları'yla elimizden çıkmış ve 1923'te Batılılar'ın baskı ve siyasî oyunlarıyla Yunanistan'a bırakılmıştır.

1928 sayımına göre, genel nüfusu 303.171 olan Batı Trakya'nın 180.000'i Türk'tü. Türkler, Batı Trakya'da nüfus bakımından çoğunluğu 1930'lara kadar devam ettirmiştir. Fakat, Yunanistan'ın sistemli bir şekilde uyguladığı baskı ve asimilasyon politikası sonucunda, 1930'lu yıllardan sonra nüfus oranları Yunanlılar'ın lehine değişmiştir. Öyle ki 1940'ta Türkler'in nüfus sayısı 134.722'ye düşmüştür. Eldeki en son resmî verilerin bulunduğu 1961'de, Batı Trakya'da genel nüfus 356.511 iken, Türkler'in sayısı 130.000'e azalmıştır[13].

Lozan Antlaşması'nın imzalandığı dönemde bölgede yaşayan Yunan, Bulgar, Ermeni ve Yahudiler'e oranla Türkler'le, Pomak Türkler'i çoğunluktaydı. Türkler, 1923'te toplam nüfusun % 67'sini oluşturmakta iken, 1990'lı yıllarda % 40 civarına azalmıştır. 1991'de Batı Trakya'nın nüfusu 360 bin olmasına rağmen, Türkler'in sayısı 130.000 – 150.000 civarında kalmıştır. Halbuki nüfus artışı % 2.8 olan Batı Trakya Türkleri'nin sayısının 500 binin üzerine yükselmesi gerekirdi[14]. Helsinki Watch Komitesi'nin de 1990'da Batı Trakya ile ilgili yayınladığı raporda, nüfus artış hızının % 2 olarak hesaplandığında bile, Türk azınlığının sayısının 500 bine ulaşması gerektiği, ancak 1923' ten itibaren 300–400 bin Türk'ün bölgeyi terk ettiğinden bunun gerçekleşmediği belirtilmiştir[15]. Türk nüfusunun 72 yıl önceki düzeyde kalması ve oranının Yunanlılar karşısında giderek azalması, Türkiye, Almanya, ABD, Avustralya vd. ülkelere yüzbinlerce soydaşımızın göç etmek mecburiyetinde kalmasından dolayıdır. Tabii ki bu durum, azınlık üzerindeki Yunan hükûmetlerinin uyguladığı asimilasyon ve baskı politikalarının boyutlarını ortaya koyması bakımından son derece dikkat çekicidir.

2. Batı Trakya Türk Toplumunun Azınlık Hakları

Asırlarca Türk yurdu olan ve nüfusunun ekseriyetini Türkler'in oluştur-

13 Cengiz Orhonlu, "Yunanistan Türkleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara 1976, s. 1101–1102.

14 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 7, 12, 14.

15 Lois Whitman, Destroying Ethnic Identity, The Turks of Greece, **Helsinki Watch**, ABD Ağustos 1990, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

duğu Batı Trakya, 1912–1913 Balkan Savaşları sonucunda önce Bulgaristan, sonra da Yunanistan tarafından işgal edilmiştir. Böylece, burada yaşayan Türkler de ("Garbî Trakya Hükûmet–i Muvakkatesi" dönemi hariç) yabancı hâkimiyetini kabul etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Buna karşılık Osmanlı Devleti ve sonradan da Türkiye Cumhuriyeti, Batı Trakya'da kalan soydaşlarının bütün azınlık haklarını sürekli olarak savunmuşlardır. Bu çerçevede Yunanistan'daki Türk azınlığının hakları *1830 Londra Protokolü, 1881 İstanbul Milletlerarası Sözleşmesi, 1913 Atina Antlaşması, 1920 Yunan Sevri ve 1923 Lozan Antlaşması* ile garanti altına alınmıştır.

a) 1913 Atina Barışı

14 Kasım 1913 tarihinde, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında imzalanan Atina Barışı, Yunanistan'da kalan Türkler'in statüsüne ait hükümler içermektedir. Aslında Atina Antlaşması'nın yapıldığı sırada, Batı Trakya Yunanistan'ın idaresinde değildi. Ama antlaşmanın 2. maddesine göre, alınan kararlar bütün Yunanistan için geçerli olacaktı. Dolayısıyla bu antlaşma, Batı Trakya Türkleri konusunda da Yunanistan'a yükümlülükler getirmektedir. Burada yer alan hükümlere göre:

Yunanistan'daki Türkler isterlerse dört yıl içinde Türkiye'ye göç edebileceklerdir. Orada kalanlar her türlü din ve mezhep hürriyetinden faydalanacak ve ibadetlerini serbestçe yapabileceklerdir. Müftü ve başmüftüler Türkler tarafından seçilecek, bunların aylıklarını Yunan Hükûmeti ödeyecektir. Müftüler evlenme, boşanma, vasiyet, miras, nafaka vb. konularda mutlak karar yetkisine sahip olacaklar, resmî makamlar ise bu kararları uygulayacaklardır. Türk çocukları ilk ve orta okullarda Türkçe eğitim–öğretim yapacaklar, ama zorunlu ders olarak Yunanca'yı okuyacaklardır. Türkler satma, satın alma ve bütün mülkiyet haklarına sahip olacaklardır[16]. Ayrıca 11. maddede soydaşlarımızın Yunan kökenli vatandaşlarla aynı siyasî, hukukî, sosyo–kültürel haklardan istifade edebilecekleri vurgulanmaktadır[17].

b) 1920 Yunan Sevri

10 Ağustos 1920 yılında bir tarafta Yunanistan, diğer tarafta İngiltere,

16 Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789–1960**, Ankara 1975, s. 346–348.
17 Baskın Oran, **Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, İstanbul 1991, s. 62–63.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransa, İtalya ve Japonya arasında *"Yunanistan'daki Azınlıkların Korunmasına İlişkin Antlaşma"* başlığını taşıyan *"Yunan Sevri"* imzalanmıştır*. Bu antlaşmanın 2. maddesiyle Yunanistan'da, Türkler dahil olmak üzere, bütün azınlıklara doğum yeri, dil, soy veya din farkı gözetmeden Yunanlılar'la eşit hakların sağlanması ve vatandaşlar arasında hiçbir ayrımın yapılmaması; 7. maddesiyle bütün vatandaşların aynı siyasî ve kişisel haklardan faydalanabilmeleri ve özel işyerlerinde istedikleri dili konuşabilmeleri; 8. ve 9. maddeleriyle azınlıkların kendi dilleriyle eğitim yapabilmeleri, dinî ve içtimaî kurumlar kurabilmeleri öngörülmektedir[18]. Ayrıca Yunan Sevri'nin 14. maddesinde, Batı Trakya'daki Müslüman Türkler'in medenî hukuk ve aile hukuku konularında kendi örf ve âdetlerine göre, kendi hukuk sistemlerine uygun işlemlerin yapılabileceği, vakıfların ve dinî kuruluşların tanınacağı, korunacağı ve yenilerinin kurulabileceği hükmüne yer verilmektedir[19].

Görüldüğü gibi, Yunanistan'daki azınlıkların ilk genel statüsü 1913 Atina ve 1920 Yunan Sevri antlaşmalarıyla tespit edilmiştir. Yunan hükûmeti bu antlaşmalarla, kendi vatandaşlarına tanınan ve milletlerarası belirlenen bütün hakların, hiçbir ayrım gözetmeden azınlıklara da verileceğine dair taahhütte bulunmuştur.

c) 1923 Mübadele Sözleşmesi

Sözkonusu antlaşmadan sonra, Lozan sistemi dahilinde de Batı Trakya Türkleri'nin hakları garanti altına alınmıştır. Lozan Konferansı devam ederken, 30 Ocak 1923'te, *"Türk ve Rum Ahalisinin Mübadelesine Dair Sözleşme ve Protokol"* başlığıyla bir sözleşme imzalanmıştır. Bunun 1. maddesi, Türkiye'de kalan Rumlar'la Yunanistan'da bulunan Müslüman Türkler'in değişiminin yapılmasını ve 2. maddesi, 30 Ekim 1918'den önce İstanbul belediye sınırları içinde yerleşmiş bulunan Rumlar'la Batı Trakya Türkleri'nin bu değişimin dışında tutulmasını öngörmektedir[20]. 5. maddesi ise, nüfus değişimi yüzünden "Yunanistan'daki Müslümanlar'ın" mülkiyet haklarına ve alacaklarına bir zarar verdirilmeyeceğini hükme bağlamaktadır. Burada "Yunanistan'daki Müslümanlar" tarzında genel bir tabir kullanıldığından, bu madde

* 10 Ağustos 1920'de, Sevr'de "Osmanlı Sevri", "Yunan Sevri" ve "Trakya Sevri" olmak üzere üç ayrı anlaşma imzalanmıştır.

18 Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 72–74.

19 Halit Eren, "Batı Trakya Türkleri'nin Kültürel ve Ekonomik Durumu(I)", **Batı Trakya'nın Sesi**, Yıl: 7, Sayı: 58, İstanbul Ocak 1994, s. 18.

20 Fahir Armaoğlu, **XX. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914–1980)**, Ankara 1983, s. 325.

Levent Şahverdi Arşivi

ile Batı Trakya Türkleri'nin hakları da korunmaktadır. Ayrıca sözleşmenin 16/2 maddesinde, mübadele dışı bırakılacak bölgelerde oturanların bu yerlerde kalmak veya oralara yeniden dönmek, Türkiye ile Yunanistan'ın kanunlarında bu ülkelerin vatandaşlarına tanınan bütün imkânlardan istifade etmek ve mülkiyet konusunda serbestçe faydalanmak haklarının tanındığı belirtilmektedir. Bu yüzden sözkonusu hükümler, mübadele kapsamı dışında tutulmalarından dolayı, Batı Trakya Türkleri için de geçerlidir[21].

d) 1923 Lozan Antlaşması:

Yukarıda bahsedilen protokolün yanısıra, 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'nın 37. maddesinden 45. maddesine kadar olan kısmı kapsayan ve *"Azınlıkların Korunması"* başlığını taşıyan, Birinci Bölümün Üçüncü Kesim'inde, Türkiye'deki Müslüman olmayan azınlıklarla Yunanistan'daki Türklerin statüsünü belirleyen bazı temel hükümler getirilmiştir. Burada yer alan hükümler ise şunlardır: 38. maddeyle Türk ve Yunan hükûmetleri ırk, dil, din, milliyet ve doğum yeri farkı gözetmeksizin vatandaşların tümüne hayat ve hürriyetlerini en geniş biçimde sağlamayı taahhüt etmişlerdir. 39. maddeye göre; azınlıklar din, inanış veya mezhep ayrılığı bakılmaksızın, hâkim unsurun faydalandığı bütün siyasî ve medenî haklardan istifade edeceklerdir. Bütün vatandaşlar din ve milliyet ayrımı yapılmaksızın kanun önünde eşit olacak, kamu hizmetlerine alınacak, çeşitli meslek ve işlerde çalışacak, kendi dillerini mahkemelerde sözlü olarak kullanabileceklerdir. 40. maddeye göre; azınlıklar her türlü hayrî, dinî, içtimaî ve eğitim–öğretim kurumu kurmak, yönetmek, denetlemek, buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak ve dinî törenlerini serbestçe yürütmek hususlarında aslî unsur ile eşit haklara sahip olacaklardır. 41. maddeye göre, azınlık çocuklarının ilkokullarda kendi dilleriyle öğrenim görebilmeleri için uygun kolaylıklar sağlanacaktır. 42. maddeye göre; azınlıklara ait ibadet yerleri, mezarlıklar ve dinî kurumlar devlet tarafından korunacaktır. Azınlık vakıflarının, dinî ve hayrî kurumlarının çalışmasında veya yenilerinin kurulmasında her türlü kolaylık gösterilecektir. 43. maddeye göre; azınlıklar dinî inanışlarına aykırı veya dinî törenlerini bozacak herhangi bir davranışa zorlanmayacaktır. 44. maddeye göre; yukarıda kaydedilen hükümler devletlerarası nitelikte sayılarak Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınmıştır. 37. maddeye göre; sözkonusu hükümler temel yasa olarak tanınacak,

21 Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 77–78.

Levent Şahverdi Arşivi

hiçbir kanun, yönetmelik ve resmî işlemin bunlarla ters düşmesine müsaade edilmeyecektir. 45. maddeye göre ise, Yunanistan 37., 38., 39., 40., 41., 42., 43. ve 44. maddelerdeki hükümleri kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa uygulayacağını taahhüt etmektedir[22].

Görüldüğü gibi Yunanistan ırk, dil, din, milliyet ve doğum yeri farkı gözetmeksizin vatandaşların tümüne, kanunların himayesinde eşit bir hayat sağlamayı taahhüt etmiştir. Türk azınlığına devletin diğer vatandaşlarının faydalandıkları siyasî ve medenî haklardan aynı şekilde istifade etme, kendi ana dilinde eğitim yapma, özel hayatında, ticarette, dinde, basın – yayında, kamu organları ile ilişkiler ve mahkemelerde Türkçe'yi serbestçe kullanma, vakıf kurma, mülk edinme ve dinî inanışlarının gereklerini serbestçe yerine getirebilme, dolaşım ve göç etme haklarını tanıyacağına güvence vermiştir. Hatta Yunanistan, bu hükümleri temel yasa olarak tanımayı, hiçbir kanunun ve resmî işlemin bunlarla çelişmesine izin vermemeyi kabul etmiştir. Bu antlaşma ile Yunanistan'ın taahhüt altına girdiği hükümler devletlerarası nitelikte sayılarak, Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altına alınmıştır. Buna rağmen Yunanistan, soydaşlarımıza Lozan Antlaşması hükümlerini uygulamaktan her zaman kaçınmıştır.

Lozan Antlaşması ile güvence altına alınan Batı Trakya Türk Toplumu'nun azınlık hakları, Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan *1926 yılı Atina, 1930 yılı Ankara, 1933 yılı Ankara, 1951 yılı Türk–Yunan Kültür, 1968 yılı Türk–Yunan Kültür Protokolü* antlaşmaları ile de pekiştirilmiştir. Böylece, Batı Trakya Türkleri konusunda son derece hassas davranan Türkiye, Yunanistan sınırları içinde kalan soydaşlarının haklarını hukuken temin etmeye çalışmıştır[23].

Batı Trakya Türkleri, yukarıda bahsettiğimiz milletlerarası ve ikili antlaşmaların yanısıra, Yunanistan'ın günümüze kadar imzalayarak taraf olduğu *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Helsinki Nihaî Senedi, AGİK* (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) *Sonuç Belgesi* (Yeni Bir Avrupa İçin Paris Yasası), *Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi tüzükleri*, ayrıca ırk ayrımına karşı olan çeşitli sözleşme ve anlaşmaların getirdikleri insan hak-

22 Reha Parla, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Uluslararası Temelleri, Lozan Montrö**, Lefkoşa 1985, s. 10–13.

23 Yusuf Sarınay, "Batı Trakya Örneği ve Kıbrıs Gerçeği", **Kıbrıs'ın Dünü–Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, 28 Ekim – 2 Kasım 1991, Ankara 1993, s. 257–258.

Levent Şahverdi Arşivi

ları hükümlerinden ve Yunanistan Anayasası'nın vatandaşları için sağladığı bütün imkânlardan da faydalanma hakkına sahiptirler. Görüldüğü gibi Yunanistan'ın, Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığa karşı hem kendi anayasası, hem de milletlerarası hukuk çerçevesi içinde yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu yükümlülükler, Türk azınlığın haklarını korumasını ve güvence altına almasını öngörmektedir. Buna rağmen, millî politikasını Türk düşmanlığı üzerine oluşturan, Megali İdea fikrini safha safha gerçekleştirmeyi amaç edinen, bu uğurda XIX. yüzyılın başlarından itibaren Türkler'e zulüm, baskı ve soykırımı yapan Yunanistan, Batı Trakya Türkleri üzerinde de bu tarihî emellerini gerçekleştirmeye ve onları asimile etmeye yönelik sistemli bir politika takip etmektedir.

3. Yunanistan'ın Soydaşlarımıza Yaptığı Baskılar

Yunanistan soydaşlarımızı yok etmek, göç ettirmek ve eritmek maksadıyla sosyo-kültürel, siyasî, hukukî, iktisadî vs. alanlarda çeşitli baskılar uygulamaktadır. Millî politika haline getirilen bu baskılar ise birkaç ana başlık altında ele alınabilir. Bunlar da:

a) Türk okulları, vakıfları ve müftülüklerine yapılan baskılar,

b) İktisadî, idarî, sosyal ve siyasî alanlarda yapılan baskılar,

c) Türk varlığını ve kültür eserlerini yok etme politikası tarzındadır[24].

a) Türk Okulları, Vakıfları ve Müftülüklerine Yapılan Baskılar

(1). Okul ve Vakıflara Yapılan Baskılar

Batı Trakya Türkleri'nin hukukî statüsünü ve haklarını belirleyen antlaşma ile sözleşmeler, soydaşlarımıza kendi ana dillerinde eğitim yapmak, okullar açmak, dinî ibadette bulunabilmek, hayır, dinî ve içtimaî kurumlar kurmak, bunları yönetmek ve denetlemek hakkını vermektedir. Bu hakların yanısıra Türk azınlığının vakıf, müftülük ve eğitimiyle ilgili ilk Yunan Kanunu, 3 Temmuz 1920 tarihinde, 2345 sayılı kanun ile düzenlenmiştir. Bununla Türk azınlığına okul açma, bu okulları yönetme, öğretmenleri atama, vakıf gelirlerini azınlık eğitimine tahsis etme, vakıfları cemaat idare heyetlerince yönetme, müftüleri ve cemaat yöneticilerini seçme hakları verilmiştir[25].

---

24 **A.g.e.**, s. 258-262.
25 **A.g.e.**, s. 259.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak Yunanistan'ın amaçlarından biri Türk azınlığının gelişmesini önlemektir. Bu yüzden, antlaşma ve kanunlarla garanti altına alınan Türk azınlığın okul ve vakıf hakları, Yunan idaresi tarafından sürekli baskı altında tutulmuştur. 1967'de Yunanistan'da, demokrasi yerine cunta hâkim olunca, Türk azınlığa karşı yürütülen siyaset değişerek sertleşmiştir. Kıbrıs bunalımına paralel olarak ise sertleşme devam etmiştir. Hatta 1974'te cuntanın devrilmesine rağmen Batı Trakya politikası aynı kalmıştır[26].

Mütevelli heyetleri tarafından seçilen vakıf müdürleri 1967 yılından itibaren Yunan Hükûmeti tarafından atanmaya başlanmıştır. 1968'de Türk Cemaat Heyetleri de hükûmet tarafından dağıtılmıştır. Böylece 2345/1920 Sayılı Kanun'a ve Lozan Antlaşması'na aykırı olarak eğitim ve dinî vakıflar Yunan Hükûmeti'nce denetim altına alınmıştır. 1967 yılından itibaren Türk Vakıflarının gayrı menkul edinmeleri, hatta yıkılan cami, işyeri ve evlerin tamir edilmesi yasaklanmıştır. 12 Kasım 1980'de, *"Batı Trakya'daki Müslüman Vakıfların Yönetimi"* hakkında çıkarılan 1091 sayılı yasayla valilere vakıf yönetim kurullarına aday gösterme yetkisi verilmiştir. Ayrıca yönetim kurulu üyelerinin seçiminin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile tespit edilecek hükümler çerçevesinde yapılması zorunlu tutulmuştur. Bu yasa Türk azınlığının tepkisinden dolayı ancak 15 Ocak 1988'de yürürlüğe konmuştur[27]. 1989 yılında ise, sayım bahanesiyle, Yunan yönetimi Türk vakıflarının bütün varlığına elkoymuştur.

1972 yılında çıkarılan 1109/1972 sayılı kanun ile "Türk Okulları" adı resmen kaldırılmıştır. Takip eden yıllarda da Türkiye'den gönderilen öğretmenlerin, ders kitaplarının, eğitim araç ve gereçlerinin Yunanistan'a girmeleri yasaklanmıştır. 1977'de çıkarılan 694 sayılı *"Batı Trakya Müslüman Azınlık Okulları Yasası"* ve 695 sayılı *"Azınlık Okulları ile Selânik Özel Pedagoji Akademisi Öğretim ve Denetim Yasası"* ile Batı Trakya'daki Türk okulları bütünüyle Yunan devletinin denetimi altına alınmıştır. Bu iki yasa, Türk okullarının açılması ve yönetimdeki bütün yetkileri valiye devretmektedir. Yunan Hükûmeti, 1977'de azınlık okullarının mal varlıklarının idaresini de Türk Cemaat Heyetleri'nden alarak Eğitim Bakanlığı'na devretmiştir[28].

---

26 The Minority Rights Group, **a.g.r.**, s. 32–33.

27 Uluslararası İlişkiler Ajansı (İNAF), **Türk–Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, İstanbul 1992, s. 65, 67.

28 Halit Eren, "Batı Trakya Türklerinin Kültürel ve Ekonomik Durumu (I)", **Batı Trakya'nın Sesi**, Yıl: 7, Sayı: 58, İstanbul, Ocak 1994, s. 19–20.

Levent Şahverdi Arşivi

1970'li yıllarda, 115'i İskeçe, 147'si Gümülcine ve 17'si Dedeağaç vilâyetlerinde olmak üzere, Batı Trakya'da Türklere' ait 279 ilkokul vardı[29]. 1990'lı yıllarda ise Türkler'e ait 241 ilkokul ve sadece 2 orta dereceli okul kalmıştı. Azınlık öğretmenleri sözleşmeli çalıştırılmakta ve basit bir bahane ile valiler tarafından görevlerinden uzaklaştırılabilmektedir. Ancak Selânik Pedagoji Akademisi mezunları daimî öğretmen statüsünde olup, maaşlarını Yunan Devleti'nden almakta ve genelde Yunan müfettişlerinin talimatı doğrultusunda hareket etmektedir. İlkokullarda 12 bini aşkın öğrenci okumaktadır. Fakat, Yunan makamlarının kasıtlı uygulamalarından dolayı, Türk çocuklarının eğitim–öğretiminde birçok mesele ile karşı karşıya kalınmaktadır. Örneğin, Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan kültür protokolleri gereğince, Türk okullarına verilmesi gereken Türkçe yazılmış ders kitapları 1966 yılından itibaren yerlerine ulaştırılmamakta, Türkiye'den öğretmenlerin gitmesine müsaade edilmemekte, derslerin boş geçmesine rağmen öğretmenlerin tayinleri yapılmamakta, okullara gereken ders araç–gereçleri sağlanmamakta, eğitim–öğretim ve sağlık şartlarına uygun okul binaları tahsis edilmemektedir[30]. Ayrıca ilkokullardan mezun olan Türk çocuklarının Yunan okullarına gitmelerinin zorlanması için orta dereceli okulların açılmasına müsaade edilmemektedir. Türk okullarında Sağlık Bilgisi, Tarih ve Coğrafya dersleri bile Yunanca okutulmakta ve her geçen gün Türkçe okutulan derslerin oranı azaltılmaktadır[31]. Öyle ki, 20 yıl önce % 80 olan Türkçe okutulan derslerin oranı, % 20'nin altına düşürülmüş, buna karşılık Yunanca dersler % 80'in üzerine çıkarılmıştır[32].

Diğer taraftan, Yunanistan Millî Eğitim ve Dinişleri Bakanlığı'nca 1984 yılında, Gümülcine ve İskeçe'de bulunan iki Türk lisesinde din ve Türk dili derslerinin haricindeki bütün derslerin yıl sonu sınavlarının Yunanca ve iki Yunanlı'nın yer alacağı 3 kişilik kurulca yapılmasına emir verilmiştir. Bu uygulama sonucunda 1984/85 öğretim yılında sadece bir öğrenci mezun olmuştur[33]. Çıkartılan zorluklardan dolayı, 50 yıldan beri Yunan üniversitelerinden mezun olan soydaşlarımızın sayısının 10 kişiye bile ulaşmaması[34] ve

29 Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, s. 1103.
30 "Batı Trakya Türkleri Eğitim Raporu", **Batı Trakya'nın Sesi**, Yıl: 1, Sayı: 4, İstanbul Mayıs–Haziran 1988, s. 31.
31 Halit Eren, **a.g.e., (1)**, s. 20–21.
32 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 58.
33 Halit Eren, "Batı Trakya Türklerinin Kültürel ve Ekonomik Durumu II", **Batı Trakya Dergisi**, Yıl: 7, Sayı: 59, İstanbul 1994, s. 14–15.
34 **A.g.e.**, s. 15–16.

Levent Şahverdi Arşivi

1980'den itibaren Yunan üniversitelerine Türkler'in kabul edilmemesi dikkat çekici bir husustur. Gümülcine'de, Türkler'den kamulaştırılan topraklar üzerinde kurulan Dimokriton Üniversitesi'nde bile herhangi bir Türk öğrenci okuyamamaktadır[35]. Türkiye'deki üniversitelerde okuyan Batı Trakyalı öğrencilerin Yunanistan'daki üniversitelere nakli dahi kabul edilmemektedir. Türkiye'de mezun olan Batı Trakyalı gençlere Yunanistan'da iş verilmemektedir. Türkler devlet dairelerine kesinlikle memur alınmamaktadır. Soydaşlarımızın kendi işyerlerini açmalarında da büyük zorluklar çıkarılmaktadır[36].

Özetle; Yunanistan, Batı Trakya Türkleri'nin azınlık olarak ayakta kalabilmesinde eğitimin büyük rol oynadığını bilmektedir. Bu yüzden Batı Trakya Türk toplumunu çağdaş eğitim imkânlarından mahrum bırakmakta, Türk eğitim kurumları üzerinde uyguladığı baskılarla buralarını neredeyse işlemez hâle getirmekte ve soydaşlarımızın millî kimliklerini uzun vadede eritecek bir eğitim politikası takip etmektedir.

(2). Müftülüklere Yapılan Baskılar

Türk azınlığına uygulanan dinî baskıları iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Bunlardan birincisi, Türkler'in dinî hayatlarını sürdürmelerine yapılan çeşitli engellerdir. İkincisi ise, son zamanlarda güncel bir mesele hâlini almış olan müftülerin seçimine müdahaledir.

Batı Trakya Türkleri dinî bakımdan İskeçe, Dimetoka ve Gümülcine'de bulunan 3 müftülük hâlinde teşkilâtlanmışlardır[37]. Müftülüklerin teşkilâtlanması, müftülerin seçimi, görev ve yetkileri 1913 Atina Antlaşması ile belirlenmiştir. Bu antlaşma, 2345/1920 sayılı kanun ile Yunanistan'ın iç hukukuna yansımıştır. Böylece müftülük makamının görev ve yetkileri ayrıntılı bir biçimde yasa ile düzenlenmiştir. Yasaya göre, müftüler Müslümanlar tarafından seçilecektir. Yalnız, Mezhepler Bakanı uygun görmediği adayları listeden çıkarabilecektir. Müftüler öğretim ve din görevlilerini denetleyecek, Cemaat İdare Heyetleri'nin cami, medrese, imaret, vakıf gelirlerini kontrol edeceklerdir. Müslümanlar arasındaki evlenme, boşanma, nafaka, miras vs. hukuk konularında karar vereceklerdir. Müftülerin kararlarını ise Yunanis-

35 Yusuf Sarınay, **a.g.e.**, s. 259; Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 99.
36 Nadir Yaz, **a.g.e.**, s. 27.
37 Abdurrahim Dede, **Rumeli'de Bırakılanlar (Batı Trakya Türkleri)**, İstanbul 1975, s. 123–124.

Levent Şahverdi Arşivi

tan tanıyarak uygulayacaktır. Ayrıca Yunanistan'da yaşayan Müslümanların en büyük dinî makamı olacak ve müftüleri denetleyecek bir başmüftü seçilecektir. Başmüftü, Yunanistan'daki müftülerin 3 aday seçmesi, Mezhepler Bakanı'nın bunlardan birini tercih etmesi ve Kral iradesiyle atanacaktır. Ancak başmüftü, Müslümanların birleştirici bir önderi olacağı endişesiyle, Yunan makamlarınca hiçbir zaman atanmamıştır[38].

Görüldüğü gibi, Batı Trakya Türkleri 2345/1920 sayılı kanuna göre kendi müftülerini seçme hakkına sahiptir. Ayrıca Lozan Antlaşması da bu hakları teyit etmektedir. Lozan Antlaşması'nın 37. maddesinden 45. maddesine kadar yer alan hususlar, Türkiye'deki Rumlar ve Yunanistan'daki Türkler için uygulanması antlaşma gereğidir. Özellikle 38. madde *"azınlıkların dil, din ve millî kültürlerinin korunmasını, karşılıklı olarak hak ve özgürlüklerin tanınmasını"* öngörmektedir. 45. maddede ise, *"Türkiye'nin Müslüman olmayan azınlıkları için tanınan haklar, Yunanistan tarafından da kendi topraklarında bulunan Müslüman azınlığa tanınmıştır..."* denmektedir[39]. Ayrıca Yunanistan Anayasası'nın 13. maddesinin 2. paragrafı *"... Tanınmış her din serbesttir ve bu dinin gerektirdiği tüm ibadet ve bunlara bağlı yükümlülükler hiç engelsiz ve yasaların himayesinde ifa edilir..."* hükmünü taşımaktadır. Buna rağmen Yunanistan bu hükümleri çiğnemektedir. Hatta Yunan idaresi, 24 Aralık 1990 tarihinde Yunan resmî gazetesinde yayınlattığı bir kararname ile 2345/1920 sayılı kanunu yürürlükten kaldırarak müftü seçimini iptal etmiş ve tayine dayalı bir uygulama getirmiştir. İlgili kararname ile müftülerin Yunan Dışişleri Bakanlığı'nın Kavala'daki Azınlık İşleri Dairesi Başkanı tarafından atanması ve müftülük makamının boşalması durumunda valinin, müftü naibini tayin etmesi öngörülmüştür. Böylece 1913 Atina Antlaşması'nın 3. protokolüne ve 1923 Lozan Antlaşması'na aykırı bir durum ortaya çıkmıştır.

Yunan Hükûmeti, yükümlü olduğu antlaşmalara aykırı olarak, Türk azınlığının seçimiyle göreve gelmesi gereken müftüleri 1980'li yıllardan itibaren atamaya çalışmıştır. Örneğin; 17 Ağustos 1990'da yapılan İskeçe Müftülüğü seçiminde Mehmet Emin Aga, toplam 4847 oyun 4394'ünü almıştır. Buna rağmen Yunan makamları, 22 Ağustos 1991'de cemaatin tanımadığı ve onaylamadığı Mehmet Emin Şinikoğlu'nu İskeçe Müftülüğü'ne atamıştır[40]. Türk

38 Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 159–160.
39 Reha Parla, **a.g.e.**, s. 10–11, 13.
40 Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 169–172.

Levent Şahverdi Arşivi

azınlığı tarafından seçilmiş müftü Mehmet Emin Aga da, Yunan polisi tarafından tartaklanarak makamından dışarıya atılmıştır. Hatta Yunan yönetimi bununla da kalmayıp sadece görevini yaptığı için seçilmiş İskeçe Müftüsü Mehmet Emin Aga'yı 24 Ocak 1995 tarihinde, Larissa İstinaf Mahkemesi vasıtasıyla 10 ay hapse mahkum ettirmiştir.

Ne yazık ki, Yunan resmî makamları, milletlerarası hukukun gereklerine uymadıkları gibi, kendi anayasalarının hükümlerine de aykırı bir tavır sergilemişlerdir. Yunan Hükûmeti, hem İskeçe'deki Türk–İslâm azınlığının seçimle göreve getirdiği bir müftüyü hapsetmiş, hem de müftülük makamına işbirliği yapacak birini atama suretiyle getirerek, soydaşlarımızı dinî liderler vasıtasıyla yönlendirip içten yıkmayı hedefleyen bir tutum sergilemiştir.

b. İktisadî, İdarî, Sosyal ve Siyasî Alanlarda Yapılan Baskılar

(1). İktisadî Baskılar

Batı Trakya Türkleri'nin % 95'i tarım ve hayvancılıkla, % 5'i ise küçük esnaflık ve işçilik ile geçimini sağlamaktadır. Tarımla uğraşanların üçte ikisi tütün yetiştiricisidir. Yunanistan genelinde nüfusun % 56.2'si şehirde ve % 43.8'i köyde oturmakta iken, Türkler'in % 20'si şehir ve kasabalarda, % 80'i de köylerde yaşamaktadır[41]. Dolayısıyla soydaşlarımızın büyük çoğunluğu toprağa bağlı olup geçimini tarımla sağlamaktadır. Bu sebeple Yunan yönetimi, Türkleri bölgeden göçe zorlamak ve iktisadî bakımdan çökertmek amacıyla, sistemli bir tarzda soydaşlarımızın topraklarını ellerinden almıştır. Yunanistan bu politikasına hemen Lozan Antlaşması'ndan sonra başlamıştır. İlk safhada, Anadolu'dan gelen Rumlar'ın yerleştirilmesi için, Batı Trakya'da kamulaştırılan topraklar üzerine 572 Rum köyü kurulmuştur. Aynı şekilde, Sovyetler Birliği'nden Yunanistan'a göç etmiş "Pontuslular" da Türk toprakları üzerine yerleştirilmiştir. Ayrıca 1952/2185 sayılı kanuna dayanılarak Türkler'e ait topraklar sözde topraksız köylüye verilmek üzere alınmış ve Rumlar'a iskân etmeleri için dağıtılmıştır. Bunun adına da "Toprak Reformu" denilmiştir[42]. Zaman zaman uygulanan "toprak birleştirilmesi" yöntemi ile Türk azınlığın elindeki verimli topraklar alınarak bunların yerine çorak araziler verilmiştir. Öyle ki, bu maksatla 1993'te, Yunanistan Tarım Bakanlığı, Batı Trakya'da 580.000 dönüm arazide toprak düzenlemesini öngören

41 Batı Trakyalılar Derneği, **Batı Trakya Azınlığı İnsan Hakları ve Belgeler**, Ankara 1987, s. 6.

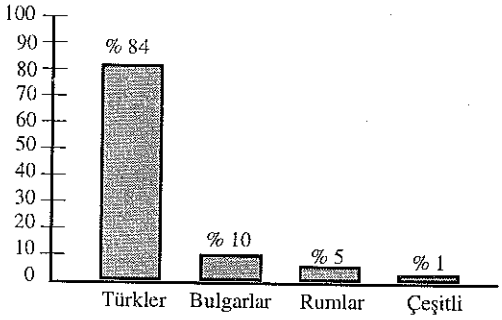
42 Bedrettin Keleştimur, "Batı Trakya Türklüğü ve Yunan Mezâlimi", **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, S: 22, İstanbul Ekim 1988, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

bir karar almıştır[43]. Bunun dışında açık hava hapishanesi, yol, askerî bölge yapımı vb. gerekçelerle kamulaştırma faaliyetlerine aralıksız devam edilmiştir. Türk azınlığa, kamulaştırma sonucunda alınan yerler için değerinin çok altında bir bedel ödenmektedir. Ancak 1967'den itibaren bu para ile azınlık mensuplarının yeni toprak ve gayrimenkul almasına izin verilmemektedir. Buna karşılık Rumlar'ın, Türkler'den toprak satın alması teşvik edilmektedir. Batı Trakya'daki kamulaştırmanın % 80'i Türk toprakları üzerinde yapılmıştır. Böylece Türkler'in en büyük geçim kaynağı ellerinden alınmış ve mülkiyet edinme hakları kısıtlanmıştır. Yunanistan'ın bu politikası ise bölgenin demografik yapısını değiştirmeye yöneliktir[44]. Nitekim Yunanistan'ın uyguladığı bu politika sonucunda, 1923 yılında Batı Trakya'da ekilebilir arazinin % 84'üne Türkler sahipken[45], bu oran 1970'li yıllarda % 40'a[46], 1990'lı yıllarda ise % 25–30'a[47] düşmüştür. Günümüzde de sözkonusu oran azalmaya devam etmektedir.

Türk heyetinin, Lozan Barış görüşmelerine katılan devlet temsilcilerine sunduğu verilere göre, 1920–1923 yıllarında Batı Trakya'da taşınmaz malların dağılımı şöyledir[48].

Milletler	Oranlar
Türkler	% 84
Bulgarlar	% 10
Rumlar	% 5
Çeşitli	% 1

1923'te Batı Trakya'da taşınmaz malların milletlere göre dağılımı.

43 **Tercüman Gazetesi**, 18 Ağustos 1993.
44 Yusuf Sarınay, **a.g.e.**, s. 260–261.
45 Seha L. Meray, **a.g.e.**, s. 61.
46 Yusuf Sarınay, **a.g.e.**, s. 261.
47 **Zaman Gazetesi**, 18 Ağustos 1993.
48 Seha L. Meray, **a.g.e.**, s. 61; Nadir Yaz, **a.g.e.**, s. 79.

Levent Şahverdi Arşivi

Esnaflıkla geçimini sağlayan soydaşlarımıza da büyük zorluklar çıkarılmaktadır. Türkler'in işyerlerine yapım ve onarım ruhsatları verilmemektedir. Esnaflar çeşitli ağır cezalarla yıldırılmaya çalışılmaktadır. Bu yüzden esnaflar sermaye birikimi yapabilecek gelir elde edememekte ve çoğu kez işyerini kapatmak mecburiyetinde kalmaktadır. Neticede 1923'te 14.500 büyük esnaf olmasına rağmen, 1971'de büyük esnaf diye tanımlanacak esnaf kalmamıştır. Orta esnaf sayısında da büyük azalma olmuştur. 1923'te 6.500 küçük esnaf ile 8.600 orta esnaf varken, 1971'de 9.600 küçük esnaf ve 1.460 orta esnaf kalmıştır. Büyük arazi sahipleri ise tamamen ortadan kalkmıştır[49].

(2). Vatandaşlıktan Çıkarma:

Batı Trakya'daki Türk nüfusunu azaltmak maksadıyla, Yunan yönetiminin başvurduğu yöntemlerden biri de, ülke dışına seyahat amacıyla giden soydaşlarımızı çeşitli bahanelerle vatandaşlıktan çıkarmaktır. Bu uygulamada ise hukukî dayanak olarak, *"Grek etnik kökenli olmayan bir kimse, geri dönmemek niyetiyle Yunanistan'ı terkettiği takdirde, Yunan vatandaşlığını kaybetmiş ilân olunabilir. Bu aynı zamanda yurtdışında doğan ve ikâmet eden Grek etnik kökenli olmayan bir kimse için de geçerlidir... İçişleri Bakanı, Millî Konsey'in mutabakatı ile bu konularda karar verir"* tarzındaki Vatandaşlık Kanunu'nun 19. maddesi* kullanılmaktadır[50]. Nitekim bu maddeye dayanılarak 1988'de 122, 1990'ın Haziran ayı itibariyle 66, Şubat 1991'de 544 Batı Trakya Türkü bilgi ve istekleri dışında vatandaşlıktan atılmıştır. Vatandaşlıktan çıkarılanlardan çoğu Türkiye, ABD ve Almanya'ya öğrenim görmek üzere giden öğrencilerdir. Bu uygulamaya rağmen Yunan makamlarınca vatandaşlıktan çıkarılan Türkler'in sayısı gizli tutulmaktadır[51].

Görüldüğü gibi, Yunanistan Vatandaşlık Kanunu'nun 19. maddesi, *"Grek asıllı olan"* ve *"Grek asıllı olmayan"* tarzında ırk ayırımına dayanmaktadır. Bu madde ile yapılan uygulamalar, Yunan Anayasası'nın bütün vatan-

---

49 Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, s. 1102.

* 1955 yılında kabul edilen **3370 Sayılı Yunan Vatandaşlık Kanunu'nun B Bölümü, VI. Kısım, 19. maddesi.**

50 The Minority Rihgts Group, **a.g.r.**, s. 33; Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 30; Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 213.

51 "Batı Trakya Sorunu, Batı Trakyalıların Sorunları ve Çözüm Yolları", (21 Mart 1994 tarihinde İstanbul'da düzenlenen panel), **Batı Trakya'nın Sesi**, Yıl: 7, Sayı: 60, İstanbul Mart 1994, s. 6–7; Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 20, 30, 93.

Levent Şahverdi Arşivi

daşların ırk, köken, din ve dil ayrımı yapılmaksızın kanunlar önünde eşit olduğunu ve seyahat özgürlüğüne sahip bulunduklarını bildiren 4., 5., ve 14. maddelerinin geçersiz olduğunu göstermektedir. Ayrıca 19. madde uyarınca, mahkeme kararı olmaksızın, idarî bir kararla, tek taraflı ve ırk ayırımına dayanarak Türk kökenlilerin vatandaşlıktan atılmaları, Ocak 1990'da imzalanan ve devletlerin, herkesin kendi ülkesinden ayrılma ve geri dönme hakkına riayet etmesini öngören AGİK Viyana İzleme Toplantısı Kapanış Belgesi'ne, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin temel hükümlerine ve Kasım 1990'da bütün Avrupa devletleri tarafından imzalanan Paris Şartı'na aykırıdır.

(3). Yasak Bölge

1975'te kabul edilen Yunan Anayasası'nın 5/4. maddesine göre: *"Her Yunan vatandaşının ülke içinde dolaşım ve ikametini, ülkeden çıkış ve girişini kısıtlayıcı münferit idarî önlemler yasaktır"* [52] denilmektedir. Buna rağmen 1953 yılında çıkarılan ve günümüze kadar devam eden bir kanuna göre, "kuzeyden gelen komünizm tehlikesini önlemek" gerekçesiyle Batı Trakya'da, Bulgaristan sınırı boyunca, Türkiye'ye doğru uzanan alanda askerî *"Kontrollü Bölge"* oluşturulmuştur[53]. *"Balkan Kolu"* diye bilinen, 10–25 km derinlikte olan dağlık arazideki bu *"Yasak Bölge"*de 133 Türk köyü bulunmakta ve 35–40 bin soydaşımız yaşamaktadır[54]. (Bkz. Harita: 8).

*"Yasak Bölge"*deki soydaşlarımızın seyahat ve sosyal faaliyetleri Yunan makamlarınca kontrol altına alınarak sınırlandırılmıştır. Burası âdeta bir tecrit kampı hâline getirilmiştir. *"Yasak Bölge"*ye giriş çıkışlar bölge askerî komutanlığının ve polisin denetimi altında yapılmaktadır. Askerî komutanlık veya polisten özel izin belgesi alamayanların giriş çıkış yapmasına müsaade edilmemektedir. Bölge, 24.00 ile 08.00 saatleri arasında ise giriş çıkışlara tamamen kapatılmaktadır[55]. Nüfus çoğunluğunu Pomak Türkleri'nin oluşturduğu *"Yasak Bölge"*de Türkçe'nin konuşulması, okullarda Türkçe eğitim–öğretimin yapılması, Türk radyo ve televizyonlarının izlenmesi engellenmektedir. Türkiye'den gazete, dergi, kitap vs. yayınların girmesine müsaade edilmemektedir. İdarî makamlar, buradaki halka her fır-

52 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 88.
53 The Minority Rights Group, **a.g.r.**, s. 32; Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 219–220.
54 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 27–28.
55 Nadir Yaz, **a.g.e.**, s. 49–50; Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 25, 219–220.

Levent Şahverdi Arşivi

satta, Türk değil, *"Müslüman Helen"* olduğunu telkin etmeye çalışmaktadır[56]. Ayrıca 1366/1938 sayılı kanunla yabancıların sınıra yakın yerlerde, yani "Yasak Bölge"de, arazi satın almaları yasaklanmıştır. Halen devam eden bu kanun ise, Yunanistan vatandaşı olmalarına rağmen, Türkler'le, Pomak Türkleri'ne uygulanmaktadır[57].

Yunan idarecilerinin *"Yasak Bölge"*nin komünizmden korunmak üzere oluşturulduğu tarzındaki gerekçesi gerçek dışıdır. Nitekim Yunan–Bulgar ilişkilerinin düzelmesi, 1980–1990 yıllarında Doğu Blokunun yıkılması, 1990'da *Yasak Bölge*'ye 10 yeni Türk köyünün ilâve edilmesi[58], Yunan idarecilerinin tehlikenin "kuzeyden" değil "doğudan" geldiğini öne sürmesi, Türkler'in az olduğu Dedeağaç ilinde, Türkler'in yoğun olarak yaşadığı diğer bölgelere göre, denetimin zayıflaması gibi hususlar *"Yasak Bölge"*nin komünizmden korunmak için değil, Batı Trakya Türkleri'ne karşı meydana getirildiğini göstermektedir. Yunan Hükümeti, *"Yasak Bölge"* uygulamasıyla öncelikle Pomak Türkleri'ni hedef seçmiştir. Bu uygulamanın amacı ise, dağlık bölgelerde oturan Pomak Türkleri'yle *Yaka* ve *Ova*'da oturan Türkleri birbirinden ayırarak Batı Trakya Türklüğü'nü bölmek, Yunanistan'daki Türkler'in Bulgaristan ve Türkiye'deki soydaşlarıyla irtibatını kesmek, Pomak Türkleri'nin iktisadî kalkınmalarını önlemek, soydaşlarımızı göçe zorlamak ve geriye kalanların daha kolay bir tarzda Yunanlılaştırılmasını temin etmektir.

(4). Türkler'e Yönelik Saldırılar

Batı Trakya Türkleri üzerindeki tahrikler, zorbalık, dövme, öldürme fiilleri veya cami, ev ve işyerlerinin tahrip edilmesine kadar uzanan saldırılar her devirde yaşanmıştır. Özellikle Türk–Yunan ilişkilerinin bozulmasına paralel olarak bu saldırılar yoğunlaşmıştır.

Tehdit ve zorbalık en çok 1922–1925 yılları arasında yoğunlaşmıştır. Bilindiği gibi bu yıllarda Türk İstiklâl Savaşı kazanılmış, Yunan ordusu Ege kıyılarında denize dökülmüştür. Ordularının Anadolu'daki yenilgisini hazmedemeyen Yunanlılar, intikamlarını Batı Trakya'daki Türkler'den alarak, 1922–1925 yılları arasında pek çok soydaşımızı öldürmüşlerdir[59].

56 Adil Özgüç, **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul 1974, s. 182.
57 The Minority Rights Group, **a.g.r.**, s. 32.
58 Yusuf Sarınay, **a.g.e.**, s. 261.
59 Adil Özgüç, **a.g.e.**, s. 187–188.

Levent Şahverdi Arşivi

Batı Trakya Türklüğü'nü "yok ederek ortadan kaldırma" metodu 1923–1949 yılları arasında aktif bir tarzda uygulanmıştır. Türkler'e terör, sabotaj ve siyasî suikastler düzenlenmiştir. Fakat çoğu kez, yine Türkler suçlanarak, ilgisi olmayan kişiler tutuklanıp mahkemeye sevkedilmişlerdir. Bu uygulamaların sonucunda 1923 ile 1949 yılları arasında 12.369 kişi öldürülmüştür[60]. Diğer taraftan Batı Trakya Türkleri'ne saldırılarda bulunan Yunanlılar'a son derece hafif ceza verilmiş veya kilisenin devreye girmesiyle cezalar paraya çevrilmiştir. Hatta bazan saldırıları bizzat polis, jandarma ve diğer güvenlik birimleri düzenlemişlerdir[61].

Türkler'e yönelik saldırılara son yıllarda da devam edilmiştir. Bu saldırıların en şiddetlilerinden biri Dr. Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif'in duruşmasından iki gün sonra, 29 Ocak 1990 tarihinde Gümülcine'de yaşanmıştır. Olaylar sırasında Yunanlı fanatikler, camileri, Türkler'e ait 300–400 işyerini ve çok sayıda arabayı tahrip ederek 3 milyar TL. değerinde maddî hasar yapmışlardır. Dövdükleri arasında 21 Türk'ü yaralamışlardır. Benzeri bir senaryo 23–24 Ağustos gecesi 1991 yılında İskeçe'de de tekrarlanmıştır. Yunanlılar'ın saldırısı neticesinde birçok Türk yaralanmış ve Türkler'e ait çok sayıda işyeri tahrip edilmiştir. 25 Ağustos gecesi Gümülcine'de Kırmahalle Camii'ne de çirkin saldırıda bulunulmuştur. Fakat yetkili birimlerin ciddi bir soruşturma yapmaması ve meydana gelen zararı tazmin etmemesi, ayrıca olayların, Gümülcine Metropolidi Damaskinos'un öfkeli fanatiklere *"Bugün altın sayfalar yazdınız"* tarzındaki tahrikleri ve güvenlik güçlerinin saldırıları önlemek için herhangi bir çaba harcamaması sonucunda büyümeleri Yunan Hükûmeti'nin bu olayların perde arkasında olduğuna dair şüpheler uyandırmaktadır[62].

(5). Siyasî Baskılar

Batı Trakya Türkleri seslerini duyurabilmek için, Yunan siyasî partilerinin listelerinden aday olan Türkler'i yıllarca desteklemiş ve Yunan Parlamentosu'na birkaç temsilci sokabilmişlerdir. Ancak Türkler üzerindeki baskılar devam etmiştir. Zaten Yunan partileri, Batı Trakya'daki meseleleri çözümlemek düşüncesiyle değil, sadece fazla oy alabilmek için, Türkleri kendi

60 Ahmet Aydınlı, **Batı Trakya Faciasının İç Yüzü**, C. 1, İstanbul 1971, s. 52.
61 Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 186–187.
62 Yusuf Sarınay, **a.g.e.**, s. 261; Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 48–50, 68–69, 96–97; Baskın Oran, **a.g.e.**, s. 190–194.

Levent Şahverdi Arşivi

listelerine dahil etmişlerdir. Yunan siyasî partilerine oy veren Batı Trakya Türkleri, mevcut meselelerden hiçbirinin halledilememesi üzerine 1989 yılından itibaren kendi bağımsız adaylarını Yunan Parlamentosu'na gönderme mücadelesi içine girmişlerdir. Amaçları Avrupa Topluluğu'nun en geri kalmış bölgesi olan Batı Trakya'nın meselelerini Yunan Parlamentosu'nda dile getirerek çözüm aramaktır. Bu amaçla başlayan hareket giderek güçlenmiştir. Yunan yönetiminin baskı ve entrikalarına rağmen, 8 Nisan 1990'da yapılan genel seçimlerde Dr. Sadık Ahmet Gümülcine'den ve Ahmet Faikoğlu da İskeçe'den bağımsız milletvekilleri olarak Yunan Parlamentosu'na girmişlerdir. Fakat Türk azınlığının Yunan Parlamentosu'na gönderdiği bağımsız milletvekillerinin soru ve önergeleri parlamentonun gündemine alınmamıştır. Dr. Sadık Ahmet'le, Ahmet Faikoğlu'nun Yunan Parlamentosu'nun kapalı oturumlarına girmelerine müsaade edilmemiştir. Her ikisi de Yunan Parlamentosu ve basınında "Türk Casusu" olarak nitelendirilmiştir. Batı Trakya Türkleri'nin seçme ve seçilme haklarını kullanarak kazandıkları bu başarıyı bir türlü kabullenemeyen Yunan yönetimi, insanlığı şaşırtacak mahiyette yeni bir seçim kanunu çıkarmıştır. Kasım 1990'da çıkarılan seçim kanunu ile ülke genelinde bütün siyasî partilere ve bağımsız adaylara % 3'lük seçim barajı getirilmiştir. Bunun amacı ise, doğrudan doğruya bağımsız Türk milletvekillerinin parlamentoya seçilmesini önlemektir. Çünkü getirilen seçim barajı ile milletvekili adayı, Yunanistan'ın tüm oylarının en az % 3'ünü alması gerekecekti. Bu ise yaklaşık olarak 240 bin oy karşılığıdır. Bunu da bugün veya yakın gelecekte, seçmen sayısının 75 bin olmasından, Batı Trakya Türkleri'nin aşması mümkün değildir. Nitekim bu şartlar altında Yunanistan'da 1993'te yapılan genel seçimde, Türk azınlığı bağımsız milletvekili çıkaramamıştır[63]. Diğer taraftan bağımsız milletvekilleri için ülke çapında bir barajın getirilmesi dünyanın hiçbir yerinde görülmemiştir. Bu sebeple, dünyada totaliter rejimlerin hızla yıkıldığı, demokrasi ve insan haklarını bütün kurumları ile yerleştirmek için insanlığın ölümü göze aldığı bir dönemde, Yunanistan'ın seçim barajı uygulaması hiçbir şekilde mazur gösterilemez. Bu durum karşısında, baraj engelini aşabilmek ve kendi haklarını mecliste savunabilmek amacıyla Türkler, Dr. Sadık Ahmet önderliğinde, 12 Eylül 1991 tarihinde *"Barış, Dostluk ve Eşitlik"* adlı partiyi kurmak zorunda kalmışlardır[64].

63 **Türkiye Gazetesi**, 9 Ekim 1993.
64 Yusuf Sarınay, **a.g.e.**, s. 261–262.

Levent Şahverdi Arşivi

*"Barış, Dostluk ve Eşitlik Partisi"*nin Birinci Kurultayı 11 Nisan 1992' de Gümülcine'de yapılmıştır. Burada Dr. Sadık Ahmet, partinin amacının Batı Trakya Türkleri'ni bir merkez etrafında toplamak, doğru olarak bilinçlendirmek ve ileriki yıllarda toplumu idare edecek kadroları yetiştirmek olduğunu belirtmiştir[65].

19 Ocak 1994'te, Gümülcine'de *"Barış, Dostluk ve Eşitlik Partisi"*nin Birinci Olağanüstü Kurultayı yapılmıştır. Bu kurultayda Türk toplumuna yapılan baskılar, eğitim, ekonomi, vakıflar, müftülükler, seçim barajı, yasak bölge vb. konulardaki engeller dile getirilmiş ve bunların çözümlenmesi için mücadelede bulunulması kararı alınmıştır[66].

c. Türk Varlığını ve Kültür Eserlerini Yok Etme Politikası

(1). Türk Varlığının İnkâr Edilmesi

Yunanistan, Bulgaristan'ın 1968–1972 ve 1984–1990 yılları arasında başarısızlıkla sonuçlanan politikasına özenerek, Türk azınlığının varlığını inkâr etme yolunu tercih etmiştir. Yunan idarecileri, Lozan Antlaşması'nda *"Türk"* yerine *"Müslüman"* kelimesinin geçtiği gerekçesiyle, ülke sınırları içinde *"Türk"* değil *"Müslüman"* azınlığının yaşadığını iddia etmektedirler. Yunanlı yetkililer, Türkler'den *"Müslüman Yunanlılar"*, *"Müslüman Elenler"* veya *"Müslüman Azınlık"* olarak bahsetmektedirler. Bu suretle soydaşlarımızı, millî bir azınlık yerine, dinî bir azınlık olarak göstermeye çalışmaktadırlar. Örneğin Yunanistan Başbakanı Constantin Mitsotakis, 18 Haziran 1990 tarihinde, Washington'da, *"Yunanistan Türkleri yoktur, Batı Trakya'da Müslüman Yunanlılar vardır. Lozan Antlaşması ile öngörülen budur"* ifadesinde bulunmuştur. Batı Trakya Türkleri'ne asimilasyon politikasını yürüten İskeçe Valisi Constantin Thanopulos da, *"... Batı Trakya'da Türk azınlığı yoktur. Lozan Antlaşması sadece Yunanistan'daki Müslümanlar'dan bahsediyor..."* demiştir. Sözkonusu protokolün 2. maddesinde gerçekten de bir ayrım yapmak için *"İstanbul'un Rum halkı"* ve *"Batı Trakya'nın Müslüman halkı"* deyimleri kullanılmaktadır[67]. Ancak *"Müslüman"* kelimesi, Türkler'in Müslümanlığı benimsemiş olmasından dolayı, Osmanlı Devleti'nin yazışmalarında ve zaman zaman Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk döneminde *"Müslüman*

65 **Yeni Batı Trakya Dergisi**, S: 110–111, İstanbul Mayıs–Haziran 1992, s. 22.
66 **Batı Trakya'nın Sesi Dergisi**, S: 59, İstanbul Şubat 1994, s. 4–5.
67 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk" anlamında kullanılmıştır. Zaten Müslüman kelimesi milliyeti değil, bir dini ifade etmektedir. Ayrıca Batı Trakya'da Türkler'den başka bir Müslüman toplumu da bulunmamaktadır. Diğer taraftan, Lozan Antlaşması'nın tamamlayıcı bir parçası olan ve 30 Ocak 1923'te imzalanan 6 numaralı *"Türk ve Rum Nüfus Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"*ün başlığında Türk kelimesi geçmektedir. Bu sözleşmenin 3. maddesinde *"... karşılıklı olarak üzerinde Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek toprakların..."*, 5. maddesinde de *"... Bu sözleşme uyarınca yapılacak mübadele yüzünden Türkiye'deki Rumlar'ın ve Yunanistan'daki Türkler'in mülkiyet haklarına hiçbir zarar verilmeyecektir..."* denilmektedir. Yine aynı belgenin ek protokolünde de *"... Rum ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin..."* ifadesine yer verilerek Yunanistan'daki Müslüman azınlığın Türk olduğu belirtilmektedir[68].

Milletler Cemiyeti tarafından 5 Mart 1925'te Cenevre'de hazırlanan raporun başlığı da *"Batı Trakya'da Türk Irkından Azınlık"* tarzındadır. Ayrıca 1951'de imzalanan Türk–Yunan Kültür Antlaşması'nda bu azınlık *"Türk"* olarak adlandırılmış ve bazı ders kitaplarıyla öğretmenlerin Türkiye'den gönderilmesi Yunanistan tarafından kabul edilmiştir. Batı Trakya'daki Müslümanların Türk olduklarına dair ellerinde devletlerarası komisyonlarca kabul edilmiş çeşitli belgeler de vardır.

Yunanistan'da *"Mareşal Papagos Kanunu"* ile *"Türk İlkokulları"* kavramı resmen kullanılmış ve Türkler'e verilen diplomalarla, tasdiknameler Türk dili ile yazılmıştır. Yunan hükûmetleri de Türkiye ile nota teatilerinde Batı Trakya'daki azınlığın Türk olduğunu kabul etmişlerdir[69]

Batı Trakya'daki Türk azınlığının hakları, 1975 yılında kabul edilen Yunan anayasası ile de koruma altına alınmıştır. Örneğin; Madde 5/2'de: *"Yunanistan topraklarında yaşayan herkes, milliyet, ırk veya dil, din ve siyasî inanç farkı gözetmeksizin hayat, şeref ve özgürlüğünün tam olarak korunması hakkına sahiptir..."*[70] denilmektedir. Ancak Yunanistan, yalnız milletlerarası antlaşmalarla öngörülen yükümlülüklerini değil, kendi anayasa ve kanunlarını da ihlâl etmektedir.

Batı Trakya; diliyle, ananesiyle, giyimiyle, hayat tarzıyla, tarihî

68 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C. I., Ankara 1989, s. 177, 178, 183.
69 Yusuf Sarınay, **a.g.e.**, s. 262.
70 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 87–88.

Levent Şahverdi Arşivi

eserleriyle o kadar Türktür ki, bu gerçeği Yunan yönetimi de gayet iyi bilmektedir. Ama gayesi Batı Trakya Türkleri'nin Türkiye ile kültürel bağlarını kesmek ve onları sadece bir dinin mensubu hâline getirerek millî benliklerini unutturmaktır. Nitekim Yunanistan, bu politikasını 1960'lı–1970'li yıllardan itibaren önceki döneme göre daha plânlı bir tarzda uygulamıştır. Özellikle 1967'de cunta idaresinin işbaşına gelmesine paralel olarak sözkonusu politika hızlandırılmıştır. Cunta döneminin İçişleri Bakanı General Stilyanos Patakos, İskeçe'nin Şahin Bucağı'ndaki halkı zorla bucak binası önüne toplatarak: *"Sizler hepiniz Yunanlısınız. Barbar Osmanlılar'ın baskısı sonucunda Müslüman dinini kabullenmiş olan kişilerin torunlarısınız. Şimdi hepiniz aslınıza geri döneceksiniz. Sizleri Yunanlı yapmak için ne yapmak mümkünse onu yapacağız. Bize itaat etmeyip de Türklük ruhu içerisinde bulunanlar bu bölgeyi bırakıp gitmelidir. İşte Türkiye!"*[71], tarzında yaptığı konuşmayla Yunanistan'ın Türk azınlığına karşı takip ettiği politikanın ve belirlediği hedeflerin iç yüzü açıkça görülmektedir.

Yunanistan'da "Türk" kelimesinin kullanımına karşı açık tavır 1970' lerden itibaren başlamıştır. Bu yıllarda Yunan Hükûmeti'nin talimatıyla mahkemeler, "Türk azınlığı" karşılığında "Türk" kelimesinin kullanılmasını yasaklamış ve üzerinde "Türk" kelimesi bulunan tabelâları kaldırtmıştır. 1972'de Türk Okulları adını kullanmak resmen yasaklanmış, okullardaki Türkçe dersler giderek azaltılmıştır. Kasım 1984'te dönemin Gümülcine Valisi Papadimas, Batı Trakya'daki Türk derneklerinin tabelâlarındaki "Türk" kelimesinin çıkarılması için Bidayet Mahkemesi'ne yaptığı başvuru üzerine, "Türk" adını taşıyan bütün tabelâlar sökülmüştür. Soydaşlarımız tarafından Trakya İstinaf Mahkemesi'ne yapılan itirazlar 1986 yılında 159/1986 sayılı kararla reddedilmiştir. 1985'te ise Vali, Batı Trakya'daki Türk derneklerinin "zararlı faaliyetlerde bulunduklarını" ileri sürünce, mahkeme derneklerin kapatılmasına karar almıştır. Yunan Yargıtayı da, 1729/1987 sayılı kararla, Türk derneklerinin kapatılmasını onaylamıştır.

1986 yılında Trakya İstinaf Mahkemesi, *"Türk"* kelimesinin Türkiye'nin vatandaşlarını tanımladığını ileri sürerek *"Müslüman Yunanlıları" tarif etmek üzere "Türk" kelimesinin kullanılmasının kamu düzenini tehlikeye düşüreceği!"* sonucuna varmıştır. Bu gerekçeyle de "Batı Trakya Türk Öğret-

71 İhsan Sakarya, "Batı Trakya Olaylarının İç Yüzü ve Bununla İlgili Antlaşmalar", **Yeni Batı Trakya Dergisi**, S: 102, İstanbul Eylül 1991, s. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

menleri Birliği"nin kapatılmasına karar almıştır. 1988 yılında da Yunan Yargıtayı bu kararı onaylamıştır. Böylece 1927'de açılan *"İskeçe Türk Birliği"*, 1936 yılında kurulan *"Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği"* ve 1938'den itibaren faaliyette bulunan *"Gümülcine Türk Gençler Birliği"* kapatılmıştır[72].

Türk azınlığının millî kimliğini inkâr eden en ağır Yunan eylemlerinden biri de, 1989 Ekimi'nde seçim kampanyaları sırasında, sırf kökenlerinin Türk olduğunu belirttikleri için, Dr.Sadık Ahmet ve İbrahim Şerif'in aleyhine davanın açılmasıdır. 25–26 Ocak 1990 tarihlerinde, Selânik Bidayet Mahkemesi'nde yapılan duruşmada, *"Türk kelimesini kullanmak suretiyle halk arasındaki toplumsal huzuru bozarak Ceza Mahkemeleri Usulü Yasası'nın 192. maddesini ihlâl ettikleri"* gerekçesiyle Batı Trakya Türk azınlığı liderleri 18 ay hapis ve 100 bin Drahmi para cezasına çarptırılmışlardır.

Mahkeme esnasında sanıkların *"Türk kökenli"* olduklarını tekrarlamaları üzerine hâkimlerin: *"O halde niçin Türkiye'ye gidip yaşamıyorsunuz?"* diye bağırmaları dikkat çekicidir[73]. XX. yüzyılın sonuna doğru, insanların kendi millî kökenlerini açıklamalarından dolayı suçlanması ve hâkimlerin tavrı Yunan adaletinin gerçek yüzünü ortaya koymaktadır. Diğer taraftan, Batı Trakya'daki Türk varlığının inkâr edilmesi, soydaşlarımıza yapılan baskıların ne derece vahim boyutlara ulaştığının da bir göstergesidir.

(2). Türk – İslâm Kültür Eserlerinin Tahribatı:

Batı Trakya'daki (cami, mescid, tekke, türbe, medrese, imaret, han, hamam, saat kulesi, köprü, çeşme gibi) tarihî Türk–İslam kültür ve sanat eserleri de sistemli bir şekilde ortadan kaldırılmaktadır. Bunun için kamulaştırma, eserlerin orjinal vasfını bozma, onarıma engel çıkararak yıkılmasını sağlama, çeşitli bahanelerle hizmet dışı tutma, saldırı, kundaklama vb. yollar takip edilmektedir. 1913'ten günümüze kadar yapılan tahribatı anlamak için ise, Osmanlı döneminde bölgede yer alan bazı Türk–İslâm kültür eserlerinin sayısını vermek yeterli olacaktır. Osmanlı döneminde; Dedeağaç'ta 11 cami ve mescid olmak üzere 14 eser, Dimetoka ve çevresinde 133 cami ve mescid, 8 medrese, 18 mekteb, 11 tekke olmak üzere 187 eser, Gümülcine'de 76 cami, 35 mekteb, 27 han, 28 hamam olmak üzere 295 eser, İskeçe

72 Halit Eren, **a.g.e., (I)**, s. 18; Türk Yunan..., **a.g.e.**, s. 42, 43, 44.
73 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 46–47.

Levent Şahverdi Arşivi

ve çevresinde 171 cami ve mescid olmak üzere 179 eser bulunuyordu. Ancak, Yunanlıların bölgeye hâkim olmasından sonra, bunlardan çoğu yıkılmıştır. Dolayısıyla günümüzde sadece birkaç tane eser ayakta kalabilmiştir[74]. Özellikle son yıllarda camilere yapılan saldırı ile kundaklamalar ve mezarlıkların park veya yeşil sahaya çevrilmesi suretiyle Türk kültür eserlerinin tahribatına yönelik plânlı faaliyetler artırılmıştır. Örneğin 1971'de İskeçe'deki tarihî *Tabakhane Camii* park yapma gerekçesiyle yıkılmıştır. Aynı şekilde İskeçe'de *Çarşı*, Gümülcine'de *Servili* ve *Serdar Mahalle* camileri de yıkılmışlardır[75]. 1988'de Gümülcine'deki *Tabakhane* ve Yüksek Mescit camilerine bomba atılmış, *Yusuf Hoca* ve *Şehrehküstü* camileriyle *Kırmahalle Türk İlkokulu*'nun camları kırılmıştır[76]. 1989'da İskeçe'nin Karaköy mevkiindeki Türk mezarlığı, tarla haline getirilmek için dozerle yerle bir edilmiştir[77]. Son örneklerden biri ise I. Murat zamanında yapılan 600 yıllık *Poşpoş Tekkesi*'nin yıkılmasıdır[78]. Ayrıca yeni hazırlanan Gümülcine imar plânına göre, 500 yıldan fazla bir süre Batı Trakya Türklüğü'nün sembolü olan *Yeni Camii, Yenice Mahalle Camii* ve *Mescit–i Arifane Camii* ortadan kaldırılmak istenmektedir[79]. Yunanistan'ın takip ettiği bu politika ise, Batı Trakya'daki Türk–İslâm kültür ve medeniyetinin bütün izlerini tamamen silmek ve soydaşlarımızı daha kolay eritmek amacını gütmektedir.

4. Sonuç

Sonuç olarak, Batı Trakya'da yaşayan 150 bin Türk, doğup büyüdüğü bölgeyi vatan olarak benimsemiştir. Bu soydaşlarımız, Yunanistan tabiiyetinde kalmakla birlikte, milliyetlerinden, dinlerinden gurur duyarak, Türk ve Müslüman olarak hayatlarını devam ettirmek azmindedir. Türk azınlığı, ikinci sınıf muamelesi görmesine rağmen, Yunan Devleti'ne saygılı olmaya ve vatandaşlık görevlerini eksiksiz olarak yerine getirmeye devam etmektedir. Ayrıca Yunanistan'da bağımsızlık mücadelesinde bulunmayan tek azınlık

74 Batı Trakyalılar Derneği, **Yunan Kültür Emperyalizmi ve Türk–İslâm Eserleri**, Ankara **1986, s. 33.**

75 **Enver Kavaklı, "Yıkılan Camiler ve Lozan", Yeni Batı Trakya Dergisi**, S: 27–28, İstanbul Haziran–Temmuz 1985, **s. 26.**

76 **Baskın Oran, a.g.e.**, s. 187.

77 **Ekonomik Rehber** Yayınları, **Haberbank 1989**, Ankara 1990, **s. 153.**

78 **Yeni Batı Trakya Dergisi**, S: 82, İstanbul Ocak 1990, s. 7; Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e., s. 7.**

79 **Uluslararası İlişkiler** Ajansı, **a.g.e.**, s. 7.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkler'dir. Dr. Sadık Ahmet konuya değinirken: *"... Yunan hükûmeti bilmelidir ki, biz hiçbir zaman özerklik istemedik. Biz Yunan vatandaşıyız. Ancak bizim toplumumuzun hakları tanınmalıdır. Bu benim siyasî mücadelemin anlamıdır..."* demektedir[80]. Buradan da görüldüğü gibi, soydaşlarımızın bütün istedikleri temel hak ve hürriyetlerinin verilmesi ve insanca yaşamalarının temin edilmesidir. Türk azınlığı bunu elde etmek için ise, silâhlı eylemlere girişmemekte ve terör faaliyetlerine başvurmamaktadır. Türk toplumu isteklerini elde etmek için, hukukî kurallar çerçevesinde ve demokrasiye uygun, ama kararlı bir tarzda mücadelede bulunmaktadır. Ancak Yunanistan'ın tavrında bir değişiklik olmayınca, haklarını milletlerarası platformlarda da aramaya başlamıştır. Böylece, Batı Trakya Türk azınlığının insan haklarının ihlâlleri, milletlerarası bir insan hakları meselesi hâline gelmiştir. Yunanistan'ın Türk azınlığı üzerindeki insan hakları ihlâlleri, üyesi olduğu Avrupa Topluluğu ve Avrupa Konseyi'nde de eleştirilmeye başlanmıştır. Helsinki Watch Teşkilâtı ve ABD Dışişleri Bakanlığı'nan raporlarından sonra, AGİK ve Milletlerarası Af Teşkilâtı da konuya eğilmiştir. Örneğin 1990 yılında "Helsinki Gözlemciler Teşkilâtı"nın hazırladığı raporda: *"Batı Trakya'da insan hakları tamamen çiğnenmektedir. Buradaki Türkler'in millî kimlikleri yok edilmektedir"*[81] tarzındaki ifade ile Yunanistan'ın takip ettiği bu acımasızca politika dile getirilmiştir.

Yunan yönetimi, Türk düşmanlığını millî bir politika, hatta millî bir ideoloji olarak benimsemiştir. Yunanistan'da hükûmetler değişir, ama Türk düşmanlığı politikası aynı kalır. Bu yüzden Yunanistan, Türkiye ile meselelerini çözümlemeye ve dostane ilişkiler kurmaya yanaşacak yerde, Batı Trakya meselesi dahil olmak üzere, tartışmalı olan bütün konuları tırmandırmaktadır. Hatta Yunanistan, Batı Trakya'ya yönelik özel politikalar geliştirmek maksadıyla *"Kuzey Yunanistan Bakanlığı"* adlı bir teşkilât kurmuştur. Bu teşkilât ise öncelikle Batı Trakya'nın Türkler'den arındırılması ve hızlı bir tarzda "Yunanlılaştırılması" tarzındaki devlet politikasını destekleyici faaliyetlerde bulunmaktadır.Tespit edilen politikalar neticesinde de Yunan yönetimi, hukukî statüleri ve hakları ikili ve milletlerarası antlaşmalarla güvence altına alınmasına rağmen, soydaşlarımız üzerinde devlet terörü estirmekte, asimilasyon, baskı ve zulüm uygulamaktadır. Yuna-

80 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 94.
81 Ekonomik Rehber yayınları, **Haberbank 1990**, Ankara 1991, s. 123.

Levent Şahverdi Arşivi

nistan'ın Batı Trakya Türk azınlığı üzerindeki sistematik baskı ve insan hakları ihlâlleri, vatandaşlıktan atılmalardan yasak bölgelerin oluşturulmasına, arazi kamulaştırmalarından eğitim ve vakıflara müdahaleye, milliyet ve din ifadesinden siyasî ve hukukî özgürlüklerin kısıtlamasına kadar gitmektedir. Yunanistan, Batı Trakya Türk azınlığını, bitmek bilmeyen isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek için bir "rehine" olarak kullanmaktadır. Örneğin Yunanistan, Türkiye'den, Kıbrıs ya da Ege konusunda ne zaman yerine getirilemeyecek bir taviz istese ve bu tavizi koparamazsa, bunun bedelini Batı Trakya Türkleri'ne baskıları artırarak ödetmeye kalkmaktadır. Yunanistan, bu politikasını bir alışkanlık hâline getirmiştir. Bazen bu uygulamalar doruk noktasına ulaşmaktadır. Özellikle 1967'de Cunta idaresinin iktidara gelmesi, 1974'te Kıbrıs'ta Yunan yayılmacılığının durdurulması ve 1983'te KKTC'nin ilânı sırasında soydaşlarımıza yapılan baskılar ve işlenen insan hakları ihlâlleri artırılmıştır. Hatta bu baskılar seçim bildirisinde "Türk kökenli" olduklarını belirttikleri gerekçesiyle Dr. Sadık Ahmet ile İbrahim Şerif'i 18 ay ve sadece görevini yaptığı için seçilmiş İskeçe Müftüsü Mehmet Emin Aga'yı 10 ay hapse mahkum edecek boyutlara varmıştır. Bu da Batı Trakya Türkleri'nin en temel insan haklarının ihlâli anlamına gelmektedir.

Yunan yöneticilerinin Türk azınlığına karşı tartışmasız "dostane" olmayan tavırları ve mahkemelerin soydaşlarımızın cezalandırılmasına ilişkin kararları, örneğin Dr. Sadık Ahmet'in ve İbrahim Şerif'in hapsedilmeleri veya 24 Ocak 1995 tarihinde Larissa İstinaf Mahkemesi'nin İskeçe Müftüsü Mehmet Emin Aga'nın tutuklanmasına dair kararı:

– *Azınlık haklarına ve Lozan hükümlerine aykırıdır.*

– *Din ve vicdan hürriyeti ile bağdaşmamaktadır.*

– *Yunan yönetiminin kendi anayasası ve milletlerarası hukuktan kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmediğini göstermektedir.*

– *Yunan mahkemelerinin devamlı olarak Türk azınlığının temel insan haklarına aykırı kararlar aldığının delilleridir.*

Yunanistan tarafından Batı Trakya Türklerine karşı uygulanan bu politikanın ve yapılan baskıların başlıca sebepleri arasında ise:

1– Yunanistan'ın "Megali İdea" hedefini gerçekleştirme hayali,

2– Yunanistan'da Türk, Arnavut, Makedon, Bulgar ve diğer azınlıkları

Levent Şahverdi Arşivi

ortadan kaldırarak tek bir "Ortodoks–Helen Milleti" meydana getirme düşüncesi,

3– Batı Trakya'daki Türk varlığını yok ederek asırlarca Türk yurdu olan bölgeyi, Yunan toprağı hâline getirme çabaları,

4– Yunan toplumunun, özellikle idarecilerinin fanatik Türk düşmanı olması,

5– Yunanistan'ın 500 yıl Türk idaresinde kalmasının ve Yunanlılar'ın Türkler'e karşı tarihteki mücadelelerde daima yenilmesinin yarattığı aşağılık kompleksi,

6– Avrupa devletlerinin, Türk azınlığına yapılan baskılar karşısında ses çıkarmamaları, hatta zaman zaman Yunanistan'a destek vermeleriyle "Doğu Meselesi"ni sinsice devam ettirmeleri,

7– Batı Trakya Bölgesi'nin, Doğu Trakya'nın tabiî bir uzantısı olması ve Türkiye'ye yakın bulunması,

8– Batı Trakya'da yaşayan Türk nüfusunun oldukça yüksek oranda bulunması,

9– Batı Trakya Türkleri'nin, 1913 yılındaki Batı Trakya Türk Devleti gibi, bir devlet kurabilecekleri endişesi,

10– Türkiye ile Yunanistan arasında çıkabilecek bir savaşta, bölgedeki Türkler'in Türkiye'nin yanında yer alabileceği şüphesi,

11– Türkiye'nin Kıbrıs konusunda olduğu gibi, Batı Trakya Türkleri'ni kurtarmak için müdahalede bulunabileceği korkusu,

12– İstanbul'da sadece 5–6 bin Rum'un kalmasından dolayı, bunlara karşı mütekabiliyet çerçevesinde alınacak önlemlerin caydırıcı niteliğini kaybetmesi,

13– Yunanistan'ın Türkiye ile olan diğer meselelerini Batı Trakya'ya yansıtması ve Kıbrıs konusunda Batı Trakya'yı bir koz olarak kullanması gibi hususlar yer almaktadır.

Bütün baskılara rağmen, Batı Trakya Türkleri günümüze kadar kendi millî benliklerini muhafaza etmeyi ve ayakta kalmayı başarmışlardır. Gelecekte de, aynı şekilde bu soydaşlarımızın Türk kültürünü, dilini, âdet ve geleneklerini sürdürmeye ve Yunan baskılarına karşı millî varlıklarını korumaya devam edeceklerine dair olan inancımız sonsuzdur. Dr. Sadık Ahmet'in

Levent Şahverdi Arşivi

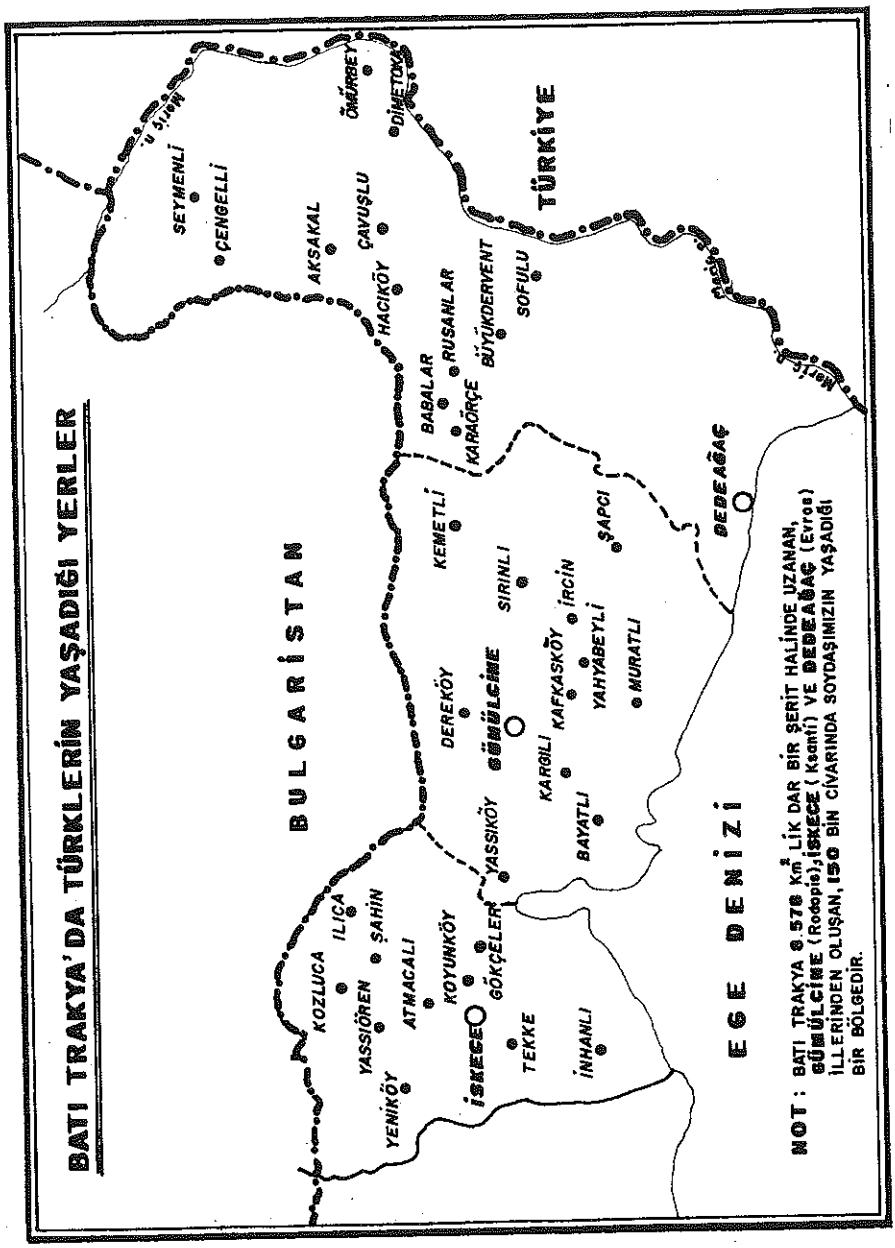
Selânik Cezaevi'ne gönderilirken: *"... Türk olduğum için hapse götürülüyorum. Burada Türk olduğumu ve öyle kalacağımı tekrar ediyorum. Batı Trakya Türk azınlığına mesajım, Türk olduklarını unutmamalarıdır..."*[82] tarzındaki beyanı soydaşlarımızın kararlılığını göstermesi bakımından yeterince bir delildir. Nitekim, Batı Trakya Türkleri, etnik ve kültürel kimliklerini hem korumuş, hem de silinmeyecek şekilde yaşadıkları topraklara işlemişlerdir. Yunanistan'ın bütün çabasına rağmen bu özellik yok edilemeyecek ve dünya kamuoyundan saklanamayacaktır.

Bu vesile ile "şüpheli bir trafik kazasında" kaybettiğimiz Batı Trakya Türklüğü'nün önderi, insan hakları savunucusu, eşsiz kahramanı *Dr. Sadık Ahmet*'i saygıyla anıyor ve Türk milletinin gönlünde ebedî yaşayacak olan bu büyük insan için Tanrı'dan rahmet diliyorum.

82 Uluslararası İlişkiler Ajansı, **a.g.e.**, s. 104.

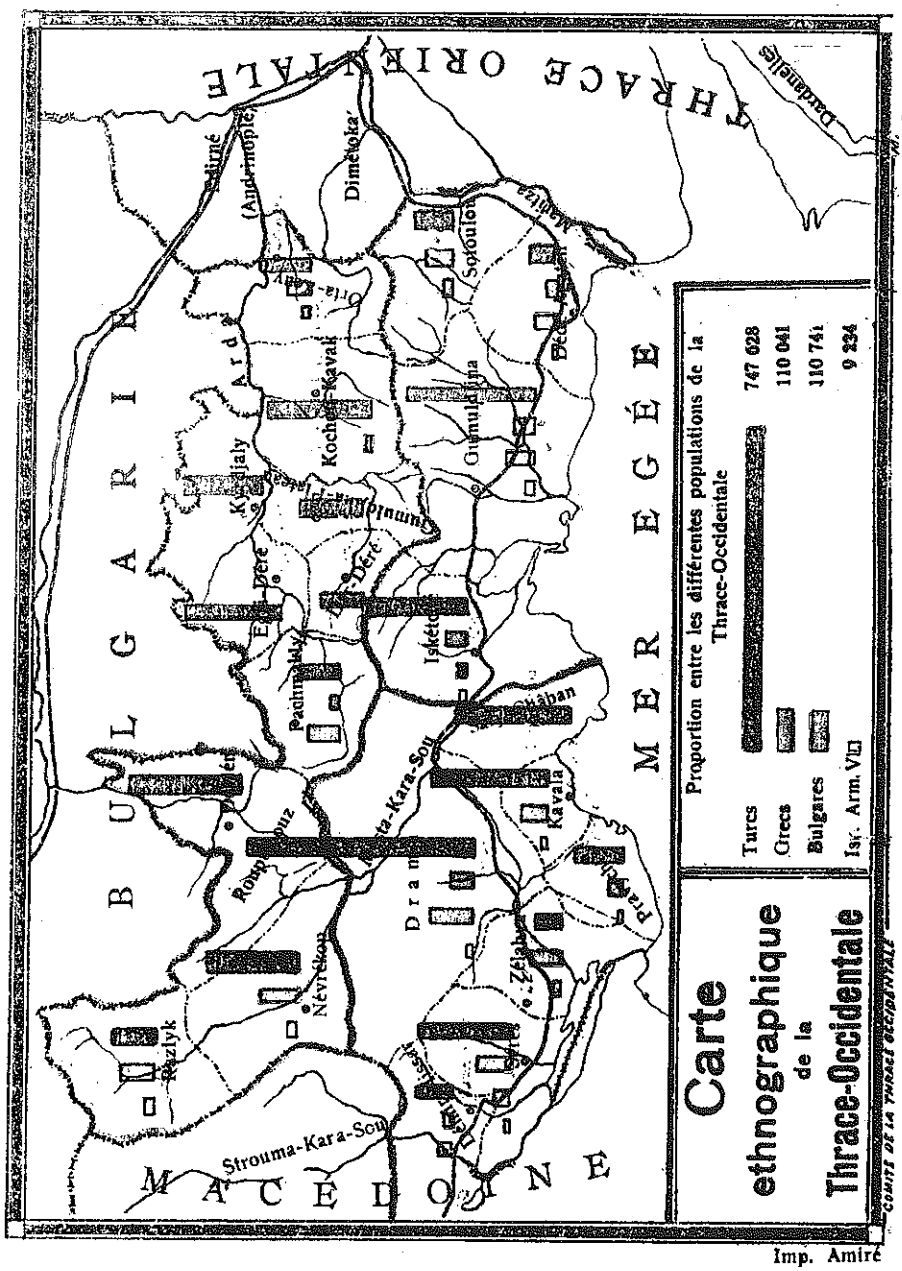
Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA : 1

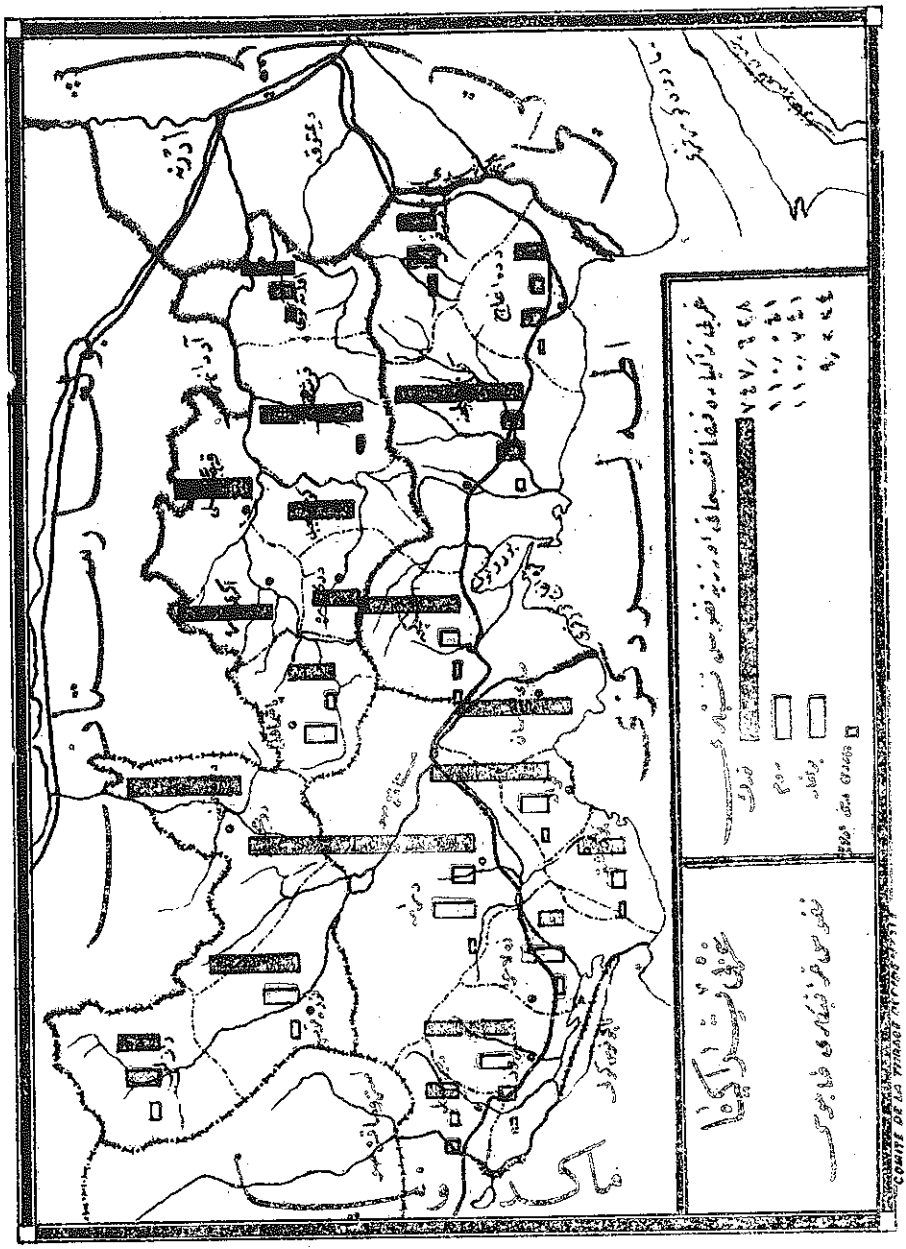
Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA : 2

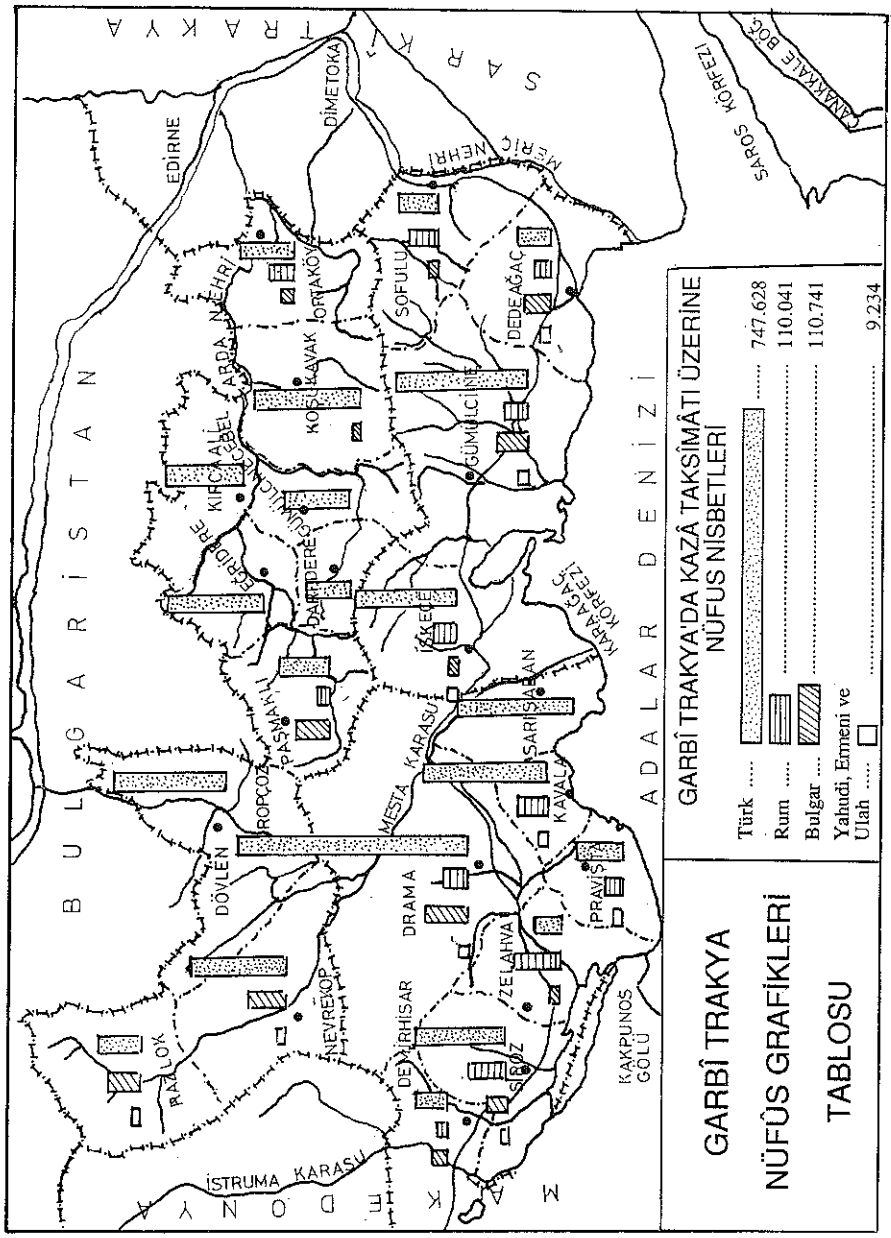
Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA : 3

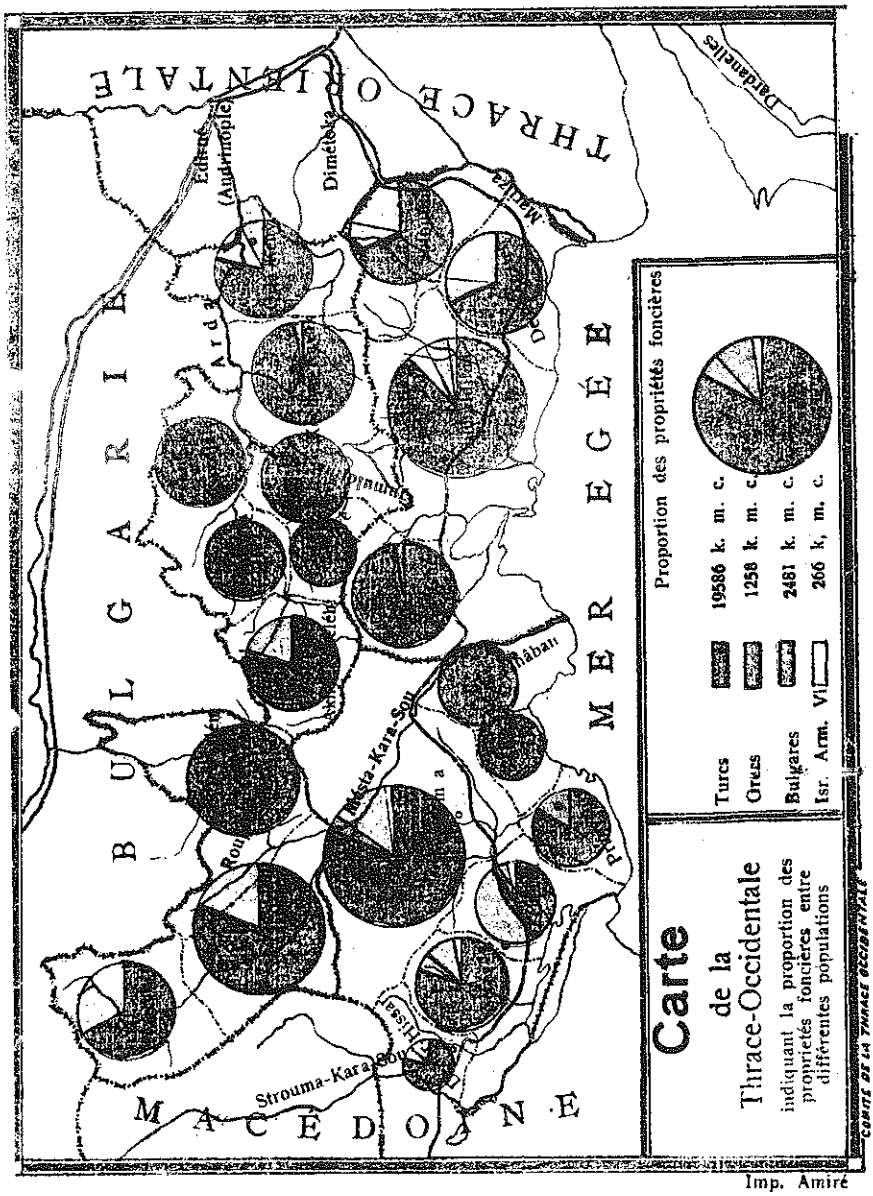
Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA : 4

Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA : 5

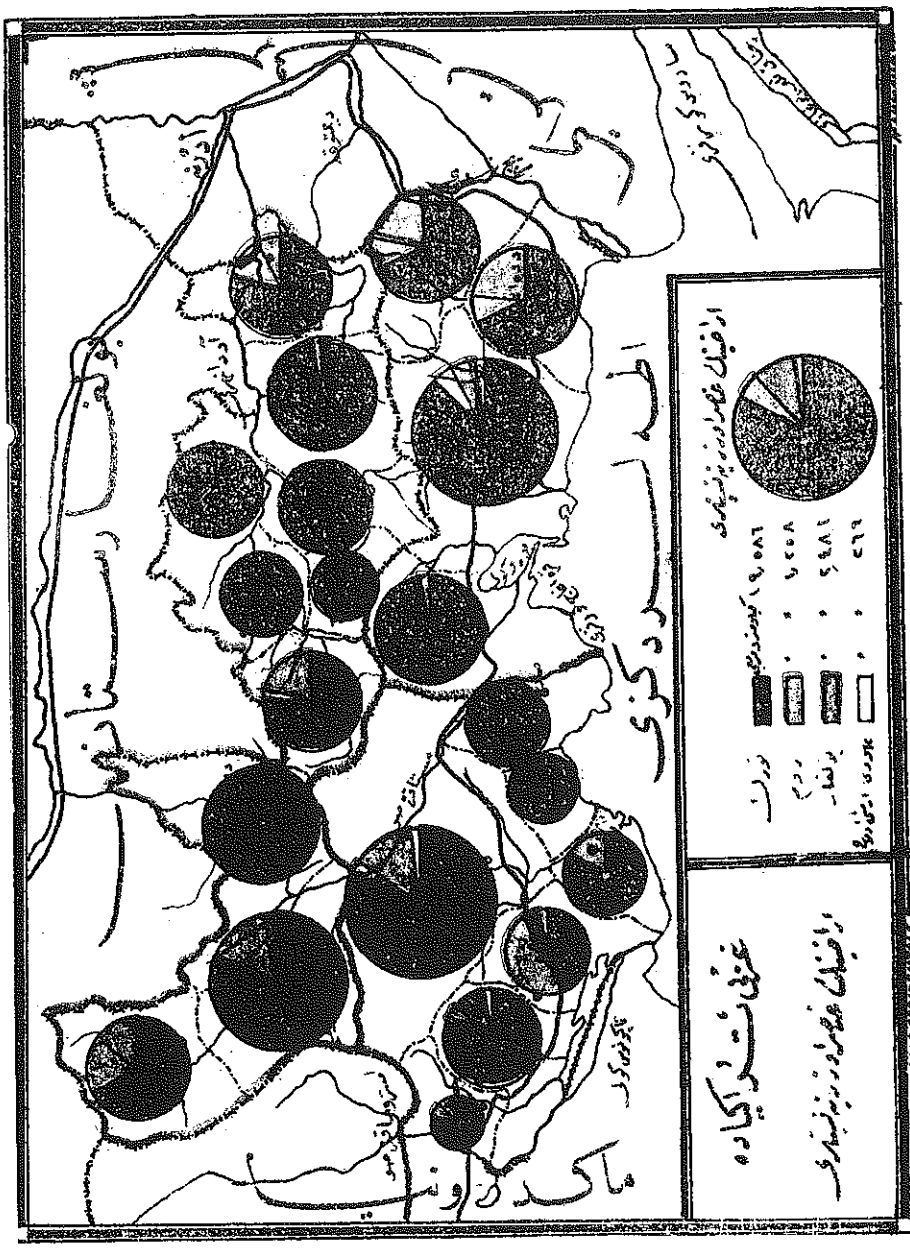

Levent Şahverdi Arşivi

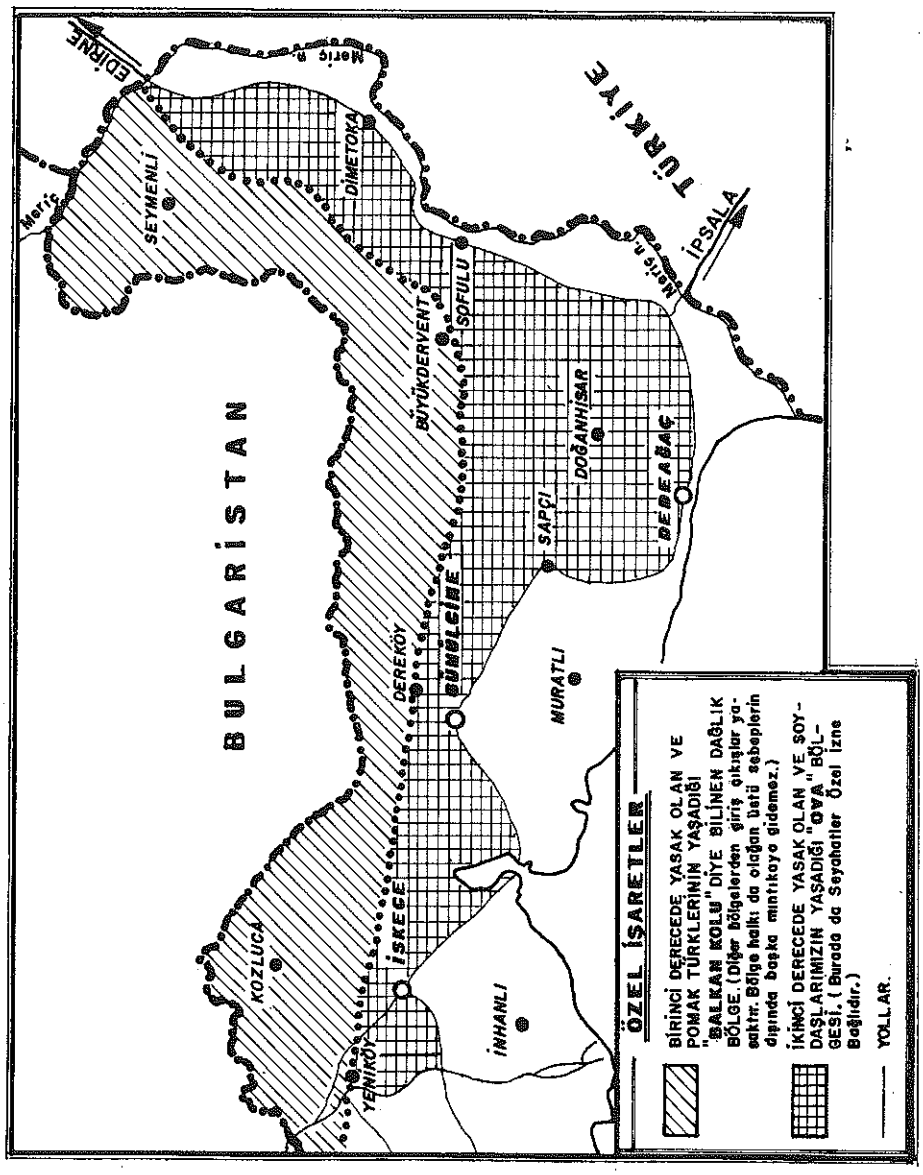
HARİTA : 6

Levent Şahverdi Arşivi

HARİTA : 7

HARİTA : 8

Levent Şahverdi Arşivi

İSLÂM ve LAİKLİK

Prof. Dr. ETHEM RUHİ FIĞLALI *

İslâm ve laiklik, son yıllarda, gazetelerin, dergilerin, televizyonların, ulusal ve hattâ uluslararası siyasetin gündeminde daima üst sıralarda yer alan ve hakkında pek çok şey söylenen konuların başında gelmektedir.

Bunun elbette olumlu ve olumsuz yanları vardır. Olumlu yanı bugüne kadar çoğunlukla son derece yüzeysel bir biçimde, sâdece "dinle devletin ayrılması" ya da "din işleriyle devlet işlerinin ayrılması" yahut "din ve vicdan özgürlüğü" olarak takdim edilen laiklik ve insanı süreklilik arzeden bir inanç ve ahlâk çizgisinde tutmak isteyen, değişme ve dinamizmin bizatihî kaynağı olan bir dinin tartışma konusu yapılarak özü itibariyle daha iyi tanınması ve öğrenilmesine ortam hazırlamıştır.

İşin olumsuz yanı ise, özellikle İslâm açısından söz konusudur; çünkü maalesef bu din, dünya dinleri arasında halâ en az bilinen, yanlış anlaşılan ve son derece yanlış tanıtılan bir din durumundadır.Buna, bir ölçüde, ülkemizde ve diğer İslâm ülkelerinde görülen sağlıksız dinî –daha doğrusu dinî görüntülü– tezahürlerin sebep olduğu aşikârdır. Öyle ki, İslâm, son zamanlarda bu dine kökten bağlı olduklarını söyleyenler ve kendilerini bu dinin Allah adına savunucuları olarak takdim edenler tarafından en yavan, en katı, en sağlıksız, en uzaklaştırıcı ve dolayısıyle de yabancılaştırıcı, en akılsız, en tutarsız ve en bilgisiz bir biçimde ortaya konmakta; İslâm'ın yönetim veya dünya ve toplumun işleyişi ile ilgili görüşleri "İslâm devleti" kaftanına büründürülerek ve ülkemiz açısından en tehlikeli olanı da bazı çevreler tarafından Türk milletinin dini ve tarihi geçmişinde hiç bir izi ve temeli bulunmayan arap ve acem kaynaklı ideolojik ve militarist görüşlere dayanan bir "ithal müslümanlık" anlayışından oluşan propaganda ve slogan edebiyatından medet umulmaktadır.

Öte yandan kendilerini "laik aydın" olarak gören ve tartışmasız

* Muğla Üniversitesi Rektörü.

Levent Şahverdi Arşivi

Ortaçağ zihniyetinin tipik anlayışını yansıtırcasına "İslâm'ın gerici ve çağdışı bir din olduğunu" ileri süren bir kısım okur–yazar takımı, din aleyhine en yüzeysel, en bilgisizce, en kışkırtıcı, en önyargılı ve hatta provakatif bağırma–çağırmalarla uğraşmakta ve sonuçta inananlar–inanmayanlar, ilericiler–gericiler veya laikler–antilaikler şeklinde kutuplaşmaların doğmasına sebep olmaktadır. Bu durum da, inanan geniş halk kitlelerinde laiklik ile devletin bu konudaki uygulamaları hakkında şüpheler doğurmakta ve en önemlisi inkılâplarla ilgili birtakım yersiz ve haksız spekülasyonların yapılmasına vesile kılınmaktadır.

Oysa laiklik,din ve devlet konularına tarihi ve bilimsel gerçekliği içinde yaklaşılacak olursa, aralarında uzlaşmazlıktan ya da karşı oluştan kolay kolay söz edilemez; ama aralarında birtakım sorunların var olduğu da görmezlikten gelinemez. Nitekim bir örnek olmak üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nde, laikliğin ve dini hayatın durumunu belirlemek amacıyla din sosyolojisi açısından anket yoluyla yapılmış iki bilimsel araştırmanın, sadece "sonuç" bölümleri, herhangi bir yoruma tabi tutulmaksızın, bu çalışmanın sonunda Ek. 1 ve Ek. 2 şeklinde verilecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan bu yana 72 yıl geçmiş olmasına rağmen laiklik, "nedense her zaman tartışma konusu olmuştur ve halen tartışma konusu olmakta devam etmektedir. Ancak pozitif bir değer olmasına rağmen, laikliğin bugüne dek bir tanımı yapılamadığından, tartışmaların birçoğu pek fazla işe yaramamış, dolayısıyla bu kavramın ne olduğu, kapsamı ve sınırlarının neden ibaret bulunduğu konusu yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır"[1].

Ülkemizde yapılmış olan çalışmalarda laiklik, ana hatlarıyla ya din işleriyle devlet işlerinin ayrılması olarak[2], ya Devlet'in ülkede maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet, ahkâm ve erkânına müdahale etmemesi olarak[3] yahut da devletin bütün vatandaşların din akidelerine izin vermesi, fakat hiçbir dini diğer dinlere tercih etmemesi, her dine karşı aynı muameleyi yapması, din ve inanç alanını kişilerin özel işi telâkki ettiği için dini zümrelerin din işlerine karışmaması, hiçbiri dini yasaklamadığı gibi hiçbir dine hiçbir şekilde yardım

1 Zeki Hafızoğulları, **"Laiklik", Erdem**, 7/20 (Ocak 1991), s. 349–350.
2 **T.C. Anayasası**, Başlangıç.
3 Ali Fuat Başgil, **Din ve Laiklik**, İstanbul 1962, s. 14.

Levent Şahverdi Arşivi

etmemesi,dinlere karşı tarafsız kalması olarak[4] tanımlanmaktadır. Ancak bu ve benzeri tanımlar, Zeki Hafızoğulları'nın isabetli tesbitiyle, "laikliğin esasında ne olduğu değil, olsa olsa kapsam ve sınırlarının neden ibaret olduğunu veya olması gerektiğini açıklamaktadır"[5].

O halde işe "laik" kelimesi ile başlamak gerekir; çünkü kelimeler, kendilerine yüklenen anlamlara göre biçim kazanır ve değişir.

Laik kelimesi, dilimize Fransızcadan geçmişse de aslında bu kelime Latince **laicus**'dan, o da Grekçe **laikos** sıfatından gelmektedir[6]. Grekçede **laos** halk; **laikos** din adamlığı sıfat ve yetkisini taşımayan ya da dinle ilgili olmayan, halkla ilgili olan anlamlarında kullanılmıştır. Buna göre **laik** kimse, halktan olan, ruhban sınıfına mensup olmayan kimse demektir[7].

Ortaçağdan bu yana Fransızların **laic** veya **laique** şeklinde yazdıkları ve hem sıfat hem de isim olarak kullandıkları bu kelimenin İngilizcedeki karşılığı **lay** ve **secular**'dır. İngilizcede **lay** bir meslekte uzman olmayan kimseyi göstermek için de kullanılır. **Seçular** tabirini ise dilimize asrî, dünyevî, cismânî diye tercüme edebiliriz.

Fransızca'da, isim olarak, hıristiyan toplumunun, yani dini düzene tabi bir toplumda o toplumun ruhban olmayan üyesini ifade eden "laik" kelimesi, ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar da sadece bu anlamı ifade etmiştir. Nitekim hıristiyanlıkta kilise adamlarına **clerici**, bunun dışındaki mü'minler topluluğuna da **laici** denmiştir. Aynı duruma yahudilikte de rastlanır[8]. Buna göre **laicus** kelimesinin karşıtı olarak, rahip, din adamı ve ruhban sınıfını anlatan kelimeler de yani **clericus**/claricatus, Fransızcada **clere**/clerge'dir. Böylece hıristiyan dünyasında laicus/clericus yani **halk/ruhban** ayırımı ortaya çıkmıştır. Oysa İslâm'da Allah adına hareket eden ve O'nun yetkileri ile donatılmış bir ruhban sınıfı yoktur.

Sıfat olarak ise "laik" kelimesi, devletin, bireyin ya da varlıkların ve beşeri ilişkilerin dini normlara bağlı olmayan niteliklerini belirtmektedir ve sözcük bu anlamda ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmağa başlanmıştır[9]. "Laik okul", "laik toplum", "laik devlet" gibi.

4 S.M. Arsal, **"Teokratik Devlet ve Laik Devlet", Tanzimat I.**, İstanbul 1940, s. 83.
5 Zeki Hafızoğulları, **a.g.e.**, s. 350, n. 8.
6 S. Sinanoğlu, **"Lâyik Kelimesinin Etynomu ve Anlamları", Laiklik I,** İstanbul 1954, s. 1.
7 Bülent Daver, **Türkiye Cumhuriyetinde Lâyiklik**, Ankara 1955, s. 3.
8 S. Sinanoğlu, **a.g.e.**, s. 2.
9 H. Yazıcıoğlu, **Bir Din Politikası Laiklik**, İstanbul 1993, s. 150.

Levent Şahverdi Arşivi

"Laik" kelimesinin etimolojisi hakkındaki bu kısa açıklama da aslında bu kelimenin dinsizlik, din aleyhdarlığı ve din düşmanlığı ile hiçbir ilgisinin bulunmadığını; tam tersine isim olarak dini düzene tâbi bir toplumda, sâdece din adamları dışında kalan kimseleri anlatmak için kullanıldığını göstermektedir. Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına kadar, özellikle Fransa'da hıristiyan mü'minler topluluğu ile kilisenin karşılıklı tutumunu belirlemek için kullanılan bu kelime, o tarihten itibaren iktidar olgusuna dayalı olarak toplumun ve devletin niteliğini gösteren bir felsefi, siyasi ve hukuki kavrama dönüşmüştür. Şüphesiz bunda, bütünüyle, Fransız tarihinde yaşanmış olan ruhbanların yönetimindeki katolik kilisesi ile devlet arasında siyasi iktidarın kaynağı, kullanılması ve düzenlenmesinden doğan çatışma etkili olmuştur. Artık yirminci yüzyıl başlarında pozitif hukuk kurallarına bağlanan bir hukuki statünün adı haline gelen "laiklik", bu statüyü benimseyen toplumların yapılarına ve değer yargılarına göre gelişme kaydetmiş ve anlam kazanmıştır.

Ancak yirminci yüzyıl başlarında pozitif hukuk kurallarına bağlandığını ve bir hukuki statünün adı haline geldiğini söylediğimiz laikliğin ne olduğu, içeriği ve kapsamı hakkında tâ baştan itibaren herkesçe benimsenen ortak bir anlayışa varmak, bugüne kadar mümkün olamamıştır. Laiklik teriminin tarifinde karşılaşılan güçlüklerin önemli bir kısmı, bu konudaki yazarların kavramın belirli bir noktasını ya da eğilimlerini tercih etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Nitekim Aguste Comte, Durkheim ve Marx gibi düşünürlerin hararetle savundukları anlayışa göre laiklik, "insana, insan aklına, beşerin ebedi tekâmülüne iman"[10] etme dinidir. Bu türlü laiklik telâkkisinin ışığında devlet,dinde hiçbir hakikat payı bulamaz ve insanla birlikte devleti ve toplumu da dinden soyutlamaya ve uzaklaştırmaya çalışır. "Lâik olan devlet kiliseye karşıdır. Bu iki değer birbirlerine zıt bir kutuptur. Bu şekilde lâiklik anlayışını benimseyip kabul edenler olduğu gibi lâikliğe aynı manâyı verip dinsizlik olarak vasıflandıranlar da vardır. Bunlara göre devletin dine karşı oluşu ile bitaraf oluşu arasında bir fark yoktur ve hepsi dinsizlik demektir"[11]. Hıristiyanlıkta ruhban sınıfı arasında da laikliğin din aleyhdarlığı felsefesinden başka birşey olmadığı görüşü, hatâ etmeden denebilir ki, yay-

10 Bülent Daver, **a.g.e.**, s. 5.
11 Çetin Özek, **Türkiye'de Lâiklik**, İstanbul 1962, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

gın bir fikir olarak yaşamaktadır. Hatta laik kanunların ulûhiyetin kanunlarına aykırı olduğu, Allahsızlığa özendiren laik kanunların Allah yerine hürriyet, uhuvvet, akıl, ilim gibi putları koyduğu bir "Ruhaniler Meclisi Beyannamesi"nde de ileri sürülmüştür.

Hemen şunu ifade etmek gerekir ki, laikliği din aleyhdarlığı olarak gören görüşler, meseleyi hukukî yönden değil, ideolojik ve dar felsefî açıdan kavramaktadır. Bunun sonucu olarak da **laiklik** ve **laisizm** terimleri birbiriyle karıştırılmaktadır.

Fransızcaya 1842'de giren laisizm **teriminin iki anlamı vardır. Birinci** ve eski anlamı, kilise hükümetlerinde laiklere yer verme eğilimini yansıtan bir anlayıştır. Yeni ve çağdaş anlamında ise, devletin kurumların kesinlikle laikleştirilmesini savunma, yani dinin bütünüyle hayattan ve toplumdan uzaklaştırılması anlayışı vardır. Başka bir ifadeyle "laisizm, bireyin, toplumun ve devletin tüm faaliyet alanlarını her türlü dini etkiden arındırmaktan din düşmanlığına **kadar uzanan bir fikir**"[12] **ve siyasi akımdır.** Laiklik ise doğrudan egemenliğin kaynağı ile ilgili bir kavramdır,[13] **ve "bir** toplumun siyasal örgütlenmesinin ifadesi Devlet'in temel unsuru **olan iktidarın** / devlet kudretinin / egemenliğin kaynağının beşeri irade **olmasıdır**"[14]. Bu anlayış sonucu devlet için lâiklik, dinlerin yerini alacak **yeni bir dogmalar** sistemi, vatandaşlar için kabulü zorunlu bir iman **sistemi olamaz,** olmamalıdır da. Laik devletin resmi bir dini bulunmadığı gibi, benimseyeceği ve yayacağı felsefî bir akidesi de yoktur. Ancak devletin, benimsediği laiklik anlayışı gereği, ülke içinde yurttaşların vicdan, din ve ibadet özgürlüğünü sağlama ve koruma sorumluluğu vardır; çünkü "egemenliğin kaynağının beşerî irade olmasının zorunlu bir sonucu, kanun önünde eşitliktir... Kanun önünde eşitlik, her şeyden önce din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmaktadır"[15].

Buna göre laiklik, ortak bir tanımla ve egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşundan hareketle, dini ve dünyevi otoritelerin birbirinden tamamen ayrılmasını; devletin ülkede mevcut maruf ve müesses dinleri tanımasını; bunlara ve mensuplarına karşı tamamen tarafsız olmasını; kamu düzenine, genel âdâb ve erkâna aykırı olmamak kaydıyla her dine mensup kişilerin

12 H.Yazıcıoğlu, **a.g.e.**, s. 151.
13 Toktamış Ateş, **Laiklik–Dünyada ve Türkiye'de**, Ankara 1994, s. 33.
14 Zeki Hafızoğulları, **a.g.e.**, s. 354.
15 Zeki Hafızoğulları, **a.g.e.**, s. 363–64.

Levent Şahverdi Arşivi

kendi dinlerini serbestçe öğrenmelerini, yaymalarını, ibâdet ve ahkâmını yerine getirmelerini, böylece din hürriyetinin sağlanmasını; buna karşılık ülkedeki maruf ve müesses dinlerin, bu dinlerin teşkilâtlarının, inanış ve yaşayış biçimlerinin de hiçbir şekilde devlet ve dünya işlerine, siyasete karışmamalarını ve karıştırılmamalarını; teokratik devlet eğilimlerine yer verilmemesini gerektiren bir kuraldır.

Bu anlayışın gerçekleştirdiği toplumlarda, hem laik devlet hem de müesses din kendi sınırlarını çok iyi bilmektedir. Bundan dolayı da bu toplumlarda laiklik veya din ihlâllerine artık rastlanmamakta, başka bir ifadeyle ne devlet maruf ve müesses dinlere karşı düşman olmakta ve onları yok etmeye çalışmakta, ne de dini otorite devlete siyaseten egemen olmaya uğraşmaktadır; Ne "beşeri irade ilâhî iradeyi" ne de "ilâhi irade beşeri iradeyi" ortadan kaldırmaktadır.

Ancak bu noktada bir hususu belirtmek gerekir. Devlet, ülkedeki maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızdır derken, burada kullanılan tarafsızlığın anlamı ve sınırları üzerinde iyice anlaşmak gerekir. Bir kere laik düzende, devletin kamu hukukunu ve dini düzenlemek gibi temel bir hakkı vardır. Elbette bu düzenleme, ülkelerin tarihi, siyasi ve ictimai tecrübeleriyle yakından ve hatta doğrudan bağlantılıdır. Bu icraatın en çarpıcı örneğini de ülkemiz sergilemektedir.

Nitekim Türkiye'de Devlet, ülkede bilinen yaygın dinleri tanımaktadır, ancak bunların, antlaşmalardan doğan yükümlülükler hariç, müesseseleşmesine, yani cemaatlara bırakılarak kamusallık kazanmalarına izin vermemektedir. Fertler, kamu düzenine aykırı olmadığı sürece "ferdi-toplumsal bir kurum" olarak dinlerinin emirlerini serbestçe icrâ edebilmektedirler. Din hizmetleri, dinin eğitim, öğretim ve benzeri işleri, bir kamu hizmeti olarak devlet eliyle yürütülmektedir. Din ve vicdan hürriyeti, Anayasa'ya göre, temel hak ve hürriyetler arasında sayılmıştır.

Esasen kamu düzenine ve kanunlara uygun biçimde bir dine inanma veya inanmama ve onun gereklerini yerine getirme hakkı, din hürriyetinin en temel şartıdır. Laik devletin temel haklar kataloğunda yer verdiği din hürriyeti ise iki unsurdan ibarettir. Vicdan hürriyeti ve bunu tamamlayan ibâdet (âyin) hürriyeti.

1. Vicdan Hürriyeti: Her ferdin bir dine inanmak veya inanmamak husu-

Levent Şahverdi Arşivi

sunda sahip olduğu hürriyettir.

2. İbâdet Hürriyeti: Bu hürriyet vicdan hürriyetinin tabii bir neticesi olup, dinini ve kanaatini bir takım merasimlerle açıklamak veya açıklamamak hususunda ferdin sahip bulunduğu hakkı gösterir.

İlâve edelim ki, din hürriyetini geniş manada tarif etmek icabettiği takdirde, vicdan ve ibadet hürriyetine dini dernek kurmak, dini öğrenim – öğretim ve dini yayında bulunma haklarını da eklemek lazım gelecektir.

Din hürriyeti, insanlığın uğrunda asırlar boyunca mücadele ettiği ve tarifsiz zulüm ve kıyımlardan sonra nihayet lâik devletle birlikte gerçekleştirdiği temel bir hak olmuştur.

İlâve edelim ki, din hürriyetini geniş manada tarif etmek icab ettiği takdirde, vicdan ve ibadet hürriyetini dinî dernek kurmak, dini öğrenim–öğretim ve dini yayında bulunma haklarını da eklemek lâzım gelecektir.

Din hürriyeti, insanlığın uğrunda asırlar boyunca mücadele ettiği ve tarifsiz zulüm ve kıyımlardan sonra nihayet lâik devletle birlikte gerçekleştirdiği temel bir hak olmuştur.

Din hürriyeti, insanlık için vazgeçilemeyecek tâbii hakların başında gelir. Bununla beraber, Türk inkılâbı, hurafelere ve bâtıl itikatlara dayanan, asırlarca dar kalıplar içinde bunalmış bir ortaçağ toplumundan, hayata bakan, hakikati arayan, ışığa koşan modern bir Türk toplumu yaratabilmek için, din hürriyetine bazı noktalarda sınırlamalar getirmek zorunda kalmıştır. Bu mecburiyeti derinden hissetmiştir. Bunu inkâr edemeyiz, etmemeliyiz. Fakat şurası da ayrıca muhakkaktır ki, eğer bu sınırlamalar getirilmemiş olsaydı Atatürk'ün deyişiyle, "eğer bir takım zararlı, köhnemiş telakkilerin, çağdaş devlet içerisinde yaşamasına imkân verilmiş olsaydı, akla, hakikate, ilme, tecrübeye, hürriyete dayanan yeni bir Türk devlet ve toplum sistemi" kurmak ve yaşatmak imkânsız olurdu. Türkiye'de din hürriyetinin sınırlarını çizen inkılâp kanunları, herşeyden evvel bu hayati zarurete dayanır. İşaret edilmesi lazım gelen diğer bir önemli husus da şudur. İnkılâp kanunlarımızın hemen hiç birisi inanmaya ve inanmamaya, ibadet etmeye veya etmemeye, kısacası din hürriyetinin aslına, cevherine, özüne dokunan yasaklar getirmemiştir. Bu itibarla bazı din düşmanı memleketlerde takip bulunan din aleyhdarı, din düşmanı bir politikaya ve dini kökünden kazımak isteyen kaba, materyalist bir akıma Atatürk İnkılâbı yer vermemiştir. Atatürk'e göre lâiklik,

Levent Sahverdi Arşivi

ilmi olmaktır. Dini, devlet işlerine ve siyasete karıştırmamaktır. Dinin birtakım siyasetçiler veya softalar ve din simsarları elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmaktır. Kimseyi inançlarından dolayı kınamamaktır. Kimseyi inanmaya ve ibadete zorlamamaktır. "Umumi âdâb ve ahlâka mugâyir" olmamak şartıyla, kimsenin ibâdetini engellememek ve yasaklamamaktır. Nitekim Atatürk der ki: "Laiklik asla dinsizlik olmadığı gibi, sahte dindarlık ve büyücülükle mücadele kapısını açtığı için hakiki dindarlığın gelişmesi imkânını temin etmiştir. Laikliği dinsizlikle karıştırmak isteyenler, terakkinin ve canlılığın düşmanları ile gözlerinden perde kalkmamış şark kavimlerinin fanatiklerinden başka kimse olamaz.[16] Din hürriyetinin sınırlarının çizilmesinde, o zaman için, laiklik prensibine hukuki yönden aykırı görünen bazı tedbirlere başvurulmuşsa (arapça ezan yasağı gibi), bu tedbirlerin alınmasına daha ziyade milli kaynaklardan gelen ve yabancı bir kültür, özellikle dil hakimiyetine isyan eden bir düşünce tarzı etkili olmuştur. Bir gün Türk toplumu her manası ile ileri demokratik bir topluluk haline geldiği anda bu yasakların ve müeyyidelerin çoğuna lüzum kalmayacaktır.

Esasen Türkiye'de Devletin laikliği, dinin devlet hayatında siyasi bir fonksiyon ifa etmesine kesin olarak son verme şeklinde belirmiştir. Buna mukabil Devlet, inkılâpların icapettirdiği fevkalade bir kamu düzeni tedbiri olarak din işlerini bir kamu hizmeti saymakta devam etmiştir. **Yani devlet sistemimiz, bu hali ile, tam laik değil, yarı laik bir mahiyet arzetmektedir.** Zeki Hafızoğulları, çok isabetli bir yaklaşımla, ülkemizde uygulanan laikliği "yaygın dini tanıyan hukuk düzeni" olarak değerlendirmektedir. Gerçekten Anayasamız "Laikliği devletin bir niteliği olarak görmekte (Md. 2), egemenliği millete izafe etmekte (Md. 6), herkesin kanun önünde eşit olduğunu (Md. 10), din ve vicdan hürriyetine sahip bulunduğunu (Md. 24) kabul etmektedir. Ancak bu düzende, tüm kurum ve kuruluşlarıyla örgün din kaldırılmış, dinin siyasete karıştırılması engellenmiş (Md. 68), laik devlet düzenini din adına yıkarak teokratik devlet düzenini getirmeye matuf fiiller yasaklanmıştır (Md. 163). Buna rağmen, Anayasa, antlaşmalardan doğan yükümlülükler hariç, yaygın dini tanımaktadır. Dini ferdi–toplumsal bir kurum olarak alan Anayasa din hizmetlerini, dinin eğitim–öğretimini (Md. 24/2...) vs., bir kamu hizmeti saymakta (Md. 136), dolayısıyla hizmetin gerektirdiği

16 Sadi Borak, **Atatürk ve Din**, İstanbul 1962, s. 82.

Levent Şahverdi Arşivi

bir örgütlenmeye yer vermektedir. Tabiî, bu örgütlenme, ülkedeki maruf ve müesses bir dinin devlet eliyle örgünleştirilmesi değildir, sadece bir kamu hizmetinin kamu hukuku ilkeleri esas olmak üzere teşkilatlandırılmasıdır"[17]. Türk kanun koyucusunu lâiklik konusunda bu şekilde bir çözüme götüren, buna zorlayan etken, dinin devlet hayatına müdahale edebilme imkânına son vermek arzusudur. Tam bir laiklik prensibi karşısında müdafaa edilmeyecek olan bu çözüm tarzı, Türkiye'nin sosyal şartları ve din adına oluşturulan gelenekler nazarı itibare alındığı takdirde, bir zaruret olarak kabul edilecektir; zira Türkiye, dini siyasete karıştıran devlet sisteminin ıstıraplarını her milletten çok çekmiştir. Bir daha çekmek istememektedir. Esasen şiîlik dışında İslâm'ın itikadî ve idari yapısı,din işlerinin cemaatler eliyle yürütülmesine müsait değildir; çünkü İslâmda Hıristiyanlıktaki gibi bir kilise teşkilâtı ve *din adamları* sınıfı mevcut değildir, olamaz da. Her fert, Allah karşısında aynı hak ve aynı yetkilere sahiptir. *Din görevlilerinin*, din hizmetlerini yürütme ve halkı din bilgileri açısından aydınlatmanın dışında, din adına bağlayıcı ve emredici hiçbir yetkileri yoktur. Bu bakımdan Türkiye'de, Batılı laik ülkelerdeki gibi, tam ayrılık sistemine gidilmesi, din ve devlet hayatında telâfisi imkânsız bir kaos yaratmaktan başka bir sonuç doğurmaz ve üstelik inkılâplarla kurulmuş nizamı altüst eder. Türkiye'nin ise, bu sürat ve hareket çağında kaybedecek bir dakikası yoktur. Mustafa Kemal Atatürk'ün deyişi ile "Türkiye'de sosyal şartlar yeter bir olgunluğa ulaşıncaya, din hakkındaki bilgi her türlü hurafelerden, bâtıl itikatlardan uzak, saf bir sezişe, insan gönlünü dolduran ince bir anlayışa varıncaya kadar" olağanüstü bir kamu düzeni tedbiri olarak devlet din işlerini düzenleyecektir.

Bu bakımdan bir kamu hizmeti kurumu olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Devletin bünyesinde yer alması son derece tabiî ve gereklidir. Esasen yukarıda da ifade edildiği üzere, İslâm'da din adamları, yeni bir ruhban sınıfı mevcut olmadığından din işlerinin cemaate bırakılması söz konusu edilemez; çünkü, özellikle Kur'an'a göre her fert, başlı başına bir cemaattır. Bu sebepten eğer Türkiye'de Fransa'daki gibi tam laiklik uygulanmak ve din işleri devletin denetim ve gözetiminden dışarıda tutulmak isteniyorsa, ülkemizin mezhep açısından tıpkı İran gibi şiîleştirilmesi icap edecektir. Ancak o zaman Ayetullahların başını çektiği bir din adamları sınıfı, başka bir ifa-

17 Zeki Hafızoğulları, **a.g.e.**, s. 371–372.

Levent Şahverdi Arşivi

deyle Allah'ın Gaib İmamı adına insanların din işlerini yönetecek ve insanların da kendilerine mutlaka uyacakları, taklid edecekleri bir ruhban sınıfı vücud bulacağından, din işlerinin Devletten bütünüyle koparılarak cemaatlere bırakılması söz konusu olabilir. Bu durum ise ne Kur'an'ın mesajına ne de Sünnet'in ruhuna uygundur.

Bu noktayı böylece belirttikten sonra, şu da eklenmelidir ki, mademki Türk kanun koyucusu dinin bir kamu hizmeti sayılmasını zaruri görmüştür; şu halde, onun bu maksadına uyan bir hukuki formül kabul edilmeli idi. Yani Anayasa dahil – kanunlarda din ve devlet münasebetlerinin açık şekilde belirtilmesi gerekirdi. **Halbuki 1937 ve 1961'de Anayasa'ya mücerret şekilde laik kelimesi konmuş ve bu hal itirazlara yol açmıştır.** Hukuk tekniği bakımından takip edilen yolun hatalı olduğunu zannediyoruz. Zira tarifi yapılmadan Anayasa'ya konulan bu terimin tatbikatta çok büyük güçlüklere sebebiyet verdiği görülmektedir. Ayrıca hukuk bilimi bakımından da tutulan yolun müdafaa edilemeyeceğini zannediyoruz, çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi, laikliğin Batılı, liberal laik devletlerde ortak bir anlaşılış şekli vardır. Esasa ait olan bu anlayış, dinin, devlete müdahale etmemesi, devletin de dini, bir kamu hizmeti saymaması ve kamu intizamını bozmadıkları müddetçe dinlere karışmaması şeklinde ifade olunabilir. Şu halde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın durumunun kaçınılmaz bazı itirazları dâvet etmemesi için yapılacak şey, Anayasal düzenimizi buna göre kurmak yâni Anayasa'da laikliğin, kamu hukuku açısından açık bir tanımını yapmak, kapsamı ve sınırlarını belirlemek olmalıdır. Geçmişte böyle yapılmamıştır ve yapılmaması, fikrimizce, hatalı olmuştur. Esasen bu nokta, hukukçularımızın da dikkatini çekmekte ve haklı olarak tenkitlere maruz kalmaktadır.

Kaldı ki, laiklik ortak bir tanımla, dini ve dünyevi otoritelerin birbirinden tamamen ayrılmasını, din işlerinin ferdi ve özel bir mesele sayılarak düzenlenmesinin cemaatlere terkedilmesini, devletin diğer dinler karşısında tarafsız kalmasını ve muhtelif dinlere bağlı olanlar arasında hiçbir ayırım yapmamasını, onlara karşı hoşgörülü ve saygılı olmasını ve böylece de din ve vicdan hürriyetini sağlamasını; buna karşılık dini otorite ve esaslarını ve inançların da hiçbir şekilde devlet ve dünya işlerine, siyasete karışmamasını ve karıştırılmamasını gerektiren bir kural olduğuna; İslâm mesajı da özü itibariyle bir öğüt, bir tebliğden ibaret olup "dinde ikrah", yani sıkıntıya sokarak, hattâ "ikrah" kelimesine daha uygun düşen "nefret ettirerek kabule zor-

Levent Şahverdi Arşivi

lama" eylemi bulunmadığına ve üstelik kuralları itibariyle çağdaş yorumlamaya her zaman açık olduğuna göre, laiklik ile din ve devlet pekalâ birarada uzlaşma içinde bulunabilir.

Burada bir hususa açıklık getirmekte yarar vardır. Devlet ve din, karşılıklı birbirlerine karışmayacak ve saygılı olacaklardır ve devlet din esaslarına dayandırılmayacaktır; ama devletin de laik hukuk ve laik ahlâk anlayışını koruma zorunluluğunun yanında vatandaşlarının da her türlü hak ve hürriyetlerini teminat altına alma ve onların tarihi, sosyal ve kültürel birikim ve değerlerine saygılı ve hoşgörülü olma ve hatta bu ihtiyaçlarına cevap verme zorunluluğu da vardır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti, baştan itibaren tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel şartları açısından, Batıdaki gibi tam değil yarı laik bir sistemi benimsemiştir. Bu açıdan Atatürk'ün laikliği ilmilik; dini devlet işlerine ve siyasete karıştırmamak, dinin birtakım siyasetçiler veya softalar elinde bir çıkar aracı olmasına kesinlikle engel olmak; kimseyi inançlarından dolayı kınamamak, kimseyi ibâdete zorlamamak, "umumi âdâb ve ahlâka mugâyir" olmamak şartıyla kimsenin ibâdetini engellememek ve yasaklamamak; ama her ferdi de din ve diyâneti açısından eğitmek ve öğretmek şeklinde tarif edilebilir.

Esasen devlet olarak ülkemizin tarihi, sosyal ve kültürel şartları açısından bir hususa daha dikkat edilmelidir. Bilindiği gibi Atatürk Milliyetçiliği, derin ve köklü bir tarih şuuruna, kültür birliğine, güçlü gelenek ve göreneklere dayanır. Bu durumda Türk tarihini, Atatürk'ün çizdiği hedefler içinde, olayları, destanları, yükseliş ve alçalış dönemlerindeki seyri ile tanımak, hissetmek ve benimsemek, ancak Türk milletinden olmakla ve onun hamâsi ve manevi dünyasını anlayıp yaşamakla mümkün olur. Söz gelişi, "Gâzi" ve "Şehid" gibi iki önemli İslâmi kavramın mahiyetini bilmeyen kimseye, bu kavramlardaki yüce anlamı hissettirmek ve en önemlisi, bu milletin Atatürk'e neden gönülden ve resmen "Gâzi" unvanını verdiğini anlatabilmek ve duyurabilmek mümkün değildir. Aynı şekilde Türk insanına tarih, edebiyat, adab–ı muâşeret, gelenek ve görenek ve benzeri bilgilerin lâyık–ı vechile verilebilmesi için de İslâm dini hakkında yeterli bilgilerin öğretilmesi gerekir. Şöyle ki, İslâmiyeti belli ölçüde bilmeyen birinin Yunus Emre'yi Hacı Bektaş Veli'yi, Mevlânâ'yı, Bâkî'yi, Itri'yi, Dede Efendi'yi, Yahya Ke-mal'i, Mehmet Akif'i, Kaygusuz Abdal'ı ve hatta Âşık Veysel'i ve benzerlerini kavrayabilmesi, iç dünyalarını, tarihimiz, kültürümüz ve

Levent Şahverdi Arşivi

millî bütünlüğümüz için taşıdıkları emsalsiz değeri tanıyabilmesi mümkün değildir. Durum, asırlar boyu İslâm kültürü ile yoğurulmuş töreler ve geleneklerimiz için de aynıdır. Bu durumda devletin, yasama organlarının milletin paylaştığı değerleri, çağdaş bir anlayış ve yorumla kullanması, dinin devlete müdahalesi, ya da laikliğin terkedilmesi anlamına gelmez, gelmemelidir; çünkü endüstrileşmiş toplumlarda, soyut toplumlarda toplumsal bütünlük ve kaynaşma, yerini ferdin yalnızlığına bırakmış; bu durum da sosyalleşme hadisesini zaafa uğratır hale gelmiştir. İşte bu durumda dinler ve dini değerler, sosyalleşmeye daha çok katkıda bulunmak üzere hayata dahil olmaktadırlar.

Kaldı ki hangi toplumda olursa olsun, her fert içinde yaşadığı toplumun aynasıdır. Dili, dini, gelenek ve görenekleriyle toplumumuzun özelliklerini yansıtır. Dine karşı ne kadar kayıtsız, hatta karşı olursa olsun, din bir kültür unsuru olarak ferde sinmiş ve onunla bünyeleşmiştir. Fert, doğumundan ölümüne kadar, farkında olsun–olmasın, günlük hayatında şu ya da bu şekilde dinle ilgilidir veya en azından uzağında değildir. Bu durum da, özellikle ülkemiz açısından, laikliğin uygulamasında mutlaka gözönünde bulundurulması gereken hususlardandır.

İşte bu noktada din, yani İslâm ile laikliğin ne derece uzlaşabileceği ya da bağdaşıp– bağdaşmayacağı konusu gündeme gelir.

Şu hususu açıkca belirtmek gerekir ki, hangi din olursa olsun içinde bütünüyle laiklik ilkesini bulmak pek mümkün değildir. Başka bir ifadeyle laikliğin özünü ve kaynağını bir dinin içinde aramak ve bulmak oldukça güçtür. Galiba bir dinin, özellikle İslâm gibi doğrudan insan hayatıyla diğer dinlere göre çok daha fazla ilgili olan[18] ve bünyesinde evrensel ilkelere çok daha fazla yer veren bir dinin, başkalarına ve diğer dinlere ve mensuplarına karşı son derece hoşgörülü olması veya insanları inanıp – inanmama, yapıp – yapmama vb. konularda zorlamaması, inanma ve amel etme hususlarını onların hür iradelerine bırakmış olması, laiklik ilkesiyle karıştırılmaktadır[19]. Maamafih şu hususu da kuvvetle vurgulamak gerekir ki, eğer laiklik teokrasiye yani Tanrı'yı iktidarın ve egemenliğin meşru kaynağı olarak gören ve Tanrı adına iş gördüğü inancıyla bunu paylaşmaya yanaşmayan bir ruhban sınıfına karşı millî iradenin mümessilliğini üstleniyorsa, ki öyledir

18 Krş.; Fazlurrahman, İslâm, İstanbul 1981, s. 206.
19 Krş.; Yümmi Sezen, Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı, İstanbul 1993, s. 33.

Levent Şahverdi Arşivi

ve öyle olmalıdır, o halde İslâm, *laik zihniyete* en yakın, hatta doğrudan sahiptir denebilecek derecede yakındır.

Nitekim İslâm'a tarihi gerçekliği içinde yaklaşılacak olursa, onun insan hayatını, dünyayı ve toplumun işleyişini düzenlemek için bir takım hukuki kurallar getirmiş olmasına rağmen, bu kuralların İslâm'ın sosyal hedefleri doğrultusunda daima yorumlanabilir oldukları ve dolayısıyla onun din ve devlet işlerinin ayrılmazlığına farklı bir bakış açısı getirmiş olduğu da açıkça görülecektir.

"Şeriat devleti" veya dün de bugün de hiç var olmamış "İslâmî devlet" kavramı, aslında iktidar olgusunu ve yönetim biçimini sorgulayan ya da ardına sığınan bir kavramdır. Geri plândaki kavramı ise "halîfelik"tir. Öyle ki halîfelik, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve o günden bu güne İslâm toplumlarının "İslâm devleti" veya "şeriat devleti" iddialarının adı konmamış en önemli meselesidir.

Hz. Peygamber, müslümanların komutanlığını, dinî ve dünyevi işlerini yürütecek bir kimseyi kendisine halef tayin etmeden vefat etmişti. Esasen Hz. Muhammed, bütün faaliyetlerinde kendisinin yenilikçi olmadığını ısrarla belirtmişti. Hatta dini bile yeni baştan icad edilmiş değildi; çünkü ona göre İslâm, daima varolmuştu ve Hz. İbrahim ile başlayan önceki peygamberlerin dininden farkı yoktu. O sadece, daha önce gönderilen dinlerin bozulan kısımlarını düzeltiyor ve Allah'ın dinini yine O'nun esaslarına göre var kılıyordu. Hz. Muhammed ile en mükemmel şekline kavuşmuş olan İslâm, ona bağlananlar ve bütün insanlık için refah, adalet, kurtuluş, barış ve esenlik vaad ediyordu. "İnsani değerler sözkonusu olunca bu elbette bir yenilik değildi... Hz. Peygamber'in gerçek yeniliği bu değerleri, her türlü faaliyetinde ümmetin bütün fertleri arasında en sıkı ve ciddi şekilde uygulanır hale sokmuş olmasıdır. Peygamber Muhammed olarak her hususta ve herkes için dayanışma ve yardımlaşmayı kucaklayan bir din kurdu. Önder olarak da, bütün insani münasebetlerde dayanışma ve yardımlaşmaya dayalı bir toplum oluşturdu. Bu içtimai yapıda tabiî olarak yeni bir şey yoktu. Yapı kesinlikle Araptı; Arap geleneklerine dayanmış ve Arap esaslarına göre biçimlenmişti. Gerçek yenilik, aslında Hz. Muhammed'in teşkilâtçı dehasında yatar"[20].

20 M.A. Shaban, **İslamic History: A New Interpretation I**, Cambridge 1971, s. 15.

Levent Şahverdi Arşivi

Kaldı ki İslâm, bir "ruhban", yani Tanrı adına O'nun gücünü ve iktidarını paylaşacak bir sınıfı kabul etmediği için, iktidarın "din" adına paylaşılması da söz konusu değildir.

Onun içindir ki Hz. Peygamber, kendisinden sonra ümmetin nasıl devam edeceği ve yerine kimin geçeceğine, kısaca İslâm devletinin yönetim biçimine dair herhangi bir söz söylememiş veya işarette bulunmamıştır. Öyle görünüyor ki o, müslümanların halife meselesini kendi başlarına çözmelerini düşünmüştür. Aslında bu anlayış, onun devrinin anlayış ve geleneğine son derece uygundu. Üstelik kendisinden sonra bir peygamber gelmeyecekti. O halde o, Arap geleneğine uygun olarak yeni bir önderin seçimi için kapıyı açık bıraktı. Nitekim sahabe bu konudaki uzun tartışmalardan sonra Hz. Ebubekir'i Hz. Peygamber'in yerine onun halifesi olarak seçti[21]. Aslında "Halifetu Resûlillah" unvanı, ilk defa Hz. Ebubekir tarafından "peygamber ile sona erdiğine inanılan risâlet vazifesi hariç, onun bütün selâhiyet ve faaliyetlerinin yerine getirilmesini tazammun eder"[22]. Bu arada, unvana **dinî** bir mahiyet yüklemek maksadıyla "Halifetullah" da kullanılmak istenmişse de Hz. Ebubekir şiddetle itiraz etmiş ve kendisinin ancak Allah'ın elçisinin halifesi olduğunu söylemiştir[23]. Ancak Halife Osman hakkında kullanılmaya başlanan bu ünvan, özellikle Emeviler döneminde yaygın bir şekil kazanmıştır. Bunun amacı Emevilerin kendilerini Allah tarafından tayin edilmiş idareci veya vekil oldukları iddiasıyla dinî bir meşruiyyet iddiasıdır. Maamafih Abbasiler de buna benzer şekilde, "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" gibi unvanlarla, bu iddiayı devam ettirmişlerdir. Üstelik, kelimenin aslında bulunmadığı halde, **"Allah'a, Resûle ve ulu'l-emre itaat edin"** (4. Nisâ, 59) âyetini halifeye yükleyerek, halifenin görevine ilâhi bir kutsallık verildi. Oysa Hz. Ömer, kelimenin ruhuna sâdık kalarak, "halifetu-halifeti resulullah" (Resulullah'ın halifesinin halifesi) unvanını kullanmış ise de bu çok uzun olduğu için daha sonra "emiru'l-mu'minin" unvanı tercih edilmiştir.

Aslında "halife" kelimesi, Kuran'da iki yerde geçer: 2. Bakara, 30 ve 38. Sâd. 26. âyetlerdedir. "Halâif ve hulefâ" şeklindeki çoğul hali ise top-

21 Hz. Ebu Bekir'in halife seçimi ve tartışmalar hk. bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, **Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri**, İstanbul 1995 (7. baskı), s. 27 vd.; aynı yazar, **İmamîyye Şîası**, İstanbul 1984, s. 22 vd.

22 A. Bülent Ünal, **Semantik Açıdan Kur'an'da Hilâfet Kavramı**, İzmir 1990 (Y. Lisans Tezi), s. 7-8.

23 Bkz.: İbn Sa'd, **et-Tabakatu'l-Kubrâ**, Beyrut, trz., C. III, s. 183; W.M. Watt, **İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara 1981, s. 102.

Levent Şahverdi Arşivi

lam yedi yerde geçmiştir ve halefler anlamındadır[24]. Kuran'daki halife sözünün Hz. Muhammed'in halife olduğuna dair hiçbir işaret taşımamasına rağmen, bu iki âyet de hilâfet teorisinin gelişiminde önemli sayılmıştır.

"Halîfetu Resulillah" tabiri, Hz. Peygamber'in hukukî ve dünyevi görevinin vekili anlamındadır; çünkü onun peygamberlik görevi onunla son bulmuştur. Ümmetin manevi rehberliği bir bütün olarak ümmet tarafından üstlenilmiştir. Onun için halife dini nasslara yeni eklemeler ve yorumlar getirmeye yetkili değildir. Onun görevi, sadece eski doktrini muhafazadır ve şeriatın korunması ve tatbiki hususunda bir otorite temsilidir[25]. Ümmetin önderi olarak halife hakkındaki siyasi doktrinler, halifenin görevine dair kelami ve fıkhi doktrinlerden kolayca ayırdedilemez. Nitekim ilk dönemde bu hususta vuku bulan gelişmeler, ihtilâflar, tartışmalar oldukça dikkat çekicidir. Aslında kısaca sünni siyaset teorisi, ümmetin tarihinin rasyonalizasyonundan ibarettir.

İşin aslına bakılacak olursa, İslâm müslümanların işlerinin şurâ yani karşılıklı danışma yoluyla yürütülmesini emreder. Halifenin, genişlemiş ve muhtelif ırklar, kültürler ve coğrafyadan oluşan bir imparatorluk haline gelmiş bir yapının, mahiyeti gereği tek başına üstesinden gelmesi ve bu sistemin Kura'ın istediği barış ve düzen içinde bir topluluk oluşturması beklenemezdi. Nitekim Hz. Ömer, çok açık bir biçimde bu problemi görmüştü. Özellikle kendi döneminde İslâm devletinin çok çabuk büyümesi, olayların cereyanını da hızlandırıyordu. Fetihler sonucu yeni yerlere yerleşen kabile mensupları, fethedilen bu yerleri sanki özel mülkiyetleri gibi görme eğiliminde idiler. Valiler kontrol edilemez durumda idi. Sosyal tansiyon alabildiğine yükselmişti. Medine'de kurulmuş olan hilâfet rejimi, tabiatı gereği, imparatorluk politikasının çarkını kontrol için uygun değildi. Bunun içindir ki o, kendi yerine Hz. Ebubekir'in yaptığı gibi birini vasiyet etmeyip, alabildiğine büyümüş ve teşkilatlı hale gelmiş idare işini, ümmetin sorumluluğuna bırakmanın uygun olacağını düşünerek, işi şûrâya havale etmiştir. Esasen kendi döneminde de işlerin şumulü karşısında, daima bir müşavirler kadrosu bulundurmuştu. Kaldı ki, **İslâm'ın şûrâ emri dikkate alındığında, devlet başkanına halkın iradesini temsil eden bir yasama meclisinin yardımcı**

24 Kullanışlar için bkz.: A.Bülent Ünal, **a.g.e.**, s. 13 vd.

25 Geniş bilgi için bkz. W. Madelung, **"İmama", Encyılopeedia of Islam** (2 nd. ed.); Lambton, **"Khalifa", EI2.**

Levent Şahverdi Arşivi

olması, son derece tabiidir;[26] **çünkü İslâm'da devlet kurumu, vekâletnamesini halktan alır ve bu yüzden de zorunlu olarak demokratiktir. Burada gerekli olan halkın hakiki destekve amaçlarının neler olduğunun belirlenmesidir. Bu hususta en önemli hedefler, İslam'a göre, devletin güvenlik bütünlüğünün korunması, hukuk ve düzenin korunup ülkenin ve ülkedeki bütün bireylerin her türlü yeteneklerinden tam olarak yararlanılabileceği ve bütünün refahına katkıda bulunabileceği şekilde geliştirilmesidir.**

Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi, "halife" kavramının Hz. Peygamber'in vefat ettiği 632 tarihinden Hz. Ömer'in vefat ettiği 644 tarihine kadar sahip olduğu anlamın, bu tarihten sonra ciddi bir anlam değişikliğine uğratılarak inanç esaslarıyla ilgili dini bir muhtevaya büründürülmesi ve dolayısıyle kutsallık kazandırılması, hem İslâm, hem dini düşünce tarihi, hem de İslâm ülkeleri için daima olumsuz bir tablo oluşturmuştur.

Esasen bu olumsuz tablonun arka plânındaki gerçek, İslâm mesajının özünün ne olduğunun unutulmuş ya da ihmal edilmiş olduğu vâkasıdır.

Şurası muhakkak ki, Kur'an–ı Kerim'in inzâli ve İslâm toplumunun oluşumu, 610 yılında başlayan tarihi bir ortamda cereyan etmiştir ve o dönemin sosyal, kültürel, ahlâkî ve dinî olguları içinde ve karşısında oluşmuştur. Bu açıdan Kur'an–ı Kerim, doğrudan bu duruma bir cevaptır ve hattâ merhum Fazlur Rahman'ın ifadeleriyle, "çoğunlukla somut tarihî olaylar içerisinde karşılaşılan belli sorunlara cevap teşkil eden ahlâkî, dinî ve toplumsal açıklamaları içermektedir"[27].

O tarihlerden bu yana ondört asır geçmiştir. Günümüzün tarihî, siyasî, ekonomik ve sosyal yapısındaki şartlar, önemli bazı açılardan Hz. Peygamber'in zamanındaki duruma hiçbir şekilde benzememektedir. En azından toplum yapısı değişmiş ve değişmeye devam etmektedir. Meselâ Hz. Peygamber zamanındaki toplum yapısı bütünüyle kabile esasına istinad ediyordu. Günümüzde ise sanayi ve hatta sanayi ötesi toplum yapısının şartları içinde yaşıyoruz.

Hâl böyle iken, "Hz. Peygamber'den bu yana insanlık esas itibariyle değişmemiştir. Elbette muhtelif değişmeler vuku bulmuştur; ancak bunlar hep

26 Bu hususlarda bkz.: Fazlur Rahman, **"İslam'da Devlet İdaresi", Değişim Sürecinde İslâm**, ed., W. Esposito–W. Donohue, İstanbul, s. 276 vd.

27 Fazlur Rahman, **İslâm ve Çağdaşlık**, çev.: A. Açıkgenç – M.H. Kırbaşoğlu, Ankara 1990, s. 74.

Levent Şahverdi Arşivi

aşağıya doğru olumsuz değişmelerdir. Aslında insan karakterinde herhangi bir gelişme ve ilerleme olduğu söylenemez" şeklinde özetlenebilecek dar ve katı geleneksel anlayışı savunanlar için yeni problemlerin varlığından söz edilmemelidir; çünkü İslâm şeriatinde açıklanmış ve ulemâ tarafından belirlenmiş kaideler ve esaslar nihâi çözümlerdir.

Bu görüşleri savunarak gayet belirli bir şekilde cereyan eden ve etmekte olan toplumsal değişmeyi görmezlikten gelip, asırlardır şu veya bu yolla oluşturulmuş bulunan bir kültürü görünüşteki mânası ve şekli ile uygulamakta ısrar etmek, dinî tefekkür ve duygunun dumûra uğradığının endişe verici bir tezahürüdür; herşeyden önce de Kur'an–ı Kerim'in toplumsal ve ahlâkî gaye ve hedeflerini bir kenara koymak demektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an, Hz. Peygamber'in zamanındaki ahlâkî ve içtimâî problemlere ve özellikle o dönemde ticaretle uğraşan Mekke toplumunun meselelerine ilâhi bir cevaptır. O halde "değişim" veya "değişme" dediğimiz hâdisenin temellerini ve özelliklerini, kendi tarihi toplumunda ve arka plânında çok yönlü sosyal, kültürel, ahlâkî ve ekonomik boyutları içinde yakalamalıyız.

Şüphesiz çağdaş bir araştırıcı, Kur'an'a eğilmesi durumunda, daha ilk âyetlerden itibaren onların tarihi ortamını ve çözüm getirdiği meseleyi iyice araştırarak taşıdığı önemi ve anlamını kavramaya çalışmak zorundadır. Onun için de önce Kur'an'ın nâzil olduğu çevreden daha geniş çevreleri, toplum, din, âdet ve kurumları tanımalı ve değerlendirmelidir.

Kur'an–ı Kerim'in ilk inen âyetleri ve süreleri, açıkça toplumun hayatî meselelerinin şirk (puta tapma), fakirlerin sömürülmesi, ticari ve toplumsal ahlâksızlık ve topluma karşı sorumsuz davranışlar olduğunu gösterir. İslâm'ın beş temel şartı bile sosyal adâleti ve insanların eşitliğine dayalı bir toplum kurmayı hedeflediğinin özetidir.

Bu toplum nerede ve nasıl kurulacaktır? Elbette Kur'an'ın nâzil olduğu tarihi toplumda. O halde bu toplumun yapısını her açıdan değerlendirmek, Kur'an'ın mesajındaki arka plânı görebilmek için şarttır. Bir kere o günkü Arap toplumu, kabile esasına dayalıdır. İster yerleşik, ister bedevi olsun, temel yapı budur. Ancak Kur'an, kabileci toplumun vazgeçemediği değerler olan asâlet, soy, neseb ve şerefin ölçü kılındığı bir toplum değil, insanların eşit görüldüğü, fakirlerin sömürülüp yağmalanmadığı, tek ve herşeye hakim

Levent Şahverdi Arşivi

olan Allah'a imanın ve takvânın üstünlüğünü yaşayan, bilen ve araştıran, şirk ve ahlâksızlıktan arınmış bir toplumun oluşmasını istemiştir.

Onun bu talebi, esas itibariyle, Hz. Peygamber'in önderliğinde ve otoritesi altında yirmiüç yıl gibi kısa ve başdöndürücü bir hızla ve toplumdaki ihtiyaç ve gelişmelere muvâzi olarak ortaya konmuştur. Neticede de, birkaç yüzyıl içinde, tam anlamıyla model bir iman, ahlâk ve ilim toplumu oluşturulmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ilk halifeler ve ilk İslâm cemâatı döneminde, Kur'an ve "Nebevî Sünnet"in yorumları, Kur'an'ın dinamik mesajına uygundur. Ancak ilk iki halifeden sonra başlayan talihsiz iç savaşların doğurduğu bezginlik, umutsuzluk, hayal kırıklıkları ve bana göre galiba en kötüsü, düzensizliğin dini yok edeceği korkusu, Hz. Peygamber'in sünneti de dahil sahâbe tarafından yapılmış yorumlardan örülü bir kültürün resmen yanılmazlık ve hatasızlık inancına dönüşmesini intâc etmişti. Esasen o günkü toplumun, Kur'an'ı hukukî ve siyâsî yapının temeli olarak görme iddiasına geliş anlamında sünneti, daha sonraları Kur'an'ın önüne geçirmelerinin sebebini anlamak pek zor olmasa gerektir. Bir kere Arabın bedevi hayat tecrübesi, hayatın değişmezliğini sonderece önemli bir mevkie yükseltir. Bu durum, herşeyden önce güven ve emniyetin, düzen ve huzurun ancak ecdâdın sünnetini takip ile mümkün olabileceği anlayışından doğmuştur. Şüphesiz Arap göçebeleri ve kabileleri, değişimin farkında idiler. Bir kere kabileler gelişmiş, sayıca çoğalmışlardı. Bahtları veya bahtsızlıkları yaşamışlar ve bazen de müştereken kaybolmuşlardı. Ancak bu nevi değişiklikler, hayatın esasta değiştiği anlamına gelmiyordu. Bu bakımdan "babaların", "ataların" daima yaptıkları gibi yapmak ve onların izinden ayrılmamak daha iyi idi; çünkü bu, pekçok durumda, tatminkâr sonuçlar vermişti. Dahası Arabın yaşadığı coğrafyası ve iklimi belirsizliklerle dolu idi. Çöl hayatının muhtemel sonuçları önceden tahmin edilemezdi. O kadar ki, göçebe titiz planlar yaparak felâketten kaçınamazdı. Kader ne yazmışsa onu kabule hazır olmalıydı. Böyle bir durum, sünneti takip etmeyi en sağlam tercih kılıyordu. Şimdi de Kur'an'ın göz kamaştırıcı parlak mesajının üzerinden çok zaman geçmeden doğan düzensizlikler karşısında, tekrar sünnete sarılmayı yeğ tutmuştu. "Fitne ateşten beterdir" anlayışı, oluşmuş bulunan sünnet kültüründeki **dinin özü ile doğrudan tarihi olan meseleleri birbirinden ayırmaya gerek görmeden, tamamı kutsallaştırılarak itikadî alana sokuldu.** Bu ise, **tarihin kutsal-**

Levent Şahverdi Arşivi

laştırılması ve dokunulmazlık zırhına büründürülmesi demekti. Bu durum, daha sonra ortaya çıkmış ve çıkacak itikadi ve hukuki gelişmelerin, inancın bir parçası haline getirilmesi gibi, ciddi bir mahzuru ortaya çıkardı.

Oysa İslâm tarihinin ilk dönemlerinde gerek sahabe gerek tabiün dönemlerinde cereyan etmiş hadiselerde, tarihin dokunulmazlık zırhına rastlanmaz. Hattâ onlar Kur'an'ın nasıl bir insan, nasıl bir toplum istediğini derinden kavramış olduklarından ve galiba en önemlisi de inzâl olduğu dönemin tarihi mirasını bizzat müşahede ettikleri için, kendilerini oldukça rahat ve güvende hissetmişlerdir. Onun için de Kur'an'ın buyruklarını kendi dönemlerinin şartlarına uygun bir biçimde serbestçe yorumladılar ve bundan dolayı da İslâm mesajının engin feyz ve bereketini gördüler, gösterdiler. Bu yorumları yaparken, onlar ne "dini tahrif" ediyor ne de "kalıplaşmış bir sünnet" fikrine demir atıyorlardı.

Meselâ Kur'an'da zekât vermeyenler için bir "had" tayin edilmiş değildir. Buna rağmen ilk halife Hz. Ebû Bekir, zekât vermek istemeyen kabilelere karşı, sahâbenin bir kısmı karşı çıkmış ise de "dine dönmelerine" yani tekrar zekât vermeyi kabul etmelerine kadar savaştı; çünkü zekât, ona göre, sadece şahsî değil toplumu doğrudan ilgilendiren bir ibâbetti. Yine meselâ Hz. Ömer'in, Kur'an'da hırsızlık suçu için emredilen "el kesme" işini, kıtlık yılında uygulatmaması; "müellef'e–i kulûb"a verilen hisseleri lağvetmesi; fatihlere fethedilen arazinin dağıtılması ile ilgili uygulamaları ve daha nice kararı, onun re'sen Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in sünnetinin özüne dayalı olarak yaptığı serbest yorumlardır. Meselâ Hz. Osman'ın Hac esnasında Mina'da seleflerinin aksine namazı iki yerine dört rek'at kıldırışı ve yine seleflerinin icraatıyla uzlaştırılmayacak pekçok uygulaması, içinde bulunduğu şartların zorladığı yorumlardır. Hz. Ali'nin de Cemel sonrası ganimetlerin taksimi ile ilgili uygulamasına, seleflerinin ve Hz. Peygamber'in sünnetlerinde yer bulmak mümkün değildir; ama icraatı Kur'an'ın ve Nebevi Sünnet'in ruhuna ve özüne uygundur.

Bu hususlarda sayısız denebilecek zenginlikle örnekler vermek mümkündür. Onlar bu nevi uygulamaları, eğer şartlar gerekli kılmışsa kaldırmışlar ve bunu yaparkende dinin özüne uygun davrandıklarına inanmışlardır. Acaba bugün de, onların zengin tarihi mirası da değerlendirerek Kur'an'ın özüne giden yolları izlenemez mi? Ve yine Kur'an yeniden keşfedilerek içinde bu-

Levent Sahverdi Arşivi

lunduğumuz şartlara göre cesaretle ve serbestçe yorumlanamaz mı?[28]

Elbette yorumlanabilir ve yorumlanmıştır da. Nitekim Osmanlı idaresi de pekçok meselede aynı yolu uygulamaya çalışmış; örfü çoğu zaman "nass"ın önüne geçirmenin örneklerini vermiştir.

Esasen bir Müslüman için herşeyin Kur'an hükümlerine göre tanzim edilmesini istemek en tabiî hakkıdır. Ancak etrafında bunca gürültü kopartılan toplumun işleyişinin Kur'an'a göre tanzim edilmesini gerçekleştirecek hüküm âyetlerinin toplamı en fazla 50 civarında bile değildir. Giyim–kuşam, miras ve benzeri hususlardaki Kur'an hükümleri, İlâhi mesajın tarihi toplum içindeki yatay boyutudur ve dolayısıyle konjonktüreldir. Bu sebeple mutlaka yorumlanmayı, ama âyetlerin lafzıyla değil ruhuyla anlaşılması gerektiğinin bir göstergesidir. İlk İslâm halifeleri dönemindeki uygulama bütünüyle bu anlayışın izlerini taşır; müşahhas örneklerini sergiler. Önemli olan tarihi macerayı kutsallaştırmadan Kur'an'ın özüne yaklaşmaktır. Bu yapıldığı takdirde, daha önce de ifade edildiği gibi, laikliğin dinsizlikle özdeşleştirilemiyeceği, zıddı bir ifade ile laikliğin İslâm'la pekâlâ belli ölçülerde uzlaştırılabileceği hususu apaçık ortaya çıkar; çünkü İslâm, *laik zihniyete* sahip ve açık bir dindir.

Madem ki laikliğin amaçlarından biri dinin siyasete alet edilmemesi ve onun lâyık olduğu önemle ele alınarak hakettiği müsbet bir anlayış, yorum ve fikir üretimi ile donatılmasıdır; o halde İslâm'ın bünyesinde zaten var olan *"değişim"* ve *"dinamizm"* ile uyuşma halindedir. Ve yine madem ki "din ile devletin ayrılma prensibi, devlet ve hükümetin dinsizliği tervici manasını tazammun etmemelidir. Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması, dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir âlet olmaktan kurtuluş teminatıdır..."[29]; o halde tarihin kutsallaştırılmasından arındırılmış İslâm'ın özü ve mesajı ile *"laik zihniyet"* pekalâ dayanışma içinde olabilir.

---

28 Bu hususlarda bkz.: Ethem Ruhi Fığlalı, **"Değişim Sürecinde İslam", İslâmi Araştırmalar**, c. VI, s. 4, ss. 222 vd.

29 **Zabıt Ceridesi**, Devre. III., s. 3'den.: Çetin Özek, **Türkiye'de Lâiklik**, İstanbul 1962, s. 40.

Levent Şahverdi Arşivi

EK – 1

Yrd.Doç. Dr. Emin Köktaş, **İzmir'in Çeşitli Sosyo–Kültürel Çevrelerinde Dini Hayat Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, İzmir 1990 (Doktora Tezi) **Türkiye'de Dini Hayat – İzmir Örneği;** İstanbul; İşaret yay., 1993.

(Bir alan çalışması olan bu araştırmanın konusu, Türkiye'nin üçüncü büyük kenti kabul edilen İzmir Büyükşehir sınırları içinde çeşitli çevrelerde yaşayan insanların dini zihniyet, tutum ve davranışlarını sosyolojik olarak araştırmıştır. Araştırmanın amacı ise, sanayileşme sürecindeki Türk toplumunda yaşanan dini hayatı ortaya çıkarma çalışmalarına bir katkıda bulunmak, gelişen ve değişen toplumumuzda dinden ne anlaşıldığını tesbit etmeye çalışmak, dinin hangi alanlarda etkisini sürdürdüğünü açıklamak ve nihayet din sosyolojisi literatürüne bir katkıda bulunmaktır. Bu araştırmada dinin tanımı değil, dindarlığın araştırılması önemli olmuştur. Dindarlığın operasyonelleştirilebilecek bir tanımı benimsenmiştir. Dindarlık, Amerikalı din sosyoloğu Charles Y. Glock'u takiben, çok boyutlu bir fenomen olarak kabul edilmiştir.

"Dinî hayat (dindarlık)" anketi Temmuz–Ekim 1989 tarihleri arasında İzmir'in çeşitli çevrelerinden tesadüfi örnekleme tekniğiyle seçilen 20 yaşın üstünde 1100 kişiye uygulanmış; bunlardan çeşitli eksiklikler taşıyanlar elendikten sonra 680 anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Her gruptan insanın örneklemde temsil edilmesine özen gösterilmiştir.)

SONUÇ

Bir alan araştırması olan bu çalışma, İzmir Büyük Şehir sınırları içinde tesadüfi örnekleme tekniğiyle seçilen bir örneklem grubuyla sınırlandırılmıştır. Çok boyutlu bir fenomen olarak kabul edilen dindarlığın, sosyo–kültürel çevre, eğitim, yaş gibi değişkenlerle ilişki içinde ele alınarak günümüz Türk toplumunda ve insan hayatında hangi yönleriyle ve ne derece etkili olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar, dindarlığın farklı boyutları ve kullanılan değişkenler açısından dinî hayatta ortaya çıkan değişmeler bakımından olmak üzere iki yönden değerlendirilebilir.

İnanç boyutu ile ilgili bulgular topluca değerlendirildiğinde, en yüksek değerin Allah'a inanca verildiği ve örneklemde yer alan kişilerin büyük çoğunluğunun Allah'a inandığı; ancak, az da olsa inanmayanların da bulun-

Levent Sahverdi Arşivi

duğu anlaşılmaktadır. Yine çoğunluk tarafından kabul edilen diğer inanç ilkeleri ile ilgili bulgularda deneklerin tutumları arasında bir benzerliğin olduğu ve inanma bakımından bu ilkeler arasında belirgin bir farklılığın olmadığı görülmektedir. İnanma bakımından Allah'a inanç ile diğer inanç ilkelerine inanma arasında az da olsa farklılık bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Allah'a inananların tümü, aynı oranda diğer ilkelere de inanmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, Allah'a inananların tümü, aynı oranda diğer ilkelere de inanmamaktadır. Bunlar arasında en fazla kuşku duyulan ise, Kur'an'ın muhtevasının bütünüyle doğru olduğudur.

İnanç boyutu içinde ayrı bir kısım olarak ele aldığımız partikülarizmin pek fazla yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu sonuç, denekler arasında başka dinler hakkında bir hoşgörünün giderek yaygınlaşmakta olduğunun bir işareti olarak görülebilir.

İbadet boyutu ile ilgili bulgular değerlendirildiğinde, farz ibadetler içinde en fazla yerine getirilen ibadetin oruç tutma olduğu anlaşılmaktadır. Hac ve zekat, ekonomik duruma bağlı birer ibadet olduklarından, bunları yerine getirme oranı düşüktür. Fakat bunlar hakkında olumlu bir tutum denekler arasında yaygındır. Ancak zekat konusundaki olumlu tutum, hacca göre biraz daha yaygın görünmektedir. Bunda da hacca gitmenin başka bir ülkeye ekonomik yardım olacağı şeklindeki bazı telkinlerin etkisi olsa gerektir. Namaz kılma ile ilgili davranışlar içinde daha çok ara sıra kılma ve erkekler için ayrıca cuma kılma şeklindeki davranış yaygın görünmektedir. Hiç namaz kılmayanların oranı ise % 23.5 olarak tesbit edilmiştir.

İbadet boyutu içinde incelenen dua ile ilgili tutum ve davranışlar deneklerin büyük çoğunluğu arasında çeşitli düzeylerde yaygınlık göstermektedir. İbadet amacıyla dini metinleri okuma pek fazla yaygın değildir. Bunun ise Kur'an'ı arapça olarak okumasını bilmeme ile yakından ilgisi olabilir.

Çeşitli dini tecrübelerin denekler arasında farklı düzeylerde yaşandığı anlaşılmakta ve dinin hayata bir anlam ve gaye verdiği, insana güven duygusu kazandırdığı görüşü de büyük çoğunluk tarafından kabul görmektedir.

Dini bilgi boyutu ile ilgili bulgular tahlil edildiğinde, deneklerin dini bilgi bakımından yeterli olduklarını söylemek oldukça zor görünmektedir. Örneklemenin ancak % 68.8'i İslamın şartlarını doğru olarak bilmekte, yarısı Kur'an okumasını hiç bilmemektedir. Çeşitli isimler arasından seçilmesi is-

Levent Şahverdi Arşivi

tenen peygamber isimlerini doğru olarak bilenlerin oranı ise yaklaşık dörtte bire düşmekte; bunun yanısıra Hz. Ömer ve Hz. Ebu Bekir'i peygamber olarak görenlerin oranı % 21'i bulmaktadır. Bununla birlikte, kendilerine dini bilgi düzeyleri sorulduğunda, dini bilgilerini orta derecede bulanların oranı diğer kategorilerden daha fazladır. Nitekim konuyla ilgili olarak yapılan diğer araştırmalar da benzer sonuçlar vermiş olduğundan dini bilgi ayrı bir boyut olarak kabul edilmiştir.

Dindarlığın bu boyutları subjektif dindarlık veya dindarlığın bireysel yönü olarak düşünülürse, dindarlığın bir de toplumsal yönü, yani toplumsal tutum ve davranışlara veya seküler alanlara etkisi sözkonusu olacaktır. Araştırmamızda dindarlığın bu yönde alanlara göre farklı etkilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, dindarlık, genel olarak toplumsal tutum ve davranışlar alanında bireysel alanda olduğu kadar etkin görünmemektedir. Çeşitli faktörlerin etkisiyle farklılaşmış bir toplumsal yapıda bunun normal karşılanması gerekir.

Bu çerçeve içinde dindarlığın en fazla etkide bulunduğu alanlar ailenin kuruluşu, aile içi ilişkiler ve eğitim alanı olarak tesbit edilmiştir. Deneklerin büyük çoğunluğu medeni nikahla yetinmeyip dini nikah da yaptırmaya devam etmektedir. Yine çoğunluk çocuklarının din eğitimi almalarını gerekli görmekte, ancak bütün öğretmenlerin dindar olmasını gerekli görmemektedir. Kurum olarak aileye verilen önem devam etmektedir. Doğum kontrolu çoğunluk tarafından kabul edilmekle birlikte, buna karşı olanların ileri sürdükleri en önemli gerekçe, bunun dinen sakıncalı olduğu şeklindedir.

Din ile bilim arasında bir çatışma görülmemekte, bilimsel faaliyetlere olumlu olarak bakılmaktadır. İslamın gelişme ve kalkınmaya engel olduğu çoğunluk tarafından kabul edilmemektedir.

Din, kişiler arası ilişkilerde yer almasına rağmen pek fazla etkili değildir; özellikle arkadaşların dindar olması gerektiği anlayışı fazla önemsenmemektedir. Komşuluk ilişkilerinde de dindarlık belirleyici bir rol oynamamaktadır.

Dindarlığın en az etkide bulunduğu alan olarak din-devlet ve din-siyasal davranış ilişkileri alanı tesbit edilmiştir. Bu sonuç Türkiye'nin yapısal sekülerizminin, yani laikliğin daha fazla kabul gördüğü şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte devletin bazı etkin görevlere yapabileceği

Levent Sahverdi Arşivi

atamalarda dindarlık bir tercih nedeni olarak kabul edilmektedir.

Dindarlığın az etkide bulunduğu diğer bir alan da ekonomik davranışlar alanıdır. Gerçi çoğunlukla olumlu olarak değerlendirilen zenginliğin elde edilmesinde sadece çalışmanın yeterli olmadığı, Allah'ın da onu nasip etmesi gerektiği düşüncesi genel olarak kabul görmektedir, fakat pratik ekonomik davranışlarda dindarlık aynı oranda etkili görünmemektedir. Örneğin dindar insanın ticari hayatta dindar olmayana göre daha dürüst ve güvenilir olduğu fikri pek fazla taraftar bulamamaktadır. Bu tutumun yaygınlaşmasında **günlük hayatta yaşanan bazı olumsuz** olayların önemli etkisinin olduğu düşünülebilir.

Araştırmanın bulguları diğer bir yönden, dindarlıkla, araştırmada kullanılan bazı bağımsız değişkenler arasındaki ilişki yönüyle değerlendirildiğinde, bazı değişkenler bakımından Batı'da yapılan araştırmalardan farklı sonuçların çıktığı görülmektedir.

Çeşitli batı ülkelerinde yapılan empirik araştırmalar, sanayileşme, kentleşme ve benzeri süreçler sonucunda çağdaş Batı toplumlarında özellikle pratikleri yerine getirme, kiliseye gitme gibi hususlarda önemli bir azalmanın olduğunu (A.B.D. hariç) ortaya koymuştur. Bununla birlikte dini davranışlarda bulunanlar farklı değişkenler bakımından tahlil edildiğinde ortaya çıkan sonuçlarla bu araştırmada elde edilen sonuçlar bazı değişkenler bakımından benzerlik gösterirken, bazıları bakımından benzerlik göstermemektedir[30]

Yapılan çeşitli araştırmalar yaşla birlikte dindarlık bakımından bir artışın olduğunu göstermektedir ki, bu araştırmada da bu tesbit doğrulanmış, yaşla birlikte dini hayatta genel bir artışın olduğu gözlenmiştir. Ancak, 61 ve sonrası yaş grubu bu artışın istisnası olarak ortaya çıkmaktadır. yani yaş ilerledikçe dini tutum ve davranışlarda bir artış görülürken, bu grupta çoğunlukla bir düşüş olmaktadır. Bunun nedenini sosyolojik olarak değerlendirecek olursak, bu yaş grubunda bulunanların Cumhuriyet'in ilk nesli olduklarını, dolayısıyla çocukluk veya ilk gençlik dönemlerini dini eğitimin çok sıkı denetim altında bulunan, hatta yasak olan bir devirde geçirmiş olduk-

30 Konu ile ilgili olarak çeşitli Batı ülkelerinde yapılan empirik araştırmaların topluca gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesi için bkz.: G. Kehrer, **Das religiöse Bewusstsein des Indüstriearbeiters**, s. 7–48; Ü. Günay, **"Modern Sanayi Toplumunda Din: II" Erciyes Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 4, Kayseri 1987, s. 29–58.

Levent Şahverdi Arşivi

larını, bu nedenle yeterli dini eğitim alamamış olduklarını söyleyebiliriz. Dindarlığın en yoğun olarak yaşandığı yaş grubu 51–60 yaş grubu olarak tesbit edilmiştir.

Konuya cinsiyet açısından bakılacak olursa, yapılan araştırmalar özellikle dini duygu boyutu ve bazı dini pratikleri yerine getirme bakımından kadınların erkeklere oranla dine daha fazla ilgi duyduklarını göstermektedir. Bu araştırmada ise dindarlık bakımından erkeklerle kadınlar arasında belirgin bir farklılık tesbit edilememiştir. Örneklemi oluşturan denekler arasında kadınların erkeklere oranla daha çok ilk yaş gruplarında bulunmaları ve daha çok üniversite öğrencisi olmaları bunun nedeni olabilir.

Dindarlık, sosyo–ekonomik düzey bakımından tahlil edilecek olursa, sosyo–ekonomik düzey yükseldikçe dindarlıkta belirgin bir azalmanın olduğu görülmektedir. Batı'da yapılan araştırmalar ise bunun tam karşıtı sonuçlar vermekte; dini pratikleri yerine getirme ve kilise faaliyetlerine katılma gibi davranışlar sosyo–ekonomik düzeyle birlikte artış göstermekte; dine karşı ilginin en düşük olduğu sosyal tabakanın işçi sınıf olduğu görülmektedir. Bu konu ile ilgili verileri tahlil eden G. Kehrer "çeşitli sosyal tabakaların dini pratiklerini gözden geçirdiğimizde, Fransa, Belçika, Hollanda ve Almanya'da işçilerin dini pratikler bakımından görece en düşük konumda bulunduklarını söyleyebiliriz"[31] diyor. Bunun nedenleri ayrı bir tartışma konusudur. Bizim araştırmamızda ise dini hayatın en canlı olduğu tabakalar alt ve ortanın altı tabakalar olarak görülmektedir.

Eğitim düzeyi bakımından da durum sosyo–ekonomik statü ile ilgili bulgularla benzerlik göstermekte; Batı ülkelerinden farklı olarak eğitim düzeyi yükseldikçe dini hayatın çeşitli yönlerinde belirgin bir azalma ortaya çıkmaktadır. Batı toplumlarında eğitim–öğretim ve kültür faktörü dindarlık lehine bir işlev gösterirken, örneklememizde bunun aksine bir durum sözkonusudur. Bu iki değişkenle ilgili bulgularımız Ü. Günay'ın bulgularıyla da benzerlik göstermektedir.

Ülkemize özgü gibi görünen bu durumun sebebi ne olabilir? Kanaatimizce, sosyo–ekonomik bir değişim geçirmiş olan ülkemizde yeni araçların bunda önemli bir rolü vardır.Din, gericilik–ilericilik bağlamından alınınca, basın–yayın organlarında dindar insan olumsuz bir tip olarak çizilince ve bu anlayış

31 G. Kehrer, **a.g.e.**, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

uzun süre eğitim sistemi içinde gençlere bir değer olarak empoze edilmeye çalışılınca, buna bağlı olarak eğitim düzeyi yükseldikçe din hakkındaki olumsuz tutumlar doğal olarak artış gösterecektir. Ülkemizde dindar olmak elit sınıf bakımından olumsuz bir özellik olarak algılanmaktadır. Oysa Batı toplumlarında dindarlık veya bir kiliseye mensubiyet çoğu zaman toplumsal prestij göstergesi olarak kabul edilebilmektedir.

Netice itibariyle örneklemimizde dindarlık, farklı boyutlarda ve farklı değişkenlere göre bir takım değişiklikler göstermesine rağmen halâ önemini korumakta; bireysel düzeyde kimlik ve kişiliği şekillendirmede etkin bir işlev görmektedir. Belli bir örneklem grubuyla sınırlı olan bu tesbitleri ülkenin bütününe genellememek gerekir. Türk toplumunun bütününü içine alacak yorum ve değerlendirmelerin yapılabilmesi için G. Le Bras'ın ifadesiyle ülkenin "dini haritası (carte religieuse)"nın çıkarılması gerekmektedir.

EK – 2

Doç. Dr. Yümni Sezen, **Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı (Ankete Dayalı Bir İnceleme)**, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları: İstanbul 1993.

(Bu anketin amacı, Türkiye'de laikliğin nasıl anlaşıldığını, laiklik konusunda ne düşünüldüğünü, beklentilerin neler olduğunu, tenkitlerin hangi noktalarda toplandığını tespit ve tahlil ederek, dini–siyâsî hayatın din sosyolojisi açısından durumunu takip etmek, geniş çerçevede din–devlet ilişkisinin Cumhuriyet Türkiye'sinde hangi boyutlar kazandığını bir defa da halka başvurarak anlamaya çalışmaktır... Araştırma sahası olarak İstanbul ili seçilmiştir... İstanbul'un ilçe nüfuslarına uygun olarak 4.000 anket kitapçığı dağıtılmış; 3281 adedi toplanabilmiş ve değerlendirilmiştir. Nüfusa oranla temsil 1/2058'dir. Gerçekleşen anket oranı da % 82'dir.Bunun 1805'i erkek (% 55), 1476'sı kadın (% 45)'dır.) [Yümni Sezen, a.g.e., s. 49, 55]

SONUÇ

Dinin tarihi, insanoğlunun tarihiyle başlar. İnsan, her çeşit ihtiyaçlarının karşılanmasına yöneldiği gibi, aynı süreç içerisinde sürekli Allah'ı arayış içinde de bulunmuştur. Dini tecrübe daima hakim bir rol oynamıştır. İnsanın ödevleri iki grupta toplanmıştır. Allah'a karşı, hem cinslerine karşı. Bunlar birbirini tamamlamış, ikisinden de vazgeçilmemiştir. Dinsiz (Ateist)

Levent Şahverdi Arşivi

doğrultuda gelişmeler, hayali humanizmaları, insanı ve onun hürriyetini putlaştırmayı, ilmi ve düşünceyi tanrılaştırmayı, çeşitli ütopyaları, dini hayat gerçeğinin yerine geçirmesine yetmemiştir. Yaygın olmamakla beraber Türkiye de dinsizlik akımından nasibini almış, fakat hem dinsizin, hem dindarın taassubunu artırmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bütün ömrünü, dinin "yalan denen yedi başlı canavar"[32] olduğunu ispatlamaya çalışmakla geçirenler, kimi uydurma, kimi münakaşalı, kimi yoruma muhtaç, daha önemlisi de dinini özüne ait olmayan belgelerle, dinin yalnız asılsız değil, zararlı olduğunu iddiaya çalışmışlar, dinin özü ve hedefi ile örflere ve sosyal alışkanlıklara karışmış şeklini birbirinden ayıramamış-lardır. Bir kısım Batılı yazarların asırlardır dine, özel maksatla da İslâma karşı yürüttükleri "çirkin gösterme" faaliyetlerinin kötü bir kopyası durumunda olan Türkiye dinsizlerinin tarihi materyalizme bir katkıda bulunduklarını söylemek bile mümkün görünmüyor. Çünkü daha orijinal yaklaşımlar, Marksist felsefe ve diğerlerince bol bol dile getirilmiştir. Dinlerin birbirlerine tesirlerine (kendilerine göre kopya çektiklerini) anlatırken, bunu bir dinin aleyhinde kullanmak isterken, dinin her haliyle evrenselliğinden kaynaklandığı anlamı, sapmalar ve yamalar da olsa kaynak beraberliğini farkedememişlerdir. Din binasını incelemeye, onun tuvalet kısmından, yatak odasından, çöplüğe ait kurallarından, yani en aşağısından başlamayı tercih etmişler ama bir türlü yukarısına çıkmayı denememişlerdir. Basit ve kısır mantık yargılarıyla yaklaşmışlardır. Zaruretlere, kültür ve alışkanlık duvarlarına çarpan taraflarını dinin kendisi zannetmişlerdir.

Din, insan olarak yaşamış olmak bakımından her şekilde devam etmektedir. Din, Eliade'ın dediği gibi, insanlığın bir devamı, insan olma özelliğinin bir parçası, tarihi olarak da insan olmanın bir sürecidir. Modern insan da sırf maddi bir dünyada yaşamıyor.

Din, bir taraftan Marksizmle, diğer taraftan liberal sistemlerin sosyal- ve siyasî inkılap istekleriyle mücadele ederek törpülenmiştir. Laikleştirici güçlerle de bazan işbirliği yaparak mücadelesine devam etmiştir. Ayrıca son asırda (özellikle Max Weber'in incelemeleri başlatmasıyla) sosyolojik olarak önemini ön plana çıkarmış, dini olanın sosyal önemini ispatlama gayreti, onu ilim çabasında yeni bir istasyona getirmiştir.

Her ne şekilde olursa olsun, her hal ve şart altında din devam ediyor ve

32 İlhan Arsel'in, "**Turan Dursun, Din Bu 1.** İstanbul – 1993'e yazdığı önsöz, s. 15.

Levent Sahverdi Arşivi

temel muhtevasını koruyor. Türkiye'de de durum aynıdır, tarihi ve özel şartlarından ötürü de diğer toplumlardan daha güçlü şekilde kendini korumaktadır. Ancak gerek Batı dünyasının genel çerçevede dünyevileşme ve laikleşme temayülünün tesiriyle, gerek Türkiye'de laikliğin uygulanış biçimiyle, gerek din adamı ve din uzmanlarının yetersizlikleri ve daha çeşitli diğer sebeplerle, yeni meseleler, zamanla bir yenisi katılmak üzere ortaya çıkmıştır.

Önemle ve üzerinde durarak belirtmeliyim ki "olması gereken"i değil, "olan"ı incelediğimiz ve anketle anlamaya çalıştığımız duruma ait şu sonuçlardan sözetmek mümkündür.

1. Türkiye'de dinsizlik henüz azınlıktadır. Fakat artma istidadı gösterebilir.

2. Öğrenim durumu arttıkça din duygusu zayıflamaktadır.

3. Gelir durumu yükseldikçe din duygusu zayıflamaktadır.

4. Köy menşeliler ilçeden, ilçe köyden din konusunda daha hassastır.

5. Kadınların dinsizlik eğilimi erkeklerinkinden biraz fazladır. Yine az bir farkla da olsa laikliğe daha fazla sempati duymaktadırlar.

6. Din duygusunda ve dini kurallara saygıda kritik yaşlar tesbit edilebilmiştir. Erkeklerde 30–39, kadınlarda 24–29 yaşlar, tipik bir durum arzetmektedir.

7. Laikliği en çok münakaşa edenler öğrenci ve eğitim–öğretim elemanlarıdır.

8. Üniformalı devlet memurları sivil olandan daha fazla dine bağlı görünüyor.

9. Zannedildiğinin aksine genç nesil, özellikle okuyan gençlik,dine karşı olumludur.

10. Halkın mühim bir kesimi, laikliğin bizdeki tarihine ait acı hatıralara sahiptir.

11. Hukuk, sonra sağlık mesleği mensupları,dine bağlılıkta, diğerlerine göre daha az bir oran vermiş, İslam'a daha sıcak bakan gruplar ise sırasıyla tarım kesimi, ev kadını, işsiz, hizmetli, asker–polis, teknik meslek sahipleri ve serbest elemanlar olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

12. Dine saygılı olanlar dahil, önemli bir oran, dini hakimiyet düzeni kurulursa, katı kurallar, baskı ve yasaklar uygulanmasından korkmaktadır.

13. Dinin istismarından da, laikliğin istismarından da şikâyet edilmektedir.

14. Laikliğin iki başlı bir etkisi olduğu, hem dini hayatı zayıflattığı, İslâma yabancılaştırdığı, hem bağnaz ve hoşgörüsüz bir dini anlayışa sebep olduğu üzerinde durulmuştur.

15. Laikliği benimseme temayülünde olanlarla benimseyenler oranı birbirine yakındır. Benimseyenler biraz fazladır. Fakat her iki temayül içinde de ısrarlı ve özel tip teşkil edenlerin oranı düşüktür. Laikliği benimseyenlerde de uygulamadan doğan şikayetler çoğunluktadır.

16. Türkiye yönetiminin ve seçkininin taklitçi zihniyet taşıdığı kanaatinin hemen hemen toplumumuza mal olmuş olduğu anlaşılmaktadır.

17. Laikliğin sosyal gelişme sebebi olduğu fikrine pek rağbet edilmemiştir.

18. Laikliğin, kadın haklarının korunması için bir güvence olduğu düşüncesinde olanlar, ancak bir azınlık grup oluşturmaktadır.

19. Toplumumuzun, yeni hayat tarzı içinde, siyasi parti işlerinde olmak üzere din ile siyaseti birlikte düşünmeye alışık olmadığı, henüz güven duygusu oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Önemli sonuçlardan biri, devlet laikliğinin halkın birliğini bozmuş olmasıdır. Çoğunluk, canbazın ipinde gibi dengede durmaya çalışıyor ama sınırlara doğru bölünme iyice barizleşmiştir.Bölünme devlet ve seçkinler kademesinde de söz konusudur.

Türkiye'de toplum, genel olarak müslüman olmakla beraber, katı dincilerle köktenci dinsizler arasında kalmış, çoğunluk, iki aşırı grubun hayat şekli, tavır ve gösterdikleri hedeflerden ürkmüş görünüyor. Türkiye, uçlar arasında düğümün çözüleceği bir yer konumundadır. Sorularımız sınırlılığı yüzünden gerçek düşüncelerini yeterince ifade edemediklerini söyleyen vatandaşlarımızın nazarında biz müslüman toplumuz, devletimiz de dışardan herşeye rağmen müslüman bir devlet olarak tanınmaktadır. İslâmi kuralları, İslâmi hayatı, hukuki yaşayış ve kurallar bütününden soyutlayamayız. Ama hür de olmalıyız. Toplumumuzun en büyük beklentisi, çağdaş din adamına

Levent Şahverdi Arşivi

kavuşmaktır. Gel görelim ki Türkiye'de işler yolunda gitmemiş, devlet haksızlıklar yapmıştır. Bunu ilimden azami derecede faydalanma, çağdaşlık, medenileşme, ilerleme, refaha ulaşma, cehaleti yenme gayesi gibi iyi niyetlerle de yapsa, tarihi olana bir tepki hareketi gibi de alınsa, haksızlık ve baskılar, bu iyi niyeti ve tepki mazeretini umursatmayacak bir sorumluluğu devlete yüklemiştir. Şimdiye dek, inanmakdan ziyade inanmamanın hak ve hukukunu korumayı amaç edinen bir hukuk literatürünün gelişmesi de bunun bir delilidir. Devrimlerin ve bununla ilgili kanunların amacı, ne dini, ne gelenekleri, ne ahlâkı, hatta ne millî olan herhangi birşeyi, belki devrimin anlamı ve mantığı icabı, korumak olmamış, sadece devrimlerin kendisini güvence altına almak olmuştur. Çünkü inanılıyordu ki çağdaş medeniyeti kendimize uyduramayız, biz o medeniyetin icaplarına uymak zorundayız. Fakat neticede, en iyimser şekliyle, vahiy dini yerine kültür dini sınırlarına ancak izin verilmiş, bunun dahi gerekleri yerine getirilmemiştir. İlk merhalede bizzat devlet ve seçkinler, İslâmı bir gerilik sebebi saydığı için, toplumu ıslah ve modernleştirmek gayesiyle İslâma, İslâm müesseselerine ve din adamlarına savaş açmış gibiydi. Giderek bu durum azalmakla ve devlet bu işle doğrudan meşgul olmaz görünmekle beraber, yine onun koruyucu şemsiyesi altında bir kısım insanlar ve kuruluşlar, savaşı sürdürmektedirler. Devlet zaman zaman "devlet İslâmlığı" yaratma denemelerine girişmiştir.

İslâm sosyal hayattan, yani eğitim, hukuk, iktisat, siyaset, idare ve hatta ahlak sahnesinden devletçe çekilmeye çalışılırken, yaratılan anafor içinde çeşitli tepkiler, temayüller ortaya çıktı. Fakat din, devlet seviyesinden ve müessese tecrübesinden tecrit edilmişti, çağa ait bilgi ve tecrübeden mahrum kalmıştı ve çağa uygun uzmanlar yetişmemişti. İslâmi hayat, iktidarların zaman zaman devlet laikliğinden kaçamak yapmasıyla, giderek artan demokratik anlayış ve hürriyetlerden istifadeyle, ilâve emek gerekirse, ciddiyetsizlikten, laçkalıktan, otorite boşluğundan ve kanunların lafta kalmasından beslenen rüşvet, iltimas, fuhuş, mafya işleri gibi olumsuzluklara tanınan serbestliklerin arkasına sığınmakla kendine yol bulmuş, el yordamıyla bir yerlere gelmiştir. Müslüman aydın da bu ortamın mahsulüdür.

Din öğretiminde devlet,dinin bir kısmının öğretilmesiyle hem dine hem laikliğe uygun hareket ettiği inancındadır. Laikliğe aykırı düşmemek için "dinin dünyevi olmayan, sadece dini bulunan hükümlerinin öğretilmesinin

Levent Şahverdi Arşivi

laikliğe aykırı olmadığı"[33] neticesine varılmıştır.

Türkiye'ye has tipik bir özellik, hem dini temelden reddedip, hemde sahte, cahil, istismarcı din adamı yerine aydın din adamından bahsedenlerin bulunmasıdır. Dini lüzumsuz ve zararlı saydıktan sonra, din adamının cahil veya aydın olmasının, din ile ilgili olmak üzere, ne farkı olacağı anlaşılamamaktadır. Aydın din adamından maksat, dinin dışında hareket eden ise, din kavramı burada lüzumsuz veya artniyetle kullanılmış demektir. Gerçekten din inkâr edildikten ve bu yolda gereğinin yapılması istendikten sonra, laikliğin de bir manâsı kalmamaktadır. Bu takdirde laikliğin dinsizlik siyaseti şekline girmesiyle ancak bir tutarlılıktan sözedilebilir.

Batıda, Türkiye'de ve diğer yerlerde, tarafsız bir gözleme başvurulduğunda, dindar nazarındaki bütün olumsuzlukların ortaya çıkışı, zaruri bir oluşum muydu ve olanlar gerçekten olumsuzluk mudur ve ümit kırıcı mıdır? diye sormak normaldir. Uzmanların bir kısmı kötümserdir. Bunlarca, modernleşme sonucu din geriye çekiliyor, dünyevileşiyor, sonu tehlikelidir. Birçok uzman ise iyimserdir. Bunlara göre din, sivil din, özelleştirilen din şeklinde devam ediyor, kendine yer buluyor. İnsanın ve cemiyetin tabiatı, dini kovma istikametinde değildir.

Gerçekten toplum, ne J.J. Rousseau'nun dediği gibi sadece bir içtimai mukavele tedbiri, ne Thomas Hobbes'ın dediği gibi himaye tedbiri, ne Adam Smith'in dediği gibi sadece iktisadi tedbir değil, tabiat kanunları gibi, yaratıcının koyduğu kanunlarla vukubulan bir müşahhas gerçektir. Bu gerçeğin içinde din apayrı bir öneme haizdir. Toplum, fert, din, gelenek, siyasi güç, bütün bunlar arasında organik bir bağ vardır. Bu bakımdan, Luckman'ın belirttiği gibi din yalnız bir dogma ve inanç konusu değil, aynı zamanda sosyal bir olgudur. Bu sebepten dinin toplumsal hayattan kovulması demek olan dünyevileşme sonuna kadar gidemez. Peki bu olumsuzluklar nedir? Sosyal olayların sebebi yine sosyal olaylardır ve tekâmül veya çöküşler düz bir çizgi halinde gitmez. Olumlu görünen süreç olumsuzlukları, olumsuzluklar da olumlulukları kendinde gizleyebilir. Kilise, yüksek bir imanı, Roma putperestliğini yıkarak bayraklaştırırken, diğer taraftan giderek dünya çapında iki büyük günahın sorumlusu durumuna düştü. Biri, dini ve dünyevî sahada, doğrunun, hakikatın anlaşılmasına engel olmaya başlamış olmasıydı.

33 Cumhuriyet Gazetesi'nde bir makaleden, **Laiklik, Ekler**, s. 183.

Levent Şahverdi Arşivi

İkincisi, birincinin neticesi olarak, önce Batı'yı, sonra onu taklit eden dünyanın önemli bir kısmını dinden soğutmuş, din düşmanlığına sebep olmuştur. Bugün dünya çapında din düşmanlığının altında yatan sebepte, kilisenin önemli bir payı vardır. Kiliseden gelen tesirler, sanayileşme, kapitalizm, üç felsefenin gelişmesi (materyalizm, pozitivizm, pragmatizm = maddecilik, görgüncülük, faydacılık) ve ferdileşme ile birleşince başta Batıda, din zaafa uğrama sürecine girdi. Bugün kilise, devlet siyasetleriyle, insanlık propagandalarıyla, çocukları sevindiren Noel Babalarla, reklamlarla ayakta durmaya çalışıyor ve tabiatıyla kendini yenileme gayreti gösteriyor. Fakat miras bıraktığı dine karşı soğukluk, yer yer düşmanlık, taklitçi toplumlara da bulaşmış olarak devam ediyor. Yine büyük ölçüde kilisenin sebep olduğu laiklik, belli bir sınırlar ve şartlar içinde haklılık kazanmıştır. Halbuki laiklik de yeni bir dinsizlik hareketinin yeni bir sebebi olmaktadır.

İçinde birçok sorumluluğu ihtiva eden sosyal değişmelerin neticeleri, elbette her alanda kendini hissettirecek niteliktedir. Kültürel faaliyet, Hans Freyer'in dediği gibi, ileri derecede ihtisaslaşmış, ihtisaslaşma sonunda kültür kolları, kültür bütününden uzaklaştıkları gibi dinden de ayrılmaya[34] başlamışlardır. Aklileşme, dünyevileşme, dini hakimiyetin azalması, modern sanayi kültürlerinde bir süreci ifade eder hale gelmiştir.

Daha genel anlamda toplumların gelişmesi, özgün (orijinal) inançları siliyor veya yıpratıyor. Yıpranmadan tektanrılı inançlar da yakasını kurtaramamıştır. Ama yeri boş kalmıyor, çeşitli şekiller boşlukları dolduruyor.

Wilhelm Schmidt'e göre ilk din tek tanrılıdır. Pygmeler üzerinde yaptığı araştırmalar onu böyle bir tesbite götürmüştür. İnsan toplumlarının sonraki gelişmesi, birçok şekiller içinde bu özgün inançları bozmuştur. Bütün akıldışı unsurlar ilk dinin bozulmasına bağlı olarak ilerlemiştir[35]. Bugün de Schmidt'in söylediği şeyler yürürlüktedir. Sanayi dönemi gelişmesi, dini inançları ve birçok özgür kültür unsurlarını bir kabukla kapatır gibi kapatıyor. Yerine birçok itikat ve temayüller yaratıyor. Bunlar daha çok akıldışı unsurlarla kaplıdır ve sosyal gelişmenin mantığına da terstir. Esasen bunlar ekseriya tepki hareketleridir. ABD'nde, Avrupa'da topluca intihar eden bilmem ne tarikatları, falan mezhebin dernekleri, çeşit çeşit putlaştırmalar,

34 Freyer, **Din Sosyolojisi**, Çev. Turgut Kalpsüz, Ankara 1964, s. 76–78.
35 Mircae Eliade, **Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu**, Çev. Mehmet Aydın, Ankara 1990, s. 26–27.

Levent Şahverdi Arşivi

günlük örneklerdir. Akıldışı unsurlar, özgün dinin bozulmasına bağlı olmuştur. Laik sistemler, bunların kendi meselesi olmadığını ilan etmesine rağmen, sistemi devlet temsil ettiği için, ister istemez devletin sorumluluk sahası içinde bulunmuş, fakat çözüm daima dinin aleyhindeki yönde kullanılmıştır.

Laiklik, bugün aşamayacağı, daha doğrusu açmaza düştüğü meselelerle karşı karşıya kalmış görünüyor. Ülkemizde bunları açık şekilde görmek mümkün olmaktadır. Bunların birisi, insan şahsiyetinin parçalanması tehlikesidir. Laiklik, Batıda belli bir zorunluluklar zincirinden doğmuş olsa da insanı ikiyüzlülüğe alıştıran sosyal bir hastalık haline gelmiştir. Şu dinidir, bu dünyevidir, şunu devlet emrediyor, bunu din emrediyor, şu nakle dayanır, bu akla dayanır, şu gelenekseldir, bu moderndir gibi, doğru–yanlış ikilemine benzemeyen, onun için çıkmaza sokabilen, sistemin kendisidir. Toplumun bir kesimi dine sarılıp devlete ve diğer laik zihniyetlere karşı çıkmakla, bir kısmı ise dini reddetmekle çıkmazdan kurtulmaya çalışıyor. Bunlar toplumun sınırlarına doğru kayıyor. Ama toplumun daha fazla bölünme tehlikesi de vakidir ki bu sonuç yaptığımız anketten de anlaşıldı. Dini cemaatlerin suni olarak çoğalması ve bunun arka planında laik sistemin bulunması, toplumumuzun tecrübeleri arasındadır.

İkincisi laiklik–demokrasi çıkmazıdır. Başlangıçta laiklikle demokrasi arasında haklı olarak müsbet bir bağ kurulmuştur. Fakat bugün durum tersine dönmüştür. Çoğunluğu azınlığa mahkum etmek gibi çağın çoğulculuk anlayışına uymayan bir anlayış gelişmiş, azınlıkta olan başka din veya dinsizlerin hürriyeti için çoğunluğun istediği istikamette gitmesi gerekirken, her ikisi de terkedilmiş, hatta bazan azınlığı çoğunluktan fazla koruma söz konusu olmuştur. Bütün bunların mazeretleri, neredeyse doğma haline gelen iddia, çoğunluğun cahil ve gerici olduğu iddiasıdır. Gerçekte aşılması güç olmayan fakat aynı meseleden olmak üzere, laiklik uygulaması, siyasi partilerin faaliyetlerini kısıtlayarak, çağın demokratik anlayışına uymamaktadır. Batı' da bu konuda rahatlık var. Mesela Hıristiyan Demokrat Parti diye bir parti çıkabiliyor. Bizde bunu yapamıyorsunuz.Kendi haline bırakılırsa, devletin laikliği ne zamana kadar koruyacağı meçhul görünüyor.Belki toplum tamamen dünyevileşinceye ve yeni bir kültür yapısına ulaşıncaya kadar hep korunma devresinde kalacaktır. Bu ise bir kimlik meselesini ve bunalımını önümüze getirecektir.

Üçüncü mesele, geldiğimiz noktadan anlaşılacağı üzere, kültür ve kimlik

Levent Sahverdi Arşivi

çıkmazıdır. Bilindiği gibi, dinin ideoloji ve kültür yönleri birlikte yürür. Dil ile birlikte toplumun kültürünün merkezinde oturan din, toplumun üyelerine ad koymadan, aralarındaki ilişkilere, düğün derneğinden ölülerine yaptığı muamele biçimine kadar kültürleşmiş, gelenekleşmiştir. Fikri olan, canlı ve mücadele eden tarafı, yani ideoloji tarafıyla beraber bu kültür, laiklik ile ihmal edilmektedir. Gelecek nesillere dinden arınmış bir kültür aktarılması, kültürün bir kısmının nakledilmesi, bir kısmının nakledilmemesi nasıl olur? Çağımızın yeni bir mücadele şekli olan kültür mücadelelerinde (buna savaş demek dahi mümkündür) toplumun zayıf düşürülmesi bu yolla mukadderdir.

Dördüncü mesele, geleceğe ait mücadele gücünün kırılması tehlikesidir. Bu gerek fert planında hakikat ve ahlakilik mücadelesinin kırılması, gerek devletin manevi güç kaynaklarının zayıflatılması şeklinde olabilir. Çünkü laiklik, insanı ahlaki çabada pasif hale getirmiştir.Dünyevileşme ve faydacı felsefenin (pragmatizmin) sonuna kadar götürülerek zararlı hale dönüşmesine sebep olabiliriz. Kesin olarak biliyoruz ki yeryüzünde laik bir ahlak yoktur. Laik ahlak müeyyidesizdir. O bir ahlak olmaktan ziyade ahlak dışılıklara geçit veren bir zihniyet ifade edebilir. Laik ahlak olamayacağı gibi, ahlak işlevinin bulunmadığı bir hukuk, yani laik hukuk da tartışılabilir durumdadır.

Öte yandan artık, laikliğin, kalkınma, refaha ulaşma, teknik imkanlar vb. ile birlikte düşünülmesi ya laiklik ve ilerleme,ya din ve gerilik gibi tercih dayatmasına boyun eğilmesi devri geçmiş gibidir. Böyle bir tercihin gerçeğe uymadığı, bir telkin biçimi olduğu anlaşılır haldedir. Bugün büyük ve modern bir klan niteliğinden başka birşey olmayan Japon toplumu, Batı dediğimiz Avrupa ve Amerika teknolojisine ve refahına yetişmiş, bazı noktalarda onu geçmiştir.

Herşeye rağmen Türkiye'de devlet laikliği devam edecek görünüyor. Bundan böyle laikliğin devam sebeplerinden en başta gelen Şerif Mardin'in belirttiği gibi "seçkinlerin ve yöneticilerin menfaatinin olması"[36] dır. Fakat Türkiye'de laiklik bu haliyle kalmayacak, yeni anlayış şekillerine kavuşarak devam edecektir. Yeni oluşumlar, yalnızca seçkinlere veya halkın temayüllerine değil, din cephesininde kendisine çeki düzen vermesine, olgunlaşmasına, dinin özünü temsil edebilecek ilmi ve fikri seviyeyi kazanmasına bağlıdır.

36 Mardin, **Türkiye'de Din ve Siyaset, Makaleler–3**, İstanbul 1991, s. 131.

Levent Şahverdi Arşivi

İNGİLİZ BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRK – İRAN SİYASÎ İLİŞKİLERİ (1920 – 1938)

Doç. Dr. AHMET ÖZGİRAY *

Anadolu'nun doğusunda Türkiye'nin yakın komşusu olan İran, kendisine İslâm dinini her yönü ile rehber edinmiştir. Eski parlak Fars edebiyatına ve medeniyetine rağmen İran; İslâm dini ile öyle kaynaşmıştır ki, topraklarını Dar–ül İslâm'ın bir parçası ve halkını da İslâm halkının bir kesimi olarak görmektedir.

Mamafih, bu felsefeyi İran; yakın komşusu Türkiye'nin 1918–1922 yılları arasında düştüğü sıkıntıları aşması için kullanmamıştır. 1920 yılında Türkiye'nin Yunanistan ile harp halinde oluşu, Ankara'nın müslüman komşuları ile ilişkilerini geliştirmeye sevketmiştir. Buhara, İran ile Afganistan'a yaklaşımında belli bir ölçüde Pan–İslamik motifler etkiliydi. Aynı zamanda Ankara'nın İran ve Afganistan ile yakın ilişkiye girmesindeki diğer bir amaç da, İngiltere'nin bu ülkedeki menfaatlarına zarar vermek ve engel olmak içindir.Zira İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında başı çektiği gibi, Türkiye'nin savaş halinde bulunduğu Yunanistan'a maddi ve manevi destek veriyordu. Ankara'nın yaklaşımına İran manen ve maddeten olumlu cevap vermemiştir[1].

Yine de Kemalistlerin İran'da bazı faaliyetleri vardı. Bilhassa Türkiye'nin Tahran'a Büyükelçi göndermesinden sonra Kemalistler faaliyetlerini artırdıkları gibi, iki ülke arasında var olan ilişkileri de geliştirdi. Fakat bu ilişkiler bir engelle de karşılaşmamış değildi. Ağustos ayında, İstanbul'da ikamet eden İran Büyükelçisi Muvafak İsak Han, itimadnamesini vermek

* Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

1 PRO.F.O. 371/4988/22, **Turkey, Annual Report 1921**, H. Rumbold'tan Marquess Curgen of Kedleston, İstanbul 1922.

Levent Sahverdi Arşivi

üzere Ankara'ya gitti. Ankara, itimadnamenin şekline itiraz ederek, bu vesikayı kabul etmedi. Bundan başka, 1923 yılı boyunca iki ülke arasında daha başka çekişmeler de vardı. Bunlar arasında, bir Türk ile İranlı'nın evlenmesi ve Türkiye'de ikamet eden İranlıların sorunları vardı. Bu arada Kemalistler Muhittin Paşa'yı Tahran'a ilk büyükelçi olarak atadılar. Kısacası, iki ülke arasındaki münasebetler medeni fakat acayip diye tarif edilebilirdi[2].

22 Nisan 1926'da Tahran'da, Türkiye – İran Dostluk ve Güvenlik Antlaşması imzalandı. Bu Antlaşma, 17 Aralık 1925'te imzalanan Türk – Rus Paktı doğrultusundaydı[3].

Bu Antlaşma yapılmadan önce, iki ülke karşılıklı olarak, Türkiye ve İran gözlerini İran Azerbaycan'ına ve Doğu Anadolu'ya dikmişlerdi. Bu andlaşma ile, otonom bir Kürdistan'ın Doğu Anadolu'da kurulmasına sempati besleyen İran, Türkiye'nin kuşkularını giderirse buna karşılık olarak da Türkiye İran'daki ayrılıkçı hareketleri kışkırtmadan vazgeçerek iki komşu ülke arasında ilişkiler iyi olacaktı. Sonbaharda İran Adalet Bakanı Timurşah, özel ve oldukça esrarengiz bir geziyi Sovyet Rusya'ya yaptı. Moskova'da birkaç hafta temaslarda bulundu, sonra da Ankara'ya geldi. Fakat bakanın ziyaretine Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi de katılmıştı. Bu ziyaret, Rusya'nın liderliği altında büyük bir Asya Paktı oluşturulacağı söylentilerine yol açtı. Bu söylentiler, İran'ın Ankara Büyükelçiliğinde büyük bir infial uyandırdı[4].

1925 yılında Türkiye, Doğu Anadolu'da Kürtler'e karşı bazı önlemler aldığı sırada Kürtler İran sınırından içeri girerek ırkdaşları arasında emin bir yere sığınmayı kolaylıkla buldukları gözlemlendi. Bunun için Ankara İran'dan birçok fırsatla sınırlarını bu kaçaklara ve aşiretlere karşı korumasını istedi. 1927 yılının sonlarına doğru, bu aşiretlerden birisinin mensuplarından bazıları Doğu Bayezit'te bir Türk askerî birliğine saldırarak bir miktar askeri tutsak olarak İran'a götürdüler. Bunun üzerine Türkiye İran'a bir nota vererek on gün içerisinde esir edilen Türki subay ve erlerin Türkiye'ye iade edilmesini ve İran'a geçmek isteyen Türkiye'li Kürtlere sığınma hakkı

2 PRO. F.O. 371/4095/44/22, **Turkey, Annual Report 1923, M. Lindsay'dan R.Macdonald'a**, İstanbul 1924.

3 İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I. Cilt (1920–1945)**, Ankara 1989, s. 274.

4 PRO. F.O. 371/12325/176742/8, **Turkey, Annual Report 1926, G.Clerk'tan Austen Chamberlain'e**, İstanbul 1927.

Levent Şahverdi Arşivi

verilmemesini istedi[5]. Bu notanın ilk talebi az da olsa yerine getirildi. Türk Hükümeti'nin de iyi bildiği gibi, Türk – İran hududunda anlaşmazlık noktası olan bölgenin dağlık oluşu, Nota'da yerine getirilmesi istenilen ikinci şık ise, "İran'ın gücünün ötesinde olan bir meseleydi".

Bu bölgenin kontrolü Türkiye için nasıl zor ise, İran için de zor ve güvensizdi.

İran, Türkiye'nin isteğini karşılayamadığından dolayı Ankara, Büyükelçisini Tahran'dan geri çekince, bir süredir iyi gitmekte olan ilişkiler bir anda gerginleşti. Bunun üzerine İran hükümeti Mirza Mukarimcel Ali Han Faruki'yi bu ihtilafı çözmek için özel olarak Ankara'ya gönderdi.

Bu (İran'ın eski savaş bakanı), apaçık bir nezaketsizlikle ve ilgisizlikle karşılandı. Türk Hükümeti böyle davranmakla İran'ın hata yaptığını ve politikasında düzeltme yapmasını istemiştir.

1927 yılının sonuna gelinmeden önce bu İran temsilcisi sınır ihlâl ve güvenliği sorununu çözmek için gayret sarfetmiştir. Bu görüşmeler sonunda Türk – İran Daimi Sınır Komisyonu oluşturuldu. 1913 senesinde İngiltere'nin İran'ı işgalinden sonra, çizdiği Türk – İran sınırını bu komisyon aracılığıyla her iki hükümet de değiştirmek istiyordu. Türk Hükümeti, bütün olayları göz önüne alarak, İran hududundaki sınır çizgisini İran'a doğru çekerek İran'dan bir miktar toprak kazandı. İran Hükümeti bundan şikayetçi oldu. Hatta İngiltere'den bile yardım istemesine rağmen, İngiltere Hükümeti bu hususta bir girişimde bulunmadı[6].

Yalnız, 1928 yılı boyunca Türk – İran sınır anlaşmazlığının çözümlenmesi için müzakereler aralıklı olarak sürdürülmüştür. Gerçektende, bu hususta fazla bir şey yapmak mümkün değildi. Yalnız görüşmeler iki devlet arasında 1926 yılında imzalanan Andlaşmanın 5. ve 6. maddelerine kuvvet kazandırmak için yapılıyordu. Çünkü aşiretler, bir ülkeden diğerini hedef alan faaliyetleri yürütüyorlardı. Eğer 5. ve 6. maddeler takviye edilirse, bölücülerin faaliyetleri asgari düzeye indirgenecekti. Fakat Türk Hükümeti Doğu vilayetlerindeki Kürt ayaklanmalarında hududun İran tarafından yardım aldığı kanısını taşıyordu. Bu nedenle Türk Hükümeti isteklerini çok yüksekte

5 PRO. F.O. 371/E.1149/44/17, **Turkey, Annual Report 1927, G. Clerk, ten A. Chamberlain'e**, İstanbul 1928.

6 PRO. F.O. 371/E. 1149/44/18, **Turkey, Annual Report 1927, G. Clerk'ten A. Chamberlain'e**, İstanbul 1928.

Levent Sahverdi Arşivi

tuttuğu için uzlaşma mümkün olmuyordu.

Diğer taraftan, 1926 Andlaşmasına ek olarak, iki tarafı rahatlatan bir protokol 15 Haziran 1928'de Tahran'da imzalandı. Bunun ilk maddesi, herhangi bir üçüncü devlet, bu iki devletten birine saldırırsa, her iki devlet vaziyeti düzeltmek için elinden gelen gayreti gösterecekti, eğer savaş kaçırılmaz bir duruma dönüşürse, buna uygun bir çözüm bulmak için tarafeyn elinden gelen gayreti gösterecekti. İkinci maddede ise, iki ülke en hızlı bir şekilde ticarî ilişkileri geliştirmek için faaliyette bulunacaktı. Bu amaç için özel komisyonlar oluşturacaktı[7].

Bu protokol, 25 Mayıs'ta imzalanan Türk – Afgan Andlaşması'nın 2. maddesi ile Türk – İran Andlaşması'nın 1. maddesi aynıydı. Diğer taraftan, 15 Haziran'da İran ile Afganistan arasında imzalanan bir andlaşmayla, üç ülke arasında imzalanan üçlü bir bağlaşıklığa dönüştü.

Türkiye ile sorunları çözmek için Ankara'ya özel olarak gönderilen Faruki Han, Ankara Tren istasyonunun bir binasında yapılan görüşmelerden ümitvar olmadığını açıklamıştır. Bu da, Türkiye ile İran arasında imzalanan protokolün fazla etkin olmadığını ifade ediyordu.

İran, Farukî Han'ı 1928 yılında Ankara'ya Büyükelçi olarak atamıştı[8].

1929 yılı başlarında Doğu Anadolu'da cereyan eden olaylar nedeniyle, uzun zamandan beri İran ile müzakere edilen sınır meselesinde, Türkiye'ye bir sınır Andlaşması yapmayı kararlaştırdı ve Andlaşma 9 Nisan 1929'da imzalandı. Buna göre; Türk – İran hududundaki birkaç sorunlu yer hakem usulüyle belirlenecekti. Esas Türk – İran hudut meselesine gelince, Türk Hükümeti 1913 yılında çizilen hududa itiraz ediyordu. Birkaç noktada sınırın aynı kalmasını istiyordu. Oluşturulan Karma Sınır komisyonu, 1929 yazında sınır boyunca faaliyetlerini sürdürdü. Sınır güvenlik komisyonu yılda iki defa toplanarak her iki ülkenin sınır memurları arasında birliği ve teması sağlıyordu. Bu komisyon, kışkırtıcıların sınırı geçmelerine engel olacak önlemleri belirledi. Bunun dışında Türk – İran ilişkilerinde yıl boyunca başka bir hareket olmadı. Yalnız 1929 yılında İran Büyükelçiliği binasının temeli Başvekil İsmet Paşa tarafından atıldı. 16 Mayıs 1929'da İran Meclisi, 15 Haziran 1929'da yapılan Türk – İran Protokol Andlaşması'nı onayladı. Ekim 1929'da İran Büyükelçisi

7 İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 275.

8 PRO.F.O. 371/966/44/17, **Turkey, Annual Report 1928, G.Clerk'tan A.Chamberlain'e**, İstanbul 1929.

Levent Şahverdi Arşivi

basına yaptığı bir açıklamada; iki ülke arasında hakemlik andlaşması görüşmelerinin sürdüğünü belirtmiştir[9].

9 Nisan 1929'da yapılan Türkiye – İran andlaşması gereği, Türkiye – İran hududunda sorunlu yerlerin meselelerini gözden geçirmek üzere bir karma komisyon oluşturuldu. Bu oluşturulan komisyonun toplantılarından fazla bir başarı elde edilemedi. Çünkü sınırda çalışan sınır tesbit işçileri 1930 yaz ayında çıkan Kürt isyanı yüzünden engellerle karşılaştılar. Diğer taraftan, Türkiye – İran ilişkileri belli bir süre oldukça gergin bir durumda kaldı. Bu isyanı başlatan Türkiye Kürtleriydi. Fakat, şüphesiz bunlara İran'dan sempati duyan bir miktar kişi bunlara katılmıştı. Böylece Türkiye Kürtleri sınırın İran tarafından askerî lojistik malzeme elde etmişlerdi. Yalnız, Türkiye Kürtleri Tebriz'deki İran Generali Seferrued – Bauleh ile irtibat kurmuşlardı. Lakin onun Kürtlere maddi yardım yaptığına dair elde hiç bir delil yoktu. Türkiye Kürtlerinin İran Kürtlerinden yardım sağlaması esasta İran'ın hudut bölgesinde tam kontrolü sağlayamamasından kaynaklanıyordu. Kaçakları kontrolde diğer bir güçlük de, Ağrı Dağı'nın doğu eteklerinin İran sınırı içerisinde kalmasındandır. Türkiye'den kaçak isyancılar buraya çekildiklerinde etkili bir harekât mümkün olmuyordu. Bunlara karşı başarılı harekât İran tarafından mümkündü. Bu zorluklara rağmen Türk basını, İran'ı isyancıları korumak için kasti davranmakla suçlayan bir kampanya başlattı ve bunun üzerine Türk Hükümeti ilk defa Tahran'a karşı enerjik bir girişimde bulundu.

Bu münasebetle Gazi Paşa ile İsmet Paşa arasında bu konuda fikir ayrılığının aşikâr olduğu da böylece ortaya çıktı. Atatürk, meseleyi görüşmeler yoluyla çözmeden yana iken, İsmet Paşa ise sert önlemlerin alınmasını istiyordu. Nihayet tonu ciddi fakat içeriği dostça olan bir nota İran'a verildi. Bu nota ile Türk Hükümeti, Türkiye'deki Ağrı dağının batı etekleri kadar, İran'da bulunan doğu eteklerinde de sınır tadilatına hemen gidilmesine İran'ı davet ediyordu. Bu nota ile ayrıca, İran'a sığınan Kürt kaçaklarını takip edip onlara gereken dersin verilmesi için Türk askerî kuvvetlerine İran'a geçmek için izin verilmesini istiyordu[10]. İran her iki isteğe de meyletti. İran,

9 PRO.F.O. 371/3828/10, **Turkey, Annual Report, 1929, G. Clerk'tan A. Chamberlain'e**, İstanbul 1930.

10 1929'da çıkan Kürt ayaklanmasını Türkiye bastırmaya çalışırken İran sınırı kuşattı. Bu durum İran'da sıkıntıya yolaçtı. Bkz. August Ritter, **von Kral Kemal Atatürk. s. Land. The evalution of Modern Turkey Translated by Kenneth Benton**, Leipzig 1938, s. 214.

Levent Sahverdi Arşivi

kendi topraklarındaki Kürtlerle mücadele etmeyi ve Türkiye'den gelecek Kürtlerin sınırdan geçmesine engel olmak için kendi kuvveti çerçevesi içerisinde her şeyi yapacağını ilân etti. Bu cevabı Türkiye ihtiyatla karşıladı. Lakin, kısa bir süre sonra İran güvenlik kuvvetlerinin bir Kürt isyancı grubuna önemli kayıp verdirmesi haberleri sevinçle karşılandı. Bu arada, Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Mahmut Şevket (Esendal) Bey, görevinden istifaya zorlandı, onun yerine Gazi'nin yakın arkadaşı ve bu tarihlerde Türkiye'nin Sofya Orta Elçiliği yapmış olan Hüsrev (Gerede) Tahran'a atandı. Hüsrev Bey, Tahran'a gitmeden önce onu Çankaya'ya davet eden Gazi: "İki devlet arasında mevcut olan dostluk temelinde Türkiye – İran işbirliğini kuvvetlendirir, Rıza Han Pehlevi'ye ve İran halkına iyi dileklerimi ilet" demiştir. Hüsrev Bey Tahran'a varınca sınır tadilâtı görüşmelerinin başlamasına öncülük ederek bu hususta yılın sonuna doğru memnuniyet verici bir ilerleme kaydedildi.

Türkiye Kürtleri arasında İran'ın isyanı teşvik ederek gerçekten Türkiye'yi güç duruma sokması için hiç bir sebep yoktu.

Son yıllarda Ankara'da İran Büyükelçiliği olarak bulunan İran Dışişleri Bakanı Faruki Han şüpheyi dile getirerek: "Sovyet Rusya'nın Kürt isyanında parmağı olduğunu, İran ile Türkiye arasına Rusya zorla nifak tohumları saçmak için gayret sarfettiğini açıklamıştır"[11]. Diğer taraftan, Türkiye'de süregelen büyük bir nüfuza sahip olan Rusya,Türkiye'de kendine karşı muhalefet aratmada ne gibi çıkarı olacağını da görmek ve anlamak hayli zordu. Lâkin İran,Türkiye'nin zayıflığını istismar ederek Irak üzerindeki tarihi emellerini gerçekleştirmek için Rusya'yı, Irak ve Türkiye'ye karşı kullandığı inancı Türkiye'de hakimdi ve bu nedenle Türkiye İran'a karşı kısmi tavır alıyordu. Fakat Türkiye eski kavgalara dönülmesini kesinlikle istemiyordu.Zaten Gazi de, eski olayların yeniden zuhur etmesine müsaade etmiyordu. Böylece iki ülke arasındaki politik ilişkiler normale döndü. Aynı performans ticarî ilişkilerde gözükmüyordu, geçici antlaşmalarla idare ediliyordu[12].

1931 Yılında, Türk–İran siyasi ilişkilerinde belli bir iyileşme görüldü. Çünkü Türkiye İran'ı özel dostları kategorisine aldı. İlk yaklaşım 18 Ocak

11 PRO. 371/15376/188083/9, Turkey, Annual Report 1930, G.Clerk'tan A. Handerson'a, İstanbul 18 Şubat 1931.

12 PRO.F.O. 371/15376/188083/10, Turkey, Annual Report 1930, G.Clerk'tan A. Handerson'a, İstanbul 1931.

Levent Şahverdi Arşivi

1932'de Tevfik Rüştü Bey'in Tahran'ı resmî ziyareti ile başladı. 23 Ocak'ta Küçük Ağrı Bölgesi sınır düzeltmesi konusunda nihayet bir antlaşma yapıldı. Kürtler'e karşı stratejik önemi olan ve Türkiye'nin çok şiddetle arzu ettiği küçük Ağrı Dağı'nı İran, Türkiye'ye vermeğe razı oldu. Fakat İran da bunun karşılığında oldukça Güney'deki arazi parçasını aldı. Bir de Hakemlik Uzlaşma konularında bir antlaşma yapıldı. Ticarî ve İade–yi Mücrimin antlaşmalarının yanısıra karşılıklı ticareti iyileştirme antlaşması da imzalandı. İki ülke de Tevfik Rüştü Bey'in ziyaretini büyük bir başarı olarak değerlendirdi. Hatta, Tevfik Rüştü Bey, ziyareti hakkında İngiliz Büyük Elçisine: "İran'ın yapılan antlaşmalarda iyi niyetini ve arzusunu gerçek sürpriz olarak değerlendirdiğini ve bilhassa Şah samimiydi, yalnız İran Dışişleri Bakanı kendi açısından Türkiye'nin niyetlerinden kuşku duyduğunu söylemiştir." Fakat Tevfik Rüştü Bey'in aleni samimiyeti bu şüpheleri ortadan kaldırmıştır. Bu hususları İngiltere'nin Tahran Yüksek Komiseri Mr. Huare de itiraf etmiştir.

İran Dışişleri Bakanı Faruki Han bir grup görevli ile sonbaharda, 27 Ekim – 5 Kasım tarihleri arasında iadeyi ziyaret amacıyla bir haftadan fazla bir süre ile Türk Hükümeti'nin resmi davetlisi olarak Ankara'yı ziyaret etti. Bu arada, 29 Ekim'de Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında hazır bulundu. Faruki Han onuruna verilen bir yemekte Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, çok özel samimi bir konuşma yaptı. Bu konuşmada: "Yapılan Türk – İran dostluk antlaşması iki devletin menfaatlerini birleştiren bir taahhüt olduğunu, bunun husule getirilmesinde iki devlet başkanının büyük katkıları olduğunu, iki ülke arasında verimli yeni bir anlayış için yeni bir devrin başladığını ifade etmiştir.

yalnız, 17 Şubat 1925'ten sonra doğuda her sene halkı ayaklandırmak isteyen, yolları kesen bir siyasi şekavet ortaya çıkıyordu. Bu harekâtı, İran'da yerleşmiş bulunan İhsan Nuri adlı bir kişi yaratıyordu. Her sene hududu geçen, kolaylıkla Ağrı Dağı'nın üzerine çıkan ve orada yerleştikten sonra etrafa sarkıntılık ederdi. O zaman Ağrı Dağı'nın yarısı Türkiye'de, yarısı da İran hududu içindeydi. İran'dan gelerek Türkiye üzerinde cereyan eden bu hadiseler İran ile ticarî ilişkileri etkilediği gibi, siyasî ilişkileri sarsıyor ve doğuda daimi olarak asayişi siyasî bir suretle ihlâl eden bir yuva bulunduğu anlamını taşıyordu. Bu hâl, 1932'ye kadar devam etti.

Tecavüz oldukça, her seferinde Türkiye cepheden mukabil harekete

Levent Şahverdi Arşivi

girişir, sıkıştırır ve onlar İran'a geçerlerdi. Nihayet buna bir son vermek zamanı gelmişti. Son vermek için saldıranları İran içlerine kadar takip ve yok etmekten başka çare yoktu. Salih Omurtak'ın Kolordu Kumandanı olarak bulunduğu bir zamanda Ağrı Dağı üzerinde genel bir hareket yapıldı.

Cepheden hareket yapıldığı gibi, ayrıca Ağrı Dağı'nın kuzeyinden ve güneyinden geçerek İran içlerine Türk birlikleri girdi. Yalnız cepheden harekât bekleyen asiler, Ağrı Dağı'nın iki yönünden dolaşarak arkalarının kesilmesi üzerine imhaya uğradılar[13].

Bu, İran ile Türkiye arasında ciddî bir mesele oldu. Senelerden beri iki ülke arasındaki münasebetleri korumak ve asayişi sağlamak için karşılıklı iyi niyetle müzakereler devam ederken, İran'ın da arzusu dışında, oraya yerleşmiş olan çeteler münasebetleri bozuyordu. Türkiye, son Ağrı harekâtından sonra iki ülke bunu siyasî yollardan soğukkanlılıkla halletmek kararını verdi. Türkiye, Ağrı civarında fiili bir hudut tashihi yapmıştı. Bunu İran'a kabul ettirerek Türkiye Van'ın doğusundaki Katur sahasını İran'a bıraktı. Bu küçük arazi parçası, Büyük Ağrı Dağı'nın 150 km güneyindedir ve yıllardan beri uyuşmazlık konularından birini oluşturuyordu[14].

5 Kasım 1932 yılında Ankara'da imza edilen bu antlaşma, 15 Haziran 1928'de yapılan antlaşma ve protokolü ismen değil, fakat içeriği bakımından yenilendi[15]. Bu antlaşmada tarafsızlık, politik ve ekonomik işbirliğini içeriyordu. Arıca, karşılıklı nota teatisi ile iadeyi mücrimin antlaşması da aynı zamanda yürürlüğe girdi. Ayrıca, yapılan hudut antlaşmasının karşılıklı onayları ve Hakemlik antlaşması da dahil olmak üzere hepsi yürürlüğe girdi.

Resmî bildiri, Faruki Han'ın Tahran'dan ayrılışı esnasında yapıldı ve bunda, iki bakanın görüşmelerinde bu antlaşmanın önemli maddelerinin her iki tarafça uygun görüldüğü ve mevcut olan dostluğun iki tarafın seçkin devlet adamlarının şahsi gayretiyle daha ileri götürüleceği vurgulanıyordu[16].

1933 yılı boyunca Türkiye – İran ilişkileri her bakımdan iyi idi. Hatta bir ara Şah ile Gazi'nin Van'da veya Doğu Anadolu'nun başka bir yerinde

13 İsmet İnönü, **Hatıralar**, *2. Kitap*, İstanbul 1987, s. 66–267.
14 August Ritter, **Von Kral Kemal Atatürk, a.g.e.**, s. 28.
15 İsmail Soysal, **a.g.e.**, s. 420.
16 PRO/371/E 529/44/13, **Turkey, Annual Report 1932, C. Clerk'tan John Simon'a**, 17 Ocak 1933.

Levent Şahverdi Arşivi

buluşma söylentisi vardı.

Yalnız bu yılın sonbaharında Türkiye – İran sınır belirleme komisyonu Makır'da bir araya geldi.

Diğer taraftan 1932'de iki ülke arasında imzalanan dostluk antlaşmasını TBMM. 28 Aralık 1933'te onayladı[17].

1934 yılında Türkiye – İran ilişkileri iyi olmaktan da öte, daha iyi olacağına dair olumlu sinyaller veriyordu. Nitekim, İran Şahı'nın 1934 yılında Türkiye'yi resmen ziyareti, Türkiye'de büyük bir olay oldu. Şah 10 Haziran'da İran hududunu geçerek Türkiye'ye girdi. Oradan kalabalık mahiyetiyle birlikte taksilerle Trabzon'a girdiler. Buradan bir Türk muhribiyle Samsun'a ve oradan da tren ile 16 Haziran'da Ankara'ya ulaştılar.

Bu ziyaretin önemini belirtmek için Türkiye her şeyi yaptı. Dört günlük ziyaret esnasında kutlamalar ve ağırlamalar aşırı derecede yapıldı. Samimi bir şekilde karşılıklı demeçler verildi. Gazi Paşa, Şah onuruna verdiği bir akşam yemeğinde yaptığı bir konuşmada: "Sayın Şahin Şah, değerli arkadaşım ve muhteşem kardeşim" konuşmasına başlayıp, kardeş milletin şöhretli başkanı sayesinde İran'ın büyük işler başardığını överek konuşmasını sürdürdü. İki ülke karşılıklı dostluktan çok az sayıda vazgeçtiğinde her iki tarafın zarar ettiğini, halbuki dost oldukları zaman her iki ülkenin kuvvetli ve refah içinde yaşadıklarını dile getirdiler. Sonra, Türkiye bu gerçeği farkettiği için İran'a karşı samimi ve dostça bir politikayı sürdürdüğünü belirtmiştir".

İran Şahı da yaptığı konuşmada: "Türkiye Cumhuriyeti'nin Muhteşem Reisi, değerli kardeşim ve büyük arkadaşım diye konuşmasına başlayarak şöyle devam etmiştir: "İki ülke arasındaki dostluk hiç bir şekilde sarsılmayacak bir temele oturmuştur, dedikten sonra iki milletin dünyaya medeniyeti yaydıklarını ve yeryüzünde sulhün gerçekleşmesi için çalıştıklarını söylemiştir.

Devrin Başvekili İsmet Paşa da; Şah'ın TBMM'ni ziyareti esnasında yaptığı bir konuşmada: "Şah'a karşı gösterilen muhabbetin, Türk halkının İran halkına güvenin ve sevgisinin bir nişanesi olduğunu belirterek, iki devlet arasındaki ilişkilerin yeni bir döneme girdiğini, böylece yanlış anlamalar ve

17 PRO.FO. 371/17959/188083/14, **Turkey, Annual Report 1933, James Morgan'dan Sir John Simon'a**, İstanbul, 20 Ocak 1934.

Levent Sahverdi Arşivi

ihtilâflar devrinin sona erdiğini, sınır sorunlarının çözümlenmesi için iyi niyetlerin ortaya konulduğunu, ekonomik ilişkilerin daha iyiye gideceği tahmininde olduğu, yeni Türkiye'nin ve İran'ın gösterilen bütün hedeflere ulaşmasını dünyanın takdir edeceğini belirterek sözlerine son vermiştir[18].

Konuşmaların yapıldığı akşamda: İlk Türk Millî Operası Türk bürokratlarının seçkinlerine, yabancı diplomatlara ve İran Şahı'na karşı ilk defa bir temsil verdi. Bu vesile ile kötü niyetliler iki ülkeyi daha önce birbirlerine düşürürken, iki seçkin lider, ikiz iki milleti tekrar birbirlerine yaklaştırmışlardır.

Gazi ve Şah kalabalık mahiyetleriyle birlikte İzmir'i ziyaret etmek için 20 Haziran'da Ankara'dan ayrıldılar. Eskişehir'de trenden inerek hava alanını ve Türkiye'de monte edilen bir uçağın hava gösterilerini izlemişlerdir. Bu uçak daha sonra Şah'a hediye edilmiştir. Eskişehir'den İzmir'e giden devlet başkanları burada bizzat hava saldırılarını ve karşı müdafaa usullerini içeren bir askerî tatbikatı yönetmişlerdir. İzmir'den kara yolu ile Çanakkale'ye geçerek burada biraz durduktan sonra İstanbul'a geçtiler. Şah'ın ikametine Dolmabahçe Sarayı tahsis edildi ve orada onuruna bir akşam yemeği verildi. Şah, İstanbul'da kaldığı altı gün süre içerisinde Kara ve Deniz akademilerini, müze ve camileri, Dar–ül fünun'u ve okulları ziyaret etti. Bu geziler esnasında Şah ve Gazi hiç bir şekilde birbirlerinden ayrılmayacak gibi gözüktüler. Öyle ki her biri, açıkça diğerinin eşliğinden gerçekten zevk alıyor havasını estiriyorlardı.

Şah'ın Türkiye'yi resmi ziyareti 2 Temmuz'da sona erdi. Ankara'dan Samsun'a trenle gitti. Orada bir Türk savaş gemisine binerek Trabzon'a giderken Şah'a iki Türk muhribi ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ve Türkiye'nin Tahran Büyükelçisi Enis Bey refakat etti. Bu Enis Bey'in tayini Atina'ya çıkmış iken, Gazi son anda müdahale ederek İran'a özel bir kompliman olsun diye Tahran'a atandı.

Şah'ın Türkiye'den ayrılışından kısa bir süre sonra Türk basını Türkiye'nin İran'a özel bir askerî heyet gönderme niyetinde olmadığını yazmıştır. Zaten Şah da böyle bir heyete sıcak bakmıyordu. Bütün bunlara rağmen Gazi Hazretleri Şah'ın ziyaretini şöyle değerlendiriyordu: "Geçen dört yılın

18 PRO. F.O. 371/E. 854/14135/22, **Turkey, Annual Report 1934, Percy Lardin'den John Simon'a**, Ankara 31 Ocak 1934.

Levent Şahverdi Arşivi

şerefli hadiselerinden biri olmak üzere, İran Şehinşahının sayın konuğumuz olduğunu kıvançla hatırlatırım. Bu şahsi tanışmadan iki ülkenin kazandığı faydalar pek geniş olmuştur. İki kardeş ulusun arasını açacak hiç bir meselenin kalmadığı ilan edilmiş ve birbirlerinin bahtiyarlığından ve kuvvetli olmalarından başka dilekleri bulunmadığı anlaşılmıştır" demiştir[19].

Kasım 1934 yılında İran'ın meşhur şairi Firdevsi'nin doğumunun 1000. yılını kutlama törenleri Türkiye'nin bazı büyük şehirlerinde yapıldı. Ayrıca Türkiye'den iki profesör İran'da yapılan kutlamalara Türkiye adına katılmışlardır.

Bu arada İran – Afganistan hudut uyuşmazlığında Türkiye arabuluculuk yapmıştır[20].

Türk heyeti 1936 yılında İran'la yaptığı altı aylık müzakerelerden sonra, ilkbaharda İran ile başarılı on antlaşma yaptı. Bu antlaşmalar şunları içeriyordu: Hava, deniz, telefon ve telgraf antlaşması, iadeyi mücrimin, adlî yardımlaşma, sivillerle ilgili muameleler, ticari konularda anlayış, veterinerlik hizmetleri, sınır güvenliği, Türkiye – İran arasındaki gümrük düzenlemeleri, Trabzon – İran arasındaki transit yol sorunlarının halledilmesi hususlarıydı[21].

Bu kadar gayretle yapılan bu düzenlemeler 1936 yılında meyvesini vermedi. Mamafih, Türkiye – İran arasında süren iyi ilişkiler için bu düzenlemeler, ileriye atılmış adımlar olarak değerlendirilebilirdi.

1937 yılında (Yaz) Türkiye Dışişleri Bakanı, Sâd–Âbad Paktı'nın imzası için Tahran'a resmî bir ziyarette bulundu. İadeyi ziyaret, İran Dışişleri Bakanı tarafından sonbaharda yapıldı[22]. Bu antlaşmayı Gazi Paşa şu şekilde değerlendirmiştir: "Cumhuriyet Hükümeti'nin Şarkta takip etmekte olduğu dostluk ve yakınlık siyaseti yeni bir kuvvetli adım attı. Sâd–Âbad'da Afganistan, Irak ve İran ile imza etmiş olduğu dörtlü muahede büyük bir memnuniyetle kayda değer sulh eserlerinden biridir. Bu misakın etrafında toplanan

---

19 Atatürk'ün Millî Dış Politikası **(Millî Mücadele Dönemine ait 100 belge), 1919–1923,** *Cilt 2*, Eskişehir 1992, s. 61.

20 PRO.F.O. 371/1854/14135/23, **Turkey, Annual Report 1934, P. Lorain'den John Simon'a,** 31 Ocak 1935.

21 PRO.F.O. 371/21935/188083/12, **Turkey, Annual Report 1937, P. Lorain'den V. Halifax'a,** 2 Nisan 1935.

22 Fahir Armağlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914–1990),** *Cilt 1: 1914–1980*, Ankara 1991.

Levent Şahverdi Arşivi

devletlerin aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen hükümetleri arasındaki işbirliği âtide hayırlı neticeler verecektir"[23].

1938 yılı boyunca Türkiye – İran ilişkileri iyi idi. 10 Kasım 1938'de Gazi Paşa'nın ölümü İran'da büyük bir üzüntü yarattı. İran'ın bu tutumu Türkiye'de memnuniyete neden oldu[24].

Sonuç: Türkiye – İran ilişkileri yüzyıllarca önceye dayanır. Hatta Türkiye'nin İran ile ilişkileri Avrupa ilişkilerinden daha eskidir. Ne var ki, Türkiye – İran ilişkileri hem dikkat, hem de büyük özen ister. Türkiye bunu 1930 yılından sonra farketmiştir. İran Şehinşah'ını 1934 yılında Türkiye'ye davet ederek İran ile ilişkileri sağlam bir zemin üzerine oturtmayı başarmıştır. Rıza Şah'a Türkiye'de görmek istediği her yer, hatta Genelkurmay'daki hazırlıklar ve askerî tertipler gizliliğe rağmen gösterilmiş, bütün kapılar açılmış, tam bir dostluk emniyeti ifade edilmiştir. Şehinşah bütün bu iyi dostluk çabalarını ve muameleleri tam değeri ile takdir etmiştir. Nitekim, iki ülke arasındaki bu iyi münasebetler onun ölümüne kadar sürmüştür.

Bu iki ülke birbirleriyle komşu olduğunu unutmayarak "benim için iyi olan senin için kötü" ifadesini bir kenara atarak birbirlerine destek olduklarında her iki ülke bundan büyük yarar sağlamıştır. Bu, İran'ın siyasi menfaatlerine daha uygundur. Zira İran, dünyada Türkiye'den daha yalnızdır ve İran'a giden hava ve kara yolu Türkiye üzerinden geçmektedir. İki ülke birbirleriyle komşu olması nedeniyle her zaman aralarında meseleler olacaktır. Bu sorunlar bilgi, gelenek ve konsensus anlayışla her zaman kolaylıkla aşılabilir. Aşılması da gerekir. Türkçede güzel bir değiş vardır: Eski dostlar düşman olmaz.

23 *Atatürk'ün Milli Dış Politikası* (Milli Mücadele Dönemine ait 100 Belge) (1919–1923), *Cilt 2*, Eskişehir 1992, s. 65.

24 PRO.F.O. 371/F1214/44/19, Turkey, Annual Report 1938, Percy Lorain'den V. Halifax'a, Ankara 11 Şubat 1939.

Levent Şahverdi Arşivi

AĞAOĞLU AHMED'İN TRABLUSGARB, BALKAN VE I. DÜNYA HARBLERİ ESNASINDA KALEME ALDIĞI "BİRLİK VE BERABERLİK" YAZILARI

Dr. FAHRİ SAKAL *

Aslen Azerbaycanlı bir aydın olan Ağaoğlu Ahmed (Karabağ, Şuşa 1869 – İstanbul 1939) ömrü boyunca kaleme aldığı binlerce yazısında üç konuya büyük önem vermiştir. Bunlar; mezhep ayrımı, fırka (parti) kavgası ve etnik kökene dayalı bölücü faaliyetlerdir. Belirtmiş olduğumuz harp yıllarında, onun, halkı ve aydınları millî birlik ve beraberlik içinde bulunmaya çağıran yazıları yüzlercedir. Ona göre bir "mevt–âver hastalık" olan mezhep ihtilafı Kafkasya ve Türkistan'da Müslümanları nasıl parçalamışsa[1] harp yıllarında siyasî kutuplaşmalarla birlikte gelen "tefrika belâsı" da aynı şekilde yıkıcı olmuştur.

Biz burada onun siyasî kavgalar esnasında düşülen tefrikacılık hastalığını kınayıcı yazılarına temas edeceğiz. Aynı konuda, o yıllarda genç bir subay olan Mustafa Kemal (Atatürk)'in bir mektupla belirttiği fikirlerini de hatırlatacağız. Anlaşılan, Osmanlılar son yıllarında ciddî bir "tefrika belâsına"' giriftar olmuşlardı. Bunun edebiyata da yansıdığını görüyoruz. Zira devrin şairi "Girmese tefrika bir millete düşman giremez / Toplu vurursa yürekler onu top sindiremez" derken de aynı şeyi anlatmıştı. Bu konuda dikkatimizi çeken husus, yazarın bu fikirlerinin o zaman da, günümüzde de araştırıcıların ilgisini yeterince çekmemiş olmasıdır[2].

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi.

1 Ağaoğlu Ahmed, "İslam Devletlerinin İttihadı", *Tercüman–ı Hakikat*, (Kısaltma: TH), 4 Şubat 1915.

2 İttihatçıların Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Harbi'ndeki politikaları ve fırkacılık cereyanlarının orduya bulaşması neticesinde askerlerin takındıkları tavırları Ağaoğlu çok kınadığı halde,konuyu araştıran kişiler onun bu rolüne tek satırlık yer vermemişlerdir. Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. III, İstanbul 1989, s. 435–490; A. Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ankara 1994; Ayrıca genel bir değerlendirme için, Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki*, İstanbul 1986, s. 91–106.

Levent Şahverdi Arşivi

Ağaoğlu'na göre "İslam milletlerinin mübtelâ oldukları müzmin marazların en mühliklerinden biri bu fırka veyahut tefrika belâsıdır". Bu yüzden birçok devlet istiklâlini yitirmiştir. Osmanlılar da bu illetin neticesinde yıkılışa doğru sürüklenmektedir. 1930'daki Serbest Fırka Hadisesi'nin tutarlı fakat hırçın demokratı, 1910'larda "kurtarıcı" olarak karşıladıkları "devr-i dilârâ-yı hürriyet"i istismara açık olduğu için tefrikayı güçlendirip zeval ve inhitatın gerçek âmili olmasından dolayı soğuk karşılıyordu[3]. Ağaoğlu'nun bu devirde siyasî partileri oldukça aşağılamış olduğunu görüyoruz. Bu önemsiz farklılıklar yüzünden birbirine düşmeyi bizim sosyal hastalığımız olarak bildiren yazara göre, hürriyet devrinde bu hastalığın adı "fırka" (parti) olmuştur. Aslında siyasî ve meslekî kuruluşlara oldukça önem veren bir aydın olarak tanıdığımız Ağaoğlu'nun burada karşı olduğu şey partiler değildir. O, partileri aldığımız Avrupa'nın siyasî ahlak ve zihniyetinin bizde bulunmayışından hareketle fırkaların farklı fikirlerinden dolayı birbirleriyle sürdürmeleri gereken meşru rekabetlerini kavgaya dönüştürmelerine karşıdır: "Üç seneden beri şu memlekette kaç fırka teşekkül etti... Her fırka... memleketin başına müdhiş bir darbe indirdikten sonra, devleti mühlik sarsıntılar, tezelzüller içinde bıraktıktan, vücud-ı milleti gayet vahim tehlikeler karşısında bıraktıktan sonra..." yok olup gittiler. "Vahdetîler, Adem-i Merkeziyetçiler, hizipçiler, müstakiller, demokratlar, Halâskârlar, İtilâfçılar... birer tufan gibi memleketin üzerinden geçerek, millet fertlerini birbiri üzerine saldırtarak kulûb-ı ümmete nifak ve şikak tohumu serperek, efrad-ı aile arasında bile tükenmez bir adâvet ve husûmet saçıp gittiler. Meşrutiyet ve hürriyetin tesisi ile kendisini saadet ve refah arefesinde addeden millet ve devlet beş sene içinde bir an bile şu fırka kavgalarından, şu husûmet selinden dolayı rahat yüzü görmedi." Böylece halkımız hürriyetin hep menfi yönlerini müşahede ettiğinden o yüce fikirlere soğuk bakar oldu. Fikirlerini ve dimağlarını hürriyete göre hazırlamaya gerek görmedi[4].

İçine düşmüş bulunduğumuz vaziyeti dinî açıdan da kusurlu bulan yazar, bu konuda şunları yazmıştır: "İki dünyada rehberimiz olan Resul-i Ekrem Hazretlerinin vaz' etmiş olduğu şu düstûr-ı saâdet-karîne biz aslâ riayet etmedik. İçtihad perdesi altında milletin ruhunu, kalbini, hissiyât ve efkârını

3 A. Agayef, "Daü'l-Fırka veyahut Tefrika Belâsı, **TH**, 18 Kanunuevvel 1912.
4 Aynı yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

zehirledik. Efrad–ı millet içine fırka namı altında bir çok huşûnetler, husûmetler, adâvetler saçtık. Bu tarîk–ı hidayet ve necat değil, felâket ve nikbete doğru sürükleyen bir yol idi. Felâketi gözümüzle gördük. Huzûr–ı Rabbi'l–Alemînde i'tiraf edelim ki, bütün bu felâketleri biz kendimiz hazırladık"[5]. Yazara göre tarih bu yola giren milletlerin mahvolduğunu gösteriyor. Devletleri hiç bir zaman düşman saldırıları yıkamaz; herkes kendi kuyusunu kazar, düşüncesindedir.

Ağaoğlu, Arnavutluk ve Balkanlardaki isyanlar esnasında memleketin her zamandan daha fazla istikrara muhtaç olduğundan hareketle, sürüp giden kördöğüşünün bitmesini istemiş ve "Cenab–ı Hakk cümlemize ihsân–ı hidâyet etsin!" diyerek ümitsizliğini bildirmiştir[6]. Onu bu türlü ümitsizliğe düşüren olaylar, bir tarafta Rumeli istikametindeki ayrılıkçı hareketler, diğer tarafta Arap ülkeleri ve doğu illerimizde asayişi bozucu hadiselerdir. O, Balkan faciaları karşısında hiç olmazsa Osmanlılığın doğuda huzur bulacağını sandıkları sırada, maalesef o istikamette de "Yeni bir saha–i velvele ve ızdırabın hazırlandığına, Osmanlılığın bu tarafta can bulmasına, kesb–i kuvvet etmesine yeni manialar" hazırlandığına dikkati çekiyordu[7]. Rusların ve Balkanlardaki diğer güçlerin çabalarıyla Arnavutluğun Türkiye'den koparıldığını ve artık bunu kabul ederek yeni maceralara atılmamamızı, "hâkimiyet–i âliye zinciri altında Osmanlılığın mütebâkî âzâlarını da imhâ ettirmemek" gerektiğini yazıyordu[8].

Ahmed Bey siyasî kin ve ihtiraslarla yapılan mücadeleler esnasında devleti zarara soktukları teziyle diğer fırkaları suçlarken İttihat ve Terakki'yi hatadan münezzeh göstermiştir. Parti'nin fikir organı sayılan *"Tercüman–ı Hakikat"*teki yazıların başka türlü olması belki de imkânsızdı.

Liberal fikirleri ile Prens Sabahattin çizgisine yakın görülen yazarın, adı geçen gazetede yazdığı "Adem–i Merkeziyet" başlıklı yazıda bu fikre karşı olduğu görülür[9]. Bu konuda başka yazılar da yazmış, adem–i merkeziyet fikrinin Osmanlıyı parçalama taktiği olduğunu ısrarla işlemiştir[10].

---

5 A.Agayef, "Afv–ı Umûmî", **TH**, 15 Şubat 1913.
6 A. Agayef, "Asayiş Berkemaldir", **TH**, 28 Ağustos 1912.
7 A. Agayef, "Vilâyât–ı Şarkiye Meselesi", **TH**, 22 Nisan 1913.
8 A. Agayef, "Garib Haller", **TH**, 7 Mayıs 1913.
9 A. Agayef, Adem–i Merkeziyet I", **TH**, 2 Eylül 1912; "Adem–i Merkeziyet 2", **TH**, 3 Eylül 1912; "Adem–i Merkeziyet 3", **TH**, 4 Eylül 1912; "Adem–i Merkeziyet 4", **TH**, 5 Eylül 1912.
10 A. Agayef, "Yine Berchtold'un Teklifi", **TH**, 21 Ağustos 1912.

Levent Sahverdi Arşivi

Başta Avusturya hariciye nazırı Kont Berchtold olmak üzere, bazı Avrupalıların oyununa gelmemek için adem–i merkeziyet değil, ittihat ve ittifak istemektedir. Ona göre hariçte oynananlar birer tuzaktır. Batılılar ve onların yerli temsilcileri Balkanlarda Hıristiyan halka baskı yaptığımızı, oralarda ıslahat yapmamız gerektiğini söylemektedirler. Ağaoğlu bir *"Rumili Meselesi"*nin mevcut olmadığını sık sık belirtmiştir. Ona göre Rumili Meselesi'nin arkasında, oraya göz dikmiş birtakım devletler vardır. Bu oyunu milletçe farketmez isek o toprakları elde tutamayız, görüşünü ileri sürmüştür[11]. Kont ve onun ağzıyla konuşan rical, devleti nereye götürdüklerinin farkında bile değillerdir. İsmail Kemal, Esat Paşa ve İsa Bolatin gibi kişiler ve hatta Sadrazam Ferid Paşa'nın büyük biraderi Süreyya Bey, Viyana'da Berchtold ile görüşüp güya Osmanlı halklarının hürriyet ve ıslahatına çalışıyorlar, diyerek aldatıldıklarını[12] belirtmiştir.

Aslında o yıllarda Balkanlar ve kısmen doğu illerimiz için ileri sürülen ıslahat projeleri ile bugünkü Doğu ve Güneydoğu sorunu bahanesiyle dile getirilen istekler büyük paralellikler arzetmektedir. Bugün insan hakları, demokrasi, özgürlük ve benzeri adlar altında yapılan talepler, o yıllarda ıslahat, müsavat ve adem–i merkeziyet adı altında lanse ediliyordu. Yazara göre Avrupalılar "Sâlib (haç) giren yere hilâl bir daha dönmez" şiarı ile hareket etmektedirler ve maksatları bu topraklarda devlet otoritesini zayıflatarak sâlibi hâkim kılmaktır. O, Müslümanların uyanık bulunmasını ve İslamın iki büyük milleti olan Türk ve Arap halklarının bölünmemesini, aynı şekilde Arnavutların da uyanmasını istemiştir. Milyonlarca Türk ve Arap batılı ülkelerin idaresi altında inlerken, şimdi Sırplar bile Arnavutluk'ta Osmanlı idaresinin etkisi kırılır kırılmaz, kırk bin kadar masum insanı katletmişlerdir. Osmanlıyı ıslahat hususunda suçlayanlar, bu cinayetleri nedense görmek istememektedir[13].

Bu yıllarda Kont Berchtold'un fikri doğrultusunda adem–i merkeziyetçi yazılar *Tanzimat* gazetesinde sık sık görülmektedir. Bu yazılarda devletin çöküşünü önlemek için malum fikirler ileri sürülür. Ağaoğlu'na göre ise, Os-

11 A. Agayef, "Hükümetin Vazifesi", **TH**, 4 Teşrinievvel 1912; "Hükümet İttihadı Temin Etmelidir", **TH**, 15 Ağustos 1912.

12 A. Agayef, "Sulh ve Arnavutluk", **TH**, 3 Mayıs 1913; "Dahilde ve Hariçte", **TH**, 9 Eylül 1912; "Böyle Olacağı Muhakkak İdi", **TH**, 10 Eylül 1912; "Düşmana Karşı İttihad Edelim", **TH**, 3 Teşrinievvel 1912.

13 A. Agayef, "Arap ve Türk", **TH**, 28 Kanunievvel 1912.

Levent Şahverdi Arşivi

manlı ülkelerinde Arabistan, Arnavutluk ve Cezayir–i Bahr–ı Sefîd dışında millî ülke (territoire national) yani tek unsurun meskûn olduğu memleket yoktur. Dolayısıyla bu fikirler Osmanlı ülkesinde uygulanırsa, mezkûr üç ülkenin bizden ayrılmasına yol açacağı gibi, diğer yerlerde içiçe yaşayan halkların birbirlerini boğazlamasına ve devletin parçalanmasına da sebebiyet verecektir[14]. Zaten İsa Bolatin ve Bayram Sur gibi kişilerin önderliğindeki Arnavut hareketini Avusturya'nın dışında Rusya ve Balkan devletlerinin destekleme sebepleri de bu noktada yatmaktadır[15].

Devleti yıkmaya yönelik bu dış oyunlara ilave olarak içeride de benzer haller vukubulmaktadır. Balkan harpleri esnasında düşmanlar birkaç cepheden saldırırken din adamları, subaylar ve diğer memurlar kendi işlerini bırakıp hiç uğraşmamaları gereken politikaya bulaşmışlardı. Ağaoğlu bu konuda şunları yazmıştır: "Düşmanlar pây–ı taht–ı hilâfet–i İslamiyenin ta surlarına kadar varmışlardır. Din, millet, şeriat, namus ve mevcudiyet hep tehlikededir. Bu tehlikenin bertaraf edilmesi için müessir ilaç ve en acil çarenin ittihat ve ittifak olduğunu herkes teslim eder. İşte bu münasebetledir ki, şu an–ı tarihiyede İslamiyetin geçirmekte olduğu buhran–ı azîm esnasında ulemanın ifâ edebileceği... makbul bir vazifesi vardır: ... Efrad–ı milleti ittihat ve ittifaka davet etmek"[16].

Din adamlarından sonra ikinci sorumlular olarak basını ele almış olan Ağaoğlu şunları yazmıştır: "Matbuat kelimesi irad edildiği anda ben matbuatla mensubiyetim cihetiyle utanıyorum. Çünkü gazetelerin şu millet ve devlete yapmış oldukları fenalıkları görüyorum. Gazetelerin şu millet ve devlete vermiş olduğu rahneler ve yaralar, Balkan âfâtının tahribatından daha müessirdir. Bütün kin ve husûmetleri tahrik eden, tamir ve ıslah edilmez hale getirenler gazeteler ve gazeteciler oldu. Milletin giriftar olduğu müthiş hastalığın, nifak ve şikakın bu hale gelmesine sebep yine gazetelerdir. Başka milletlerde matbuat avâmil–i terakkî ve teâlî ve ittihad kaynağı olduğu halde; bizde ahlaksızlık, sebeb–i tedennî, nifak, şikak, husûmet ve adâvet oldu. Gazeteler mukaddes hiç bir şey bırakmadılar. Her şeye, bütün maneviyata, bütün kudsiyata tecavüz ettiler. Namus, şeref, izzet–i nefis, aile, din, kavmiyet... her şey paymâl, istihza ve istihkâr edildi. Dün takdîs

14 A. Agayef, "Adem–i Merkeziyet 3", **TH**, 4 Eylül 1912.
15 A. Agayef, "Dahilde ve Hariçte", **TH**, 9 Eylül 1912.
16 A. Agayef, "Necat Kendi Elimizdedir", **TH**, 28 Kanunısanî 1913.

Levent Sahverdi Arşivi

edilenler bu gün çamurlar içinde sürüklendi. Hürmet edilecek hiç bir şey kalmadı. Kullanılan lisan, savrulan şütûm, elfâz–ı müstehcene milletin zevkini bozdu. Kudsiyat ve maneviyyat ne kadar mümkün ise ezildi.

Fakat artık yeter oldu. Millet bu çirkef selinden iğrendi. Hiç olmazsa dünkü tebamız ve bugünkü düşmanımız olan Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanitan gazetelerinden bir ders–i ibret alalım. Bugün oralarda fırka ihtilafatı kalmamıştır. Allah rızası için şu zavallı milleti parçalamak cinayetinden tevakkî edelim. Artık müntebih olalım"[17]. Başka bir yazısında da "Menba–i felâket ve musibet ihtilâf ve nifaktır. Hariçten bize hiçbir musîbet varid olmamıştır" diyerek yalvarırcasına birlik ve beraberlik çağrılarını sürdürmüş; aksi halde Osmanlı Devletinin yıkılacağını iddia etmiştir.

Trablusgarb savaşından itibaren her tehlikeli anda vatanın içinde bulunduğu durumu yazıp milleti kurtuluş için fedâkârlığa çağırmış olan yazar, aksi halde Fatih'lerin, Selim'lerin ve Yıldırımlar'ın bizi affetmeyeceğini belirtmiştir: "Bizler şu kahramanlara nisbetle ne kadar küçüğüz; yalnız onlara nisbeten değil, bugün Trablusgarb'ta vatandan uzak, ateş gibi yakıcı bir kıt'ada vatan şerefi ve namusu için düşmanlarla pençeleşen mücahidlere nisbetle ne kadar küçüğüz. Biz hâlâ memleketin vahim anlar geçirdiği bir zamanda fırkaları ve tefrikaları düşünüyoruz."

"Evet Osmanlılar! Hakikaten vatan tehlikededir. Bu kelimeyi havi bulunduğu bütün mehabet ve dehşeti ile telâkki ediniz. Eğer vatan kelimesi yüreğimizden silinmiş ise, eğer bu kelime artık ne dimağımıza ve ne de kalbimize bir tesir bahşetmiyorsa elbette tefrika ve tefrika–bazlıkta devam ederiz ve vatanı kendi elimizle boğmuş oluruz. Fakat eğer bizde... azıcık vatan hissi kalmış ise, azıcık hamiyyet–i milliye mevcut ise şu vahim anda ne fırkayı ne tefrikayı ve ne kendimizi düşünmeyiz" diyerek düşüneceğimiz iki şeyin Osmanlılık ile İslamiyet olduğunu belirtmiştir[18].

Ağaoğlu'nun burada Trablusgarb için ileri sürdüğü fikirlerin şaşırtıcı bir benzerini, zamanın Derne kuvvetleri komutanı Mustafa Kemal'in bir mektubunda da görüyoruz[19]. "Bizde buradaki vaziyet ve mukavemetimizle şan–ı millete mutabık bir netice istihsâli ümidi pek kolay iken son zamanlarda memleket dahilinde zuhur–yafte olan elemli levhalar bizi me'yûs etti.

17 Aynı yazı.
18 Agayef, "Yazık Şu Toprağa", **TH**, 18 Temmuz 1912.
19 İbnülemin M. Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul 1965, s. 1871–1872.

Levent Şahverdi Arşivi

Bizim ahlâksızlığımızın, menfaatperestliğimizin derecesi ma'lûm idi. Fakat bunun hıyanet, denâet ve rezalet derecesine çıkabileceğini kat'iyyen tasavvur etmiyorduk.

"İhtirasat, cehalet ve mantıksızlık yüzünden koca Osmanlı Devletini mahvedeceğiz. Kuvvetli bir Osmanlı İmparatorluğu vücuda getirmeyi tasavvur ederken, vaktinden evvel esir, sefil ve rezil olacağız.

"Askerlerin siyasetle iştigalden men'i için kanun yapmışlar. Ben iki sene evvel... "Askerleri bırakınız" dediğim için mürteci oldum, idama mahkûm edildim. Zaman ve hadisât her türlü hakayıkı isbat ve izhar eder. Fakat bazen böyle bir darbe–i muhlike indirerek".

Atatürk'ün o zamanki fikirleri pek tabii olarak bir subayı olduğu Osmanlı Devletini korumaya yönelikti. O da Ağaoğlu gibi hatalarımızın sonunda mahvolacağımızı ifade etmiştir. Ağaoğlu'nun bu konuya temas eden başka yazıları da vardır: "Vazife Başına"[20], "Kurban Paralarını Harbe Verelim"[21], "Sir Edward Gray'in Beyanatı"[22] gibi pek çok yazıda devletimizi kendi elimizle batırmakta olduğumuzu belirtmiştir. Türk, Arap ve Arnavut (olarak) kendi kendimizi mahvediyoruz[23] diye iddia etmiştir. İtalya'nın Trablusgarb'e asker çıkardığı sırada bazı subayların Manastır bölgesindeki ihtilâlci tavırlarını kınayan yazar, askerlerin bunun gibi işlere karışmasıyla artık o memleketin sonunun gelmiş olacağını ileri sürüyordu. "Son dört yılda hep kargaşalık, hep 'itişaş, hep karşımda Müslümanları görüyorum! Türk, Arap, Arnavut... hep aynı hamurdan, aynı sudan yoğrulmuşlardır. Yazık bizlere ki, kendi ellerimizle değil yalnız kendi evimizi, belki Beytullahı yıkıyoruz"[24]. Benzer fikirleri ileri sürdüğü diğer bir yazıda şu ifadeleri kullanmıştır: "Ölen, öldüren, katil, cani, hain, asî, bağî hep biz Müslümanlar içinden çıkıyor. Beş seneden beri bu mülk ve devletin başına gelen bütün bela ve musibetlerin, matem ve felâketlerin müsebbibleri biz Müslümanlarız. Yekdiğerimizle uyuşamayan, yekdiğerimizin canına, namusuna, ırz ve şerefine tecavüz eden hep bizleriz... Tefrikaların âmilleri de bizleriz... Bu ne hâl–i gaflettir Ya Rabbi! Gazab–ı ilahîye mi düçar olduk? Bizi işlediğimiz günahlar dolayısıyla kahrederek, aklımızı perişan, gözlerimizi kör, kulak-

20 **TH**, 15 Mart 1913.
21 **TH**, 27 Teşrinievvel 1912.
22 **TH**, 3 Teşrinisani 1912.
23 Agayef, "Kendi Elimizle", **TH**, 3 Temmuz 1912.
24 Aynı yazı.

Levent Sahverdi Arşivi

larımızı sağır mı ettin?"[25].

Harp yıllarında, bütün ihtilafları ve hatta bir hak olan siyasî propaganda ve particiliği bile terkedip birlik içinde olmamızı isteyen bir çok yazısını *Tercüman–ı Hakikat*'teki başyazı sütununda görmemiz mümkündür. Diğer gazete ve dergilerde de zaman zaman bu kabil yazıları çıkmıştır[26]. Yaptığı birlik çağrılarına uyulmazsa düşmanlar en kötü halimizde bile, birlik içinde olamayacağımızı anlar ve işte o zaman işimiz gerçekten bitik olur, görüşünü ileri sürmüştür. Buna Kafkasya ve Türkistan'daki Türklerin Rus çizmesi altında ezilmesini örnek göstererek, şimdi orada "Kimseye iftirak ve ihtilaf için bile fırsat" vermediklerini; en ufak düşüncenin sahibi olan kafanın Rus Kozaklarının kılıcı ile uçurulduğunu[27] anlatmıştır.

Müslüman Arap ve Arnavut toplumlarının türlü adlar altında Osmanlıdan koparıldığı sırada, içimize siyasî ihtiraslar ve basit çıkarların etkisiyle devlet adamlarının birbirinin kuyusunu kazmasını tel'in eden yazar, bu yolun felaket olduğunu ısrarla savunmuştur. Ona göre, Bizans ve diğer devletlerin yıkılışı da aynen böyle olmuştur. "Devletler böyle yıkılır" diyen yazar, aklımızı başımıza almamızı istemiştir[28].

Burada akla gelen şey, onun fırkacılığın bu türlüsüne karşı olurken ne kadar samimi olduğudur. Gerçekten bu tür hareketlere karşı mıdır, yoksa o ad altında İttihatçıların rakiplerini mi suçladığı sorulabilir. Zira, fırka ihtiraslarını suçladığı yazılarında zaman zaman İttihatçıların birliği sağlayacak tek güç olduklarını ileri sürmüştür. Askerin politikaya bulaşmasını Atatürk gibi o da kınamıştır. Ancak her ikisi de o yıllar için İttihatçıların safındadır. Atatürk ve Ağaoğlu'nun diğer İttihatçılar (ın bazıların)dan farkı askerlerin politikaya bulaşmamasında ısrarlı oluşlarıdır. Bir partiden çok bir militanlar topluluğu manzarası arzeden İttihat ve Terakki mensupları, askerlerin politikadan uzak durmasını bu halleriyle nasıl ve ne kadar samimi olarak isteyebilirlerdi? İttihatçı militanlığını gösteren en açık delil, onların Rumeli'de çıkardığı gazete ve dergilerin adlarıdır: *Top, Tüfek, Gülle, Mermi, Süngü, Kurşun, Kasatura, Hançer, Kılıç* vs... Bunlar Osmanlıların Balkan harbinde düşmanlara karşı kullandığı silahların adları değil, İttihatçı-

25 A. Agayef, "Müslümanlar Mütenebbih Olmayacaklar mı?", **TH**, 18 Haziran 1913.
26 Agayef, "Tehlike Karşısında", **TH**, 20 Temmuz 1912; "Düşmana Karşı İttihad Edelim", **TH**, 3 Teşrinievvel 1912; "Vahim Günler", *Sebilürreşad I*, (VIII), No: 21 (203), s. 410.
27 "Vahim Günler", aynı yerde.
28 Agayef, "Bir memleket Nasıl Mahvolur?", *Sebilürreşad I* (VIII), No:22 (204), s. 421– 422.

Levent Şahverdi Arşivi

ların yayın organlarıdır. Bu isimler bir devrin zihniyetini anlatırken yoruma hacet kalmıyor. Oysa Ağaoğlu birbirine karşı silahlanmış bir millet istemiyor. "Hamiyet–mendan–ı millete" yaptığı çağrılarla orduya çuval yardımı yapmalarını[29], vatan evlatları cephede kendilerini kurban ederlerken kurban kesmenin anlamsız olduğunu, dolayısıyla kurban kesmeyip paraların yardım olarak orduya gönderilmesini istiyordu[30].

Ancak, her şeye rağmen Atatürk ve Ağaoğlu'nun birlik çağrıları elbette böyle bir atmosfer içinde muhataplarına ulaşıp yeterli etkiyi yapamazdı. Tabii bu kör döğüşü devletin yıkılışına kadar sürüp gitmiştir.

29 A. Agayef, "Hamiyet–mendan–ı Millet", **TH**, 21 Kanunisani 1913.
30 A. Agayef, "Kurban Paralarını Harbe Verelim", **TH**, 27 Teşrinievvel 1912.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TEVFİK FİKRET VE ATATÜRK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

M. VEHBİ TANFER *

Tarih bir anlamda, büyük adamların eseridir. Milletlerin önemli bir övünme kaynağı da, tarihlerinde yetişmiş olan büyük adamlarıdır. Büyük adamlar yetiştirmiş olan milletler, milletçe, diğer dünya milletlerinin de gözünde yücelirler.

Türk tarihinde de, insanlığın ortak malı olma onuruna erişmiş büyük insanlar vardır. Düşünce, kararlılık, eylem ve öncü kişilik gibi yönleriyle Tevfik Fikret, gerek Türk tarihi ve gerekse dünya tarihi içindeki mümtaz yerini almıştır. 'Tevfik Fikret kimdir?' diye bir soru sorulsa, bu soruya verilebilecek en gerçekci cevap, sanırım, 'Türk İnkılâbı denilen köklü değişimin tarihsel kökenleri içinde, düşünce alanındaki en büyük temel taşlarından birisidir' diye verilecek cevap olabilir. Gerçekten de, hiç tereddütsüz söylenebilir ki, Türk İnkılâbı'nın önderi, yaratıcısı Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısının oluşumunda, en etkili rolü oynayanlardan ve O'na ışık tutanlardan birisi de, Tevfik Fikret'tir[1].

Sadece bu yönüyle bile, Türk Milleti Tevfik Fikret'e çok şey borçludur.

O, sadece yaşadığı dönemin ve ortamın insanı değildir. İlerici ve çağdaş düşünceleriyle günümüzde yol gösteren, gelecekte de yol gösterecek bir insandır.

Gerçek adı Mehmet Tevfik olan büyük şair, 1 Ocak 1867'de, İstanbul'da doğmuştur. 18 Ağustos 1915'te, henüz 48 yaşında iken hayata gözlerini kapa-

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Asli Üyesi.

1 Tevfik Fikret'in düşünsel yönden Atatürk üzerindeki etkisi için bkz: Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar**, TTK yay., Ankara, 1982, ss. 6–8.

Levent Şahverdi Arşivi

mıştır[2]. Fikret'in yaşadığı dönem, Türk tarihinin tanık olduğu belki de en çalkantılı dönemdir. Daha açık bir deyimle bu dönem, siyasal ve askerî yönlerden Osmanlı Devleti'nin büyük bir çöküntüye uğradığı, kültürel ve toplumsal yönlerden de, köklü bir değişim ve dönüşümün yaşandığı, arayışların hızlandığı bir dönemdir. Bu dönemin en göze çarpan yönü, II. Abdülhamit'in baskı rejimi ve bu baskıya karşı Türk aydınlarının mücadelesidir. Pek çok alanda görülen gerileme, sosyal yaşamdaki aksaklıkların ortaya çıkmasına, genel ahlâkın bozulmasına, rüşvet, iltimas, sansür, ihbar vb. kötü ögelerin belirmesine neden olmuştur. Pek çok Türk aydını, bu kötü durumun düzelmesi için fikir üretmiş, çetin mücadeleler vermiştir. Baskı rejimine karşı örgütlü bir muhalefet oluşturma, sosyal ve siyasal bozuklukları ortaya çıkarıp eleştirme, geleneksel yapıyı devam ettirmek isteyenlere karşı yeni bir düzen arayışına yönelme, anayasal rejimin gerçekleşmesi için mücadele, bu dönemin belli başlı özellikleridir. Bir anlamda entellektüel Türk aydını, gerçek yönden bu dönemde ortaya çıkmıştır[3]. Tevfik Fikret de, kendi döneminin ve toplumunun bir aydını olarak, böylesine karmaşık unsurların etkisi altında, istibdat rejimine karşı baş kaldırmış, sosyal problemlerin çözümü için düşünceler üretmiş, bu çabalarında ise, akıl ve bilimi rehber olarak almıştır. Bağnaz ve geri düşünceye karşı vermiş olduğu mücadele ile de, devrinin aydınları içindeki mümtaz yerini almıştır.

Ülkücü bir şair olan Tevfik Fikret, düşüncelerini, arzularını, kırgınlıklarını ve doğruluğuna inandığı şeyleri, şiirleriyle dile getirmiştir. Biz, O'nun ne derecede güçlü bir şair olduğunu ele alma amacında değiliz. O'nu edebiyat tarihçileri kuşkusuz ki baş köşeye oturtacaklardır. Burada amaç, O'nun dönemini ve geleceği etkileyen düşünce ve kişilik yapısını ele almak ve bu özelliklerinin Mustafa Kemal Atatürk üzerindeki etkilerine değinmeye çalışmaktır.

Bugüne kadar, Türk Düşünce Tarihi'nin en önemli simaları arasında, Tevfik Fikret'in de yer almasının nedeni, O'nun toplum sorunlarına yaklaşımındaki ileriye dönük özellikleridir. İçinde yaşadığı topluma iletmeye çalıştığı bildiriler, günümüze kadar uzanan tartışmalara zemin hazırlamıştır. Batı dünyasına bakışı, düşünce özgürlüğü anlayışı, insana ve insanlığa

2 Yaşam öyküsü için bkz.: Mehmet Kaplan, **Tevfik Fikret**, K.B. yay., Ankara, 1986; **İslam Ansiklopedisi**. "Tevfik Fikret" maddesi.

3 Bkz.: Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, t.y.; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK yay., Ankara, 1984.

Levent Şahverdi Arşivi

verdiği değer, eğitim anlayışındaki çağdaşlık gibi konuları içeren özgün yorumları, çağında olduğu kadar günümüzde de ilgiyle anılmaktadır. Toplumsal yapının çürümesinde süregelen bir hastalık olan rüşvet, adam kayırma, bağnazlık, düşünceye ve özgürlüğe vurulan zincir gibi olumsuz etkenleri şiirlerinde, özel yaşamındaki tutum ve davranışlarıyla ele alan, böylece toplum içinde bireyin, toplum sorunlarıyla ilgilenmesi çağrısında bulunan kişidir Tevfik Fikret. Kişisel çıkarlarını kamu çıkarlarının üstünde gören, bu nedenle de gerçek görevlerinden çok, kendi keselerini doldurmak için çalıp çırpan asalak zümrelere söylediği şu dizeler oldukça anlamlıdır:

Bu harmanın gelir sonu, kapıştırın gider ayak,
Yarın bakarsınız söner, bugün çatırdayan ocak,
Yiyin efendiler yiyin, bu hân–ı iştaha sizin,
Doyuncaya, tıksırıncaya, patlayıncaya kadar yiyin.

Toplumun bünyesini kemiren bu tür hastalıklar, O'na göre geri kalmışlığın başlıca nedenidir. Toplum baskı, gerilik, yobazlık, adaletsizlik yüzünden ezilmiştir. O'nu bu sefil durumdan kurtarmak için, gerikalmışlık çemberinden çıkarmak, bunun içinde aklı ve bilimi rehber olarak almak gerekmektedir. Ama bunu, istibdat rejiminin baskısı altında ezilmiş toplum, mevcut durumuyla nasıl becerebilirdi? İşte bu noktada Fikret, Türk Düşünce Tarihi'nde ilk kez"Gençlik" kavramını ele alarak, toplumun yenibaştan düzenlenmesinde büyük bir misyon yüklemiştir. İlk kez O, eski düzenin savunuculuğunu yapan eski düşüncelerin bir umut kaynağı olamayacağını görmüş, yepyeni bir ülküye yönelmiş gençliğin toplumsal yapıyı yeniden kuracağına inanmıştır. Nitekim, Halûk'un Defteri ve Rübâb–ı Şikeste adlı şiirlerinde, gençliğe yol gösterme düşüncesi egemendir. Edebiyat tarihçisi Mehmet Kaplan'ın da vurguladığı gibi; Fikret, oğlu Halûk'un nazarında bütün bir Türk gençliğini düşünür ve memleketin onlar sayesinde ilerleyeceğine inanır. "Ferda" şiirinde, o günün gençlerine seslenir. II. Meşrutiyet hareketi ile memlekette yeni bir devir açılmıştır. Yapılan "teceddüt" ve "inkılâp" gençlik içindir. Gençlerin elinde, geleceği yaratmak için cennet kadar güzel bir vatan vardır ama, onun varlığı tehlikededir. Vatanı korumak, gençlerin vazifesidir. Gelecek, ancak onlar için vardır[4].

Gerçekten de Tevfik Fikret'in şiirlerinde işlediği konuların başında, gençlik kesimine ait olanlar özel bir yer tutar. Çünkü O, eskimiş zihniyetleri

4 Mehmet Kaplan, **a.g.e.**, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

bütünüyle terketmesini istediği dinamik gençlik grubunun, toplum sorunlarına yeterince eğilecek bilince erişememiş oluşunun acısını yüreğinde duyar. "Genç" demek, kuşkusuz ki "genç fikirli" demektir. "Genç fikirli" ise, yenilik rüzgârlarını içine sindiren, ahlâklı olan, yılmadan usanmadan doğru bildiği yolda yürüyen, asla ve asla boyun eğmeyen, bütün yaşamında yalnızca aklı ve bilimi rehber edinen kişidir. Böylesine vasıflarla donanmış "fikri hür, irfanı hür,vicdanı hür" gençlik, Tevfik Fikret'in umut bağladığı tek güçtür. Arzuladığı, idealindeki gençlik budur; kafasında hep, birgün bu gençliğin dünyayı yeniden kuracağı düşüncesini muhafaza eder. Yaşça genç olanlar çoktur; ama ne var ki, O'nun arzuladığı genç insan tipinin uyanmasına köhne sistem, geri unsurlar, çağdışı eğitim, Ortaçağ devlet düzeni bir türlü izin vermemektedir. Fikret, böyle bir gençliğin uyanmasının bu denli gecikmiş olmasının acısını yoğun biçimde duymaktadır ve:

Siz, ey fezâ–yı ferdânın,

Küçük güneşleri, artık birer birer uyanın,

Ümidimiz bu,ölürsek de biz yaşar mutlak,

Vatan sizinle şu zindan karanlığından uzak.

dizeleriyle adeta haykırır[5].

Toplumsal değişmeler, toplum kesimlerindeki değişme bilincinin oluşmasıyla gerçekleşebilir ve bu, bir insanın yaşamına göre oldukça uzun bir süredir. Açıkca şunu söyleyebiliriz ki, Tevfik Fikret'in umut bağladığı güneş, Mustafa Kemal'den başkası değildir. Ancak Mustafa Kemal Atatürk ve O'nun gerçekleştirdikleri, Tevfik Fikret'in arzularını yerine getirebilmiştir.

Ünlü "Ferdâ" şiirinin sonunda Fikret şöyle sesleniyor:

Yükselmeli, dokunmalı alnın semalara,

Doymaz beşer dedikleri kuş itilâlalara,

Uğraş, didin, düşün, ara, bul, koş, atıl, bağır,

Durmak zamanı geçti, çalışmak zamanıdır[6].

Gençlik, yani Fikret'in deyişiyle o "fezâ–yı ferdanın küçük güneşleri" birer birer nasıl uyanacaklardı? Her genç bir güneş gibi parladığında, dünya

5 **Rübab–ı Şikeste**'den; feza–yı ferda: geleceğin dünyası, uzayı.
6 **Haluk'un Defteri**'nden; beşer: insanlık, itilâ: yükselme.

Levent Şahverdi Arşivi

aydınlığa boğulacak, karanlıklar sona erecekti. Ama, bu güneşlerin karanlığı sona erdirmeleri için neler yapmak gerekiyordu? Bu noktada Fikret, millî ve çağdaş eğitimin gerekliliğine inanır. Kendisi de, şiirleriyle gençliğe rehber olan, ışık tutan bir eğitimciydi. O zamana değin kimsenin bu denli yalın biçimde seslenme gereğini ve cesaretini bulamadığı toplumsal sorunlara cesaretle eğilmiş, bu sorunların düzeltilmesi için gençliği göreve çağırmıştır. Arzu ettiği toplumsal düzeni kuracak olan gençliğe, gelecekte oynayacakları rol hakkında, onlara cesaret ve umut verecek dizelerle seslenmiş ve gelecek günlerin oluşumunda, gençliğin olumsuz rollere de alet olabileceğini hesaba katarak, onları şu dizelerle uyarma gereğini duymuştur:

Ferda senin dedim, beni alkışladın; **hayır,**

Herşey senin değil, sana ferda **vediadır,**

Herşey vediadır sana, ey genç **unutma ki,**

Senden de bir hesap arar, ati–i **müşteki.**

Maziye şimdi sen bakıyorsun pür–**intibah,**

Ati de senden eyleyecek böyle **iştibah.**

Buna benzer uyarılarını çeşitli dizelerinde yineleyen Fikret, yıllar sonra ölümsüz bir seslenişte anıtlaşacak olan Atatürk'ün Türk Gençliği'ne Hitabe'sindeki inanç ve güven dolu anlatımını da müjdeler gibidir. Gerçekten Fikret, bu inanç ve güvenle gençlere: "Gençler, bütün ümid–i vatan şimdi sizdedir" diye seslenir[8].

Geleceği elleriyle kuran gençlik, ancak çağdaş bir eğitimle yetiştirilirse, istenilen misyonu üstlenebilir. Bu nedenle gençliğe bilimin en son buluşları öğretilmelidir. Gençlik çalışmalarında bilimsel yöntemi benimsemelidir. Çalışmanın ve bilimin gösterdiği yolda ilerlemenin önemine değinirken, Batı Dünyası'nın bilim yolunu izleme ve çalışma yöntemlerine de parmak basan Tevfik Fikret, bir gün fennin şu siyah toprağı altın yapacağına, "irfan" gücüyle herşeyin olacağına inanır.

O, güçlü bir dava adamıdır. Belirgin bir özelliği, inandığı bir davayı azimle ve inançla sürdürmek ve öncülük etmektir. "Halûk'un Vedaı" adlı şiirinde, oğluna şöyle seslenmektedir:

---

7 Haluk'un Defteri'nden; müşteki: şikayetçi; intibah: uyanma; iştibah: şüpheleniş.
8 Haluk'un Defterinden.

Levent Şahverdi Arşivi

Koşan elbet varır, düşen kalkar,
Kara taştan su damla damla akar,
Birikir, sonra bir gümüş göl olur,
Arayan hakkı en sonunda bulur[9].

O'nun inandığı bir dava uğrunda, ne denli güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu, gazeteci–yazar Hüseyin Cahit Yalçın şöyle anlatır: "Padişah II. Abdülhamit'in tahta çıkışı yıldönümüne rastlayan bir gecede yaptığım mehtap gezisini kendisine anlatayım dedim. Aldığım karşılık şu oldu: 'Ben böyle gecelerde evimde mum bile yakmam'. İşte Fikret, böylesine güçlü ve inançlı bir dava adamıdır. O, bütün yaşamını vatanına, milletine hasretmiş bir fedai ve bir büyük idealisttir.

Millî Eğitim eski bakanlarından Hasan Âli Yücel de, Tevfik Fikret'in üzerinde durduğu konuları "ahlâksal, siyasal, dinsel alanlar" diye sıralar ve O'nun bu alanlarda bir ömür boyu sürdürmüş olduğu savaşımı üç bölüme ayırır: 1– Bağnazlığa karşı savaş, 2– Baskı yönetiminden nefret, 3– Ahlâksızlığa karşı açtığı savaş[10].

Türk Milleti'nin kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ölümsüz önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünce yapısının ve kişiliğinin oluşumunda, Tevfik Fikret'in büyük bir rolü olmuştur. Öyle ki, her ikisinin de düşünce ve eylemlerinin karşılaştırılmasının sonucunda, Fikret'in arzuladığı genç tipinin Atatürk'te toplandığı ve Türk Devrimi'nin de, Fikret'in istediği sosyal değişmelerin gerçekleştiği bir hareket olduğu ileri sürülebilir.Daha başka bir deyişle; "Siz ey feza–yı ferdanın küçük güneşleri / Artık birer birer uyanın" diye haykırırken Fikret'in, o küçük güneşlerden yapmalarını istediği şeyler, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk İnkılâbı'nı gerçekleştirmesiyle yerine gelmiştir.Kaldı ki, Fikret'i düşünce bütünlüğü ile Atatürk o derece benimsemiştir ki; "Fikret kimdir biliyor musunuz? O'nu tanıyanlar, benim ne yapmak istediğimi kavrayacak kimselerdir" sözü, Atatürk'e aittir[11]. Enver Ziya Karal da, düşünce alanında Atatürk üzerinde en çok etki yapmış olan kişinin Tevfik Fikret olduğunu belirtir ve O'nun Sis, Tarih–i Kadim ve Ferda manzumelerini Atatürk'ün gönlüne yazdığını

9 **Haluk'un Defteri**'nden.
10 **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1957.
11 Bkz.: Seyit Kemal Karaalioğlu, **Atatürk: Hayatı, İlkeleri, Devrimleri**, İstanbul, 1984, s. 158.

Levent Şahverdi Arşivi

söyler[12]. Atatürk'ün pek çok özel toplantıda bu şiirleri ezbere okuduğu bilinmektedir. Saadettin Kaynak'ın aktardığı bir anekdottan da görüldüğü gibi; "Tevfik Fikret'in Tarih-i Kadim'i yok mu; işte O, dünyada yapılması gereken bütün inkılâpların kaynağıdır" değerlendirmesini Atatürk, büyük bir coşku içinde yapmıştır[13].

Atatürk'ün öğrencilik yıllarında Tevfik Fikret'i okuduğu ve ondan daha bu genç yaşlarındayken büyük ölçüde etkilendiği bilinmektedir[14]. O, I. Dünya Savaşı'nda XVI. Kolordu Kumandanı iken, Doğu Anadolu'da, 7 Kasım - 25 Aralık 1916 günleri arasında, Tevfik Fikret'in Rübab-ı Şikeste'sini okumuştur[15]. Özel kitaplığında ise, Fikret'in Rübab-ı Şikestesi ile, Haluk'un Defteri adlı eserlerini görmek mümkündür[16]. Osmanlı Devleti'nin ve Türk Milleti'nin en karanlık günlerini yaşadığı Mütareke Dönemi'nde, yani 1918'-de, Fikret'in ölümünün üçüncü yılında, yanında Süleyman Nazif ve Faik Ali de olduğu halde, Fikret'in müze haline getirilen evini, yani Aşiyân'ı ziyaret etmiş; arkadaşlarıyla birlikte, müzedeki özel deftere şunları yazmıştır: "Tavâf-ı tahatturunda bulunmakla mübâhi perestişkârân-ı Fikret". Günümüz Türkçesi ile anlamı şudur: "Anma ziyaretinde bulunmakla kıvanç duyan Fikret dostları"[17].

Kendisine "Fikret dostu" deyimini yakıştıran Atatürk, bu ziyarete giderken, Harbiye'den Manej Hocası Emin Bey'e rastlamış ve "Ben inkılâb ruhunu ondan aldım. Ziyaret edeceğim yerlerin başında elbette ki Aşiyân gelir" demiştir[18].

Atatürk'ün düşünce ve kişilik yapısının oluşumunda, Tevfik Fikret'in ne derecede büyük bir rol oynadığını açıklamaya, verilen bu örnekler yeterli gelir. Ama, Atatürk'e yakın olmuş kimi kişilerden günümüze ulaşmış bazı anılar vardır ki, O'nun Fikret'e verdiği değeri ve duyduğu hayranlığı bütün açıklığıyla gözler önüne serer:

---

12 Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim**, Ankara, 1980, s. 9.
13 S.K. Karaalioğlu, **a.g.e.**, s. **159.**
14 Şu eserlere bkz.: Ali Fuat **Cebesoy, Sınıf Arkadaşım Atatürk**, İstanbul, 1967, s. 30; Asım Gündüz, **Hatıralarım, İstanbul, 1973**, s. 15 ve d.
15 Bkz.: Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK yay., Ankara, 1972, s. 72; yine bkz: **Ş. Turan, a.g.e.**, s. 7.
16 **Atatürk'ün Özel Kütüphanesinin Kataloğu**, Millî Ktb. Gn. Md. yay., Ankara, 1973; yine bkz.: **Ş. Turan, a.g.e., s. 8.**
17 Bkz.: **Ş. Turan, a.g.e.**, s. 8.
18 S.K. Karaalioğlu, **a.g.e.**, s. **150.**

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Akif (Ersoy)'in ölümünde, ona resmî merasim yapılmadı diye, bazı gençler hareketlerde bulunurlar. Atatürk gençler arasına gelir, teessürlerini bildirir. Daha sonra Atatürk gençlere, Tevfik Fikret'in büyüklüğünü ortaya koyan şu konuşmayı yapar:

– "Gençler, sorarım size; bu milletin ve memleketin şan ve şerefle medenî dünya milletleri arasında yaşayabilmesi için lâzım gelen herşeyi yazan, düşünen ve hayatını feda edenlerin başında kim gelir?"

Gençler cevap verirler:

– "Hamit".

– "Hayır".

– "Namık Kemal".

– "Hayır".

– "Ziya Gökalp!"

– "Hayır bilemediniz". Ve Atatürk kendisine has Rumeli şivesiyle cevap verir:

– "Fikret be çocuklar, Fikret be çocuklar". Ve sırasıyla Ferdâ'yı, Sis'i ezbere okur ve şiirlerin tahlilini yapar. En sonunda da sözlerini şöyle bitirir:

– "O, bizden çok ilerisini gören bir insandı. Ne yazık ki biz ona hâlâ yetişemedik"[19].

Yine Çankaya'da, Atatürk'ün sofrasıda bulunan davetlilerden birisi, edebiyat üzerine konuşulurken, Fikret'in iyi bir şair olmadığını söyleyecek olur. Atatürk büyük bir iğbirarla kaşlarını çatarak, Fikret'ten şu dizeyi okur:

Milyonla barındırdığın ecsâd arasından,

Kaç nasiye vardır çıkacak; pak ü dırahşân.

Dize; "milyonla sakladığın cesetler arasından alnı temiz ve pırıl pırıl çıkacak olan kaçtır?" anlamına gelmektedir. Dizeyi okuduktan sonra Atatürk hiddetle devam eder: "O, karanlıklar içinde bir nur gören ve halkını o nura doğru götürmeye çalışan Fikret bu feryadı koparırken, sizler nerelerdeydiniz? Niçin içinizden kimse O'nun gibi feryat etmedi? Ben Fikret'e yetişemedim. O'nun sohbetinden istifade edemedim... Fakat O'nun bütün eserleri-

19 **A.g.e.**, ss. 157–158.

Levent Şahverdi Arşivi

ni okudum. Birçoğu da ezberimdedir. O, hem büyük bir şair, hem de büyük bir insandır. Efendiler! Zaten parmakla gösterilecek kadar az olan büyük adamlarımızı küçültmeye kalkışmayalım"[20].

Atatürk'e ait bazı sözlerle, Tevfik Fikret'in bazı dizeleri arasında, şaşılacak kadar büyük benzerlikler vardır. Hakkı üstün tutan, bilimi rehber alan; çalışmayı öğütleyen; müstebide karşı direnmeyi, kadına insan olma onurunu kazandırmaya çalışan; bütün ümidini gençliğe bağlayan Fikret'in dizeleri, Mustafa Kemal Atatürk'ün bazı sözlerinin kaynağı olmuştur. Atatürk'ün düşünce yapısının oluşumunda Fikret'in önemli rolünü ortaya koymaya yarayacak bazı örneklerle, bu benzerliği saptamakta büyük yarar bulunmaktadır.

Tevfik Fikret:

Kimseden ümid–i feyz etmem, dilenmem perr ü bâl,

Kendi cevvim, kendi eflakimde,kendim tariim.

İnhina, tavk–ı esaretten girândır boynuma,

Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim[21].

Atatürk:

"Hiçbir zaman hatırınızdan çıkmasın ki, cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister".

Tevfik Fikret:

Haktadır, haktır en büyük kuvvet,

Ey yarının inkılâb ordusunda çarpışacak kahraman,

Öğren işte: Kuvvet Hak,

Zulmün topu var, güllesi var, kal'âsı varsa,

Hakkında bükülmez kolu, dönmez yüzü vardır.

Haksızlık eden başları bir gün koparırlar.

Atatürk:

"Şunu benimsemek gerekir ki, dünyada bir hak vardır. Ve hak gücün kat

20 **A.g.e.**, s. 154.

21 "Kimseden ilham ümid etmem, kol kanat gerilmesini istemem. Kendi çekirdeğimle, kendi gökyüzümde kendim görünürüm. Eğilmek, boynuma geçecek esaret gerdanından ağırdır. (Ben) düşüncesi özgür, bilgisi özgür, vicdanı özgür bir şairim".

Levent Sahverdi Arşivi

kat üstündedir".

Tevfik Fikret:

Birşey ki akla, mantığa uyar o dindir,

Hayatta en hakiki mürşit, ilimdir.

Atatürk:

"Hayatta en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlmin dışında mürşit aramak gaflettir, dalâlettir, cehalettir".

Tevfik Fikret:

Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer.

Atatürk:

"Hanımlarımız, hatta erkeklerimizden daha münevver olmalıdır. Eğer milletin hakiki anası olmak istiyorlarsa. Burada Fikret'in cümlece malum olan bir sözünü hatırlatırım:

Elbet sefil olursa kadın alçalır beşer".

SONUÇ

Buraya kadar anlatılanlardan çıkarılacak sonuç şudur: Tevfik Fikret, Mustafa Kemal'in en çok etkilendiği Türk edib ve düşünürlerinden birisidir. O; "Ben inkılâp ruhunu ondan aldım", "Tevfik Fikret'i tanıyanlar, benim ne yapmak istediğimi kavrayacak kimselerdir" sözleriyle, ilham aldığı kişilerin başında, Fikret'in geldiğini vurgulamıştır. Hatta o kadar ileri gidilebilir ki, Tevfik Fikret: "Ey feza–yı ferdânın küçük güneşleri; artık birer birer uyanın" diye seslenirken, gelecekte Mustafa Kemal Atatürk gibi bir Türk evladının doğmasını istemiş ve Mustafa Kemal Fikret'in dediklerini ve davranışlarını doğrulayan Türk genci olmuştur demek, hiç de mübalâğa olmaz. Bu nedenle, Türk İnkılâbı'nın düşünce evrelerinde, Tevfik Fikret'in düşünceleri, yeri doldurulamaz derecede büyük rol oynar.

Bu konuyu, Tevfik Fikret ve Namık Kemal'in anısına yazmış olduğum bir şiirimle noktalamak istiyorum:

NAMIK KEMAL İLE TEVFİK FİKRET'E

Kalemleri kılıçtan da keskindi,

Şiirleri bize güç ve ruh verdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Namık Kemal ile, O Tevfik Fikret,
Zulmün pençesinde inlerken millet,
Özgürlük ve adalet istediler,
Biz hür yaşar, hür ölürüz dediler.

Atatürk onlardan ilham almıştı,
Kuleli'deyken aklında kalmıştı,
O çok ünlü beyti, Namık Kemal'in.
O'nunla içti Atatürk, andını istiklâlin.
Unutulmaz Fikret ve Kemal adı,
Onlar bize özgürlük aşıladı.

Aşiyan'dan Fikret sesleniyor bak,
Bolayır'dan Namık Kemal muhakkak,
Diyorlar ki bize, özgür olunuz,
Her an ilme açık olsun yolunuz.

M. Vehbi Tanfer
İzmir, 11 Aralık 1990

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

HAROLD C. ARMSTRONG'UN "GREY WOLF MUSTAFA KEMAL AN INTIMATE STUDY OF A DICTATOR" (BOZKURT–MUSTAFA KEMAL) KİTABI ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA YILMAZ *

Bu yazının ilk bölümü İngiltere'de Ekim 1932'de Harold Courtenay Armstrong[1], tarafından yayınlanan **Grey Wolf, Mustafa Kemal an Intimate Study of a Dictator,** adlı kitabın Türkiye'de muhtemelen yaratacağı etkiye bağlı olarak, Ankara'daki İngiliz Elçiliği ve İngiliz Dışişleri'nin kitabın Türk liderler üzerinde yarattığı veya yaratabileceği olumsuz etkinin azaltılması yolunda yaptıkları yazışmalar ve konu ile ilgili düşünceleri üzerine olacaktır. İkinci bölümde ise adı geçen kitaba ilişkin Türk kamuoyunun görüşleri ve resmi çevrelerin konuya ilişkin tavırları verilmeye çalışılacaktır.

Harold C. Armstrong ilk kitabı olan **Turkey in Travail** da, Türk Milli Mücadelesi'ni (1918–1923), açıklamaya çalışmıştır. Armstrong Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkler tarafından tutuklanmış ve savaş tutsağı olarak cezaevine konmuştur. Savaşın ilk yıllarında gerçekleşen bu tutuklamanın etkisi ile olsa sanırız, bundan sonra yazdığı gerek, **Turkey in Travail** adlı kitabında, gerekse 1930 yılında yayınlanan Türkiye ile ilgili ikinci kitabı olan,

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

1 Harold Courtenay Armstrong, (1892–1943) Kraliyet okulundaki eğitimi sonrasında, Mezopotamya'ya giden İngiliz keşif birliklerine katılan Armstrong, Kut'ul Amare'de Türk birliklerine savaşın ilk yıllarında esir düşmüştür. Bu düşmanlıkla 1920'de Türkiye'deki İngiliz birliklerine katılan Armstrong İngiliz Yüksek Komiserliğinde Askeri Ateşe Yardımcısı olarak bulunmuştur. Esas görevi Genel Kurmay ile Yüksek Komiserlik arasında irtibat subaylığı olmuştur. Daha sonra Türkiye'de defalarca, savaştan zarar görenlerin işlerini yürütmekle görevli uluslararası komisyondaki çalışması nedeniyle bulunmuştur. Paris Konferansı'nda, İngiliz delagasyonu içinde Suriye ile ilgili alt komisyonda görevli olarak bulunmuştur. Eserleri: **Turkey in Travail; Turkey and Syria Reborn; Grey Wolf, Mustafa Kemal an Intimate Study of a Dictator; Lord of Arabia (King Ibn Saud); Grey Steel (General J.C. Smuts); Unending Battle; Tales of Hazard.** Geniş bilgi için bkz. **Who Was Who**, C. VI, 1941–1950, s. 32.

Levent Şahverdi Arşivi

Turkey and Syria Reborn[2], adlı eserinde Türkiye'ye ve yeni Türk liderlerine karşı saldırgan bir tavır sergilemiştir.

Tutukluluğu sona eren Armstrong, daha sonra İngiliz kuvvetlerine katılmış ve Mütareke sonrasında (1920) İngiliz Yüksek Komiserliği'nde Askeri Ateşe Yardımcısı görevini almıştır. İstanbul'dan 1923 yılında ayrılan Armstrong 1927 yılı başlarında tekrar savaşın verdiği zararları tamir için kurulan uluslararası komisyonda delege olarak İstanbul'a dönmüş ve 1927–1928 kışında İstanbul'da bulunmuştur. **Turkey and Syria Reborn** da Armstrong'un Türkiye ile ilgili gözlemleri yer almaktadır. Armstrong'a göre yeni Türk rejimi Mussolini'nin İtalyası ile benzeşmekteydi ve Mustafa Kemal Paşa dönemin diktatörleri içerisinde en keskin olanı idi[3].

Mustafa Kemal Paşa'nın reformları gerçekleştirmede uyguladığı metodu da eleştiren Armstrong, Mustafa Kemal Paşa'yı mesajı olmayan bir peygambere benzetmiştir[4]. Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği inkılâplarla, özellikle kılık kıyafet alanında yapılanlarla, Avrupalılardan çok Avrupalı bir tavır takınıldığını söylüyordu[5].

Yönetim olarak Türkiye'nin parlamentoya dayalı bir rejim olduğunu söyleyen Armstrong bunun yalnız sözde kaldığını, gerçekte durumun farklı olduğunu, Türkiye'de bir muhalif partinin olmadığını öte yandan Türk milletinin asla kendi kendini yönetmediğini ve disiplinli bir millet olduğunu belirtirken diğer yandan gelecekten ümitli olduğunu ve yeni kuşağın gelecekte ödev ve sorumluluklarını bilecek bir şekilde eğitildiğine işaret etmiştir[6].

Ekim 1932'de yayınlanan **Grey Wolf, Mustafa Kemal an Intimate Study of a Dictator** da Mustafa Kemal Paşa'nın biografisini ve dönemin iç siyasi olaylarını anlatmaya çalışmıştır. Armstrong bu kitabında Türkiye ve Türkler özellikle de Mustafa Kemal Paşa'nın şahsı ve ülkeyi yönetim biçimi ile ilgili olarak gerçekleri yansıtmayan önyargılı ve saldırgan tavrını sürdürdüğünü görüyoruz.

Kitabın yayınlanması Mustafa Kemal Paşa'yı kızdırdığı gibi Türk

2 Londra'da 1930 yılında basılmıştır. Armstrong'un ayrıca BBC'nin yayın organlarından olan **Listener** dergisinde 29 Haziran 1932 tarihinde "Rounding Up the Turkish Brigand" adlı bir yazısı çıkmıştır. Bkz. C. 7. s. 931–933.

3 Armstrong, s. 194.

4 Armstrong, s. 195.

5 Armstrong, s. 203.

6 Armstrong, s. 198.

Levent Şahverdi Arşivi

resmi çevrelerince de hoş karşılanmamıştı. Üstelik kitabın yayınlanmasının İngiliz Dışişleri'nin organize ettiği resmi bir sunuş ile Mustafa Kemal Paşa'ya **Official History of the Dardanelles Campaign** adlı iki ciltlik özel bir setin sunulduğu zamana rastlaması bir terslikti. Bu sunuş ile İngiliz Dışişleri Türkiye Cumhurbaşkanı'nın büyük bir general, yiğit bir düşman ve cömert bir arkadaş olduğunu vurguluyordu[7].

İngiliz Dışişleri ileride doğabilecek istenmeyen olaylara karşı şu noktalara dikkati çekiyordu: Kitap muhtemelen Türkleri ciddi olarak üzecekti özellikle kitabın belli sayfaları[8] saldırgan, gerçekle ilgisi olmayan abartılı ve mümkün olmayacak şeyleri kapsıyordu. Aklı başında bir okuyucunun kitapta yazılanları doğru olarak kabul etmesi mümkün değildi. Kitap tek taraflı ve kaynağı belli olmayan bilgiler vermekteydi. Ama kitabın yazarının bir zamanlar İstanbul'da İngiliz resmi görevlileri arasında bulunması yadsınamaz bir gerçekti. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın biografisini yazan ilk kişinin bir İngiliz olması ve bu eserde Paşa'nın karalanması ve ona leke sürülmesi bir şansızlıktı[9].

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu işleri ile ilgili bölümden A.K. Helm[10], Yüzbaşı Armstrong'un muhtemelen adı geçen kitap basılmadan önce kendisinin bir daha asla Türkiye'de savaş suçlusu olarak cezaevine konmayacağı konusunda ikna edilmiş olduğunu bildirerek, kitabın yaratacağı olumsuzluğa karşı yapacakları pek bir şey olmadığını söyleyerek Ankara'ya İngiliz Elçiliği'ne şu tavsiyelerde bulunuyordu: Eğer Türkler kitaptan etkilenerek tepki gösterirler ise onlara kitabın resmi çevrelerin oluruyla veya telkiniyle hiçbir ilgisinin olmadığı söylenebilir denilerek devamla, Türkler İngilizlerin kendileri ile gerçek düşüncelerini öğrenmek isterlerse onlara Gelibolu tarihi ile ilgili kitabın sunuşunun fotokopisinin hatırlatılması ve oraya referans verilmesi tavsiye ediliyordu.

İngiliz Dışişleri'nin bu görüşlerine karşılık Ankara'dan İngiliz Elçiliği 10 Kasım 1932'de Dışişleri'ne gönderdiği bir yazıda şimdilik konuya ilişkin yani kitabın Türk liderleri ve resmi çevreler üzerinde yaptığı olumsuz etkiye

7 PRO. FO. 371/16089/E6033/34/44.

8 s. 27, 62–63, 118, 170–72, 202, 252, 254–6, 264, 269, 276–280 ve Tevfik Rüştü ile ilgili ama doğrulukla ilgisi olmayan şu sayfalar, 296–7 ve 300–1, verilmekteydi.

9 PRO.FO. 395/P.2199/2199/50.

10 A.K.Helm İstanbul'da İngiliz Elçiliği'nde ikinci sekreter olarak 1930'a kadar görevde bulunmuştur. Daha sonra ise bakanlığın Doğu işleri ile ilgili biriminde görevlendirilmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

ilişkin bir gelişmenin olmadığını bildiriyordu. Ankara'dan Konsolos J. Morgan, Helm'e, konuya ilişkin olarak Gazi'nin bu konuda kesin bazı bilgilere sahip olduğunu sandığını ama Gazi'nin yüksek sesle Ankara'daki elçilerle 29 Ekim akşamı yapılan yıllık akşam yemeğinde, yalnızca İngiliz ve Sovyet elçilerine güvendiğini ve onları kendisinin gerçek arkadaşları olarak gördüğünü söylediğini not ediyordu[11].

Raporda bildirildiğine göre konuya ilişkin olarak tek habere Anadolu Ajansı'nın bir telgrafında rastlanıyordu ve bu haber 25 Ekim tarihli Türk gazetelerinde yayınlanıyordu. Anadolu Ajansı, haber kaynağını Campbell Dixon[12]'un, Armstrong'un kitabının tanıtımını yaptığı 24 Ekim tarihli the **Daily Express** olarak vermişti. Gerçekte ise Dixon'un tanıtım yazısı the **Daily Telegraph**'ta "Modern Turkey's Dictator, Astounding Career of the All-Powerful Mustapha Kemal" başlığı ile yayınlanmıştı. Dixon yazısında Armstrong'un kitabının şimdiye kadar yaşayan diktatörler için yazılan kitapların en keskini olduğunu belirterek, Armstrong'un Mustafa Kemal Paşa'ya bazı isnatlarda bulunduğunu ama bunun yanında onun başarılarını da övdüğünü ifade ediyordu. Yazısında Dixon, Modern Türkiye'nin diktatörü Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarla dolu kariyerini; bir asker olarak, bir devlet adamı olarak ve bir reformcu olarak yerine getirdiğini yazmıştı[13].

Kitap ile ilgili bir diğer tanıtım yazısının A.T. Wilson[14], imzasıyla 4 Kasım 1932 tarihli the **Spectator**'da çıktığını görüyoruz[15]. Wilson, kitabı olağanüstü bulduğunu ve Armstrong'un Türkiye'yi ve Türkleri çok iyi tanıdı-

11 PRO.FO. 395/469/P2394/2199/150. EK: 1.

12 Campbell G. Dixon, (1895–1960), Tasmara Üniversitesi'nde tarih alanında eğitimini takiben Avusturalya gazetelerinin özel muhabiri olarak Doğu Hindistan, Çin, Mançurya, Kore, Japonya, Sibirya ve Rusya'yı gezmiştir. 1925–31 tarihleri arasında the **Daily Mail**'in edebi editörlüğünü yaptı. 1931'de the **Daily Telegraph**'a geçti. Eserlerinden bazıları: **From Melborne to Moscow**, 1925; the **Daily Telegraph Fourth Miccellang**, 1947. Geniş bilgi için bkz. **Who Was Who**, C.V. 1951–1960, s. 308.

13 The **Daily Telegraph**, 24 Ekim, 1932, EK: 2.

14 Arnold Talbot Wilson, (1884–1940), asker yönetici, yazar ve politikacı olan Wilson, Clifton Koleji ve Kraliyet Askeri Koleji'nde eğitim görmüştür. 1913 yılına kadar İran'da görev yapan Wilson, Türkiye ve İran arasındaki sınır anlaşmazlığını çözüm için kurulan, Türkiye, Rusya ve İngiltere arasındaki komisyonda bulunmuştur. Daha sonra Muhafazakar Parti'den milletvekili seçilmiştir. Eserlerinden bazıları: **South West Persia, Mesopotamia, 1917–1920; A Clash of Loyalties**, 1931; **The Persian Culf**, 1928; **The Suez Canal, 1933;** bunlardan başka the **Nineteenth Century and After** adlı süreli yayının editörlüğünü de yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. **Dictionary of National Biography**, 1931–1940, s. 910–911.

15 **Spectator**, 4 Kasım 1932, s. 630–631. Armstrong'un kitabından daha sonra, Fraulein Lilo Linke'nin Chatham House'da 4 Mart 1937'de yapılan bir tartışma sırasında söz ettiğini

Levent Şahverdi Arşivi

ğını, onun olayları ve kişileri küçültme veya olduğundan başka gösterme gayretine girmediğini ve çoğu tarih profesörünün yaptığı gibi akıntıya kapılıp özür dilemek yerine, ölüm ve katletmelerin düşman elemanların elimine edilmesi şeklinde verilmesi yerine, olduğu gibi verildiğini ve sadece gerçeklerin yazıldığını söylüyor ve Armstrong'un kitabını önyargısız, yargılamadan ve mahkum etmeden, sadece olayları kaydederek yazdığına inanıyordu. Kitabın söylenildiği gibi, Mustafa Kemal Paşa'yı memnun etmeyeceği ve Türkiye'de sıkıntı ve üzüntü yaratacağı yolundaki görüşlere katılmayarak, bu düşüncelerin tamamen aksinin olacağını tahmin ediyordu. Wilson yazısında ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın, Halifeliğin kaldırılması, alfabenin değiştirilmesi, medeni kanunun kabulü gibi değişiklikleri kendi isteği ile yaptığını söyleyerek, insanlık tarihinde bir kişinin bu kadar değişikliği yapmasına rastlamanın mümkün olmayacağını not ederek Mustafa Kemal Paşa'nın başarılarının olağanüstü ve harika olduğunu yazmıştır[16].

10 Aralık 1932 tarihinde Ankara'dan, İngiliz Elçiliği'nden gizli kaydı ile James Morgan imzasıyla, İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Doğu İşleri Şubesi'nden A.K. Helm'e gönderilen yazıda; Morgan Türk basınında şimdiye değin "Grey Wolf" (Bozkurt), kitabına ilişkin bir yazı görülmemesine rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın bu konuda kızgın olduğunu ve söylentiye göre Necmettin Sadık'ın Akşam gazetesinde kitap ile ilgili olarak yazı yazmasının istendiğinden bahsediyordu. Morgan ayrıca İngiliz gazetelerinin ve yazarlarının Armstrong örneğinde olduğu gibi önemsiz şeyler üzerinde durarak, kendi kibirlerini ve kişisel kinlerini tatmin etmek uğruna İngiltere'ye ve İngilizlere zarar verdiklerini ve yabancı insanların kırılmasına neden olduklarını bildiriyordu. Morgan, ayrıca bu türden davranışların İngiltere'ye olan yabancı

görüyoruz. Linke, **Grey Wolf**'un bir taraftan mükemmel bir kitap olduğunu, ama diğer taraftan peşin hükümlü olduğunu söylemiştir.Kitapta yazarın kullandığı kaynak ve bilgilere ulaşamadığı için kitabın doğruluğunu ispat edemediğini, Atatürk'ün 1923'lü yıllarda çok fazla yetki ve kontrolü elinde bulundurma eğiliminde olduğunu, hâlâ da birçok anayasal kısıtlamaların olduğunu söyleyerek, bunun diğer ülkelerle kıyaslandığında daha az tehlikeli olduğunu, çünkü ilk olarak Mustafa Kemal Paşa'nın önder nitelikli ve eğitilmiş bir kişi olduğunu, sonra da çevresindekilerin eğitilmiş ve yetenekli olduklarını ifade etmiştir. Çevresindeki eğitilmişlere örnek olarak da Başbakan İsmet İnönü'yü göstermiştir. Türkiye'de durumun şimdilik iyi gittiğini ve giderek ülkenin güçlendiğini söyleyen Linke, Atatürk'ten sonra da bu ortamın devam edeceğini söylemiştir. Bununla birlikte Atatürk'ün diktatör olarak çok az tehlikeli olduğunu söylemenin zor olacağını ve Türkiye'de elbette demokrasiden söz edilemeyeceğini söylemiştir. **International Affairs**, C. XVI. No. 4, Temmuz 1937, s. 563.

16 **Spectator**, 4 Kasım 1932, s. 631.

Levent Şahverdi Arşivi

sempatisini azaltacağını not etmekteydi[17].

Konu ile ilgili olarak Ankara'dan James Morgan imzasıyla 22 Aralık 1932'de İngiliz Dışişleri Bakanı Sir John Simson'a yazılan yazıda kitabın, **Spectator**'da konu ile ilgili yazısı çıkan Wilson'un tahminleri aksine Mustafa Kemal Paşa'yı büyük ölçüde gücendirdiği bildirilmekteydi. Gücenmenin kısmen kitabın yalan ve iftiradan oluşmasından, esas olarak da, bir İngiliz tarafından mahalli bir İngiliz'in görüşünü temsil eden bir kitap gibi İngilizce konuşan insanlara böyle bir kitabın sunulması ve Gazi'nin gerçek kimliğini hayatını ve başarılarını gösteren bir çalışmanın yapılmamış olması gösteriliyordu. Raporda yine ileride değineceğimiz Necmeddin Sadık'ın 8–20 Aralık tarihleri arasında Akşam gazetesinde[18] konuya ilişkin olarak çıkan yazılarının İngiltere'ye ve İngiliz çıkarlarına karşı resmi ve genel olarak Türk tavrının değişmesine etki eder nitelikte olmadığı belirtiliyordu[19].

Yine Ankara'dan James Morgan imzasıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Doğu İşleri Şubesi'nden Helm'e gönderdiği bir yazıda[20], Türk Dışişleri'nin ve resmi çevrelerin Armstrong'un kitabının İngiliz görüşünü temsil eden bir kitap olduğuna inanmadıkları söylediklerini ama sıradan bir Türk'ü kitabın üzmediğini söylemenin güçlüğüne değinerek Konsolos Morgan bu konunun tamiri için şunları öneriyordu: Eğer mümkün olursa İngiltere'de Ankara'nın kabaran hislerini yatıştırmak için bir şeylerin yapılmasını görmek istediğini, kitabın Ankara'da hâlâ eleştirilen bir konu olduğunu belirtilerek, bu konuda kitabın yarattığı olumsuz havayı yumuşatmak için bir şeyler yapmanın Türklerden çok İngilizlere düştüğüne işaret ederek; ileri gelen bir İngiliz'e Mustafa Kemal Paşa ile görüşme yaptırarak Paşa'nın yaptığı işlerin hakkıyla anlatılması ve takdir edilmesini veya tanınmış birisine bir makale veya mektup yazdırarak **Grey Wolf**'ta yazılanların doğru olmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'yı gerçekten tanıyan bir şahsın kendi deneyimlerinden hareketle Gazi'nin bir asker ve lider olarak dehasını ortaya koyması neden olmasındı. Morgan, bütün bunların Ankara'da olumlu etkiler yapabileceğine inanıyordu.

17 PRO.FO. 395/P.2618/2199. EK. 3.

18 Necmeddin Sadık Bey'in Akşam gazetesinde çıkan yazıları 8 Aralık 1932 tarihinde başlamış ve 19 Aralık tarihinde bitmiştir.

19 PRO.FO. 395/469/P.2683/2199. EK. 4. Necmeddin Sadık'ın 8–20 Aralık 1932 tarihinde Akşam gazetesinde çıkan ve Ankara'dan Morgan'ın raporuna iliştirdiği belirtilen yazılar, rapor ilişiğinde İngiliz Arşivi'nde bulunamamıştır.

20 PRO.FO. 395/485/P130/130/150, 31 Aralık 1932 tarihinde Ankara'dan Mr. Morgan imzasıyla İngiltere'ye İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu İşleri Şubesi'nden Mr. Helm'e gönderilen rapor.

Levent Şahverdi Arşivi

Morgan, muhtemelen George Young'un bu tür bir kitabı yazabileceğini ve bunun Türklerin gururunu okşayacağını bildiriyordu[21].

Bu bağlamda Morgan, Türkiye'de yaşanan Belçika örneğini de veriyordu. Belçika'da the **Independence Belge**'nin Türkler hakkında yazdığı kabul edilmeyen şeylerin, Türklerin tepkilerine neden olduğunu ve hatta Türklerin Belçika Kraliyet ailesini de işin içine katarak karşılık verdiklerini, ama Belçika Dışişleri Bakanı'nın Türkler hakkında olumlu şeyler söylemesi ile olayın kapandığını bildiriyor ve kendilerinin de benzer şeyleri yapmasına müsaade verilmesini istiyordu[22].

Morgan'ın önerileri doğrultusunda bir hareketin altı ay sonra yerine getirildiğini görüyoruz. Gazeteci yazar ve yayıncı olan Vernon Bartlett[23]'in İngiliz Dışişleri ile teması sağlanarak, Bartlett'in o günlerde BBC'de yayınlanan "Strong Men of Europe" programına Mustafa Kemal Paşa da dahil edilerek Mustafa Kemal Paşa ve onun Modern Türkiyesi hakkında "Strong Men of Europe VIII. The Ghazi" başlıklı bir yayın yapmıştır[24]. Bartlett'in bu konuşması dışında, yine Türkiye ile ilgili bir yayını daha olmuştur. Bu konuşmasının başlığı ise, "Avrupa'nın Hasta Adamının İyileşmesi" idi[25]. Bartlett, konuşmalarında; İstanbul ve Ankara'daki gözlemleri ile yeni Türkiye Cum-

21 Mr. Morgan raporunda ayrıca Ankara'da Gazi Enstitüsü'nde bir İngiliz hocadan Gazi hakkında **Grey Wolf**'un olumsuzluğunu ortadan kaldırıp Gazi'nin gerçek kimliğini ortaya koyacak bir eserin yazılmasının istendiği ve böyle bir kitabın İngiltere'de basılabileceğinden bahsetmekteydi. PRO.FO. 395/485/P.130/130/150.

22 PRO.FO. 395/485/P.130/130/150.

23 Vernon (Oldfeld) Bartlett, (1894–1983), gazeteci, yazar ve yayıncı olan Bartlett, Tiverton'da Blundell's School'daki eğitimi sonrası (1911–1914) arasında İngiltere dışında gezmiştir. Avrupa dillerini çok iyi konuşan Bartlett (1914–1915) arası, the **Daily Mail**'de çalışmış ve daha sonra, Reuters Ajans'a geçmiştir. Ajans adına 1919'da Paris Konferansı'nı takip etmiştir. Daha sonra the **Times** adına özel muhabir olarak İsviçre, Almanya, Polonya'da 1919–1920 ve Romanya'da (1921–1922) bulunmuştur. Daha sonra Londra'da Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nda çalışan (1922–1932) Bartlett, Birleşmiş Milletler ve BBC adına etkili bir yayıncı olmuştur. Zamanda BBC'nin muhabirliğini de yürüten Bartlett, düzenli olarak dış politika konusunda Londra ve Avrupa'nın diğer başkentlerinde 1928–1934 arasında "Uluslararası Gelişmeler" başlığı ile ve haftalık seri halinde "Dünyanın Gidişi" konulu programları yapmıştır. BBC'den ayrılan Bartlett, daha sonra the **Daily Herald**'a oradan da the **News Chronicle** geçmiştir (1934–1954). 1938–1950 tarihleri arasında parlamentoya giren Bartlett'in eserlerinden bazıları: **Nazi Germany Explained**, London 1933; **If I Were Dictator**, London 1935; **This is My Life**, London 1937; **And Now, Tomorrow**, London 1937. Bartlett hakkında geniş bilgi için bkz. Asa Briggs, **The History of Broadcasting in the United Kingdom, The Golden Age of Wireless**, Oxford 1956, s. 146; **Dictionary of National Biography**, 1981–1985, s. 29–30.

24 Konuşmanın tam metni için bkz. PRO.FO. 395/487/P.186/186/150. EK. 5.

25 BBC'nin yayın organlarından olan **Listener**'de Vernon Bartlett'in yaptığı her iki konuşmasında (kısmen) yayınlandığını görüyoruz. Bkz. Temmuz 1933, s. 115–116; Kasım 1933, s. 820. EK. 6.

Levent Sahverdi Arşivi

huriyeti'nin gerçekleştirdiği inkılâpları anlatmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın hayatından kesitler vererek onun dönemin devlet adamları içerisinde en önde gelen bir liderliğe sahip olduğu vurgulanmıştır. Türk halkının Mustafa Kemal Paşa'yı Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllardaki gibi sevdiği ve onun halkın gözünde popüler bir lider olduğu belirtilerek, İsmet Paşa'nın da yardımları ile Türkiye'nin güçlü bir ülke konumuna geldiğini ve Avrupa'nın hasta adamının yakın doğuda, güçlü ve etkin bir yere ulaştığını söylemiştir.

Armstrong'un kitabı dışında Mustafa Kemal Paşa ile ilgili olarak, İngiliz Dışişleri'ni rahatsız eden diğer bir yazı ise 1934 yılında **New Britain** adlı bir dergide yayınlanmıştır[26]. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri **New Britain**'ı uyarmıştır. Derginin o günkü editörü olan C.B. Purdon ile yapılan görüşmede, Purdon kendisinin izinli olduğu bir döneme rastlayan bu yayının gözden kaçtığını ve kazara böyle bir yazının yayınlandığını söyleyerek, bundan sonra bu tür bir olayın olmayacağı sözünü vermiştir[27].

Buraya kadar gelişen olaylar kitabın İngiltere açısından ele alınışı ile ilgiliydi. Şimdi aynı konuyu Türkiye tarafındn ele almağa çalışacak olursak, bu konuda ilk olarak daha önce sözünü ettiğimiz 25 Ekim 1932 tarihli Anadolu Ajansı kaynaklı Türkiye'de çıkan gazetelerdeki haberi görüyoruz. 25 Teşrinievvel 1932 tarihli Cumhuriyet gazetesi haberi son telgraflar başlığı altında şöyle vermekteydi: "Gazi bir fevkalbeşerdir!". İngiltere'de Gazi'ye dair bir tarih neşredildi, "Bozkurt" kitabından bahseden Daily Express Büyük Dahi'yi nasıl tarif ediyor?" telgraf ise aynen şöyleydi: "Yüzbaşı Armstrong'un Gazi hakkında "Bozkurt" isminde bugün çıkan kitabını Daily Express gazetesinde mevzuu bahseden M. Campbell Dixon Gazi'yi Harbi Umumi'nin devasa bir nisbet almağa başlayan birkaç şahsiyeti arasına koyarak diyor ki:

"Henüz yaşamakta olan bir hükümet hakkında şimdiye kadar asla yazılmamış bu derece acı bir kitapta bile Armstrong, Gazi'nin dehasını ve eserini takdir ve tescil etmektedir. Gazi'nin tarihi okunduğu vakit onun şahsında, Lenin'in sabit prensiplerini, Mussolini'nin heyecani olan meylini, Cengiz'in askerlik dehasını ve Troçki'nin veya Karno'nun sürükleyici kudretini bulmamak kabil değildir. Gazi, fevkalbeşer bir görüş sahibi ve çok kuv-

26 **New Britain**, 17 Ocak 1934, s. 252. EK. 7.
27 PRO.FO. 371/17960/E789/44. EK. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

vetli bir teşkilâtçıdır"[28].

Daha sonra aynı konuda İngiliz Elçiliği'nin, Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlığından bahsettiği Sivas Milletvekili Necmeddin Sadık Bey'in **Akşam** gazetesinde, 8–20 Aralık tarihleri arasında çıkan yazılarını görmekteyiz. Necmeddin Sadık Bey, "Bozkurt: Mustafa Kemal [Yüzbaşı Armstrong'a Cevap]" başlığı altında **Akşam** gazetesinde çıkan yazılarının ilkinde Armstrong'un kim olduğu sorusunu sorarak, onun mütareke sonrası İstanbul'u işgal eden İngiliz ordusunun istihbarat şubesinde görevli Yüzbaşı Benett ile beraber çalıştığını, İstanbul'un eğlence yerlerinden çıkmayan ve kumara olan merakı ile tanınan maceraperest bir kişi olduğunu bildiriyordu. Ayrıca Armstrong'un Sait Molla ile tanıştığını ve onunla samimiyetini artırarak Sait Mila'ya "İngiliz Muhipler Cemiyeti"ni kurdurttuğunu yazıyordu[29].

Necmeddin Sadık Bey kitap ile ilgili olarak böyle bir yazı yazmasının Armstrong'a ilmi veya ahlaki bir değer vermekten değil, ama kitaptan İngiliz kamuoyunda çokça bahsedilmesinden kaynaklandığını söylüyordu. Gerçek İngiliz yazarlarının tarafsız ve gerçekçi oluşlarıyla tanındıklarını söyleyen Necmeddin Sadık, amacını Armstrong'un kitabında yer alan, hiçbir belgeye dayanmayan, tamamen uydurma ve hayal ürünü olan konuların tarihi örneklerle çürütmek olduğunu söylüyordu[30].

N. Sadık bey 9 Aralık'ta çıkan yazısında ise kitabın adının, "Bozkurt, Mustafa Kemal: Bir diktatörün hususi hayatının tetkiki" olması ve özellikle o dönemde Batılı yazarlar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya atfedilen diktatörlük vasfı üzerinde durarak şunları söylüyordu: Mustafa Kemal Paşa'nın nefret ettiği bu yakıştırmanın yanlış olduğu ortada idi, Mustafa Kemal Paşa bir siyasi oyun, bir hükümet darbesi veya zor kullanarak iktidara gelmiş değildi. O ülkenin içine düşmüş olduğu zor durumdan kurtuluş için Millet tarafından iş başına getirilmişti ve Mustafa Kemal Paşa milli bir kahramandı. Ülke savaş halindeyken bile egemenliğin temsil edildiği yer olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni hiç bir zaman ihmal etmeyen ve Meclis'te hararetli tartışmalara cepheden gelerek katılan Mustafa Kemal Paşa idi[31].

Armstrong'un kitabının girişinde bahsettiği Türkler ve Türk tarihine

28 25 Teşrinievvel 1932, **Cumhuriyet**. EK. 9. Aynı habere Hakimiyeti Milliye 25 Ekim 1932 tarihli nüshasında, "Gazi. Aleyhimizde Çıkan Bir kitapta bile... Büyük Gazi'nin Dehası Önünde Eğiliyorlar" başlığı ile Anadolu Ajansı kaynaklı haber verilmekteydi. s. 1.
29 **Akşam**, 8 Aralık 1932, s. 1.
30 **Akşam**, 8 Aralık 1932, s. 7.
31 **Akşam**, 9 Aralık 1932, s. 1.

Levent Şahverdi Arşivi

ilişkin verdiği bilgiler gerek Mustafa Kemal Paşa'nın hayat hikâyesine ilişkin, annesi, babası, doğduğu ev, mahalle hayatı, Şemsi Efendi Mektebi ve Askeri Rüşdiye'ye ilişkin bilgiler yalan yanlış ve tarihi hatalarla dolu idi[32].

Necmeddin Sadık Bey, Armstrong'un kitabında yer alan konulara ilişkin yazdığı yazıları şu başlıklar altında toplamıştır: Gazinin gençlik ve tahsil hayatı hakkında, müellifin garazkarane yalanları, Mustafa Kemal hiçbir zaman farmason olmamıştı!"[33], "Hareket Ordusu ve Mustafa Kemal, Trablusgarp Seyahati, Gazi'nin Sofya Ateşmiliterliği, Şark Cephesi hakkında müellifin bazı hataları"[34], "Maslup Arif'in idam kararını Gazi'ye imzalattıran müellif, nasıl uydurma sahneler tertip ediyor!"[35], "Milli Mücadele Devri: Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey, Halide Edip hanıma, müellif, mühim yer ayırmış... İçki ve kadın meselesinde, kumar bahsinde, Armstrong'un garazkarlığı"[36], "Gazinin elinden kurtulamayanlar kimlermiş?, Fikriye hanım meselesi, bir tiyatro dramı haline nasıl sokulur... Mustafa Kemal kimseye söz söyletmez, herkesi sopa ile kovarmış!"[37], "Halide hanım cepheye niçin gitmiş?, 'Ordular hedefimiz Akdeniz!', Gazinin Latife hanımla izdivacı hadisesini müellif nasıl tağyir ediyor?"[38], "Gazi hazretlerinin, Latife hanımla izdivacı, niçin ve nasıl olmuştu... Geçimsizliğin ve ayrılışın sebepleri... Gaziyi zehirlemişler, az kaldı ölüyormuş?, Müellifin cehaletine, daha birçok örnekler"[39], "Müellife göre Gazi'ye başka zemin, başka zaman lâzımdı; Mustafa Kemal, bir Timur, bir Cengiz Han olabilirdi, fakat ruhsuz ve tembel bir halkı adam etmek gibi sıkıcı bir işe yakalanmış!..."[40], "Gazi bir aşiret reisi midir? Gazi'nin müstesna terbiye ve nezaketi, Gazinin hususiyet ve samimiyet hayatı, müellif, kralların zek ve sefahat alemlerini ezbere, model olarak almışa benziyor"[41]. Necmeddin Sadık Bey bu başlıklar altında Armstrong'un kitabına verdiği cevapta kitapta bahsi geçen konuların tam anlamıyla yazarın hayal ürünü olduğunu ve yazarın Mustafa Kemal

32 **Akşam**, 10 Aralık 1932, s. 1–2.
33 **Akşam**, 11 Aralık 1932, s. 1–2.
34 **Akşam**, 12 Aralık 1932, s. 1–2.
35 **Akşam**, 13 Aralık 1932, s. 1.
36 **Akşam**, 14 Aralık 1932, s. 1–2.
37 **Akşam**, 15 Aralık 1932, s. 1.
38 **Akşam**, 16 Aralık 1932, s. 1.
39 **Akşam**, 17 Aralık 1932, s. 1–2.
40 **Akşam**, 18 Aralık 1932, s. 1–2.
41 **Akşam**, 19 Aralık 1932, s. 1–2.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa gibi bir şöhretin ismi altında üne kavuşmak istediğinde olduğunu ortaya koymuştur. Necmeddin Sadık Bey yazısını şöyle noktalamıştır: "İngiliz muharirinin talihsizliği, hususi hayatında küçük göstermek istediği büyük adamın Mustafa Kemal olmasıdır... Ahlâksızlık bile her yerde sökmez. Çarptığın kaya çok serttir, yüzbaşı efendi, başka kapıya..."

Armstrong'un kitabına ilişkin olarak 4/12/1933 tarihinde bir Bakanlar Kurulu Kararnamesi görmekteyiz[42]. Kararnamede: "Almanya'nın Karlsruhe şehrinde çıkan 'Badische Presse' gazetesinde H.G. Armstrong tarafından tefrika halinde yazılarak Fransız, İngiliz ve Alman dilleriyle kitap halinde basılmış olan 'Bozkurt – Mustafa Kemal' adlı kitabın, zararlı yazılar ihtiva etmesine binaen gerek bu dillerle basılmış ve gerekse başka dillerle basılacak olanlarının memlekete sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliği'nin 28.11.933 tarih ve 10371 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 4.12.933 toplanışında kabul olunmuştur." denilmekteydi.

Yine aynı konuda "Le Mois" adlı mecmuanın Kasım – Aralık 1933 tarihli 35'nci sayılı nushalarında yer alan "Mustafa Kemal veya Bozkurt" başlıklı makalesinde Mustafa Kemal Paşa'ya bulunulan çirkin saldırı nedeniyle toplattırıldığını görüyoruz[43]. Son olarak 27.9.1934 tarihli "Journal des Debats" adlı Paris'te çıkan bir gazetede C.M. Laroche tarafından yazılan "Bozkurt" başlıklı makalede Armstrong'un kitabından bahsedilmesi üzerine 11.12.1934 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile adı geçen gazetenin ülkeye girişi yasaklanmıştır[44].

Konu ile ilgili olarak sonuç yerine şunlar söylenebilir: İngiliz Dışişlerinin **Grey Wolf**'un yarattığı olumsuz etkiyi azaltmak için aldıkları tavır, sanırız Türk–İngiliz ilişkilerinin o yıllardaki durumu ile yakından ilgilidir. Bildiğimiz gibi 1926 yılına gelinceye değin, yani Musul anlaşmazlığı çözümleninceye kadar Türk–İngiliz ilişkileri belirli bir gerginlik içerisinde olmuştur. 1927 yılından itibaren Türk–İngiliz ilişkilerinin bir yumuşama sürecine girdiğini ve yavaş ama sağlıklı bir ilişki döneminin başladığını görüyoruz. Bu yeni dönemde İngiliz kamuoyu ve resmi çevrelerinde Türkiye Cumhuriyeti artık barışçı bir devlettir. Lozan Barış Anlaşması ile belirlenen sınırları dışında herhangi bir toprak talebi olmayan bir ülke konumundadır. Mustafa

42 BCA. 4/12/1933. 15377.030.18.01.41.85.15. EK. 10.
43 BCA. 26.12.1933.15487.030.18.01.41.91.5. EK. 11.
44 BCA.11.10.1934.2/1402.030.18.01.48.69.20. EK. 12.

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal Paşa tarafından ifade edilen "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" artık Türk dış politikasının temel taşıdır. Buna bağlı olarak İngiltere için artık Türkiye uluslararası barış ve güvenlik için vazgeçilemeyecek bir ülke olacaktır. Diğer yandan Batı'ya karşı ulusal bir savaş veren ve yeni bir devlet kuran Türkiye'nin yeni önderi kendisine Batı'yı model almıştı. Batılı bir ülke olma yolunda zaman zaman Batı kamuoyunu da hayrete düşüren köklü değişiklikler gerçekleştirilmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında tüm inkılâplar alkışlanmaktaydı. Armstrong'un kitabı ne Batı'nın ne de İngiliz kamuoyunun görüşlerini içermekteydi kitap sadece kendi kişisel hayali idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Reference:-
FO 395/469 189136
EK:I
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

2199 P 2394

P

P 2394
449
18 NOV 1932

Registry Number: P 2394/2199/150

FROM Mr.Morgan, Angora, to Mr.Helm.
No. 29/24/32. Confidential.
Dated 10th Nov.1932.
Received in Registry 18th
P : News.

Accusations made against Mustapha Kemal Pasha in "Grey Wolf".

Refers to Mr.Helm's letter No.P 2199/2199/150 of November 3rd, 1932.

Nothing has been heard about "Grey Wolf", apart from an Agence d'Anatolie telegram which is quoted and which appeared in all the papers on October 25th.

It is reassuring that on October 29th the Gazi made friendly references to Great Britain at the annual dinner to Heads of Missions, and that Tewfik Rüsth later spoke to the Ambassador of the friendly relations between Great Britain and Turkey.

Last Paper.
P 2199

References.

(Minutes.)

Eastern Dept 24/11 5639 Nov 26.
Mr. Norton 24/11
E.O.C. 22/11.

(Print.)

(How disposed of.)

(Action completed.) Since 30/11/32.

(Index.) 1 Dec 32

Next Paper.
P 2618

5169 3/31 F.O.P

Levent Şahverdi Arşivi

P 2394
18 NOV 1932

Inter.
450

No.29/24/32.

CONFIDENTIAL.

British Embassy,
A N G O R A.
November 10,1932.

My dear Helm,

The possible storm which your letter P.2199/2199/150 of the 3rd November about Armstrong's book portends has not yet broken on us.

All that has so far happened is that all the papers of the 25th October contained an Agence d'Anatolie telegram running as follows:-

> "London 24. (A.A.). Campbell Dixon writing "in the Daily Express' of a book which appeared to-"day, by Captian Armstrong about the Gazi, and which is "called 'Grey Wolf,' places the Gazi among those "personalities of the Great War who have begun to "take on the character of supermen, and says:- "Even Armstrong in his book which is bitterer than "any book which has ever yet been written against "an existing Government appreciates and does homage "to the Gazi's genius and to what he has accomplished. "When one considers the Gazi's life it is impossible "not to admit that he unites in his person the fixed "principles of Lenin, Mussolini's enthusiasm, the "military skill of Jenghiz and the charm of Trotzki "or Carnot. The Gazi has superhuman intuition and "has a marvellous genius for organisation."

No further reference to the book has yet been made in the Press or elsewhere, and we hope that none will be. ...

A.K.Helm, Esq., C.B.E.,
Foreign Office,
London, S.W.1.

Levent Şahverdi Arşivi

451

be. If reference is made we shall not fail to take the line you suggest.

We draw comfort from the fact that on the 29th October - by which time the Gazi must have had some precise knowledge of the contents of Armstrong's book - he loudly stated at the annual dinner to the Heads of Missions that he trusted only the British and Soviet Ambassadors, and looked on them as his only real friends. Two or three days later Tevfik Rüştü spoke to the Ambassador of the friendliness prevailing between Great Britain and Turkey. This encourages us to believe that the sky is still serene.

Yours ever,

James Morgan

Levent Şahverdi Arşivi

Reference:-
EK:II. FO 396/469 187136
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

TELEGRAPH, MONDAY, OCTOBER 24, 1932 448

MODERN TURKEY'S DICTATOR

Astounding Career of the All-Powerful Mustapha Kemal

By CAMPBELL DIXON

In the Official History of the Gallipoli Campaign, published in part by "The Daily Telegraph" last April, Brig.-Gen. C. F. Aspinall-Oglander paid a soldier's tribute to Mustapha Kemal's "outstanding genius for command".

"Seldom in history," he wrote, "can the exertions of a single divisional commander have exercised, on three separate occasions, so profound an influence, not only on the course of a battle, but perhaps on the fate of a campaign and even the destiny of an Empire."

IT is too early yet to see any of the great war figures in perspective. Many of them are already receding into the middle distance, while a few are beginning to loom gigantic.

To the minority belongs Mustapha Kemal Pasha. In one of the bitterest books* ever written about a living ruler, Mr. H. C. Armstrong attributes to Mustapha all the vices, pitiless ferocity, and complete disregard of the niceties of civilised conduct. But he also pays just tribute to the man's achievement and genius.

BRILLIANT SOLDIER

You cannot read Mustapha's story—the story of modern Turkey—without conceding him the fixed principles of Lenin, Mussolini's instinct for the dramatic, the military genius of Jenghis Khan, and the driving force of a Trotsky or Cæsar. He has been at once the inspired visionary and the hard-headed organiser of victory.

Mustapha's early career was not very different from that of scores of other young Turks: the army, plotting with the Union and the Committee of Union and Progress, arrests, promotion, the Balkan war.

For years he was overshadowed by the more brilliant Enver Pasha. When the Great war gave him his chance. His ability impressed von Sanders, his reckless bravery stimulated the Turks to heroic resistance. It was due to him more than to any other commander that the British efforts at Gallipoli failed.

The end of the war found him back in Constantinople. The Allies were in possession:

> "He was utterly depressed. Lined and grey, very short of money, somewhat shabby and down-at-heel, except for Arif without friends, suspected by Turks and English alike, he either wandered aimlessly in the streets, or sat in cafés, sullen, without hope or plans."

DANGER A TONIC

His luck came to his rescue. Someone had to be despatched to Anatolia to disband the troops. Mustapha was sent. He went through Asia Minor like a torch, firing hopeless men with his own passionate belief in Turkey's destiny. Dismissed by the alarmed Sultan, he crossed his Rubicon, proclaimed the New Turkey, and called a Congress at Sivas.

Mustapha was excommunicated; any Moslem who could kill him was assured of paradise. He fell ill. Defeat stared him in the face.

The Allies saved him with the humiliating Treaty of Sèvres. "At once every Turk worth his salt became a Nationalist. At Mustapha Kemal's call they set their teeth. They proclaimed Mustapha Kemal as the leader; instead of Nationalists they called themselves "Kemalists."

Venizelos now entered the picture. His Greeks overran Turkey in Europe, and on the Asiatic side barred Mustapha's approach to Constantinople.

When the "Grand National Assembly" met in a class-room of the broken-down agricultural school at Angora, Mustapha found the deputies crying for peace and for his blood. Mr. Armstrong paints a vivid picture of him at this stage, with his bodyguard of brigands, talking wildly,

MUSTAPHA KEMAL.

swearing at friends, God and morals, with a "brutal outlook and wild orgies."

Danger was always tonic to him, and he directed in person the 22 days' battle at Sakharia—one of the most heroic and desperate in history. I am glad that Mr. Armstrong does justice to the Greeks:

> "Greeks and Turks alike fought with reckless courage, threw themselves into the storm of lead in a white madness to get at each other with cold steel. A Greek regiment refused to take cover or use trenches; the divisional staff came up into the line with it, and both were wiped out by machine-gun fire.
>
> "A Turkish battalion wavered; the brigade gunsight ran forward into the open, pulled up the colours, blew his brains out with his revolver, steadied the battalion, and was himself blown to pieces by Greek lyddite shells. One division lost three-quarters of its men, another was blotted right out. Seven divisional generals were killed in close fighting.

Mustapha, living at white heat on his nerves, sleeping hardly at all, threw in his reserves and went into battle with them.

On the twenty-second day the Greek line broke. Young Turkey had been tried in the fiery furnace, and came through exhausted but triumphant. Mustapha Kemal was given the title of Ghazi, the "Destroyer of Christians."

THE SULTAN'S EXIT

In the following year he completed the rout of the Greeks, under Gen. Hadjianesti, whose clumsiness in battle were not improved by a conviction that he was already dead, or that, being made of glass, he could not get out of bed for fear of his legs breaking.

Mustapha Kemal, in the saddle, soon applied the whip. He forced through the Assembly, at the point of the revolver, a decree deposing the Sultan. A few days later an English ambulance drew up at the back door of the palace in Constantinople, and an elderly gentleman clutching an umbrella, while a eunuch carried a bag containing the Imperial gold coffee cups, tried to climb in.

> "The umbrella got stuck in the doorway, and refused to go in. The old man struggled with it feebly, and began to grow peevish and irritated; he could not close it, for he would get wet, and he refused to leave it behind. An English officer took the umbrella away from him, gave him a heave up, and shut the door."

The last of the Ottoman Sultans, the Emperor of All the Turks, the Grand Seignour, the Terror of the World, had made his getaway.

AUTOCRAT'S DECREES

The modernisation of the most conservative race on earth was the task Mustapha now set himself. It was likely to prove more dangerous than war. A democratic State needed at least one party. He created one by the simple process of renaming his military organisation the "People's party." He then proclaimed himself President.

He abolished the Caliphate—"Islam, this theology of an immoral Arab, is a dead thing"—chased the Sheik-ul-Islam out of his office, and threw the Koran after him.

The fez, "the sign of ignorance," must go. When the peasants rebelled, he hanged some and bastinadoed the rest. Thus started the greatest rush for hats in history—women's hats, complete with feathers, old bowlers, battered hunters—anything with a brim.

Mustapha, described by Mr. Armstrong as at heart a schoolmaster, went on to change the script to Latin, to abolish the salaam, to prescribe the exact number of inches the hat should be raised, to close the monasteries, to establish schools of dancing where good little Turks could learn to be gigolos, to adopt European laws, and to unveil women.

POLITICIANS HANGED

It was not all done without opposition. But deputies who criticised him died suddenly, and in 1926 he wiped out the opposition at a stroke. The minor figures, including his boon companion Arif, were hanged out of hand. The politicians were tried by Bald Ali, the Hanging Judge.

That night the Ghazi gave a great ball, to which foreigners were invited. Mr. Armstrong paints a vivid picture of Mustapha and the Prime Minister quarrelling playfully, with anatomical jokes, over a mountainous Turkish woman, Bald Ali looking in benignly from his game of poker in the next room, and everybody dancing hard under the Ghazi's eye, and drinking plenty of sweet champagne. Four miles away eleven politicians were hanging beneath a wall, David the Jew dying with a gallant jest on his lips.

Mustapha was supreme, and allowing for the disappointing discovery that, no matter how energetically he planned, and how many decrees he passed, Angora still seemed to be less elegant than Paris and less prosperous than London, he should have been content. "With the mind of an Emperor he lives in brutal royalty in a suburban villa in the poor village of Chan Kaya: a primitive chieftain in a morning coat, with a piece of chalk and a blackboard for his weapons."

---

*Miss Wolf: Mustapha Kemal, an Intimate Study of a Dictator. By H. C. Armstrong. Published to-day. (Hutchinson, 8s.)

Levent Şahverdi Arşivi

EK: III.

/c (E Dept.)

Inter-'Grey Wolf' file

454

No. 29/29/32.

Confidential.

British Embassy,
ANGORA.
December 10, 1932.
Rf Dec. 15

P 2618
19 DEC 1932

My dear Helm,

With reference to my letter of November 10 about 'Grey Wolf,' I hear that the Gazi is furious about it. So far nothing has appeared in the Press, but there is a rumour that Necmettin Sadik has been instructed to let himself go about the book in the "Akşam." It may be that wiser counsels will prevail and the attack will not materialize. Meanwhile the affair of the Egyptian Minister's fez, about which we are writing officially, is tending more and more to be attributed to lying and tendencious reports in the London Press and Reuter's communiqués. To cover up the unfortunate incident the Turks must find some scapegoat and what easier than the London Press, anxious to create bad feeling between Egypt and Turkey? While it is untrue that the "Daily Herald," "Evening Standard" and I know not how many other papers that run columns of 'spicy paragraphs' and rubbishy tittle-tattle - collectors of ill-natured or sensational gossip - have lied in regard to the fez..

A.K.Helm, Esq., C.B.E.,
Foreign Office.

Levent Sahverdi Arşivi

455

fez incident, it is a pity that our newspapers and writers like Armstrong get England a bad name and the gratuitous resentment of foreign peoples, and do a disservice to the English race, because they cannot refrain from gratifying their own petty vanity or petty spite. What is it that drives them to be ever poking in other people's concerns or to be running down foreign public men in a way that only betrays consciousness of their own impotence and helplessness to change what they dislike and what humiliates their pride, and the effect of which is merely to alienate foreign sympathy from England?

I have been dipping into "Grey Wolf" and am surprised to find passages that appear to have been lifted textually from our despatches. This seems a very serious matter. I wonder how it has come about.

Yours ever,

James Morgan

Levent Şahverdi Arşivi

EK: IV.

Reference:- fo 371/469 18736
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

458

No. 418.

(29/32/ 32).

BRITISH EMBASSY,

A N G O R A.

22nd December, 1932.

[illegible] 22683
1 DEC 1932

Sir,

I have the honour to report that " Grey Wolf," Captain H.C.Armstrong's recent study of Mustafa Kemal, has given great offence to the Gazi. This is due, partly, to the misrepresentations and calumnies contained in the book, and, mainly, to the fact that the book, being by an Englishman, was expected to be, in conformity with the local conception of English character, a sober work, presenting to English-speaking peoples a truthful and authoritative account of the Gazi's life and achievements.

2. The Gazi expected too much. His author has failed to live up to His Excellency's lofty ideal of an English biographer, and the Gazi's disillusion, and consequent resentment is the greater. Had the book been from the pen of a non-British writer, it might have been ignored, or dismissed in some brief newspaper paragraph, but the accident of its English origin has obtained for the book's author the unnecessary honour, at the instance of the Gazi, of a long refutation of its errors, accusations and assertions. I enclose herewith copies of a series of articles which appeared in the Constantinople newspaper " Akşam " between the 8th and 20th December. They are written by Necmettin Sadık Bey, owner of the " Akşam," and deputy ... ..

The Right Honourable,

Sir John Simon, G.C.S.I., K.C.V.O.,

etc., etc., etc.

Levent Sahverdi Arşivi

Reference:- FO 396/469 189136
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

459

deputy for Sivas, under instructions of the Gazi.

3. It will be seen that Necmettin Sadık makes no general attack upon the British nation, but treats the author of " Grey Wolf " individually and as an unrepresentative Englishman. He refutes numerous errors, disclaims the title of dictator for Mustafa Kemal, and finds the author less concerned to write true history than to increase the sale of his book by imagining and dwelling on scenes of orgy and debauchery, and by depicting Mustafa Kemal as a vicious Asiatic chief, without redeeming humane characteristics. It is clear from the " Akşam " articles that the accusation of being primitive and uncouth is far from pleasing to the Gazi, and that the belittling of his importance and of his " rude and savage " nation — despite its long and glorious history — touches him on the raw. In this and in the whole refutation, he shows himself somewhat thin-skinned, and over sensitive to criticism.

4. The publication of the articles has, as yet, made no great change in the official and general Turkish attitude towards Great Britain or British interests and individuals, nor have any official or semi-official representations been made to me. "Grey Wolf" will, however, not be forgotten and will not be without influence - unfortunately unfavourable - on Anglo-Turkish relations.

I have the honour to be, with the highest respect,
Sir,
Your most obedient,
humble Servant,

James Morgan

Levent Şahverdi Arşivi

Reference:-
FO 395/487 189 324
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

1933

P

NEWS

P 2658
329
21 NOV 1933

Registry Number } P 2658/186/150

FROM Mr. Vernon Bartlett (British Broadcasting Corporation.
to Mr. Helm.
Dated 18th Nov.
Received in Registry 1933 21st Nov.
P : News.

Mr. Vernon Bartlett's talk on Turkey.

Transmits copy of his proposed talk on Turkey and requests that Mr. Helm may read it and telephone his comments thereon.

Last Paper.
P 1436

References.

(Print.)

(How disposed of.)
F.O. Angora
No HMS Nov. 30.

(Minutes.)

See within
R. Kennedy.
22/11

Ryszard Hecht 30/11
Copy Angora
Rhz 22/11

(Action completed.)
Sec 30/11/33

(Index.)

Next Paper.

9350 3/33 F.O.P. Gp. 340 Ca3

Levent Sahverdi Arşivi

Reference:- FO 395/487 189324
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

THE BRITISH BROADCASTING CORPORATION

Telephone:- WELBECK 4468
Telegrams:- BROADCASTS LONDON
BROADCASTING HOUSE, LONDON
W.1

330
P 2658
21 NOV 1933

Our reference PT/VB

1c

BY HAND. 18th November, 1933.

18 Nov. 18.

Dear Helm,

I am sorry that, as I have only just returned from abroad, I have not been able to send you earlier a copy of the talk I propose to broadcast on Monday evening.

Would you be kind enough to read through it, and to let me know by telephone on Monday if there are any glaring inaccuracies or points which it would be unpolitic to make?

Yours in great haste,

Vernon Bartlett

Mr. Bartlett will make the modifications shown in pencil. He has sent a copy of his talk to the Turkish Embassy who are very pleased about it.

20/11

A. K. Helm, Esq., O.B.E.,
Foreign Office,
Downing Street, S.W.1.

JDL.

Levent Şahverdi Arşivi

26 JULY 1933 EK:VI. THE LISTENER 115

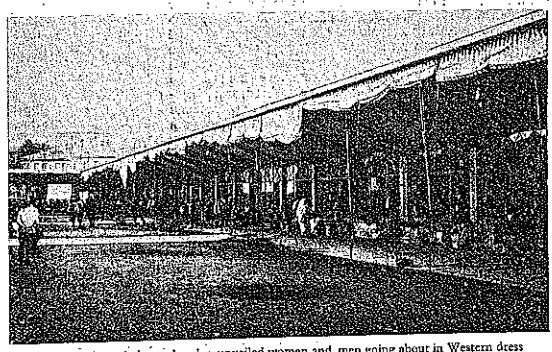
Strong Men of Europe—VII

The Gazi

By VERNON BARTLETT

ONE of the world's more depressing monuments stands high up above the Golden Horn in the European quarter of what used to be Constantinople and is now Istanbul. It represents the struggle for Turkish freedom under the leadership of one of the most remarkable men alive, Mustafa Kemal, better known as the 'Gazi', or 'Liberator'. On one side there is the Gazi in uniform, leading his men in battle. On the other, the struggle is won, and there he is in a neat European frock-coat in front of all his frock-coated Ministers. In nearly every photograph—on the postage stamps, even—he is portrayed in evening dress. One might think, especially if one remained in Constantinople, that there had been merely an empty victory of European fashions over eastern ones. The men wear the same sort of hats as we do, and the women go unveiled. Was it necessary to have a war and a revolution to achieve that?

But to get an idea of what is happening in Turkey it is absolutely necessary to visit Ankara, the capital. It is easily the most astonishing place I have ever seen, and it helps one to understand the contradictions that strike one immediately on arriving in Turkey. There is, for example, this insistence upon European dress, and yet the capital has been transferred from Europe to Asia. All the Greeks and most of the Armenians have been pushed out of every part of Turkey, except Istanbul, and yet, despite this dislike of the foreigner, Austrian and German architects are busily putting up modern villas in the Asiatic desert. If I may be permitted an Irishism, I should say that almost the best European architecture of today is in Asia.

Market-place, Ankara, showing unveiled women and men going about in Western dress *E.N.A.*

You start off on your journey to Ankara by taking a steamer across the Bosphorus to the Asiatic shore, but when I finally landed there I forgot to be thrilled. There was a large new station, rather like some modern station in Germany or Switzerland. There was a train with the usual dining and sleeping cars, and there was a bunch of diplomats to remind me of the night train from Paris to Geneva on the eve of a League of Nations Council meeting. The outside world was a little unusual, but our box on wheels was to all appearances entirely European. The only camels I saw during my time in Turkey were in Europe. I passed them on my journey from Sofia to Istanbul, and they looked so out of place against a landscape exactly like Salisbury Plain that I still wonder whether they hadn't something to do with some circus.

After fifteen hours, we reached Ankara. On a chocolate-coloured hill is the old town, with all the noises and the smells and the colours that anybody with romantic ideas about the East could possibly desire. The walls that surround it are amazing, for they contain the whole of history. Pieces of Roman columns, slabs of stone inscribed in Greek, sarcophagi, altars—anything hard and solid has been used in building the fortifications against the different enemies that have swept over these sandy hills. The Turks are so proud of all they have done in Ankara since it became their capital that they take little interest in the old town. But you must visit it to contrast it with the new. Nothing has given me greater respect for the achievements of the present Turkish government than the discovery, as I pottered about among the hovels and the houses of this old town, of the half-decayed leg of a horse. A few hundred yards away, at the foot of the hill, is the new town. As I looked out of my window on my first evening there, I saw two European engineers measuring out the length of road they had paved during the day with the help of some very modern German machine, and they were as proud of their achievement as any Russians might be of breaking records for their five-year plan. At night I was kept awake by conflicting jazz bands in two rival cafés. There is very little traffic, but at each street corner there is a smart policeman on point duty. There is an enormous modern building, the Ismet Pasha Institute, where

One of the streets in the new town of Ankara—a witness to the achievements of the present Turkish government in roadmaking and lighting *E.N.A.*

Levent Şahverdi Arşivi

nearly nine hundred girls are learning to design Paris hats and gowns, to write advertisements, to illustrate papers and books, to compete, in fact, with the modern business woman in Europe or the United States. Every hundred yards or so a street sweeper is busy collecting imaginary scraps of rubbish—in the new town. One would imagine that, were he to visit the old town, he would become the centre of an amazed and curious crowd.

Now this building of a modern city in Asia would be astonishing in any circumstances, but it becomes doubly astonishing when all its implications are realised. No country in the world has changed as much as Turkey in the last ten years. Until 1926, when the Swiss Legal Code was adopted, all law was based on the sayings and commands laid down by Muhammad in the seventh century. Since no human figure must be portrayed, there were no statues in Turkey; now there are three of the Gazi (but none, as far as I know, of anybody else) in Ankara alone. A drawing master who allowed his pupils to copy any living object would have been dismissed, and photographers must have done a very poor business; now there are cheap photographers of the sort that you find on the beach in summer at nearly every street corner. The attempt to adapt the Koran to modern life was, of course, a hopeless one, and although civil courts had recently been set up side by side with the religious ones, there was little hope of justice in Turkey before the War. A century ago people wore the most complicated kinds of turban which showed you every man's religion and trade. Sultan Muhammad II was threatened with assassination because he abolished the turban in favour of the fez, but it needed much more courage to abolish the fez in favour of an ordinary hat, since a hat with a brim makes it difficult for its wearer to touch the floor with his forehead when he is praying, and Muhammad orders him to do so. In one way and another, Turkey under the Sultans had become probably the most dangerously backward country in the world.

But now the Sultan and the Kalif have gone, and the harems are silent and deserted except for tourists. The Arabic alphabet, in which the Koran is written, has gone, with astonishing results when you see how the Turks spell European words. Saint George becomes Sen Jorj, and mademoiselle is written matmazel. The fezes and the veils have gone, and in modern Ankara there are so few minarets that one could easily mistake them for the factory chimneys that we associate with our own European cities.

As far as I can see, the trouble about Turkey in the last century or so has been that the man who was Sultan in Constantinople, that is to say, ruler of the Ottoman Empire, was also Kalif of all the Muhammadans. There was constant friction between the religious conception and the national one, and the religious one used to dominate. The palaces at Constantinople were filled with the worst mixture of people in the world—Albanians, Greeks, Armenians, Kurds, Tartars, Slavs, and so on, and when the Young Turks began their nationalistic campaign, they made the mistake of talking about the whole Ottoman Empire instead of only about its purely Turkish inhabitants. Their nationalism encouraged the rival nationalism of the Kurds and the other peoples in the Empire, so that it was weakened instead of being brought closer together.

Among those who had decided before the War that the old system was too corrupt, too cowardly and too lazy to be reformed, was a young officer with piercing, deep-set grey eyes, who was always being sent to remote parts of the Empire to keep him out of mischief. During the War, as British troops who fought against him at the Dardanelles learned to their cost, this young officer, Mustafa Kemal, showed very unusual ability, but he was uncompromising and unpopular, and never received the credit he deserved. It was only after the War, when Constantinople was occupied by Allied troops under a British general, and the Sultan had become merely a puppet in their hands, that he and his friends revolted against the terms of the Treaty of Sèvres. They formed a national government in Asia and defied the world. The Sultan could do nothing against them, but the Greeks, who were to inherit a lot of territory in Anatolia as a result of this Treaty, marched towards Ankara. After a long campaign, and despite difficulties of every kind, Mustafa Kemal drove the Greeks back to the sea and marched to within a mile or two of Constantinople. The Sultan took refuge on a British warship, and at ten years ago Mustafa Kemal, already President of the G National Assembly in Ankara, became first President of Turkish Republic.

It was then that the soldier had to become a statesm Constantinople had been on the western fringe of the Emp and despite temporary disadvantages some more represen tive city must take its place. Ankara seems remote enou when you make the journey to it, but there is still more Turkey to the east than to the west of the capital. The co plicated Arabic alphabet was one of the causes why so f people could read or write, and if Turkey was to hold h own in the modern world she must adopt the Latin alphab so Mustafa Kemal insisted that all government officials shou learn this Latin alphabet, and he was not above appeari at official receptions with a blackboard and putting the through an examination. The veiling of women might picturesque, but it was incredibly uneconomical, since a Tu had to travel with so many people to protect his wife wives, and there could be no sensible relationship between tl sexes while such a system lasted. Mustafa Kemal horrifie the orthodox, not only by encouraging people to go unveile but even by dancing with an unveiled girl at a big publi function. The fact that every Muhammadan man had to wea a fez led to a dangerous division based on religion between th subjects of the Ottoman Empire, and by appearing in one c the most bigoted parts of Asia Minor in an ordinary Europea hat, Mustafa Kemal started a change, the social effects of whic are enormous. At first fezes were still allowed, but it ca easily be imagined that when he got back to Ankara everybod who came to meet him at the station had discovered some sor of European headgear. I am told that some Turks, especially th older ones, still like to put their fezes on when they get back t the safety of their homes, but their sons will not share this sam rather queer ambition, and this distinction between the two religions has gone for ever. When the wearing of hats was made compulsory, there was such an outcry in the eastern part of the country that martial law had to be declared and several men were sentenced to death, but now the hat has become a symbol of religious reconciliation.

I had rather expected that the Gazi would be a man who was always strutting about in magnificent uniform, opening new buildings, laying foundation stones, reviewing troops, and so on, but to his own distress the more active part of his job is done. He has put through legislation which does all that legislation can do to make Turkey an entirely modern state, and his job now is to make sure that these laws are carried out. For the greater part of his time—except in summer, when he comes down to Istanbul—he leads a very lonely life in his villa on the hill above Ankara. From time to time, however, one notices that there are more sentries on the road than usual. Suddenly two soldiers on motor cycles come tearing along, followed by a car driven at high speed, and followed by two more cyclists. You may get a glimpse inside the car of the President of the Turkish Republic. I am afraid that I did not manage to interview him, for it takes too long to get an appointment, but I saw more of him than most of his own compatriots do because I happened to be in a building when he visited it, and I was not turned out since I was with an imposing looking dragoman from the British Embassy, and his uniform commanded respect. From all that I had heard of the Gazi, I had expected a man who looked worn out and old. Instead I saw an alert upright man in an ordinary dark blue suit. A man with yellowish hair, deep-set grey-blue eyes, prominent cheek bones and very thin lips. A man in whom I should have complete trust in time of danger, and of whom I should be very alarmed if he were my enemy.'

The Gazi's will is law. I suppose dictatorships always become most dangerous when the dictator dies, and the changes that Mustafa Kemal has wrought in Turkey are so great that there must be many Turks who would oppose him if they dare. But even if there were a long period of uncertainty when Mustafa Kemal retires from the political field, he would none the less have justified himself, for whatever happens, owing to his courage and energy, the Turkey of tomorrow will bear no resemblance to the Turkey of yesterday. I would say without much hesitation that the three greatest men who have come to the front during or since the War are Lenin, Mustafa Kemal and Mussolini. And I am not sure that I should not put the Gazi first.

Levent Şahverdi Arşivi

Foreign Affairs

Recovery of 'The Sick Man of Europe'

By VERNON BARTLETT

A MONTH ago Turkey celebrated the tenth anniversary of her Republic. I had intended to give a talk at the time, because the changes that have taken place in that country are so remarkable that they deserve a lot of attention, but I was then speaking from Paris about the French attitude towards disarmament. So I am going now to discuss this country, twice the size of France, which has been transformed by Mustafa Kemal quite as drastically as Italy by Mussolini, Russia by Lenin, or Germany by Hitler.

The least impressive changes are in the city we used to know as Constantinople and now call Istanbul. My first glimpse of it was very depressing, because I came by rail instead of by sea. The decrepit little wooden houses spoilt for me its beauty and the beauty of the old crenellated walls which once defied the crusaders, but did not defeat them, since they occupied the Christian city of Constantinople and pillaged it more thoroughly than any pagan invaders had ever done. Perhaps when next I go there I shall not feel that the Golden Horn is merely an oily strip of filthy water, and that the Sultan who issued a decree in favour of wooden houses, as being less dangerous in the event of earthquakes, was one of the worst malefactors in history. One can almost imagine Mustafa Kemal standing among the goats on the big waste slope just below the city's most swagger hotel, and saying to himself that the only thing to do was to build an entirely new capital, far away on the other side of the Bosphorus.

The Ottoman Empire was held together by the Islamic religion, but it was weakened by all sorts of rivalries between the different Islamic nationalities it included. The Young Turks in 1908 were filled with patriotic zeal, but they also began with this Ottoman idea, and it was not until shortly before the World War that they realised that they must concentrate, like Hitler in Germany, on the race rather than upon the state. Again like Herr Hitler, with his 'Aryan' creed, Mustafa Kemal has made Turkish racialism almost a religion, and the fact that the great majority of Armenians and Greeks who were formerly subjects of the Ottoman Empire have been turned out of the country is one of the reasons why Istanbul struck me as a dying city.

It was not only by this insistence upon the Turkish race that Turks before the War gave an example which Mustafa Kemal followed after. As early as 1912 they drew up a programme of reform which very closely resembles the one that has been put through during the last ten years. Religion was to be modernised and the legal code to be altered so that it was no longer based upon the writings and sayings of Muhammad in the seventh century. The Arabic alphabet was to be replaced by the Latin one, and women were to go unveiled. The only trouble, of course, was that the programme remained a programme, and was never put into force. Men like Mustafa Kemal who worked for it were exiled from Constantinople to keep them out of mischief, and even during the War the diehards managed to exclude them from most of the prominent positions. When the collapse came in October, 1918, Mr. Asquith, as he then was, stated that 'The Sick Man of Europe' really was dead at last, and that his resurrection had become an impossibility. Nobody at the time seemed to question that judgment.

Mustafa Kemal was only the most determined of many Young Turks, and if his quarrels with Enver Pasha had not led him to keep more closely to his military job than most politically-minded Turkish officers, we should probably have known his name before the War. Few of us did, however, for in 1914 he held the not very impressive job of Military Attaché in Bulgaria. It was a stroke of luck for him that the War should have broken out when he was concentrating his attention on military matters, and despite Enver Pasha's jealousy and his own unpopularity with the Germans who controlled the Turkish forces, Mustafa Kemal Pasha was in high command in Palestine just before Allenby's attack.

War gave him a second chance. The Greek army landed at Smyrna with British support on the very day when Mustafa Kemal was sent to the eastern provinces to supervise the surrender of arms to the Allied Powers under the terms of the armistice. Deeply resenting the fact that Constantinople —because it still *was* Constantinople—was under inter-Allied control with a British general at the head, Mustafa Kemal naturally enough did his best to see that the arms went to him and not to his ex-enemies. Paying no heed to orders from the Sultan, he set about the job of organising an army in Anatolia to turn the Greeks out again. We all know how he succeeded.

While there were Greeks to fight on Turkish soil his job had been relatively easy, but now came the period of reconstruction. The Treasury was empty, and he was not going to allow the Greeks and the Armenians inside Turkey or the international bankers outside it to regain control over the country he was called upon to lead. To draw one more comparison between him and Hitler, he decided that Turkey must be for the Turks, just as Hitler decides that Germany must be for the 'Aryans', even though the country's prosperity may suffer a temporary setback. He offended most foreign countries especially by abolishing the system of capitulations, which dated from the fall of Constantinople in 1453, and which enabled foreigners to escape from Turkish laws and Turkish taxes. I believe that now no less than 99½ per cent. of the population of Turkey is Turkish, and in Ankara, except for the foreign diplomats and a few rather ruffianly-looking Kurds who have been exiled for political reasons from their own homes near the Mesopotamian border, you seldom see anyone who is not a pure-bred Turk. This was not as impressive as I had expected, since the reforms which have put the men into bowler hats and the women into imitation Paris model frocks have made the one main street of Ankara rather less picturesque than Shaftesbury Avenue or the Strand.

Ten years ago women were still veiled; now they have such freedom that, while a few of the older ones still wear black veils, the great majority lead just the same sort of life as women in Western Europe. They become municipal councillors, magistrates, professors, doctors, and so on. And the first Turkish airwoman was present in Ankara for the anniversary celebrations. Before the War the total length of railways in Turkey was 2,500 miles, all owned by foreign companies; nine years ago a new programme was drawn up and more than 1,100 miles of new railway have been built, which is a considerable job for so poor a country. Ten years ago the feeling against the British, because they played the principal part against Mustafa Kemal when they occupied Constantinople, was still very strong; now English has been adopted as the first foreign language to be learnt in the schools. Ten years ago the Arabic alphabet still complicated life to such an extent that probably fewer than half a million people, excluding children at school, could read or write; last year more than two million people were attending the popular schools. Ten years ago there was still this muddle about legislation based on the Koran; now new laws, based upon the Swiss Legal Code, give the citizen every reason to hope that he will receive a verdict based upon justice.

Will all these changes last? It is very probable that, although the Gazi has retained a system which is dictatorial, he is still quite as popular today as he was when he became the first President of the Republic. With the help of his Prime Minister, Izmet Pasha, he has converted Turkey into one of the most powerful countries in south-eastern Europe. People in Ankara will tell you not only that their country will form a Balkan Locarno, which will keep peace round the Black Sea, but also that it will be the bridge between eastern Europe and western Asia. And just as the Gazi has kept free of foreign interference in commerce, so he has jealously protected Turkish political independence. At one time, when Russia was Turkey's only friend, it looked as though Moscow might control Ankara, but since the Turkish state became a member of the League of Nations that seems less probable. Thanks to the wisdom and the perseverance and, at times, the ruthlessness of that lonely man, in his grey villa on the hill at Tchankaya, the 'Sick Man of Europe' has become the most vigorous force in the Near East.

Levent Şahverdi Arşivi

Reference:-
FO 371/17960 18955 24
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION
EK: WI.

Facts for New Britons

"NEW BRITAIN" STANDS FOR DOING BY INTELLIGENT FORESIGHT IN BRITAIN WHAT EVERY developed nation is rapidly being forced by events to do. NEW BRITAIN stands, for example, for a functional Parliament, distinct from the political and cultural chambers, for ordering efficiently the economic activities of the nation. By the Netherlands Industrial Councils Act, which has just come into force, industrial councils consisting of equal numbers of employers and employees are required to determine conditions of employment in the form, if at all possible, of collective agreements. The Councils have to make arrangements and regulations for vocational education and training, establish benefit funds, prepare measures for utilizing available labour, and establish good relations between employers and employed. Orders submitted by the Councils to the Government will, if not disapproved, come into force in a month from promulgation. Industrial Councils may fine and imprison offenders who contravene their orders. The Council will assist in drafting Bills for Parliament and may be consulted by many and various Government and administrative organizations. All this is clearly on the way to a Functional Economic Parliament.

●

Representatives of the Cotton Spinners and Manufacturers' Association and of the Weavers' Amalgamation recently sent a deputation to the Minister of Labour, Sir Henry Betterton, to discuss the best means of making agreements between employers and employed in the manufacturing section of the cotton industry obligatory on all parties. The best means is a distinct Economic Parliament dealing with the national industry from a national standpoint and in the national interest.

●

In the days following the European War, when the British industrialists, politicians, and others overflowed with gratitude and social feeling, and when all of them wanted to reconstruct Britain nearer to the heart's desire, twenty-four industrial research associations were formed for advancing British methods of production. These associations were financed partly out of voluntary contributions, these being supplemented, according to their amount, by the State. The majority of those research associations are now in financial difficulties. Research on high-temperature steels is in jeopardy for the sake of a paltry £1,500. Research is being shamefully neglected. It is impossible for this absolutely essential, indeed, primary, industrial activity ever to receive the care due to it without the establishment of an Economic Parliament.

●

A new steelworks, which cost six million pounds, will be opened in Pretoria, South Africa, in the next week or two. South Africa will not need to sell its gold in exchange for steel.

●

At Zlinn, in Czechoslovakia, last year, Bata reported the invention of a machine that turned leather and thread into boots and shoes without the intervention of a single human hand. The material went in at one end and the finished article came out at the other. The machine is not operated because the effect of its destruction of labour would at present be ghastly.

●

In an up-to-date Pittsburg steel-plate mill no human being touches the product. Ingots are turned into plates without labour. One man on a balcony above the shop, surrounded by levers and instruments, runs the entire works.

●

A boat arrived at Southend on January 7, 1934, with ten tons of sprats, representing a three-days' catch. The haul was sold at one pound per ton for manure. NEW BRITAIN stands for planned distribution according to the wants of the people.

A. O.

Contemporaries

A Great Savage

MUSTAFA KEMAL PASHA, GAZI ("THE VICTORIOUS"), "DESTROYER OF CHRISTIANS", DOES not drink blood, but he sheds it freely whenever an obstacle can be removed that way. He, who has modernized Turkey, though perhaps not all the Turks, has an utter disregard for what we commonly accept as the decencies of civilized conduct. There is no vice in which he has not indulged, no debauchery he has not known. Yet he is a very great man. . . .

Mustafa is the son of a Turkish Customs Official and spent his childhood in comparative poverty. By great sacrifice his father made it possible for Mustafa to be sent to the Military Academy. He was soon engulfed in political intrigues, and championed the cause of the Young Turks. At this stage of his career he led the hunted and adventurous life of all Turkish revolutionaries in pre-War days. His military genius was fully appreciated by the German General Liman von Sanders, who gave him a provisional command during the World War. Kemal Pasha, like all Asiatics, is a psychologist by instinct, and when he appealed to the Turkish people, immediately after Turkey's humiliation by the Treaty of Sèvres, he had chosen exactly the right moment. All Turkey became nationalist. After a twenty-two-day battle, into which he threw his troops with a savagery worthy of Tamerlane, Mustafa inflicted a crushing defeat on vastly superior Greek forces.

The temporal power was transferred on November 1, 1922, to the Grand National Assembly at Angora, which, in October, 1923, proclaimed the Republic, with Mustafa Kemal Pasha as its first President. After this Kemal Pasha started upon a task so gigantic that it cannot be measured by any similes with contemporary history or sociology. He has disestablished religion, abolished religious tribunals, closed convents and religious schools, brought about the end of the Caliphate, and done away with the fez. He has introduced universal suffrage, emancipated the Turkish woman, and made an end of the harem. He has cleaned out a corrupt Civil Service and actually created a code of honour among the Turkish Civil Servants, who, for a century, were unable to exist except by corrupt practices, for often their salaries were never paid. He has purified the Turkish language, worked out by himself a new alphabet, and made Latin script compulsory. He has created a modern judicial code, taken from the best European examples, and has introduced it in place of the abolished Islamic code.

Knowing that for his power he has to depend upon armed force, he has reformed the Turkish army and made it into an efficient and reliable force; he has also created a small dependable air force and navy. He crushes all opposition by the simplest means; he always hangs all his opponents. In 1926, for example, he fixed the execution of eleven members of the opposition, formerly his companions and friends, for the night when he was giving his first grand ball in the new Palace of Angora. He invited the whole diplomatic corps, and everybody present knew that the very moment he led one of his adopted daughters to the first dance these eleven men expiated their miserable lives by hanging, and only about three miles away.

It is perhaps too early to see clearly the astounding and gigantic achievement of Mustafa Kemal Pasha. But the transformation of the old Turkey into the modern Turkey of today is amazing, especially when one considers that only a decade ago Turkey remained unchanged from the days of the Prophet Mohammed.

JOHANNES STEEL

Levent Şahverdi Arşivi

Reference:- FO 371/17960 189524
COPYRIGHT - NOT TO BE REPRODUCED PHOTOGRAPHICALLY WITHOUT PERMISSION

EK: VIII.

E

E 789/69
2 FEB 1934

Registry Number E 789/789/44
FROM Turkish Ambassador (conversation)
No.
Dated 30th Jan., 1934.
Received in Registry 2nd Feb. 1934.
E: Turkey

Article in "New Britain" displeasing to Mustapha Kemal.

Turkish Ambassador produced copy of article entitled "Contemporaries - A Great Savage" dealing with the Gazi's career, and pointed out painful effect it would create.

Secretary of State replied that "New Britain" was not of any great influence, but he regretted appearance of article in any case. Only action in this country would be by proceedings for libel, which would merely give undesirable advertisement. He promised to refer question to competent department of Foreign Office.

Last Paper.

References.

Printed (Print) Turkey

(How disposed of) Angora No 66 30 Jan. Feb 7 Feb 12 Angora No 66 Feb 15

(Minutes.)

Sir R. Lorraine

The Earl of Cromer

See further minutes written

News Dept. print.

A.K. Nelson 2.2.34

C.A.S.

I have spoken to the Editor of "New Britain", Mr. C.B.Purdom, whom I have known for some time.

He expressed his great regret that "New Britain" has - so to say, casually - published anything which would cause the Foreign Office or the Turks any embarrassment. Had he seen the article before it appeared he would have stopped it, but unfortunately he has been away for a month with influenza, and during that time he found it impossible to check all editorial matter before publication. Indeed, he did not see this article until the paper had been printed.

Mr. Purdom has promised me to scrutinize carefully all such material in future, and that his paper will not offend again.

R. Kennedy 8. 2. 34.

(Action completed.)

(Index.)

Next Paper.

E 997/

9121 10/33 F.O.P.

Levent Şahverdi Arşivi

EK: IX.

Teşrinievvel 1932

asî icmal

Rus ticaret
elesinin feshi

...e ile Sovyet Rusya'sı ara...caret mukavelesinin feshe...ngiltere hükûmeti tarafın...et hükûmetine bildirilmiş...tere parlâmentosunda Ot...feransının mukarreratı mü...e münakaşa edileceği bir ...nezkûr mukavelenin feshe...bayan uyandırdı. İngiliz ...ret mukavelesinin feshedi...aten bekleniyordu. Fakat ...r anî olacağı tahmin edil...

...a'da toplanan İngiliz İm...uğu konferansında İngiltere ...ti. Dominyonların mahsulâ...şı gümrük resmini indirmeği ...ettiği gibi buna mukabil ...onlar dahi İngiltere'nin ma...a karşı diğer ecnebi mem...in mamulâtına nisbetle da...ait gümrük koymağı taahhüt ...rdi. Fakat bu itilâfların ek...başta Kanada olarak Domin...Sovyet'lerin İngiltere'ye it...ı menetmelerini talep etmiş...

...ların telâkkisine göre Sovyet ...halk mesai mükellefiyetine ...duğundan ve her türlü istih...saiti hükûmetin elinde bulun...dan ve ihracat dahi devletin ...ı altına alındığından Sovyet'...ın hububatını ve ham eşyasını ...e istediği fiatta satabilir ve ...ere'nin Dominyonların mah...na karşı gösterdiği müsaadey...nsüz bırakabilir. Zahiri hale...İngiltere hükûmeti Dominyon...zoru ile Rusya ile mevcut ti...muahedesini feshetmiştir. ...mukavelenin feshi cihan siya...e iktisadiyatı cihetinden büyük ...olacaktır.

...giltere pazarı Sovyet mahsulât...zayet kârlı olduğundan buras...i İngiltere ile Sovyet Rusya'...ndaki siyasi münasebata ...ile getirecek ve Rusya'da ...ere karşı derin bir hoşnutsuz...peyda edecektir. 1930 senesi...luaya'nın umumi ihracatının ...ırk ikisi ve 1931 senesinde ...de altmış biri İngiltere'ye...

İkinciteşrin 1932

SON TELGRAFLAR

"Gazi bir fevkalbeşerdir!,,

İngiltere'de Gazi'ye dair bir tarih neşredildi

«Bozkurt» kitabından bahseden Dey Ekspres Büyük Dâhiyi nasıl tarif ediyor

Londra 24 (A.A.) — Yüzbaşı Armstreng'un Gazi hakkında «Bozkurt» isminde bugün çıkan kitabını Deyli Ekspres gazetesinde mevzuu bahseden M. Campbell Dixon Gazi'yi harbi umuminin devasa bi nisbet almağa başlıyan bir kaç şahsiyeti arasına koyarak diyor ki:

«Henüz yaşamakta olan bir hükûmet hakkında şimdiye kadar asla yazılmamış bu derece acı bir kitapta bile Armatreng, Gazi'nin dehasını ve eserini takdir ve tebcil etmektedir. Gazi'nin tarihi okunduğu vakit onun şahsında, Lenin'in sabit prensiplerini, Mussolini'nin heyecanı olan meylini, Cengiz'in askerlik dehasını ve Troçki'nin veya Karno'nun sürükleyici kudretini bulmamak kabil değildir. Gazi, fevkalbeşer bir görüş sahibi ve çok kuvvetli bir teşkilâtçıdır.»

Fransa sulh İçin çalışıyor!

M. Heryo çok hayırhahane bir nutuk söyledi

Lone 24 (A.A.)— Bir hastanenin küşat resmini yapmak için buraya gelen M. Heriot, günlerdenberi beklenen nutkunu binlerce Fransız ve Alman'ın metfun bulunduğu Lorette tepesinin hâkim olduğu ovada söylemiştir.

Fransız Başvekili nutkunu milletlerin uzlaşması ve sulh lehinde bir hitabe ile bitirmiştir.

M. Heriot, demiştir ki: «... Burada her şey milletlerin uzlaşmalarını ihtar ediyor.»

Aramızda bulunan ben, sulhun eski bir hadimiyim, buraya bütün iyi niyet sahiplerine hitap ve müracaat etmeğe geldim.

Mezarlarını Fransa'nın hürmetle muhafaza etmekte olduğu Malsen Blanche mezarlığında gömülü bu-

Londra ve Roma Ayni fikirde!...

M. Musolini'nin nutku gayet iyi karşılandı

Londra 24 (A.A.)— Deyli Telgraf gazetesi, Turino nutkunun İngiliz resmi mehafilinde çok iyi karşılandığını yazmaktadır.

Bu gazete yazısına şu suretle devam etmiştir:

«Bu nutuk, İngiliz ve İtalyan noktai nazarlarının tamamile birbirine benzediğini evvelki beyanatlardan daha açık bir surette kaydetmektedir.

Londra ve Roma hükûmetleri silâhlanma hususunda hukukça müsavilik talebini tasvibe ve yeniden silâhlanma hakkındaki her türlü taleplerin kabulüne muarız bulunmağa hazırdırlar.

News Chronicle gazetesi de bu nutukta İtalya'nın Alman tezini terviç edeceğinden bahseden fikra-

Levent Şahverdi Arşivi

25 BİRİNCİTEŞRİN SALI 1932

Hakimiyeti Milliye

No. 4052 13 ÜNCÜ SENE. HER YERDE (5) KURUŞ Adres telg

Gündelik.

ÜZÜM, İNCİR, FINDIK.

Üçü de bizim ihraç malımızdır ve öyle kalacaktır. Biz ne üzüm, ne incir, ne de imdiğimizi kendimiz yiyerek bitiremeyiz. Fakat üçü de Türk toprağının en besleyici yemişlerindendir: Eğer biz üzüm, incir ve fındık yemeğe alışırsak, eğer salonumuzda, soframızda kendimiz için, misafirlerimiz için bu üç yemişten bulundurmağa karar verirsek, bu üç millî malın pazarını hiç olmazsa *bir memleketlik daha genişletmiş* oluruz. Üzüm, incir ve fındık Türkiyede en az değil, en çok yenir, en çok aranır ve harcanır pazarlardan biri olmalıdır.

Macaristan şehir yapılarındaki kalörifer cihazlarını bile, bir sene içinde, Macar topraklarının kötü linyitini yakabilecek gibi, değiştir meğe mal sahiplerini mecbur tutmuştur. Eğer Türkiyede kahve, çay ve şeker ikramlarının yarı yerini üzüm, incir ve fındığa verirsek, *iyi*'den *kötü*'ye değil, bilakis *daha iyi*'ye gitmiş oluruz. Hiç bir cihaz değiştirmeğe, hiç bir yeni masraf yapmağa ihtiyacımız yoktur: Kendimiz için lâzım olanı, faydalı olanı istihlâk ederek, üstelik millî tasarrufu, millî istihsali korumuş olacağız.

Her malımız için daralmış bir pazarı genişletmeğe, olmıyan bir pazarı yaratmağa uğraşırken, hepazarımız en başta akla gelmeli. Bütün hekimlerimizin evlerimizde gördüğü eksiklerden biri ve başkası, Türk sofrasının *yemişsizliği*'dir. Yemişi en ucuz memlekette, bu noksanı millî sıhhate ve millî iktisada karşı kayıtsızlıktan başka nasıl izah edebiliriz? Hele Türkiyenin içindeki herhangi bir sofrada kuru yahut yaş, bir tek ecnebi yemişi haramdır.

Memleket mallarının mümkün olduğa kadarının memlekette istihlâk edilmesi, aynı zamanda *kıymetli ihraç mallarının memlekette kontrol* edilmesi demektir.

Şimdi dünyanın her yerinde *yerli mal için yerli pazar*, yahuz şöyle böyle bir tedbir değil, başvurulan ilk tedbirlerden biri olarak göze çarpıyor. Yerli pazarın hacmi ve kabiliyeti ne olursa olsun, maddî manevî büyük bir fayda olduğuna şüphe edilemez. Bir kendi mal ve mahsulümüzü alırken, unutmıyalım, ki onu ister istemez almakta olduğumuz bir şeyin yerine koyuyoruz: *Bu şey*, çok defa yabancı mal ve mahsuldür.

Falih RIFKI

BELEDİYE MECLİSİ AY BAŞINDA İÇTİMA EDECEK.

Gazi.

Aleyhimizde Çıkarı Bir Kitapta Bile...

BÜYÜK GAZİ'NİN DEHASI ÖNÜNDE EĞİLİYORLAR.

Londra, 24 (A.A) — Yüzbaşı Armstrong'un Gazi hakkında (Boz kurt) isminde bugün çıkan kitabını Daily Express gazetesinde mevzuu bahseden Campbell Dixon, Gazi'yi Harbi umuminin dev gibi bir nispet almağa başlıyan bir kaç şahsiyeti arasına koyarak diyor ki:

"Yaşamakta olan bir hükümet hakkında şimdiye kadar asla yazılmamış bu derece acı bir kitapta bile Armstrong; Gazi'nin dehasını ve eserini takdir ve tebcil etmektedir. Gazi'nin tarihi okunduğu vakit onun şahsında, Lenin'in sabit prensiplerini, Mussolini'nin heyecana olan meylini, Cengiz'in askerlik dehasını ve Trocki'nin veya Karno'nun sürükleyici kudretini bulmamak kabil değildir. Gazi Ferkalbeşer bir görüş sahibi ve çok kuvvetli bir teşkilâtçıdır...

YENİ ELÇİLER.

Reisicümhur Hz. İtalya, Yugoslavya ve İspanya Sefirlerini Kabul Edecek.

Reisicümhur Hz. bugün on dörte yeni İtalya Büyük Elçisi ile Yugoslavya ve İspanya orta elçilerini kabul edeceklerdir. Sefirleri Gazi Hazretlerine itimatnamelerini takdim edeceklerdir.

İTALYA İLE YAPILACAK MUKAVELE PROJESİ

Dün sabahki treule Maliye vekilliği Müsteşarı Ali Rıza B. Remadan Ankaraya dönmüş ve Maliye vekili Beye İtalya ile yapılacak olan kredi mukavelesinin projesini arzetmiştir.

VASIF BEY İSTANBUL'DA

İstanbul, 24 (Telefon) — Roma Sefiri Vasıf Bey bugün şehrimize geldi. Vasıf Bey bu günlerde Ankaraya hareket edecektir.

MECLİS REİSİ.

Kâzım Pş. Hz. Bugün Ankara'da.

İstanbul. 24 (Telefon — Büyük Millet Meclisi reisi Kâzım Paşa Hazretleri Bu akşamki treule Ankaraya hareket etmişlerdir. Kâzım Paşa Hazretlerini Vali Vali Muavini Beylerle Kolordu kumandanı ve bir çok zevat teşyi etmişlerdir.

DARÜLFÜNUN EMİNİ

Darülfünun emini vekili, Fen fakültesi reisi Mustafa Hakkı Bey şehrimize gelmiş ve Maarif Vekâletine giderek Vekil Beyle görüşmüştür.

Balkan Konferansında.

ROMEN RİCALİ HEYETİMİZE HUSUSİ BİR ALAKA GÖSTERMEKTEDİR.

Bükreş Belediye Reisi Murahhas Heyetlere Çay Ziyafeti Verdi

Bükreş, 24 (Anadolu Ajansının hususi muhabirinden) — Dün pazar olmak münasebetiyle murahhas heyetleri Bükreşe 30 kilometre mesafede kâin Sanaya'da Bükreş belediye reisi tarafından verilen çay ziyafetinde bulunmuşlardır. Bu münasebetle murahhaslar çok güzel bir gün geçirmişlerdir.

Türk heyetine karşı gösterilen hususi alâka nazarı dikkati celp etmektedir. Mebusan meclisi reisi M. Bup ve bir çok Romen ricali müteakiben heyetimizle meşgul olmaktadırlar.

Bütün komisyonlar içtima halindedir. Yarın heyeti umumiye içtimaı yapılacaktır.

Bulgar Heyeti Balkan Misakının Müzakeresini Geri Bırakılmak İstedi.

Bükreş, 24 (Anadolu Ajansının hususi muhabirinden) — Siyasi komisyonda Balkan misakının müzakeresine başlanmıştır. Müzakere açılırken Bulgar heyeti bunun yarına bırakılmasını talep etmiştir. Reis M. Pella Bulgarların kuyudu ihtiraziye kaydetmiş olduğu için kendilerini angaje ettiren bir müzakere olmadığını söylemiş ise de Bulgar heyeti talebinde ısrar etmiştir. Komisyon buna rağmen misakın müzakeresine başlamış olduğundan biraz sonra Bulgarlar komisyonu terketmişlerdir.

MEKTEPLİLER PARA BİRİKTİRMEK İÇİN BANKALARDA HESAPLAR AÇTIRIYORLAR.

İtalya'nın

M. MUSSOLİNİ'NİN TO

İTALYA'NIN DAHİLİ VE HARİCİ SİYASETİNİN ESASLARI

Dahilde; Faşist Rejimi, Bütün Sınıfların Emek Birliği, Milli Para Kıymetinin Tutulması; Hariçte Sulhun Temini Taraftarlığı, Milletler Cemiyetine Müzaheret, Alman Talebinin Silahların Eşitlenmesi Esasından Halli.. İtalya Başvekilinin İleri Sürdüğü Prensipler Bunlardır.

Torino, 24 (A.A) — M. Mussolini dün Torinoya yaptığı resmi ziyaret esnasında Faşizmin dahili ve harici siyaseti hakkında çok mühim bir nutuk söylemiştir.

Torino'da İtalya siyaseti ve dünya işleri hakkında çok mühim bir nutuk söyliyen İtalya başvekili M. Mussolini

M. Mussolini, Torinonun faşist liğin piştere olmak üzere bulunduğunu kaydettikten sonra dahili siyaset hakkında demiştir ki:

Esas, Faşist Rejimidir.

"— Fırkanın kapılarını herkese açtığını biliyorsunuz. Fakat herkes bilmelidir ki, bugünkü siyasi teşkilâtın adı (Faşist Fırkası) dır. Çünkü ihtilâli fırka yapmıştır. Millî Faşist fırkası bir ordudur, daha doğrusu bir ülkümdür, Fırkaya ancak hizmet ve itaat etmek için girilir.

Sınıflar Arasında Emek Birliği.

"Yolumuzda bir rehber olan

EK:X.

Gizliliği 20/06/1994 tarih ve 03371 sayılı Onayla KALDIRILDI

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 15774

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Almanyanın Karlsruhe Şehrinde çıkan "Badische Presse" gazetesinde H.G.Armistrong tarafından tefrika halinde yazılarak Fransız, İngiliz ve Alman dillerile kitap halinde basılmış olan "Bozkurt-Mustafa Kemal" adlı kitabın, zararlı yazılar ihtiva etmesine binaen gerek bu dillerle basılmış ve gerekse başka dillerle basılacak olanlarının memlekete sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 28.II.933 tarih ve 10371 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 4.III.933 toplanışında kabul olunmuştur.

4.III.933

REİSİCÜMHUR

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.

Ha. V. Ma. V. Mf. V. Na. V.

İk. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:XI.

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: .....
1548

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

" Le Mois " atlı mecmuanın teşrinisani-kanunevel 933 tarih ve 35 sayılı nushasında (Mustafa Kemal veya Bozkurt) başlığı altında çıkan makalenin, zararlı yazıları ihtiva ettiği görüldüğünden Matbuat kanununun 51-inci maddesine göre, bu nushaların toplattırılması; Dahiliye Vekilliğinin 18/12/933 tarih ve 885 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 26/12/933 te tasvip ve kabul olunmuştur.

26/12/933

REİSİCÜMHUR

Bş. V. | Ad. V. V. | M. M. V. | Da. V.

Ha. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

İk. V. | S. İ. M. V. V. | G. İ. V. | Zr. V.

Levent Şahverdi Arşivi

EK–XII

T C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube
Sayı : 2
1402

KARARNAME

"Bozkurt" başlığı altındaki makalesi memleket aleyhinde yazılmış bulunmasından dolayı Matbuat Kanununun 5I inci maddesine göre satıştan men ettirilen 27 eylül tarihli "Journal des Débats" gazetesinin memlekete sokulmasının yasak edilmesi; Dahiliye Vekilliğinin 9/IO/934 tarih ve 597 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine Icra Vekilleri Heyetince II/IO/934 tarihinde kabul olunmuştur.

II/IO/934

REISİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V. Ad.V. M.M.V. Da.V.

Ha.V. Ma.V. Mf.V. Na.V.

İk.V. S.İ.M.V. G.İ.V. Zr.V.

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
Dahiliye Vekâleti
Matbuat Umum Müdürlüğü
Sayı
597

15 C 4

Öz:

Ankara : 9 ilkteşrin 1934

Başvekâlet Yüksek Makamına .-

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

27 Eylül 1934 tarihli "Journal des Débats " Gazetesinde "Boz Kurt " başlıklı makalenin türkçesi ilişik olarak takdim kılınmıştır .

Mezkûr yazıyı ihtiva eden gazete nüshaları işarımız üzerine Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü tarafından Matbuat kanununun 51 inci maddesi mucibince satıştan mennedilmiştir .

27 Eylül tarihli " Journal des Débats " Gazetesinin memlekete ithalinin menni hakkında Vekiller Heyetince bir karar ittihazını rica ederim, Efendim .

V.V.

Dahiliye Vekili

Takdim
10-10-34
S. Kaya

Ircâ V-H-me
10-10-934

Kabul
11-10-34

Cevaben yazılacak evraka: Cevap olunduğu muharreratın tarih numarasile hangi daire ifadesile yazıldığının dercolunması rica olunur.

10-10-934 5432 1

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

"Journal des débats"Paris.-27.9.34

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

BOZKURT .

Mustafa Kemal'in harp sayhasını ve hayatının gaye ve davasını "Türkiye Türk'lerindir ." prensibi teşkil etmektedir . Yaradılış itibarile asker, mütevazi bir baba ile Loti'nin sevdiği eski Türkiye tiplerinden çarşaflı bir kadının oğlu olan Mustafa Kemal Klemansonun "Harp yapıyorum" sözünü "leitmotiv" olarak benimseyebilir .

O ailesine, şeflerine, hükümete , saltanata, ecnebiye karşı harp yapmıştır .

"Vatan", "İttihat ve Terakki Komitesi" , "farmasonluk" gibi bütün gizli teşkilatlara, müstağni kalabilecek kadar kendini kuvvetli his edeceği zaman bunları yıkmak üzere , dahil olmuştur .

./.

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
DOKÜMANTASYON ...

O, Trablusgrap'ta İtalyanlara ve ondan sonra da Balkanlara karşı harp etmiş ve balkanlılardan Edirne'yi istirdat etmiştir ; İngilizlere karşı harbetmiş ve onlara Gelibolu geçidini kapamıştır ; Yunanlılara karşı harbetmiş , İzmir'i istirdat ederek bunları denize dökmüştür . Eski arkadaşı iken menfur şefi olan Enver'in şahsile Türk ordusunu sevk ve idare eden Almanlara karşı harbetmiştir . Fakat ayni vechile Yurdunu sevk ve idare eden bütün adetlere , hurafelere ve ananelere karşı da harbetmiştir . Şonra da "idare dizginlerini en iyi kullanacak elin kılıcı en en iyi kullanın el olacağına göre " devlet mukadderat ve ... idaresini eline almıştır .

M.H.C.Armstrong'un " Grey Wolf = Boz Kurt " adlı kitabında yaşattığı şahsiyet işte , tekâmül suretile harikulâde bir diktatör olan bu daima asyankar ruhlu genç delikanlı ve bu inkılapçı zabittir .Armstrong, bitap ve kelmekeşe düçar olmuş harp sonu medeniyetinin mahsulü olan diktatörlerin en az tanınmışı olan bu muammalı şahsiyeti tasvir etmek için lâzım gelen malumat ve tafsilâtı Mustafa Kemal'in düşmanlarile mesai arkadaşlarının yazdıkları kitaplardan yani en mütenevvi kaynaklardan almıştır .

Kimse ile hususiyeti olmıyan , ecnebiler ile temastan çekinen Mustafa Kemal gölgeye çekilmiş bir halde yaşamaktadır . Kadırı mutlak bir müstebit gibi haşin ve hailevi bir surette hareket etmek üzere , bazen bir an için sahnede görünmekte ve ondan sonra tekrar gözden kaybolmaktadır .

Bu kitap uyanık , realist tasvirlerle dolu canlı bir kitaptır : Mustafa Kemal'i Osmanlı imparatorluğu enkazından [illegible] milletini yaratacağı güne kadar gizli tertibata giren ve kendisine kuvvet ve hile ile bir yol açmağa çalışan hariciezkanun bir politikacı , haris bir asker olarak tanıyoruz .

Kitaptan , ayrıca , düşmanlarına karşı galip olmak , memleketi fetetmek ve milleti kazanmak için vaki olan çetin ve devamlı mücadelenin asabi heyecanları ve saadetleri arasında Mustafa Kemal'in kimlerle çalıştığını görüyoruz .

Bu muazzam simanın teressüm ettiği zemin bir çok portrelerden müteşekkildir . Bunlar arasında ittihat ve terakki komitesinin kuklaları ; ihtişama ve zevkine düşkün , kıymetsiz ve kabiliyetsiz Enver ; Rauf ve Kara Bekir gibi kanun çerçevesi dışına çıkayaman cenerâller ; korkunç cesur Ali ; iffeti mücessem olan Başvekil sağır İsmet ; son sultanlar hal' ve nefyedilmiş halifelerdir .

Bu kitabı okuduğunuz zaman önünüzden intikal devresi Türkiye'si , eski fikirler arasında yetişmiş olan ve modern fikirlere intibak etmek isteyip te bunda , kafi derecede süratle muvaffak olamayan şahsiyetleri ile birlikte , geçmektedir . Bu kitabı okurken Mustafa Kemal'in, Türkelre yeni bir alfabeyi , tamamen Türk olan bir dili ecnebi kanunlarından alınmış kanunları, standardize edilmiş bir kıyafeti inandırma suretile kabul ettirmek ve onu dar ve milliyetçi dininden kurtarmak suretile yaratmak istediği Türkiye'yi görürsünüz . Fesiz ve çarşafsız Türkiye medeniyetin en büyük alameti addolunan dansa icbar edilen Türkiye ....

Levent Şahverdi Arşivi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Bütün bunlar arasında Mustafa Kemal fikirleri yaratan yahut basdıran yeganı şahsiyettir .

Mustafa Kemal'in şahsında sürülerile birlikte Asya steplerindenlerinden çıkmış olan,bayrağının ucunda yırtıcı Boz Kurt'un başı bulunan on üçüncü asır müstebidi Süleyman Şah yaşamaktadır .

C.-M.Laroche

Levent Şahverdi Arşivi

ANKARA'NIN BAŞKENT OLMASINA DAİR BİR ALMAN BELGESİ

Prof. Dr. GÜLNİHAL BOZKURT *

TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinden itibaren yeni Türk Devleti'nin fiilî başkenti olan ve Kurtuluş Savaşı'nda çok önemli rolü bulunan Ankara'nın resmî başkent olması, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonra gündeme gelmiştir.

Atatürk, bu konuda şunları söylemektedir[1]: "... Artık yeni Türkiye Devleti'nin başkentini yasa ile saptamak gerekiyordu. Bütün düşünceler, yeni Türkiye'nin başkentini Anadolu'da ve Ankara şehri olarak seçmeyi gerektiriyordu... Bundan dolayı bu hususta daha önceden verilmiş olan kararımızı resmen ve kanunen teyit ettirerek, 'payitaht' teriminin de yeni Türkiye Devleti'nde anlamı ve kullanma yeri kalmadığını da göstermek lâzım geldi..."

Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 günü tek maddeli 14 imzalı bir yasa tasarısını Meclis'e sundu. Bu teklif 13 Ekim 1923 günü Meclis'te uzun tartışmalardan sonra çoğunlukla kabul edildi: "Türkiye Devleti'nin makarrı idaresi (başkenti) Ankara şehridir".

29 Ekim 1923 günü de Türk Devleti'nin idare şeklinin Cumhuriyet olduğu kabul edildi.

Temsilciliklerinin İstanbul'dan Ankara'ya taşınmasının istenmesi, yabancı devletlerce hoş karşılanmamış; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve ABD hükümetleriyle Ankara'ya büyükelçi göndermeyi reddeden ortak hareket plânları yapmıştır[2].

Ankara'nın bu konudaki direnişi, Türkiye ile yabancı devletler arasında

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

1 **Nutuk**, Kemal Atatürk, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1981, C. II, s. 795 vd.

2 Ankara'nın başkent oluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Ankara, Ankara... Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

çeşitli sürtüşmelere yol açmıştır. Almanya'nın Türkiye temsilcisi olarak 1924 Haziran'ında İstanbul'a gelen Büyükelçi Rudolf Nadolny de bu problemle ilgili olarak Berlin'e raporlar yollamıştır. Biz bu belgelerden bir tanesine değinmek istiyoruz.

Ele alacağımız belge 21 Haziran 1924 tarihini taşımaktadır[3]. İstanbul'dan, (hep Konstantinopel deyimi kullanılmıştır) yazılan rapor aynen şöyledir:

"Soru şudur: Türk Hükümeti Ankara'da kalacak mıdır yoksa tekrar İstanbul'a döneceği hesaba katılmalı mıdır? Bu konunun diplomatlar ve iş çevreleri için önemi büyüktür ve denilebilir ki ana konuşma temasını oluşturmaktadır. Her gün az ya da çok sayıda resmî yetkilinin, büyük ya da küçük bir olasılıkla Ankara'dan vazgeçileceğini ve Mustafa Kemal'in sadık taraftarlarıyla tekrar Boğaz'a taşınacağını iddia ettikleri kulağa geliyor. Bir başka gurup ise, Mustafa Kemal'in Ankara'yı başkent yapmakta kesin kararlı olduğunu, yerini tehlikeye atmadıkça bundan vazgeçemiyeceğini, ancak bir rejim değişikliği halinde –ki bazı çevreler bu yıl böyle bir tahminde bulundular– İstanbul'un tekrar eski konumuna kavuşacağını belirtiyorlar".

"Mustafa Kemal'in rejiminin sağlamlığı sorunu konusunda henüz bir fikrim yok, çünkü Türklerin şimdiki tutumlarını henüz yeterince gözlemedim. Ama ilk izlenimim, İstanbul'un eski konumuna gelmesi, ancak bir rejim değişikliği halinde mümkündür ve Mustafa Kemal'in hemen Boğaz'daki Sultan saraylarından birine geçmesini bekleyenlerin de isteğidir".

"Türk Hükümeti'ni tekrar İstanbul'da görme isteği, her şeyden önce, Boğaz'daki güzel yaşam alanlarındaki hayatlarını Ankara'da bir evle değiştirmek istemeyen diplomatların hoşnutsuzluğundan kaynaklanmaktadır".

"Gerçekte böyle bir değişiklik küstah bir talep: Ankara'daki Türk iktidarını tanımak, ona aynı zamanda teselli edici, teşvik edici veya serzenişkâr bir dille şunu demek: 'Görüyor musunuz, biz buraya da taşındık ve bu şartlar altında yaşamak zorundayız'. Öte yandan, Türk Hükümeti'nin Ankara'da ve ona itimatnamelerini sunmuş diplomatların 600 kilometre uzaktaki İstanbul'da oturmaları uzun süre devam ettirilemez".

---

3 Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Bonn, A.A.R. 78479 III. O.86, A.Nr. 25 Büyükelçi Rudolf Nadolny'nin sekiz sayfalık raporu. Büyükelçi Nadolny, 1924–1933 yılları arasında Alman Elçisi olarak Türkiye'de bulunmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ankara bugün, izninizle söylemeliyim, gerçek bir Asya–Türk çamur yuvasıdır. Bir Asya araştırmacısı için, özellikle ziyaretinin üzerinden uzun bir süre geçmişse, bilimin hizmetinde geçirilmiş, ilkel bir yaşam biçimi olarak, güzel bir anıdır. Normal bir Avrupalı için böyle korkunç bir yerde belli bir süre geçirmek, ancak herhangi bir zorunluluk altında mümkün olabilir. Burada balçık ve samanla inşa edilmiş evlerde tahta kuruları ve koyun yağına kadar koyundan yapılmış her türlü yiyecek hâkim.. Yakın bölgelerde kendi haline bırakılmış nehirlerin oluşturduğu bataklıklar çok büyük miktarda sivrisinek üretiyor ve bunun sonucu olarak tüm evlerde olumsuz yan tesirleri olan kinin tabletleri yemek saatlerinde değişmez ve sürekli biçimde alınıyor. Çağdaş konfora sahip hiçbir ev yok.Temel ihtiyaç maddeleri çok ilkel dükkânlarda satılıyor. Bunun dışındaki maddeleri İstanbul'dan almak gerekiyor. Civardaki doğa esas itibariyle bozkırdan, ağaçsız ova ve tepelerden veya yüksek kayalık dağ silsilelerinden oluşuyor. Harikulade çizgileri ve görünümleri var ama bitki örtüsü yok. Hiç bir göl ve orman yok, sadece tepelerdeki birkaç ağaç doğanın olanca fakirliğine küçük, dostça bir renk getiriyor".

"Bu şartlar altında, Ankara'ya göç etmeyi münasebetsizlik olarak niteleyen ve hükümetin kısa ya da uzun bir süre sonunda tekrar İstanbul'a geleceği fikrine sarılmış olan diplomatlar bunun bir mucize olmayacağını savunuyorlar. Bazı diplomatlar, onların arkasında yer alan hükümetlerine ciddî politik sakıncalardan da söz ediyorlar. Çünkü, Anadolu'nun ortasında oturan bir hükümetin, deniz kenarında ve buna ilâveten uluslararası bir riski hep taşıyan Boğazlar'da kurulmuş bir hükümet gibi dış etkilere fazla açık olmayacağı açıktır".

"İstanbul'daki iş çevresi ise Hükümet'in tekrar İstanbul'a taşınması arzusunda. Çünkü Ankara'nın devamlı başkent olması halinde, dükkânların büyük kısmının Hükümet'le birlikte Ankara'ya taşınması zorunluluğundan ve İstanbul'un ekonomik anlamda da ihmal edilmesinden korkuyorlar. İstanbul'da belediye ve liman vergilerindeki hızlı yükseliş gibi ticarete zarar veren tedbirlerin alınması, bu korkuda yeni artışlara yol açıyor".

"Ankara'da bulunduğum süre içinde gerekli tedbirleri almak üzere, mümkün mertebe kesin bilgi almak için, konuştuğum herkesle Hükümet'in nerede olacağı sorunu üzerinde de sohbet ettim. Hepsi de –ki çoğunluğu yanlarında aileleri olmadan Ankara'da yaşayan ve hüzünle Boğaz'daki yerleri-

Levent Şahverdi Arşivi

ni düşünen İstanbullu memurlardı– hiç tereddütsüz, bu sorunun sonunda ve değişmez biçimde Ankara lehine çözüleceğini belirtiyorlar. En son, İsmet Paşa ile de bu konu üzerinde konuşma fırsatı buldum ve verilen kararı bana açıklamasını rica ettim. Hemen, açık, zeki ve nazik bir tavırla 'Türkiye'nin zorunlu yeniden yapılanmasını emniyet ve hürriyet içinde gerçekleştirmek istiyoruz. Bu yapılanma ancak millî Anadolu unsuruna dayanabilir. Bu nedenle İstanbul'a gitmiyoruz, Anadolu'nun merkezinde kalıyoruz.' dedi. Paşa ayrıca, 'Uzun asırlar boyu tüm İmparatorluğun çıkarlarının İstanbul'daki hükümet makamına ve Boğazlar'a kurban edildiğini, İmparatorluğun hep bu temele oturtulduğunu ve kaybedildiğini; şimdi İstanbul ve Boğazlar'ın istikrarlı bir bölge haline getirilmesi gerektiğini, öyle ki, İstanbul'dan ayrılmanın elbette yanlış anlaşılmalara yol açacağını, özellikle kasıtlı biçimde İstanbul üzerinde ısrar edileceğinin farkında olduklarını ve buna asla fırsat verilmeyeceğini, tüm Türkiye'nin İstanbul'dan daha üstün olduğunu' belirtti. İsmet Paşa, bunun da ötesinde, genel politik durum karşısında İstanbul için acil ve büyük bir tehlike olmadığı görüşünde. Paşa, Ankara'nın seçimine muhalefetin –ki bu kesimi kuşkusuz Paşa iyi tanıyor– kesinlikle bir anlamı olmadığını; bunun sadece İstanbul'da olduğunu ve oraya da esasen dışardan empoze edildiğini, ekonomik açıdan İstanbul'a dönüşün bir zorunluluk içermediğini; belirsizliğin ilk anları ve rutin alışkanlıklar geçer geçmez, şehrin, konumundan doğan tehlikeli anlarda bile etkilenmeden sürdürdüğü gelişimini, Hükümet orada olmasa da devam ettireceğini, uzak bir gelecekte neler olacağını henüz kestiremediğini; ama hiç olmazsa bir kuşağın –ki devletin kuruluş ve yapılanmasının mutlaka en az bu kadar süreceğini– Anadolu'daki başkentte yaşaması gerektiğini, milleti yeniden düzenlemeyi arzu eden hiçbir hükümetin (kendileri ya da sonra gelen hükümetler olsun) tekrar Ankara'dan gidemeyeceğini, Ankara'nın bu amaca uygun olduğu için seçildiğini, bütün güç ve enerjileriyle evlerin ve caddelerin yapımı hamlesine girişmelerinin de bunu gösterdiğini, beş yıl içinde oldukça modern bir şehir yaratmayı ümit ettiklerini yabancı temsilciliklerin mümkün olan en kısa sürede buraya taşınmalarının da amaca çok uygun olacağını, hareketlerinin yalnız Hükümet'in bu konudaki kararının ciddiyetini belgelemekle ve bina yapımını teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda iş adamlarının Ankara'ya taşınması sonucunu da doğuracağını, bu nedenlerle tüm yollarla yabancı temsilcilerin Ankara'ya taşınmasına baskı yapacağını ve İstanbul'daki tüm Türk Dışişleri mensup-

Levent Şahverdi Arşivi

larının Ankara'ya getirileceğini de söyledi".

"Paşa'nın beyanatı, bir kısmı abartılı olsa bile, Lord d'Abernon'un bana Berlin'de kendi görüşü olarak belirttiği gibi, Ankara'nın hükümet merkezi olmasına Türklerin düşünüp karar verdiğini tam anlamıyla göstermektedir. Ben, Bakan'a bu konuda bir itirazda bulunmadım; sadece ona sabırlı olmasını tavsiye ettim ve kordiplomatiğe yönelik acele bir harekete karşı uyardım. Aksi halde Ankara'nın bugünkü durumunu riske sokabilir ve Türkiye artık temsilci olarak elçi değil, sadece genç iş adamları görebilirdi. Bu, ona akla yakın göründü".

"Ankara'nın modern bir şehir olarak gelişmesine gelince, ben esasen böyle büyük bir değişikliğin belli bir müddet içinde gerçekleşmesine imkânsız nazarıyla bakmadığımı belirtmek istiyorum. Hava, yaz ve kış arasındaki büyük ısı farkları nedeniyle çok hoş değilse de katlanılabilir. Toprak ise hemen tamamen kırmızı balçık. Bu nedenle verimli mahsül için yeterli yağmur da alıyor. Tabiiki bu ancak esaslı bir ıslahla mümkün olabilir. Her halde, orada görev gereği bulunmak zorunda olan memurlarımıza özellikle çalışma saatleri ve tatiller bakımından bazı kolaylıklar sağlanmalı".

"Türklerin taşınma daveti sorunu uzun bir süre daha düşünmeyi gerektirmektedir. Kanaatimce şimdilik plânlarımızı değiştirmeye gerek yoktur".

Nadolny'nin bu raporu, ülke içinde çok sayıda kişinin ve tüm diğer devletler gibi, Almanya'nın da Ankara'nın geçici olarak başkent olacağı, bir gün mutlaka doğal başkent olarak görülen İstanbul'a dönüş yapılacağı kuşkusunu taşımakta olduğunu göstermektedir. Ancak bu kuşkunun yapay olarak yaratıldığını, Boğaz'daki ikâmetgahlarını bırakmak istemeyen diplomatların, bakımsız Ankara'da yaşama korkularını da açıkça yansıtmaktadır. Nadolny'nin, bazı hükümetlerin 'Anadolu'nun ortasındaki bir hükümet yerine, Boğazlar ve denizyollarıyla her türlü dış etkiye açık olan İstanbul'da bir hükümet' tercihlerine değinmesi de İstanbul'un stratejik bakımdan güven veren bir başkent olamayacağını ve Atatürk'ün bu konudaki ısrarının ne kadar yerinde olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. İstanbul denizden gelecek tüm tehlikelere açık bir şehirdir.

İsmet Paşa'nın "Millî Anadolu unsuruna dayanan bir devlet kurmak istediklerini, bu nedenle İstanbul'a gitmediklerini" açıklaması da, İstanbul'un karmaşık insan unsurunun yeni ilkelere dayanan Türk devletinin başkenti

Levent Şahverdi Arşivi

olması için uygun bulunmadığını da göstermektedir. Türk milliyetçiliğine, ama ırkçı olmayan, Türk topraklarında yaşama konusunda ortak istek gösteren insan topluluğuna dayanan bu yeni devletin başkenti için, işgalde kozmopolit yapısı yüzünden pekçok acı ve ihaneti yaşamış olan İstanbul yerine, Kurtuluş Savaşı'nda her türlü desteği veren, Anadolu'nun bağrındaki Ankara'yı seçmesi doğaldı. İsmet Paşa "ülke çıkarlarının yıllarca İstanbul'daki hükümet makamına ve Boğazlar'a kurban edildiğini" söylemekle geçmişte yaşanan acı gerçekleri de dile getirmiştir. İstanbul'daki "payitaht" uğruna, Sevres'le yüzyıllardır Türk yurdu olan Anadolu gözden çıkartılabilmiştir. Halkın iradesine dayanan Cumhuriyet rejiminin başkenti olarak Ankara'nın seçilmesi, bu nedenle tesadüfen değildir.

Elçi Nadolny son olarak Ankara'nın modern bir şehir haline gelebileceğine olan inancını raporunda belirtmiştir. Alman Elçisi, Ankara'ya ilk yerleşen yabancı diplomatlardan biri olmuş; Ankara'dan ayrılırken duyduğu hüzünü de anılarında yazmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

DEUTSCHE GESANDTSCHAFT IN DER TÜRKEI.

Konstantinopel, den 21. Juni 1924.

A Nr. 25.

- 5 Durchschläge -

Inhalt: Die Verlegung der türkischen Hauptstadt nach Angora. Die Türkische Regierung hält an Angora fest.

Die Frage: Bleibt die Türkische Regierung in Angora, oder ist damit zu rechnen, dass sie wieder nach Konstantinopel zurückkehrt?, spielt in Konstantinopel, besonders in den Kreisen der Diplomatie und der Geschäftswelt, eine grosse Rolle. Man kann sagen, sie bildet den Hauptgesprächsstoff. Täglich hört man Äusserungen mehr oder weniger massgebender Leute, die mit grösserer oder geringerer Bestimmtheit behaupten, Angora werde in kurzem wieder aufgegeben, und Mustapha Kemal mit seinen Getreuen werde sich bald wieder am Bosporus niederlassen. Andere wieder äussern sich dahin, Mustapha Kemal habe sich allerdings derart auf Angora festgelegt, dass er ohne Gefährdung seiner Stellung nicht mehr davon loskönne; indessen werde bei einem Umschwung des Regimes - und ein solcher wird von manchen bereits für dieses Jahr vorausgesagt - Konstantinopel sofort wieder seinen alten Platz einnehmen.

Zu der Frage der Festigkeit des Regimes Mustapha Kemals wage ich heute noch nicht Stellung zu nehmen, da ich die jetzigen türkischen Verhältnisse dazu noch nicht genügend übersehe. Mein erster Eindruck geht aber dahin, dass bei denen, die

An
das Auswärtige Amt,
BERLIN.

Levent Sahverdi Arşivi

die von einer Wiedereinsetzung Konstantinopels in den früheren Stand als Folge eines Regime-Wechsels reden, ebensosehr der Wunsch der Vater des Gedankens ist wie bei denen, die einen baldigen Einzug Mustapha Kemals in einen der Sultanspaläste am Bosporus erwarten.

Der Wunsch, die Türkische Regierung wieder in Konstantinopel zu sehen, beruht bei der Diplomatie vor allem auf der Abneigung, die schön ausgestatteten Missionshotels und das Leben in der herrlichen Metropole am Bosporus mit einem Wohnsitz in Angora zu vertauschen. In der Tat ist ein solcher Tausch eine starke Zumutung; die türkischen Machthaber in Angora erkennen das auch selbst an, wenn sie einem in naiver Weise tröstend oder ermutigend oder vorwurfsvoll sagen: »Ja sehen Sie, wir sind doch auch hierher gezogen und müssen in diesen Verhältnissen leben.« Andererseits ist es aber auch auf die Dauer nicht durchführbar, dass die Regierung der Türkei in Angora und das bei ihr akkreditierte diplomatische Korps 600 Eisenbahnkilometer entfernt in Konstantinopel sitzt.

Angora ist heute, mit Verlaub zu sagen, ein richtiges asiatisch-türkisches Drecknest; für den emphatischen Asienforscher, besonders wenn sein Besuch lange zurückliegt, ein Gegenstand schöner Erinnerung an primitive Lebensweise im Dienst der Wissenschaft, für den normalen europäischen

Levent Şahverdi Arşivi

päischen Reisenden, den irgend eine Notwendigkeit zwingt, dort einige Zeit zuzubringen, ein Ort des Schreckens. Ein Ort, wo im Logis des aus Lehm und Häcksel gemauerten Hauses die Wanze und in der Nahrung der Hammel in allen Zubereitungsformen bis zur Hammelfettbutter absolut herrschend sind, und wo infolge der üblichen näheren Umgebung eines zum Zustand des Sumpfgeländes verwahrlosten Flusses die massenhaft auftretenden Malariamücken das Chininschlucken mit seinen unangenehmen Nebenwirkungen zu einer dauernden Beigabe der Mahlzeiten machen. Wohnungen, die auch nur eine Spur neuzeitlichen Komforts bieten, gibt es nicht. An Bedarfsartikeln findet sich in den Läden nur das Allerprimitivste vor, alles andere muss von Konstantinopel bezogen werden. Die umliegende Natur besteht im wesentlichen aus kahlen Ebenen und Hügeln mit Steppenwuchs oder aus hohen felsigen Bergketten mit zwar grossartigen Linien und Perspektiven, aber ohne Vegetation. Kein Wald, kein See zeigt sich dem Auge, nur einige Gartenbäume und Weinberge auf den Hügeln und an den Bergeshängen tragen eine kleine freundliche Note in die strenge Kargheit der Natur.

Dass unter diesen Umständen die Diplomaten eine Übersiedlung nach Angora als eine Absurdität empfinden und sich an den Gedanken klammern, die Regierung werde doch über kurz oder lang wieder nach Konstantinopel kommen, kann nicht Wunder neh-

men.

Levent Sahverdi Arşivi

men. Bei manchen Vertretern bezw. den hinter ihnen stehenden Regierungen dürften auch noch gewichtige politische Gesichtspunkte mitsprec Denn es ist klar, dass eine mitten in Anatoli sitzende Regierung einer Einwirkung von aussen nicht so zugänglich ist wie eine an der Wasser- kante und noch dazu an der internationalen Risikoste le der Meerengen befindliche.

Was die Konstantinopler Geschäftskreise a betrifft, so lassen sie sich bei ihrem Wunsch, die Regierung wieder in Konstantinopel zu habe natürlich vor allem von der Befürchtung leiten, dass die dauernde Verlegung der Zentrale nach A gora auch eine Verlegung mindestens eines gross meils der Geschäfte mit der Regierung nach Ang ra und überhaupt eine Vernachlässigung Konstanti nopels in wirtschaftlicher Hinsicht nach sich zi hen werde. Gewisse dem Handel abträgliche Maß- nahmen, die in letzter Zeit in Konstantinopel g troffen worden sind, wie z.B. starke Erhöhungen des städtischen Oktrois und der Hafenabgaben, ha ben dieser Befürchtung neue Nahrung gegeben.

Ich habe mich während meines Aufenthaltes in Angora, um mir - schon um der von uns zu tref fenden Dispositionen willen - tunlichst Gewiss- heit zu verschaffen, mit allen Personen, die ich gesprochen habe, über die Frage des Regierungs- sitzes unterhalten. Alle, auch die meist noch oh ne ihre Familien in Angora lebenden Konstantino-

pler

Levent Şahverdi Arşivi

pler Beamten der alten Zeit, die mit Wehmut an die verlassene Stätte am Bosporus dachten, äusserten sich ohne Zögern dahin, dass die Frage endgültig und unabänderlich zu Gunsten Angoras entschieden sei. Schliesslich nahm ich Gelegenheit, den Ministerpräsidenten Ismet Pascha selbst auf die Sache anzusprechen und ihn um eine Äusserung über die für die Entscheidung massgebenden Gesichtspunkte zu bitten; und er ging auch sofort in seiner liebenswürdigen, offenen und klugen Art darauf ein. »Wir wollen«, so definierte der Pascha kurz den gefassten Entschluss, »den notwendigen Wiederaufbau der Türkei in Sicherheit und Freiheit vornehmen. Und der Wiederaufbau kann sich nur auf das nationale anatolische Element stützen. Darum gehen wir nicht nach Konstantinopel, sondern bleiben hier im Zentrum Anatoliens.« Er führte weiter aus, dass in all den seitherigen Jahrhunderten die Interessen des ganzen Reiches der Residenz Konstantinopel und den Meerengen geopfert worden seien; darüber habe man das Reich zu Grunde gerichtet und fast verloren. Jetzt müssten Konstantinopel und die Meerengen bis auf weiteres der notwendigen Konsolidierung des Reichs Platz machen. Wohl sei man sich bewusst, dass das Fortgehen von Konstantinopel auch gewissen Missdeutungen und Gefahren, insbesondere hinsichtlich des Festhaltens an Konstantinopel überhaupt, Raum gebe. Aber die ganze Türkei stehe höher als Konstantinopel; überdies schätze er angesichts der allgemeinen

politischen

Levent Sahverdi Arşivi

politischen Lage die Gefahr für Konstantinopel nicht als imminent und gross ein. Auch die Opposition gegen die Wahl Angoras, die er wohl kenne, könne keine entscheidende Bedeutung haben. Sie bestehe auch nur in Konstantinopel und sei dort hauptsächlich von aussen hereingetragen. Ein Rückgang Konstantinopels in wirtschaftlicher Hinsicht brauche sich nicht mit Notwendigkeit zu ergeben; die Stadt könne sich beim Fehlen des mit dem Sitz der Regierung an so exponierter Stelle verbundenen Gefahrenmoments sogar ungestörter entwickeln als bisher, sobald die ersten Zeiten der Ungewissheit und der mangelnden Erfahrung überwunden seien. Was in ferner Zukunft vor sich gehen werde, könne er nicht übersehen. Aber für mindestens eine Generation - denn so lange werde die Aufrichtung und Konsolidierung des Reiches sicherlich dauern - müsse das Zentrum in Anatolien liegen. Die Regierung stehe absolut fest; und ob diese oder eine andere,- keine, die den Wiederaufbau der Nation wünsche, könne bis auf weiteres wieder von Angora fortgehen. Darum handele es sich jetzt darum, Angora seinem Zweck entsprechend einzurichten. Dieses werde, wie die zahlreich in Angriff genommenen Bauten von Häusern und Strassen zeigten, mit aller Energie durchgeführt werden. In fünf Jahren hoffe er, eine erträgliche moderne Stadt daraus gemacht zu haben! Sehr zweckmässig wäre es dazu, wenn die fremden

Vertretungen

Levent Şahverdi Arşivi

Vertretungen möglichst bald die Übersiedelung vornehmen wollten. Sie würden dadurch nicht nur den Ernst der getroffenen Regierungsentscheidung dokürentieren und die Bautätigkeit noch mehr fördern, sondern auch ein Gefolge von Geschäftsleuten hinter sich herziehen. Er müsse also auch aus diesen Gründen mit allen Mitteln auf die Übersiedelung der Vertreter drängen und womöglich die gänzliche Einziehung des türkischen Vertreters des Auswärtigen in Konstantinopel in Betracht ziehen.

Die Ausführungen des Paschas, mögen sie auch in manchem übertrieben sein, bestätigen in vollem Masse das, was mir bereits Lord d'Abernon in Berlin als seine Ansicht aussprach, nämlich dass die Wahl Angoras als Regierungssitz eine von den Türken gründlich überlegte und fest entschiedene Sache ist. Ich habe daher dem Minister in der Sache selbst nicht widersprochen, sondern ihn nur zur Geduld ermahnt und vor einer Übereilung gegenüber dem diplomatischen Korps gewarnt; er könnte sonst bei den heutigen Verhältnissen Angoras riskieren, dass die Türkei nicht mehr Botschafter, sondern nur noch junge Geschäftsträger als Vertreter bei sich sehe. Dies schien ihm auch einzuleuchten.

Hinsichtlich der Entwicklung Angoras zu einer modernen Stadt möchte ich im übrigen bemerken, daß eine solche bei Aufwendung von grossen Mitteln und einer gewissen Zeitspanne wohl nicht unmöglich sein mag. Das Klima ist besonders wegen seiner grossen

Spannungen

Levent Sahverdi Arşivi

Durchdruck

Spannungen zwischen Sommer und Winter nicht ge-
rade angenehm, aber doch erträglich. Und der
Grund und Boden, der fast durchweg aus rotem L
besteht, soll durchaus ertragfähig sein und
auch genügend Regen erhalten, um eine Ernte he-
vorzubringen. Natürlich bedarf es aber vor all
einer durchgreifenden Sanierung. Und jedenfall
werden unsere Beamten, die dort tätig sein sol-
len, sowohl hinsichtlich des Zehnstundentages a
auch hinsichtlich der Urlaubsbemessung einige E
leichterungen erhalten müssen.

Die Frage, wie wir uns zu der türkischen
Umzugseinladung im einzelnen zu stellen haben,
wird noch langer Überlegung bedürfen. Einstwei-
len brauchen wir meines Erachtens an unseren b
züglichen Plänen nichts zu ändern.

Inhalt:

Das Auswärtige

B B

Levent Şahverdi Arşivi

SAMSUN'UN "GAZİ GÜNÜ" YA DA 19 MAYIS BAYRAMI

Prof. Dr. DURSUN ALİ AKBULUT *

Milletlerin hayatında önemli günler vardır. Bunlar ya sevinçle, coşkuyla kutlanan gurur günleri, ya da üzüntüyle hatırlanan felâket anlarıdır. Her iki halde de millî bilinç kuvvetlenir ve birlikte yaşamak arzusu artar. Çünkü millet, kıvançta ve tasada birleşebilen, aynı duyguları paylaşabilen dinamik bir organizmadır. Toplumun dinamiğini harekete geçiren olgular arasında millî günler ve bayramlar başlıca yeri işgal ederler. Malatya mebusu Feyzi Efendi'nin 23 Nisan 1921'de söylediği gibi, **"mukaddes günleri takdir etmezsek, o günlerin kıymeti kalmaz"**[1] Bu konuda Edhem Veysi Bey[2] de **"Gazi Günü"** münasebetiyle yazdığı makalede diyordu ki: **"Millî hayatta bayram ve törenlerin pek büyük tesiri vardır. Milletler ve bilhassa bizim gibi üst üste inkılâp geçirmiş olan cemiyetler, sadece bir veya iki defa mazi hatıralarını ihyâya girişirlerse istikbalde yönelinecek istikameti belirlemiş olurlar. Mâzi ara sıra yoklanılmalıdır. Orada mevcut menkıbeler, kahramanlık ve hatta hıyanetler ve cinayetler yadedilmelidir. Tâ ki iyinin kadri ve kötünün hakkı belirlenmiş olsun"**[3]. Bu açıdan bakıldığında, 19 Mayıs'ın anılmağa değer olaylardan biri olduğu şüphesizdir. Ancak sözkonusu olayın, resmî bayram sayılması, diğer bayramlarımız gibi ülke genelinde kutlanması yıllar sonra, 1938'de gerçekleştirilebilecektir.

Millî Mücadele ve Cumhuriyet Tarihimizin önemli olayları, ya mahallî günler, ya da millî bayram ve genel tatil günleri şeklinde kutlanmak-

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi.

1 TBMM Zabıt Ceritesi, C. 10, Ankara 1958, s. 70.

2 Canik Sancağı, Cumhuriyetin ilânından bir kaç gün önce, 1923 yılı Ekim ayı başlarında vilâyete tahvil olunmuştu (Haber, 15 Teşrinievvel 339/15 Ekim 1923). Samsun Canik vilâyetinin merkezi idi. Vilâyet gazetesi "Samsun", 1926'da yayın hayatına başlamıştı. Haftada iki gün, pazar ve salı günleri çıkan bu gazetenin başyazarı Edhem Veysi Bey'di.

3 Samsun, 22 Mayıs 1928, N. 216. Metin kısmen sadeleştirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

tadır. Bir günün bayram sayılması, her şeyden önce yasa ile mümkün olabilmektedir. Çünkü devlet daireleriyle, özel ve resmî kuruluşların, kendilerinden beklenen işleri durdurarak çalışmalarına ara vermeleri düzensizliğe yolaçar. Bayramlar, yasa koyucu tarafından tesbit edilir, yasa ile kaç gün tatil yapılacağı ve bunu hangi devlet organının ya da organlarının icra edeceği belirlenir.

Millî Mücadele döneminin ilk bayramı, **"23 Nisan Bayramı"**dır. TBMM'nin açılışının birinci yıldönümünde, 23 Nisan 1921'de kabul edilmiştir. 112 sayılı iki maddelik kanunun birinci maddesinde 23 Nisan millî bayramlardan sayılıyor, ikinci maddesinde yayımı tarihinden yürürlüğe gireceği ve yürütülmesinden TBMM'nin sorumlu olduğu belirtiliyordu. 23 Nisan, bayram olarak kabul edilince, o gün Meclis'te başka oturum yapılmamış ve pazartesi toplanılmak üzere çalışmalara ara verilmiştir[4]. 23 Nisan, bundan sonra her yıl 23 Nisan Bayramı, müteakip senelerde 23 Nisan Çocuk Bayramı ve 1935'ten itibaren de Ulusal Egemenlik Bayramı olarak kutlanmıştır.

Millî Mücadele döneminin ikinci bayramı, **"Hakimiyet Baramı"**dır. Saltanatın kaldırıldığı günün ertesi, yani 2 Kasım günü, o sene 12 Rebiulevvel'e tekabül etmişti. 12 Rebiulevvel, Hz. Peygamber'in doğum günü olarak kabul edildiğinden, aynı gece Mevlid Kandiliydi. Yozgat mebusu Süleyman Sırrı Bey, bir önerge ile hem mevlid-i nebeviyi ve hem de alınan kararı kutlamak için dua okunmasını ve mutad olduğu üzere top atılmasını, Burdur mebusu İsmail Suphi Bey de bu günün millî bayram olarak ilânını teklif ettiler. İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey, her iki teklifteki hususları birleştirerek, 1–2 Kasım gecesi ile ertesi günün bayram kabul edilmesini önerdi. Bu teklif, sevinçle karşılandı. El kaldırmak suretiyle yapılan oylamada prensip itibarıyle benimsendi. Kanun şeklinde tesbiti sonraya bırakıldı[5]. Rauf Bey, 2 Kasım'da Sivas mebusu sıfatıyla, 12 Rebiulevvel yani 2 Kasım'ın, **"vilâdet**

4 TBMM Zabıt Ceritesi, C. 10, s. 69–74. Görüşmeler sırasında bazı mebuslar, bugünün kanunla millî bayram sayılmasına karşı çıktılar. Konya mebusu Vehbi Efendi, *"... bu gibi bayramlar milletin kabinden doğar. Zâhirde nümayişle bayram olmaz"*. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey de *"... umum milletin takdir ve tasvibettiği bir gün bayram olur... bunu son gayenin istihsaline bırakalım"* diyerek teklifin aleyhinde konuştular. Öte yandan teklifin lehinde söz alanlardan Bursa mebusu Muhiddin Baha Bey *"... bugünü yevmi milli tanımak şerefi millete aittir... neticemiz muzaffer olmaktır... binaenaleyh bu millî bayramı üç sene sonraya tehire lüzum yoktur"* demekte, Kırşehir mebusu Müfid Efendi, bugünün her bayramdan daha ziyade takdis edilmesi gerektiğini söylemekte, Saruhan mebusu Refik Şevket Bey de bütün şereflerin, bütün başarıların başlangıcının 23 Nisan olduğunu belirtmekteydi.

5 TBMM Zabıt Ceridesi, C. 24, Ankara 1960, s. 315–316.

Levent Şahverdi Arşivi

kandili ile beraber aynı zamanda milli bayram olarak kabulü için" TBMM Başkanlığına bir yasa teklifi sundu. Üç maddelik bu önergenin birinci maddesinde 12 Rebiüllevvel gecesi ile gününün Hakimiyet Bayramı sayılması, ikinci maddesinde kabulü tarihinden yürürlüğe girmesi, üçüncü maddesinde de icrasına TBMM'nin memur edilmesi isteniyordu. Sözkonusu önerge, aradan bir yıl kadar bir zaman geçtikten sonra, Cumhuriyet'in ilânından beş gün önce 24 Ekim 1923'te Meclis'te görüşülerek kabul edildi[6]. 362 sayılı Hakimiyet Bayramı Kanunu, 1935'te 2739 Sayılı Kanunla yürürlükten kaldırılacaktır.

Üçüncü bayramımız, **"Cumhuriyet Bayramı"**dır. 29 Ekim 1923'te TBMM, Teşkilât–ı Esasiye Kanunu'nda yaptığı değişiklikle, hükümet şeklini cumhuriyete dönüştürdü. Aynı gece, 101 pare top atılmak suretiyle Cumhuriyet'in kutlanması Meclis'çe kararlaştırıldı[7]. Ertesi sene Cumhuriyet'in ilânı günü, şenliklerle kutlandı. Fakat bunun bir kanunla tesbiti daha sonra gerçekleştirilmiştir. Konu ile ilgili olarak, Hariciye Vekâleti'nce düzenlenen ve hükûmet tarafından TBMM'ne sevkedilen 2 Şubat 1925 tarihli kanun teklifinde, 29 Ekim'in millî bayram sayılması isteniyor ve gerekçesi şu şekilde açıklanıyordu: **"medenî ülkelerden her biri kendisi için millî bayram olmak üzere tek bir gün kabul etmiştir. Her millet bu şekilde belirlediği günü, resmî özel gün sayarak yalnız o günü gerek ülke içinde, gerek dış temsilciliklerinde millî törenle icra eder... Yabancılara da kutlattırılması gereken, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve milletimizin resmî özel gününü öteki medenî ülkeler gibi bir gün olarak belirlemek lâzımdır. O gün ise Cumhuriyet'in ilânı günü olan 29 Ekim'den başkası olmamalıdır"** Hemen ifade etmek gerekir ki bu teklif, dinî ve o zamana kadar kabul edilmiş millî bayramlarımızı ilgaya yönelik değildir. 23 Nisan Bayramı ile Hakimiyet Bayramı yine kutlanmaya devam etmektedir. Bu itibarla, yurt içinde kutlamakta olduğumuz millî bayramlarımıza bir üçüncüsü ilâve edilmiş, yurt içinde ve yurt dışında kutlanması gereken tek bayramımız tesbit edilmiş bulunmaktadır. Hükümetin teklifi, Meclis Anayasa Komisyonu'nda görüşülerek 18 Nisan 1925'te karara bağlandı ve 19 Nisan'da TBMM'nde kabul edildi. 628 sayılı üç maddelik kanunun birinci maddesinde içeride ve dışarıda devlet adına yapılacak bayram töreninin 29 Ekim olduğu, ikinci maddesinde bu kanunun yürütülmesinden hükümetin sorumlu bulunduğu, üçüncü maddesinde de yayımı tarihinden yürürlüğe gireceği

6 TBMM Zabıt Ceritesi, Devre II, C. I, Ankara, ? , s. 14–16; Gotthard Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, C. II, Ankara 1973, s. 43.

7 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 3, Ankara, ? , s. 99.

Levent Şahverdi Arşivi

belirtiliyordu[8]. Böylece Cumhuriyet'in ilânı, 29 Ekim 1925'ten itibaren, içeride ve dışarıda millî bayram olarak kutlanmaya başlanmıştır.

Dördüncü bayramımız, 30 Ağustos **"Zafer Bayramı"**dır. Millî Mücadelemizin dönüm noktası olan ve düşmana nihai darbenin vurulduğu 30 Ağustos günü, 1924'te Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın katıldığı bir törenle ilk kez Afyon'da kutlanmıştı[9]. Bugünün bayram sayılması hakkındaki kanun tasarısı Müdafaa-ı Milliye Vekâleti tarafından hazırlanarak 7 Ocak 1926' da Bakanlar Kurulu'na getirilmiş, 27 Ocak'ta Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek TBMM'ne sevkine karar verilmiştir. TBMM, 1 Nisan 1926'da yasa tasarısını kabul etti. 795 Sayılı Zafer Bayramı Kanunu'nun birinci maddesinde 30 Ağustos gününün Cumhuriyet ordu ve donanmasının zafer günü olduğu, ikinci maddesinde kara, deniz ve hava kuvvetleri tarafından kutlanacağı ve bugün askerî dairelerin tatil olunacağı, üçüncü maddesinde yayımı tarihinden yürürlüğe gireceği, dördüncü maddesinde de icrasına Müdafaa-ı Milliye ve Bahriye Vekillerinin memur edildiği belirtiliyordu[10]. Şu halde 30 Ağustos, 1926'dan beri millî bayram olarak kutlanmaktadır.

Görülüyor ki Cumhuriyet Türkiyesi'nin bayram günleri, ayrı ayrı yasalarla (112, 362, 628 ve 795 Sayılı Kanunlarla) tesbit edilmiş olduğu halde, 19 Mayıs'la ilgili olarak böyle bir düzenleme yapılmamış ve bugün resmen bayram olarak ilân edilmemişti. 19 Mayıs'ın ayrı tutulmasının, millî bayramlarımız arasında yer almamasının sebebi ne olabilirdi? Hemen belirtmek gerekir ki 1926'ya kadar yasalarla kabul edilen dört millî bayramımız, niteliği itibariyle 19 Mayıs'tan farklı görünmektedir. 19 Mayıs 1919'da Osmanlı Hükümeti'nin sıradan sayılabilecek icraatlarından biri gerçekleşmişti. Bu olay, o anda ülke gündeminin ilk sırasında yer almıyordu. Hemen herkes, hükümet, basın, halk İzmir'in işgali hadisesiyle meşguldü[11]. Paris Barış Konferansı ve Osmanlı Barışı gündemden hiç düşmemişti ve hâlâ sıcaklığını muhafaza ediyordu. Böyle bir ortamda Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi

8 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 18, (Ankara) 1976, s. 164–167.

9 Geniş bilgi için bkz. Prof. Bedrettin Tuncel, Atatürk ve 30 Ağustos Zaferinin İlk Kutlanışı, Ankara 1972.

10 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 24, Ankara, ? , s. 7–9.

11 İzmir'in işgalini müteakip ülkenin her tarafında mitingler yapılmış, ilgili makamlara protesto telgrafları çekilmiş, kamuoyu günlerce bu olayın etkisi altında kalmıştı (Prof. M. Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, Birinci Kitap, Ankara 1959, s. 87–90. B. Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri", Belleten, XXXIII (1969), s. 517–575.).

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelişi o kadar dikkati çekmemiş, basın bile bu olaydan çok fazla sözetmemişti[12]. Anlaşılacağı üzere 19 Mayıs, bir sonuç değil, bir başlangıçtı. Sonuçları itibariyle önemli bir gündü. Eğer sonuçları bu derecede büyük olmasaydı, hiç şüphesiz unutulup gidecek, belki bundan hiç bahsedilmeyecekti. Halbuki 112, 362, 628 ve 795 sayılı Kanunlarla kabul edilen bayram günlerine bakılacak olursa, bunların, önemli girişimlerin, büyük çabaların ve çalışmaların sonuçları oludğu görülür. Üstelik bu günler daha işin başında, ülke gündemini birinci derecede meşgul etmiş, gündemin ilk sıralarında yer almışlardı. TBMM'nin açılması, millet egemenliğinin fiilen uygulamaya konulduğu, İstanbul'daki yönetimin bir yana itildiği, başlangıcı ve sonuçları itibariyle önemli bir gündür. 30 Ağustos'ta saldırgan düşmana kesin darbe indirilmiştir. 1 Kasım'da altıyüz yıllık Osmanlı yönetimine resmen son verilmiştir. 29 Ekim'de devletin hükümet biçimi değiştirilmiş, Cumhuriyet ilân edilmişti. Bütün bunlar gerçekleştirildikleri anda birinci dereceden ve Türk toplumunun her kesimini ilgilendiren olaylardır.

1926'ya kadar yasalarla kabul edilen bayram günleri, **"genellik"** niteliği de taşımakta idiler. Belki 19 Mayıs, daha özel, mahallî bir gün olarak kutlanabilirdi. Tıpkı 3 Temmuz (1919), 23 Temmuz (1919), 4 Eylül (1919) vb. gibi. Fakat Samsunlular, ya 19 Mayıs'ın resmî bayram günü olarak yasayla onaylanmasını beklediklerinden, ya da bugünün unutulmasına gönülleri razı olmadığından, 1926'da 19 Mayıs'ı **"Gazi Günü"** ilân ederek kutlama törenleri düzenlediler. Bundan sonra 19 Mayıs, programlı törenlerle her sene kutlanmaya devam etti. 1927 yılı kutlamaları münasebetiyle vilâyet gazetesinde yer alan bir yazıda deniliyordu ki: **"Samsunlular, tarihin kendilerine bahşettiği bu şerefli fırsatı fevtetmeyerek vak'ayı geçen sene tesbit ve memleket (yani Samsun) hesabına bir bayram olarak kabul eylediler. Bu bayram iki senedir büyük tezahüratla tes'id olunuyor. Bundan sonra da devren alâ devr tes'id olunacağına şüphe edilemez. Fakat gönül pek arzu ederdi ki istiklâl ve inkılâp tarihinde pek mühim olan bugün, umum vatan için tebcil ve tes'id olunsun. Bu gün de inkılâp ve ihtilâlin başlangıcı olmak hasebiyle sair bayramlar arasına girsin"**[13]. Bu yazıdan anlaşılacağı üzere Samsunlular, 19 Mayıs'ın diğer dört millî bayramımız gibi bir yasayla resmî bayram ilân edilmesini bekliyorlardı.

12 Bkz. Zeki Saruhan, "İstanbul Basınında Mustafa Kemal", Yıllarboyu Tarih, 10 (Ekim 1984), s. 24–28.

13 Samsun, 24 Mayıs 1927, N. 118.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada yeri gelmişken, 1927 ve 1928 yıllarında icra edilen 19 Mayıs'ı kutlama törenlerinden sözedelim. Çünkü bu törenler, günümüze kadar süregelen Samsun'daki 19 Mayıs törenlerinin esasını teşkil etmektedir. 1927'de Vilâyetçe hazırlanan kutlama programı önce Samsun gazetesinde yayınlanmış[14], daha sonra el ilânları şeklinde halka dağıtılmış ve şehrin belirli yerlerine asılmıştır[15]. Bu program gereğince, törenlere fabrika ve demiryolu kuruluşlarının düdüklerini çalmasıyla başlanmış, parktaki töreni müteakip Gazievi'nin önüne gelinmiş ve orada günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapılmıştır. Nitekim Gazievi, 1926'da Samsun halkı tarafından **"Büyük Kurtarıcı"** ya hediye edilmişti. Gazievi'nin önündeki törenden sonra Mecidiye Caddesi'ni takiben belediye binasına gidilmiş, akşam da belediyede bir şükran balosu, gece şehirde fener alayları düzenlenmiştir.

Öte yandan Samsun gazetesinde konu ile ilgili makaleler yayınlanmış, kutlama törenleri hakkında haberlere geniş ölçüde yer verilmişti. Edhem Veysi Bey, "Gazi Günü" unvanlı makalesinde şunları yazmaktaydı: *"Ordu müfettişi nâmı altında memleketimize ayak basan bu simadan o zaman kimse bir şey anlamamıştı.. Çünkü o zaman memleket kafası yerinde anlayacak vaziyette değildi. Muhtelif ve müttezâ kavgaların hasıl ettiği hây-hûy içinde kendinden geçmiş gibi idi. O büyük simâ, burada bir hafta sessiz durdu. Etraf ve eknahı dinledikten sonra mekânı Anadolu içlerine nakletti. İşte o zaman o büyük simadan bir şeyler okunmağa başladı. Meğer o simâ, o zât, o zekâ ordu müfettişi değil, bir vatan mübeşşiri imiş... üç sene sonra vatanın nail olacağı şerefli istiklâlini müjdeliğe gelmiş...*

"Samsun, bunu o gün anlamamış ise herkes gibi mazurdur. Çünkü o beşaretin cihanı hayrette bırakan mevzu ve medlûlünü idrak eylemekte cihan dahi izhâr-ı acz eylemiş idi...

"Her ferd ve her memleket bu cihanşümul cidal ve zaferden payını alsın diyoruz. Ortada taksim-i ganaim yok. Hisse-i şeref ve zafer var... Pek sarih olarak malûmdur ki böyle bir nasib davasındaki hakkımızın mertebesi yüksektir. Belki de birincidir. Çünkü Anadolu'yu kurtarmağa gelen o büyük Türk, Anadolu toprağı olarak ilk adımını Samsun iskelesine atmıştır"[16].

1927 yılı 19 Mayıs kutlamalarının bir diğer yönü de parkta halk tara-

14 Samsun, 15 Mayıs 1927, N. 115.
15 Samsun, 17 Mayıs 1927, N. 116.
16 Samsun, 15 Mayıs 1927, N. 115.

Levent Şahverdi Arşivi

fından yaptırılacak olan Gazi heykelinin temelinin atılması ve İş Bankası Samsun şubesinin açılmasıydı. Gerek temel atma ve gerekse İş Bankası şubesinin açılış törenleri parlak bir şekilde icra edilmiş, bu sene 19 Mayıs daha görkemli bir tarzda kutlanmıştı. İş Bankası Samsun şubesinin açılışında bulunmak üzere Ticaret Vekili Rahmi Bey Ankara'dan, İş Bankası Genel Müdürü Celâl Bey de İstanbul'dan gelip törenlere katılmışlardı[17].

19 Mayıs'ın mahallî bir gün olarak törenlerle kutlanması, öteki vilâyetler için de örnek teşkil etti. Onlar da Gazi ile ilgili günlerini anmaya, mahallî günler düzenlemeye başladılar. Sivas Kongresi, Millî Mücadelemizin önemli hadiselerinden biri idi. O nedenle, kongrenin başlangıç tarihi olan 4 Eylül, 1927'de Sivas'ta özel mahallî gün kabul ve ilân edilerek, bu günü anmak için hazırlıklar yapıldı. Bu çerçevede tarihî kongrenin toplandığı lise binasında **"Gazi Köşesi"** adıyla bir yer ayrıldı[18].

1928 senesi 19 Mayıs kutlamaları için yine önemli hazırlıklar yapıldı. Halk Fırkası, Belediye ve Park önünde taklar inşa edildi[19]. İlk tören, saat dokuzda Gazi Paşa'nın karaya ayak bastıkları iskele hizasında, okulların, askerî birliklerin, askerî ve mülkî erkân ile memurların ve halkın toplanmasıyla başladı. Bando eşliğinde geçit resmi yapıldı. Bu ilk törenden sonra, kutlamalara katılanlar Saathane Meydanı'na geçmiş, burada bir süre bekledikten sonra Mecidiye Caddesi yoluyla Gazievi önüne gitmişlerdir. Gazievi önündeki törende günün önemini belirten konuşmalar yapılmış, bando marşlar çalmış ve kutlamalara nihayet verilmiştir. Aynı gün, diğer bir etkinlik de Gazievi'nin açılmasıydı. Gazievi ziyaretçiler tarafından gezilmiş ve bundan böyle devamlı olarak ziyaretçilere açık tutulmuştur. Şehrin manzarası görülmeye değerdi. Her taraf baştan başa bayraklar ve defne dallarıyla donatılmış, bütün kuruluşlar, mağazalar, dükkânlar rengârenk süslenmişti. Daha önceki kutlamalarda olduğu gibi, gece fener alayları ve belediyede şükran balosu düzenlenmişti[20].

Samsun'da halkın coşkusuna basın da katılmış, daha doğrusu bu coşkuya tercüman olmuştu. Edhem Veysi Bey, konu ile ilgili olarak yazdığı makalede, 19 Mayıs'ın **"üçüncü defa"** ve fakat **"dokuzuncu yıldönümü olarak"** kut-

17 Samsun, 22 Mayıs 1927, N. 117.
18 Samsun, 28 Ağustos 1927, N. 144.
19 Samsun, 17 Mayıs 1928, N. 215.
20 Samsun, 22 Mayıs 1928, N. 216.

Levent Şahverdi Arşivi

landığını belirterek, **"Bu tarihin Samsun'dan başlamasıdır ki memleketimiz için yegâne şeref teşkil eyler... Bugün, her sene tes'id edilmelidir. Çünkü bugünkü halâsı, bugünkü rehâ ve selâmeti ve nihayet bugünkü hakikat ve hürriyeti temin eden cidalin başıdır"**[21] diyordu. Görülen odur ki 19 Mayıs, resmî bir bayram olarak değil, fakat geleneksel mahallî bir gün olarak kutlanmaktaydı. Bugünün Samsun'a özgü olması, ona verilen değerin artmasına, coşku ve heyecanın çoğalmasına sebep oluyordu.

Öte yandan İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nca TBMM'ne sevki kararlaştırılan **"Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"** tasarısı, 20 Mayıs 1935'te Meclis İçişleri Komisyonu'nda görüşüldü. Komisyon, tasarı metninde bazı değişiklikler yaptıktan sonra, 23 Mayıs 1935'te tasarıyı TBMM Başkanlığı'na sundu[22]. Meclis Genel Kurulu'nun 27 Mayıs günkü birleşiminde müzakere olunan sözkonusu tasarı, aynı gün kabul edildi. Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkındaki 2739 sayılı kanunun birinci maddesinde yurtiçi ve yurt dışında kutlanacak ulusal bayramın Cumhuriyet'in ilânı olduğu belirtilmiş, ikinci maddesinde genel tatil günleri sıralanmıştır. Buna göre, 30 Ağustos Zafer Bayramı, 23 Nisan Ulusal Egemenlik Bayramı, 1 Mayıs Bahar Bayramı, 1 Ocak Yılbaşı Günü olarak kabul edilmiş ve ayrıca Şeker Bayramı'nda üç, Kurban Bayramı'nda dört gün tatil yapılması kararlaştırılmıştır. Kanunun üçüncü maddesi ile hafta tatilinin pazar günü olduğu, dördüncü maddesi ile önceki düzenlemelerin yürürlükten kaldırıldığı, beşinci maddesi ile yayımı tarihinden yürürlüğe gireceği ve altıncı maddesi ile de icrasından Bakanlar Kurulu'nun sorumlu olduğu belirtilmiştir[23]. Bu yasa ile 1926'ya kadar dört ayrı kanunla kabul edilmiş bulunan dört milli bayramdan üçü muhafaza olunurken, bir bayram, yani 1 Kasım Hakimiyet Bayramı yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı yasada 19 Mayıs'la ilgili herhangi bir ifadenin bulunmadığı ve dolayısıyla 19 Mayıs'ın bayram olarak kabul edilmediği görülmektedir. Halbuki Atatürk, bugüne çok değer vermiş, Büyük Nutku'nu 19 Mayıs'la başlatmış, kendisine doğum gününü soranlara **"neden 19 Mayıs olmasın"** cevabını vermişti. Samsun halkının beklentisi, isteği ve coşkusu kadar, **"Atatürk'ün özel ilgisi"**[24] de bugünün millî

21 Samsun, 22 Mayıs 1928, N. 216.

22 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, C. 3, Ankara 1935, s. 2–4.

23 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, C. 3, Ankara 1935, s. 302–304. TBMM Kavanin Mecmuası, devre V, C. 15, Ankara 1935, s. 411.

24 "Milli Mücadele'nin İki Yüzü", Sabah Gazetesi, 11.6.1995. Sayın İsmet Bozdağ, Şükrü Kaya'dan duyduklarını Nuriye Akman'a şöyle anlatıyor: *"Yıl 1936. Günlerden 19 Mayıs.*

Levent Şahverdi Arşivi

bayramlarımız arasında yer almasını sağlamıştır.

Atatürk, 19 Mayıs gösterilerini ölümünden altı ay kadar önce, Ankara'da 19 Mayıs Stadyumu'nda son kez izledi[25]. Ulu Önder, Türk gençliğine ve Türk sporculuğuna bugünün tahsis edilmesini istiyordu. O nedenle, İçişleri Bakanlığı'nın 2739 Sayılı Kanunun 2. maddesine bir fıkra eklenmesi hususunda hazırlamış olduğu yasa tasarısı, Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek, 1 Haziran'da TBMM Başkanlığı'na sunuldu. Meclis İçişleri Komisyonu'nda müzakere olunan tasarı, 8 Haziran'da Meclis Başkanlığı'na takdim edildi[26]. Meclis Genel Kurulu, sözkonusu tasarıyı, 13 Haziran'da birinci kez, 20 Haziran'da ikinci kez görüşüp kabul etti[27]. Böylece 20 Haziran 1938 tarih ve 3466 sayılı Kanunla 2739 Sayılı Kanun'un ikinci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiş oldu: **"G) Gençlik ve Spor Bayramı, Mayıs'ın 19 ncu günü"**[28].

Görüldüğü üzere, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, 20 Haziran 1938'de, ondokuzuncu yıldönümünden sonra, bir yasa ile kabul edilmiştir. Halbuki Samsun'da 1926'dan, yedinci yıldönümünden itibaren "Gazi Günü" ya da 19 Mayıs Bayramı adıyla kutlanıyordu. Cemal Kutay, 19 Mayıs'ın ayrıca bayram olarak kutlanması kararını, Atatürk'ün hastalığının acı bir gerçek olarak ortaya çıkmasıyla ilgili görmektedir[29]. Sebep ne olursa olsun, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı, kaynağını Samsun'un **"Gazi Günü"**nden almış bulunan millî bir bayramımızdır.

Atatürk Dolmabahçe'de, yanında Şükrü Kaya, Ruşen Eşref, Kılıç Ali, Salih Bozok, Mehmet Soydan, Nuri Conker var, konuşuyorlar. Birden bire Atatürk soruyor: "Bugün günlerden ne?" Diyorlar Salı, Çarşamba neyse. Ayın kaçı: 19'u. Aylardan ne: Mayıs. "Ne oldu bugün söyleyin bakalım?" diyor. Düşünüyorlar, 19 Mayıs'ta ne oldu?

"– Bilmiyorlar mı nasıl olur?

"–Nasıl bileceksin canım, o zamana kadar 19 Mayıs'ın lâfı yok. Onun için soruyor Atatürk. Şimdi bunlar arıyorlar, "İzmir'in işgalinin 3. günü" diyorlar, "Ankara mitingi yapılmıştı" diyorlar. Atatürk, "Değil" diyor. "İsmet Paşa'nın Lozan'dan Gazi'ye çektiği telgraf" diyorlar. "Hayır. O 1923'te, Mayıs'da değil" diyorlar. "Haliç Konferansı" diyorlar, "İngilizlerle Irak meselesi üzerinde konuşmuştuk" diyorlar.

"–Kim anlatıyor bunu size?

"– Şükrü Kaya anlattı. "Terakki Perver Fırka'nın kapatılması da bu aylarda olmuştu" diyorlar. Atatürk, "Bırakın yahu bunları" diyor. "Öyle bir şeydir ki bu ülkenin kuruluşudur." Yine bulamıyorlar. En sonra Şükrü Kaya hatırlıyor. "Bu sizin İstanbul'dan ayrıldığınız gün mü?" deyince, "Yaklaştın" diyor, "Samsun'a çıktığımız gün." Sonra "Asıl yapacağımız bayram bu" diyor. Ertesi sene 19 Mayıs'ta Şükrü Kaya'nın tertibiyle 19 Mayıs Bayramı kutlanıyor."

25 Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918–1938, Ankara 1973, s. 398.

26 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, C. 26, Ankara 1938, s. 1–3.

27 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, C. 26, s. 126.

28 TBMM Kavanin Mecmuası, Devre V, C. 18, Ankara 1938, s. 904.

29 "Milli Mücadele'nin İki Yüzü" Sabah Gazetesi, 11.6.1995.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İLK KADIN MİLLETVEKİLLERİNDEN HACER DİCLE

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA ESKİ *

Ülkemizde, kadın hakları konusunda en büyük gelişme Cumhuriyet döneminde olmuştur. Bunda şüphesiz ki Atatürk'ün rolü büyüktür. II. Meşrutiyet'ten itibaren, sosyal yardım amaçlı derneklerin kadın kollarında hanımların etkin görevler aldıkları ve çok değerli hizmetler yaptığı bilinmektedir. Özellikle savaş yıllarında gösterilen çabalar her türlü takdirin üzerindedir.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra kadınlara, dünyanın ileri ülkelerindeki siyasî haklar verilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz vatandaşlık haklarının en güzeli, seçme ve seçilme hakkıdır. Ülkemizde kadınlar bu haklarına 1935 yılında kavuşmuşlar ve o tarihten itibaren Türk kadınları, sayıları az da olsa, milletvekili olmaya başlamışlardır[1].

Kastamonu'dan bugüne kadar seçilmiş tek kadın milletvekili olan Hacer Dicle, 1902 yılında doğmuştur. Annesi Gökhasanzâdeler'den Refika Hanım, babası da müderris Ali Hilmi Efendi'dir. 1915 yılında Kastamonu Merkez İnas (Kız) Mektebi İbtidâisi'ni bitirmiş ve buradan tasdiknâme almıştır. Bu konuda elimizde bulunan belgenin nüfus kaydı bölümünde, onun 1319 senesinde Taşköprü kazasında doğduğu, Hacı Mahmudoğlu hafidesi (torun) bulunduğu, annesinin adının Hafize Refika ve Kastamonu Merkez Hepkebirler Mahallesi 24/3 haneye kayıtlı bulunduğu yazılmıştır[2]. Nüfus kaydı tarihi olarak 14 Teşrînisânî 1320 yazılıdır. Tasdiknamenin ön yüzünde ise şu bilgi bulunmak-

* Kastamonu Sağlık Meslek Yüksek Okulu Müdürü.

1 İlk Meclis'te 18 kadın milletvekili bulunmaktadır.

2 Sicil cüzdanında doğum tarihi 13.8.1902 olarak yazılıdır. Kızı Belkıs Hanım'ın ifadesine göre okulu bitirince yaşı küçük olduğu için memuriyete başlayamamış ve yaşı büyütülmüştür. Sicil belgesi ile tasdiknamedeki tarih farklılığı kızının verdiği bilgiyi doğrulamaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

tadır: **"Kastamonu Vilayeti Merkez İnas Mekteb-i İbtidâisinde tahsilini ikmal ve bilimtihan aliyyülâlâ derecede isbat-ı ehliyet ve liyâkat etmiş olan Hacer Hanım'a işbu tasdiknâme verilmiştir.** ***17 Teşrînievvel 331".*** Bu belgeye Hacer Hanım'ın okuldaki not toplamının 150 olduğu da yazılmıştır.

Hacer Hanım, daha sonra Kastamonu Kız Muallim Mektebi'ne kaydolmuş, bu okulun orta kısmını 1920 yılında bitirdikten sonra çeşitli okullarda görev yapmıştır. Onun elimizde mevcut 548 numaralı sicil cüzdanındaki bilgilerden şu okullarda çalıştığı anlaşılmaktadır.

23 Eylül 1336 (1920) tarihinde Kastamonu Merkez Riyazülbenat İlk Mektebi Başmuallimi olarak göreve başlamış, 29 Nisan 1340 (1924) Zafer İlk Mektebi, 1 Mart 1926'da Merkez İkinci Kız Mektebi ve 1 Eylül 1929 yılında da Gazipaşa İlk Mektebi'ne atanmış ve bu okullarda hep başöğretmen olarak görev yapmıştır. 26 Kasım 1930 tarihinde Amasya'ya atanmış; 4 Aralık 1930 – 11 Aralık 1931 yılları arasında Merzifon Karamustafa Paşa Mektebi Başöğretmenliği görevinde bulunmuştur. 1 Ekim 1932'de Kastamonu Merkez Rumsındı Mektebi[3] öğretmenliğine ve 1 Kasım 1933 tarihinde de Gazipaşa Okulu öğretmenliğine atanmıştır. 7 Şubat 1935 tarihinde görevinden istifa etmiştir. Sicil belgesindeki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla 23 Şubat 1935 tarihinde yevmiye 7 lira ile Vilayet Umumî Meclis Azalığına seçilmiş ve bu görevini 28 Mart 1939 tarihine kadar sürdürmüştür. 1939 senesinde 6. dönem Kastamonu Milletvekili seçilmiştir[4]. Onun Meclis arşivinde bulunan "TBMM Mebusları İçin Tercümeihal" dosyasında kendi elyazısı ile yazdığı şu bilgiler bulunmaktadır:

"Kastamonuluyum. 37 yaşındayım. 1920 senesinde Kastamonu Kız Muallim Mektebi'nden çıktım. Aynı senede Kastamonu Riyazülbenat başmuallimliğine tayin edildim. 1920 senesinden 1935 senesine kadar 15 sene öğretmenlik yaptım. Kadınlara siyasi hak verilince memleket işlerinde daha geniş ölçüde çalışmak için öğretmenlikten ayrılarak 1935 senesi 8 Şubatta Umumî Meclis Üyeliğine seçildim. 1935, 36, 37, 38, 39 senelerinde Daimî Encümen üyeliğine seçildim. Üç senedir de partimizin İdare Heyeti'nde idim. Daimî Encü-

3 Rumsındı Mektebi daha sonra Atabey İlkokulu adını almıştır. Okulun yeni binasına taşınmasından sonra bina el sanatları için kullanılmış ve daha sonra yıkılarak yerine İnönü Polis Karakolu yapılmıştır.

4 TBMM VI. Dönem milletvekilleri içinde 15 hanım olup bunlar şu illere mensuptur. Afyon, Ankara, Antalya, Edirne, Erzurum, İstanbul, İzmir (2), Kastamonu, Malatya, Samsun, Seyhan (Adana), Sivas, Tokat, Trabzon.

Levent Şahverdi Arşivi

men ve CHP İl Yön. kurul üyesi iken partimin Kastamonu saylavı olarak Meclis'e girdim".

Kimlik bölümündeki diğer sütunlarda yine kendi elyazısı ile şu bilgiler yazılıdır:

Tahsili, *"Kız Muallim Mektebi mezunu (orta)"*, Bildiği diller, *"Almanca okur, yazar, tercüme eder, konuşamam"*, Nede ihtisası olduğu, *"Muallim"*, Meslek ve meşguliyeti, *"Muallim olmakla beraber Vilayet Daimî Encümen ve CHP İl Yön. kurul üyesi"*, Ayrıca evli ve iki çocuklu olduğunu da yazmıştır. O zamanki seçim sistemine göre 797 oyla milletvekili seçilmiş, mazbatasını 26.3.1938 günü almış, 3.4.1939 tarihinde Meclis'e iltihak etmiş ve mazbatası "Meclis Genel Heyetince" 10.4.1939 tarihinde tasdik edilmiştir.

Hacer Hanım, Kastamonu Öğretmen Okulu tarih öğretmeni olan Nihat Dicle ile evlenmiş ve bu evliliğinden iki kızı (Güner ve Belkıs) dünyaya gelmiştir.

Hacer Dicle'nin genç yaşına rağmen Kastamonu'daki faal kişilerden biri olduğu dikkati çekmektedir. O, bazı toplantılarda bulunmuş ve çeşitli konferanslar vermiştir. Basın kayıtlarında görüldüğü kadarıyla ilk konuşmasını 23 Nisan 1933'de yapmış ve şunları söylemiştir.

"Ünlü Hanım ve Beyefendiler, Sevgili Yavrular,

Bugün 23 Nisan; bugün Türkiye devletinin sarsılmaz temellerinin atıldığı, sağlam esaslarının kurulduğu bir gündür. Zulmün, esâretin ebediyyen ortadan kalktığı, Türk hürriyetinin tamamen meydana çıktığı bir gündür. Bugün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açıldığı gündür. Bugün Büyük Millet Meclisi'nin sevgili yurdumuzu dâhilî ve hâricî düşmanlarımızdan tamamiyle temizlemeğe and içtikleri bir gündür. Hepiniz bilirsiniz ki, 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Muahedenâmesiyle Osmanlı Devleti; Rusya, Fransa, İngiltere himayesine girmiş ve bir asır devam etmiştir. İşte bugün bu himayeden kurtulup tamamen istiklâlimize, şahsî ve vicdânî hürriyetimize kavuştuğumuz bir gündür. Bu millî bayramımızı ne kadar kutlasak, ne kadar sevinsek azdır. Aynı zamanda bugün Sarayın, Saltanatın yıkılıp yerine çocuk saltanatının hâkim oluduğu gündür. Asrımız çocuk asrıdır. Çocuk terbiyesine ehemmiyet vermeyen, milletlerin daima ölüme mahkûm olduğunu tarih bize ispat etmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Sevgili yavrular,

Bugün hem bizim millî bayramımız hem de sizin bayramınızdır. Çocuk bayramı ümit bayramı, istikbal bayramıdır. Şunu iyi biliniz ki, bugünün çocukları olan sizler, yarının büyükleri olacaksınız. Bu aziz ülke, şu asil millet sizden çalışma bekliyor. Büyüdüğümüz vakit fedakârlık bekliyor. Bizler bu yüce ve yüksek gayenin temellerini attık, esaslarını kurduk. Sizler bu temeller üzerine ilim ve fen yuvası olan sıhhî mektepler, kütüphaneler, fabrikalar yaptıracaksınız. Köylümüzün saadetini temin için memleketin her tarafını demir yollar ile döşeteceksiniz. Hülâsa, herkesin benliğini kendisine tanıttıracaksınız. Bugün zevk ve eğlencenizle şenlenen şu güzel yurt, şu büyük millet, yarın sizin çalışmanızla rahat yüzü görecektir. İşte büyükleriniz, Türk'ün bu en büyük kurtuluş gününü, aynı zamanda sizin bayramınız olarak kabul etmiştir.

Bugün burada biz, sizin bu büyük bayramınızı kutlular, daha pek çok şen bayramlar geçirmenizi dileriz.

Çocuklar bugün çok, hem de pek çok sevininiz. Hayat sizin için neş'e ve sevinçten ibarettir. Çünkü artık mazinin kara günleri geçmiştir. Şimdi Cumhuriyet idaresinin nurları, saadetleri, nimetleri içinde yaşıyorsunuz. Başımızda mucizeler yaratan, harikalar icat eden umulmaz kuvvetler, ümit edilmez kudretler vücûda getiren yüce dâhimiz, ulu hâmimiz, Gazi babanız var.

Onun, sizlere emanet ettiği Cumhuriyeti korudukça, onun işaret ettiği nurlu yollardan gittikçe, bu güzel yurt daima sizindir.

Bu yurtta böyle güzel ve şen bayramlar geçirmenizi tekrar tekrar dileriz Sevgili yavrular, yaşasın Türk çocukları ve milleti"[5].

Hacer Dicle, 21 Ekim 1936 akşamı Kastamonu'da "Türk Kadınlığı" hakkında bir konferans vermiştir[6]. Ancak bu konferansın metni basın kayıtlarında yer almamıştır. Aynı akşam vali ve parti başkanı da bir konuşma yapmıştır.

Hacer Dicle 1936 yılında, Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla Halkevi adına bir nutuk söylemiş ve şu konulara değinmiştir.

"Yurttaşlarım,

Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin onüçüncü yıldönümünü kutluyoruz.

5 Doğrusöz gazetesi, 25 Nisan 1933.
6 Doğrusöz gazetesi, 23 Ekim 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu büyük bayramımızı sevinç ve neş'e içinde, Halkevi nâmına kutlularım.

Bugün asil milletimizin mukadderâtını kendi eline aldığı, istiklâline ve hürriyetine tamamen kavuştuğu, davasını kendi ruhundan çıkardığı, kendi eğilmez irâdesiyle tarihe galebe çaldığı bir gündür.

Asrımızın mucizesini değil, tarihin mucizesini yaratan Büyük Şefimiz Atatürk! Bu bayram gününde bahtiyarlığın en büyük heyecanı içinde kendinden geçen Türk milleti, sana hitap etmek isterken her hitâbı kudretsiz, her ismi küçük buluyor.

Büyük Şefimiz!

Sen methiyeye ihtiyacı olmayan ismin baştan başa tarih ifade eden kuvvetli, kudretli bir varlıksın.

Senin şerefli varlığını başının üstünde gezdiren Türk milleti, bu sevinç gününde sana hudutsuz minnetlerini, ölçüsüz şükranlarını bir kere daha yollamak istiyor. Çünkü sen, Türk milletinin istikbâli için en sağlam temelleri kurdun. Senin mucizelerini bu kısa zamanda anlatmaya imkân yoktur. Bunu en küçüğümüzden en büyüğümüze kadar biliyoruz, işitiyoruz; öğrendik, daha da öğreniyoruz. Sen yaşa, var ol!

Yurttaşlarım, sevgili yavrularım!

Bizden bahtiyar kimse yoktur. Çünkü büyük şefimizin zaferlerini; onun Anadolu'nun tam göbeğinde diktiği zafer abidesini, onun siyaset âleminde bugüne kadar dehasının kuvvetiyle gösterdiği kudreti biz gördük.

Onun kurduğu devletin doğruluğundan, Türk kültürüne saçtığı feyzin leziz meyvalarından ilk zevki tadan biz olduk.

Türk yurdunu kurtardıktan sonra, güneşler kadar parlak altın saçları, semalar kadar berrak mavi gözleri ile bizimle beraber haşr ü neşr olduğunu görenler de biziz ve bugünkü Türk neslidir.

Bugün çok sevinç ve neş'e içindeyiz. Çünkü Türk toprağının en ücra köşelerinden bile semalara kadar sevgi, saygı, minnet ve şükran sesleri yükseliyor.

Arkadaşlar!

Ulu Önderimizin, Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü münasebetiyle

Levent Sahverdi Arşivi

söylediği sözleri burada tekrar etmeyi faydalı bulurum.

Atatürk'ümüz bize diyor ki;

Az zamanda çok büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir. Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârâne yürümesine borçluyuz. Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyeceğiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en ma'mur, en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıtası ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü asırların medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Bunun için bizce zaman ölçüsü, geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana göre daha çok çalışacağız, daha az zamanda daha büyük işler yapacağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü Türk milletinin seciyesi yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Türk milleti millî birlik ve varlıkla güçlükleri yenmesini, müşkilleri halletmesini bilmiştir.

Yurttaşlarım!

Zekâ ve dehasıyla emsaline cihanda tesadüf edilmeyen Ulu Önderimiz Atatürk'ümüz, bu sözleri ile milletini çok güzel tahlil etmiştir. Türk milleti, Cumhuriyeti için her an çalışmaya, her dakika canını feda etmeye hazırdır. Çünkü Cumhuriyet demek, bütün yaptığımız ve yarattığımız iyi ve doğru şeylerin hepsi demektir.

Sevgili yavrularım!

Cumhuriyet'i sevinçle, sevgiyle bağrınıza basınız. Cumhuriyet'i korumak, Cumhuriyet'i ilerletmek, Cumhuriyet'e şeref ve şan vermek her Türk ve her Türk yavrusunun boynuna borçtur.

Sizleri rahata, sulha kavuşturan Cumhuriyet'tir. Ne varsa onda vardır. Ne iyilik gelirse ondan gelecektir. Onun için bugün gülünüz, eğleniniz, koşunuz, sevininiz. Çünkü bundan daha büyük, daha sevinçli bayram olamaz.

Yaşasın Cumhuriyet ve onun şefi Atatürk.

Yaşasın Türk Ulusu ve onun kahraman ordusu"[7].

İsmet İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 6

7 Doğrusöz gazetesi, 29 Ekim 1936.

Levent Şahverdi Arşivi

Aralık 1938 tarihinde ilk yurt gezisini Kastamonu'ya yapmıştır. İnönü, birkaç gün burada kalmış; ilçelere gitmiş ve bu arada 9 Aralık 1938 günü CHP İl Kongresi'nde konuşmuştur. Aynı toplantıda Vali Avni Doğan ve Hacer Dicle de birer konuşma yapmışlardır. Hacer Dicle'nin o günkü konuşması şu şekildedir:

"Atamızın ölümü hepimizi çok sarstı. Sayın İnönü, bu sarsıntı ve üzüntünün tesellisini Türk milleti senin varlığında buldu. Büyük Şef, sen hayata atıldığın günden beri Türk milleti için bıkmadan, usanmadan, yılmadan büyük bir azimle, büyük bir sebatla çalıştın. Tarihte bile emsaline rastlanmayan çok büyük ve muvaffakiyetli işler yaptın. Çok mühim ve değerli işlerinin arasında bile gene kıymettar günlerinden birkaçını vatandaşlarınla geçirmeye ve onların vaziyetlerini yakından tetkik etmeye hasrettin.

Türk'ün büyük kahramanı. Şu dakikada sizinle karşı karşıya bulunmak şerefine ve bahtiyarlığına kavuşan bizler, size karşı olan candan sevgi, saygı, minnet ve şükranlarımızı içimizde nasıl saklayalım?

Büyük Şef. Sen her zaman bu devletin temel direğisin. Sen her zaman bu milletin gözbebeğisin. Türk milleti, sana minnet ve şükran hislerini her zaman, her vesile ile anlatmayı kendine bir borç bilir. Çünkü Türk milleti, Büyük Atamızın direktifi ve senin gayretinle bugün sarsılmaz bir kudret ve kuvvet sahibi olmuştur. Bundan sonra da sarsılmayacak kuvvet ve kudretini her zaman muhafaza edecektir. Çünkü sana inanıyoruz, güveniyoruz. Türk milleti senin arkandan da büyük bir güven ve imanla yürümeye azmetmiştir"[8].

İsmet İnönü, 10 Aralık 1938 günü Kastamonu'dan İnebolu'ya gitmiş, vatandaşlarla konuşmuş ve aynı gün Savorana yatına binerek Zonguldak'a hareket etmiştir. Buradaki uğurlamada Hacer Dicle de bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir:

"Senden ayrıldığımıza çok müteessiriz. Kalblerimiz seninle beraberdir". İnönü bu söze karşılık olarak, *"Kastamonu'da, aranızda geçirdiğim günler en mes'ut günlerdir. Kastamonu'ya sık sık geleceğim"* demiştir[9].

Hacer Dicle, daha önce ifade edildiği gibi, 1939 yılında milletvekili seçilmiştir. O, Meclis'te ilk konuşmasını 25 Mayıs 1939 günü Millî Eğitim Ba-

8 Cumhuriyet Gazetesi, 10 Aralık 1938.
9 Ulus gazetesi, 11 Aralık 1938.

Levent Sahverdi Arşivi

kanlığı bütçesi görüşülürken yapmış; millî eğitimin çeşitli meselelerine değinmiş ve şunları söylemiştir:

"Arkadaşlarım, Maarif Vekâleti bütçesi bugün 16.164.400 lira olarak huzurunuza çıkıyor. Bu bütçeyi ince ince tetkik ettiğimiz zaman her maddenin üzerinde nasıl bir dikkat ve alâka ile durulduğu derhal göze çarpmaktadır. Arkadaşlarım, kültür davası, davalarımızın en büyüğüdür. Bu davayı gütmek ve bu dava üzerinde esaslı bir şekilde durmak Türk milletinin idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. İşte bu esasa dayanarak devamlı bir plânla, esaslı bir çalışma ile bu işin mümkün olacağını çok iyi takdir ederek Sayın Vekilimizin bu davaya dört elle sarılarak memlekette okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak için uğraştığını, istediğimiz şekilde teknik elemanlar yetiştirmek istediğini; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fertleri ve kurumları yaratmak için geceli gündüzlü çalıştığını görerek göğsümüz kabarmakta ve büyük bir sevinç duymaktayız. Onun için Maarif Vekilimize, bir maarifçi arkadaş ve bir millet-vekili sıfatıyla şu kürsüden teşekkür etmeyi büyük bir vazife bilirim.

Arkadaşlar, bunu söylemekle bugün mekteplerimiz çok iyi, her türlü ihtiyacı tamamıyle temin edilmiş, herşeyi yolunda ve mükemmel manası hatırınıza gelmesin. Evvelâ ilk mekteplerden başlayalım. Arkadaşlarım, bugün bir ilk mektebe gidecek olursanız her sınıfta 60, 70, 80 talebe olduğunu görürsünüz. Birçok yerlerde bu talebelerin oturacak sıraları olmadığı gibi, bunları okutacak odalarımız bile yoktur. Küçük bir odada 60, 70, 80 talebe ile nasıl ders yapılabileceğini arkadaşlarım çok iyi takdir ederler. İlk mektepler hususî muhasebelerle idare edildiğinden, onların küçük bütçeleriyle daha fazlasını yapmaya imkân olmadığı için bu mekteplerin birçoğunda ders vasıtaları, sıraları, masaları yoktur. Hatta şurasını açık söyleyeyim ki, bir ilk mektebin müteferrik tahsisatı 10 liradır. 10 lira ile bir mektebin ancak süpürge parası temin edilemez. Fakat yine bu mahrumiyet içinde Türk gençliğinin imanından ve şuurunda yer etmiş olan maksada erişme idealini tahakkuk ettirmek için bu arkadaşlar, devamlı bir çalışma, zevk ve feragat–i nefisle daima çalışmaktadırlar.

Orta ve lise tahsillerine gelince; ilk mektebi bitiren fakir veya zengin olan her çocuk orta tahsilini, orta tahsilini bitiren her çocuk lise, lise tahsi-

Levent Şahverdi Arşivi

lini bitiren her çocuk, yine zengin veya fakir, üniversite tahsilini bitirmeyi düşünmektedir. İlk tahsil mecburidir, evet, onu bitirdikten sonra bu çocuk acaba hayatta ne iş yapacaktır? Muhakkak ki orta mektebi okumak isteyecektir. Orta mektebi bitirdikten sonra da liseyi okuyacak. Çocuk velileri çocuklarını okutmak için, kazalarda mektep olmadığından muhakkak merkeze gelmekte, kendileri gelmeseler de mutlaka aile efradından birisi ile o vilayet merkezine çocuğunu göndererek orada ikinci bir ev açmak mecburiyetindedir. Sonra bilhassa fakir olan çocuklar bir oda tutarak yanında bir arkadaşı ile köylerinden getirdikleri erzakla yalnız oturduğu çok defa vâkidir. Arkadaşlar, ben buna kendi memleketimde çok şahit oldum. Sonra bugün Kastamonu Lisesi'nin bin tane mevcudu vardır. Bu mevcudun yarısı aynı şekilde zaruret ve mahrumiyet içinde yaşamaktadır. Bu yavrular liseyi bitirdikten sonra bu defa da üniversite tahsili için 20–30 liralık bir iş peşinde koşacaktır. Bir taraftan bu işi yapacak, diğer taraftan üniversiteye devam edecektir.

Arkadaşlar; iki karpuz bir koltuğa sığmaz diye bir darb–ı mesel vardır. Çok doğrudur. O halde benim kanaatime göre bu mekteplere bir şekil vermek lâzımdır. Bilhassa ilk mekteplere iki veya üç sınıf ilâve ederek çocukları hayata yetiştirecek şekilde bir esas bulmak lâzımdır. Maarif Vekilimizin bu esaslı nokta üzerinde yürüyeceğine benim kat'i inancım vardır. Kendisine muvaffakiyetler diler, daha çok söz söyleyecek arkadaşlar olduğu için sizi fazla yormak istemem"[10].

Hacer Dicle, Meclis'teki ikinci konuşmasını devlet memurları aylıklarının artırılması hakkında kanun lâyihası görüşülürken yapmış ve şunları söylemiştir:

"Arkadaşlar, birçok noktalara arkadaşlarım temas ettiler. Ben, onlara temas etmeyeceğim. Yalnız bir noktayı huzurunuzda tebarüz ettirmek istiyorum. O nokta da şudur: Yüksek tahsillilerin 3 senede bir, orta tahsillilerin ise 4 senede bir terfi etmeleridir. Yeknazarda hakikaten bu kanun çok yerinde bir şeydir. Yalnız tatbikat sahasında bazı mahzurlara rastgeldiğimiz için bunu burada huzurunuzda izah etmek istiyorum.

Bilhassa maarif içinde yaşadığım ve vaziyeti de yakınen gördüğüm için misallerimin ekserisini maariften alıyorum. Meselâ bugünkü ilk mektep muallimi orta tahsilli, bir lise muallimi yüksek tahsillidir. Evet, orta tahsil

10 TBMM Zabıt Ceridesi, D VI, C 2, 25.5.1939, s. 218–219.

Levent Şahverdi Arşivi

yapana bir derece vermişiz. Fakat arkadaşlarımızı mesleğe bağlamak için, bilhassa meslek mekteplerini bitiren arkadaşlarımızın üç senede bir terfi ettirilmelerini doğru buluyorum. Bundan evvel Maarif Vekili'nin bir tamimini görmüştüm. O tamimde deniyordu ki ilk mektep muallimleri mesleklerini yavaş yavaş bırakıyorlar. Yüksek tahsil yapıyorlar ve başka memuriyetlere giriyorlar. Bu mesleğin kudsiyetinden bahisle meslekte kalmalarını tavsiye ediyordu. Hepiniz çocuk babasısınız, bir çocuğunuzu mektebe vermek istediğiniz zaman o mektebin evinize uzaklığından veya yakınlığından ziyade o sınıfı okutan muallimin iyi bir hoca olup olmadığını tetkik edersiniz. Henüz yeni yetişmiş bir yavruyu meslekten yetişmemiş bir arkadaşın bir muallim vekilinin eline verecek olursak o, çocuğu nasıl yetiştirir? İlk sene çocuğu mektebe bağlayacak, mektebi sevdirecek, nizama alıştıracak, çocukta okuma–yazma zevkini verecek muallimdir. Birinci sene bunlara alışacak bir çocuktan artık ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci senelerde hiç korkmayınız. Fakat asıl temel birinci sınıftır. Bu esaslı olmadı mı artık o çocuk kolay kolay mektebe ısınamaz ve bağlanamaz, temelsiz olur. Onun için ben burada, bu 13. ve 12. dereceye dahil olan arkadaşlarımızın da üç senede bir terfi etmelerini rica ediyorum. Uzağa gitmeye hâcet yoktur. Buradaki Tarih ve Coğrafya Fakültesi bütün ilk mektep muallimleriyle doludur. Onun için biz bugün ilk mektep muallimi bulamıyoruz. Yarın hiç bulamayacağız. Çünkü 12. dereceye gelmek için sekiz sene beklemektense, üç sene veya dört sene tahsil görerek o seviyeye yetişmeyi daha istifadeli buluyorlar. Arkadaşlar, yüksek tahsil yapmak iyi bir şeydir. Fakat yüksek tahsil yaptıktan sonra ilk mektep muallimliği yapılamaz. Yani böyle bir muallim ilk mektep çocuğunun seviyesine inemez. Bilhassa bu nokta–i nazarıma arkadaşlarım da muvafakat ederlerse, bu iki derecedeki muallimlerin yani 12 ve 13 üncü derecedeki muallimlerin üç senede bir terfi etmelerini rica ediyorum"[11].

Kastamonu Halkevi'nin açılışının 9. yıldönümü münasebetiyle 23 Şubat 1941 Pazar akşamı bir müsamere hazırlanmıştır. Bundan önce Hacer Dicle "Millî Birlik" konulu bir konferans vermiş ve şunları söylemiştir:

"Sayın yurttaşlarım;

6 Kanunusâni pazartesi günü Büyük Millet Meclisi kış tatiline girerken çok kudretli ve kıymetli Başvekilimiz söz alarak Büyük Millet Meclisi geri-

11 TBMM Zabıt Ceridesi, D VI, C 3, 12.VI.1939, s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

sinden Türk milletine beyanatta bulundu. Bu beyanatında, şanlı Türk ordusunun her gün daha kuvvetli olmasına çalışıldığını, her gün daha kuvvetli görmekle çok sevindiklerini bildirdiler.

Yine bu kürsüden muhtelif mevzulara temas ederek lüks eşyaya kıymet verilmeyeceğini, bize lâzım olan geliri sabit ve mahdut olan vatandaşların, ailelerinin ihtiyaçları olduğunu, ilk önce bu kitlenin giyeceği, yiyeceği ve yakacağı maddeleri stok yapacaklarını bildirdikleri gibi, Meclis'ten aldıkları selâhiyetle ihtikârla da mücadele edeceklerini söylediler.

Bilhassa Türk köylüsünün normal zamandan daha ziyade mahsül ekmelerini can ve gönülden istediklerini de ilâve ederek, milletvekillerinin bu mevzular üzerinde müntehipleriyle konuşmalarına da işaret buyurdular. Biz de sizlerle konuşmak ve görüşmek üzere kış tatilinden istifade ederek buraya gelmiş bulunuyoruz.

Çok sevdiğim hemşehrilerimin büyük bir kısmını, şu çatı altında hep bir arada görmek arzusu bana kıymetli dakikalarınızdan 15–20 dakika alarak (Milli Birlik) mevzuu üzerinde bir konuşma yapmak fırsat ve cesaretini verdi.

Buraya ve beni dinlemek lütfunda bulunan arkadaşlarıma şimdiden sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Sayın Yurttaşlarım!

Dünyanın karanlık ve karışık hali karşısında, Millî Mücâdele'si kadar millî birliği de yer yüzünde örnek olan milletimizin gösterdiği olgun ve asil birlik, sükûn ve vekar, istiklâl ve şeref aşkı bugüne kadar olduğu gibi, bugün de en büyük silâhımızdır.

Arkadaşlarım!

Her zaman şuurla ve imanla çalışan Türk milletinin dayanacağı en mühim ve üstün kuvvet millî birliktir. Türk milleti, millî birlik ve varlıkla her zaman güçlükleri yenmesini, müşkülleri halletmesini çok iyi bilmiştir. Bu millet millî birlikle ne kadar mücehhez olursa; vatan ve millet menfaatlerini, hak ve şereflerini o kadar iyi korur. Millî birlik bugün her zamandan ziyade, vatan ve istiklâl kadar üstüne titreyeceğimiz bir kuvvet ve varlığımızdır. Bihakkın sevinç ve iftihar duymalıyız ki, Türkiye tarihinde bugünkü kadar üstün bir birlik ve güven manzarası göstermemiştir.Türkiye Cumhu-

Levent Sahverdi Arşivi

riyeti 20 senelik hayatında yurt için lâzım gelen inkılâpları başararak 18 milyonluk mütecanis, hiçbir ihtiras ve engel ile sarsılamayacak kadar kuvvetli bir Türk milleti vücuda getirmiştir. Türkiye bugün iç emniyet bakımından da bütün milletlerin gıpta edeceği bir ruh ve manzara içindedir. Bilhassa dünya buhranının nezaketi arttıkça, millet bütün vicdanı ile kulağını hükümet emirlerine vermiştir. Çünkü bu millet; gece ve gündüz bıkmadan usanmadan, yılmadan, büyük bir azimle, büyük bir sebatla, şuur ve temkinle çalışan Millî Şef'ine güveniyor. Kuvvetli ve kudretli hükümetimize inanıyor. Şefine güvenen, hükümete inanan Türk milletinin millî birliğini hiçbir kuvvet sarsamayacaktır ve sarsamaz. Türk milletinin millî birlik ve millî disiplin kararı her gün bir kat daha artmaktadır. Türk milletinin vatan bütünlüğüne karşı gösterdiği hassasiyeti bugün bir iman haline gelmiştir. Türk milleti, Millî Şef'inin etrafında zamanla toplandığı gibi, Türk ordusuna olan bağlılığı da gün geçtikçe daha kuvvetlenmekte ve sarsılmaz bir hal almaktadır. Bunlar için misal aramaya lüzum yoktur. Yalnız sınırlarımızı bekleyen Mehmetçiğe içinden gelen samimi duygusunu huzurunuzda arz etmem millî birliğimiz için kıymetli bir misal olmaya kafidir.

Mehmetçik diyor ki;

"Biz kardeşleriniz, bu vatanın bir karış toprağını vermemeğe and içtik. O, bizim kanımızla payidâr olacaktır. Milletimizin şefkati üzerimizde durdukça; bu kan, bu nesil var oldukça bizi vatandan, vatanı bizden ayıramazlar. Bu vatanı bize emanet eden bir babanın yeşil gözlerinden aldığımız ilham ruhumuzdadır. Bir Teşrînisânide millet kürsüsünden vakur, azimkâr bir lisanla bizlere bağıran İnönü kahramanının gür sesi gönlümüzün en iç köşelerinde saklıdır. Siz korkmayın, biz kardeşlerinize inanın. Çünkü bu kardeşleriniz bir cihan medeniyetini altüst eden, kasırgalara meydan okuyan, fırtınaları dindiren bir neslin evlâtlarıdır. Damarlarında Türk kanı dolaşan yüzbinlerce kardeşleriniz, hep şimdi silâh elde vazife başındayız. Bize emanet edilen Cumhuriyeti yaşatacağız. İnanın ki önümüze çıkan fırtınalar, kasırgalar süngülerimizin ucunda kırılacaktır. Her hamlemiz ileri, daima ileri olacaktır. Bu, bizim şiârımız, andımızdır. Sizler müsterih olun. Ve bilin ki sınırda öz kardeşleriniz bütün imanıyla size emniyet ve sükûn hazırlıyorlar".

Sayın yurttaşlarım:

Millî birliğimize bundan daha canlı ve daha kuvvetli nasıl bir misal

Levent Şahverdi Arşivi

olabilir. İşte biz bu millî birliğimiz sayesinde bugün dimdik duruyoruz. Dünyayı saran ateşin bize sirayet etmemesi için lâzım gelen tedbirleri aldığımız gibi, sirayet ettiği zaman karşı koyacağımız tedbirleri de dakika fevc etmeden almakta devam ediyoruz. Dünyanın en üstün milleti olan ve Türk varlığının muhassalası bulunan ordumuz her tecavüzü karşılamaya hazırdır.

Sayın arkadaşlarım;

Bulutların top sellerinden akisler aldığı bir dünya içinde, vatan emniyetinin her şeyden önce millî birliğe, dayandığını hadiseler bize ispat etmiştir. Millî birlikten; onun, hür ve müstakil yaşatan, azim ve iman dolu enerjiler yaratan büyük kudretinden mahrum milletlerin haricî bir tecavüz karşısında nasıl ve ne kadar çabuk yıkıldıkları görülmüştür. Bu yıkılışların çeşitli sebebleri bulunmakla beraber, başlıca ve en mühim sebebini millî birlik esası içinde aramak lâzımdır. Millî birlik tek ve şerefli bir mâziden, tek ve güneşli bir istikbale doğru akıp giden bir hayat unsurudur. Onun kaynağı birbirine bağlı, biri hepsi için, hepsi biri için çarpan kalblerdedir. Millî birlik; milliyet aşkından, vatan bağlılığından, ahlâk ve karakter üstünlüğünden vücut bulmuş bir heyecanın ifadesidir. Millî birlik; vatan müdafaası uğrunda her türlü fedakârlığı ve icâbında ölümü göze alabilecek, millî şeref ve haysiyetin en ufak bir tehlikeye uğramasına asla tahammül edemeyecek fertlerden meydana gelmiş bir varlıktır. Millî birlik; harbin ağır şartları içinde vicdanları iman dolu, kalbleri milliyet ve hürriyet aşkıyla çarpan cengâverlerin parlak süngüsüdür. Harp sahneleri çetindir. Burada top, tüfek sesleri her tarafa dehşet salabilir. Açlık, susuzluk, uykusuzluk bir araya gelebilir. Vücutlar yorulmuş, dimağlar uyuşmuş olabilir. Sert hava şartları içinde dövüşmek ve süngüleşmek icap edebilir. İşte bu vaziyet karşısında yine sığınılacak tek kuvvet millî birliktir. Millî birlik hayat iksiridir. O, vatandaş yüreğinde yanan sönmez ilâhi bir ışıktır. O, kahramanlık sembolüdür. Millî birlik; millî ahlâk, millî olgunluk, millî kaynaşmadan vücut bulmuştur. Millî birlik; dağınıklık ve bozgunluk maksadıyla yapılacak yabancı telkinleri daha ilk temasta eriten ve dağıtan mukaddes bir alevdir. Millî birliğin zayıflaması, harp cephelerinde olduğundan ziyade iç çöküntüler meydana getirir ki, bunun akıbeti, yurdu ve istiklâli tamamen halkın ayakları altına sermek zilletine varır. Millî birlikten mahrum milletler; kendisini, vatanlarını korumak şurda dursun; bu gibi milletler başkalarının elinde esir ve köle halinde yaşamayı bile hoş görürler.

Levent Şahverdi Arşivi

İşte hemşehrilerim;

Tarihe şeref sütunları diken, dünyaya insanlık ve kahramanlık veren Türk milleti; dün olduğu gibi bugün de, yarın da Millî Şef'in etrafında yekpâre bir millet olarak millî birlik davasının da tek bir numunesidir. Silahlarına olduğu kadar, millî birliğine güvenen Türk milleti, tek ve toplu bir millet olarak, üstün karakterli bir varlık olarak aşılmaz bir kaledir. Türk milleti, ebedî Şef Atatürk'ün yarattığı, Millî Şef İnönü'nün yaşattığı Cumhuriyet'in, istiklâl ve hürriyetin en küçük bir tecavüze uğramasına asla müsaade etmeyen bir bütündür. Tehlikeler hangi dağları aşarsa aşsın, top sesleri herhangi bulutlar ses verirse versin, Türk milleti ve onun kahraman ordusu, tek bir fikirdir. Tek bir maksat, tek bir hedef üzerinde bugün de, yarın da millî birliği ile yenilmez bir mevcudiyettir. İşte bizi bu mevcudiyete ulaştıran şuurlu ve temkinli hareketiyle Türk milletinin azmini, cesaretini her dakika kuvvetlendiren Millî Şefimize uzun ömür dileyerek, milletimize de ebedî saadetler dileyerek sözlerime son veriyorum"[12].

Hacer Dicle, yine öğretmenlerin bazı özlük hakları ile ilgili kanun teklifi müzakere edilirken 13 Ocak 1943 günü Meclis'te bir konuşma yapmış ve şu konulara değinmiştir:

"Sayın arkadaşlarım. Hususî idarelerden maaş alan ilkokul öğretmenlerinin, terfi, taltif ve cezalandırılmaları ve bu öğretmenler için teşkil edilecek sağlık ve içtimaî yardım sandığı ile yapı sandığına ve öğretmenlerin alacaklarına dair kanun lâyihasını yüksek Meclisimize arz eden Maarif Vekilimize ve bu kanun üzerinde çalışan arkadaşlarımıza bu kürsüden teşekkür etmeyi büyük bir vazife bilirim. Kanunun birinci maddesinin ikinci fıkrası "Valilikler bu cetveldeki adet ve derceler dahilinde olmak üzere 3656 sayılı Kanunla işbu kanunda yazılı esaslara göre umumî meclis kararı ile öğretmen ve yaröğretmenlerin terfilerini karşılayacak tahsisatı malî kudretleri nisbetinde bütçelerine koyarlar". Sayın arkadaşlarım, hususî muhasebelerin içinde çalışan bir arkadaşınızım. Bu itibarla vaziyetlerini yakınen bilirim. Hususî muhasebelerin ihtiyaçları gün geçtikçe çoğalmakta ve bunların gelirleri daima sabit olduğu halde giderleri hergün biraz daha artmaktadır. Hususi muhasebeler bütçelerine bir tevazun temin edebilmek için ya bir mektebi kaparlar ya bir yol inşasını ihmal ederler yahut bir hastanenin kadrosunu daraltırlar veyahut mühim bir yekûn teşkil eden muallimlerin kanuni hak-

12 Doğrusöz Gazetesi, 25 Şubat 1941.

Levent Şahverdi Arşivi

larını veremeyerek bütçelerinde bir tevazun temin ederler. Bu hal mevcut iken kanunun birinci maddesinin ikinci fıkrasındaki mâlî kudretleri nisbetinde ibaresi ile bu kanunun istihdaf ettiği gayeyi telif etmeye imkân yoktur. Bugün hakikaten Maarif Vekilimiz bu kanunu getirmekle çok iyi bir iş yapmıştır. Kendisine bilhassa teşekkür ederiz. Bugün hakikaten muallimlerimizin borçları tasfiye edilecektir. Fakat gün geçtikçe hususi muhasebe yine yeniden borçlanacaktır. Arkadaşlar, kültür hayatımızın temelini ilk mektepler teşkil etmektedir. Kültür hayatımızın temelini teşkil eden bu ilk mektep öğretmeni arkadaşlarımızın böyle velevki bir gün bile olsa kıdem zamlarının gecikmesine benim gönlüm razı olmuyor. Siz arkadaşlarımın da gönüllerinin razı olamayacağına kat'i inancım vardır.

Arkadaşlarım, ikinci bir endişem daha var: Mâlî kudretleri müsait olmayan yerlerden mâlî kudretleri müsait olan yerlere muallim arkadaşların akın etmesi endişesi. Çünkü birbirine yakın olan iki vilayetten birinin mâlî kudreti müsait olup diğerinin mâlî kudreti müsait olmaz ise bu arkadaşların bir kısmı herhangi vesilelerle oraya gitmek isteyeceklerdir. Halbuki bizim gayemiz bu değildir. Biz, ilk mektep öğretmeninin birinci sınıftan başlayıp beşinci sınıfa kadar devam edip talebesini mezun etmesini arzu ediyoruz".

Hazırlanan yasa teklifinde, terfi edecek öğretmenlere, o ildeki kadro sayısının yeterli olmaması halinde bazı prensipler konmuştur. Aynı okulda veya mahrumiyet bölgelerinde bir kıdem yılı çalışmak, çok çocuğu olmak veya izin almadan bir terfi müddeti aralıksız hizmet v.b. Hacer Dicle konuşmasının devamında bu konuları da eleştirmiş ve şunları söylemiştir:

"Sayın arkadaşlarım, birinci maddedeki mâlî kudretleri nispetindeki ibaresi bu madde ile de alâkalıdır. Meselâ bir vilayeti ele alalım: Bu vilayette 30 muallim kıdeme hak kazanmıştır. Nihayet kadroları 10 kişilik ise bunların 20 tanesini bir tarafa bırakıp bu 10 taneyi tercih edeceğiz. Tercih sebepleri ise burada yazılmıştır. Sayın arkadaşlarım, misalimi kendime tatbik ediyorum. Mektepten çıktıktan sonra beni bir tren güzergahına, diğer bir arkadaşımı da hakikaten yaşanması güç olan bir yere tayin ederler. Bu benim elimde olan bir şey değildir. İkincisi, herhangi bir hastalık sebebiyle mezuniyet alınmış olabilir, bu da elinde olan bir şey değildir. Üçüncüsü, çok çocuğu olmak. Ya yeni evlenmiştir veyahut tabiat ona bu çocuk zevkini tattırmamıştır. Binaenaleyh bunların tercih sebebi olarak konmasını doğru bulamıyorum. Maddelere gelindiği zaman fikirlerimi tekrar arz edip bu hususta

Levent Sahverdi Arşivi

takrir vereceğim, takdir yüksek heyetinizindir"[13].

Hacer Dicle, 18 Nisan 1966 tarihinde Ankara'da vefat etmiş ve burada toprağa verilmiştir.

13 TBMM Zabıt Ceridesi D VI, C. 30, 13.1.1943, s. 152–153.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ KONFERANSLARI

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE CUMHURİYET

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ *

29 Ekim, 29 Ekim 1923'te ilân edilen cumhuriyetimizin yıldönümüdür. Millî mücadele sırasında "Cumhuriyet" fikir ve ideal olarak yaşamış, Cumhuriyet'e yönelme bir amaç olmuştur. 23 Nisan 1920'de TBMM toplanmış, fakat Cumhuriyet'in ilânı Millî Mücadele'nin tamamlanmasından sonraya kalmıştır. 29 Ekim 1923'te ilân edilen Cumhuriyet, kademe kademe içerik bakımından da demokratik nitelik kazanan gelişmeler göstermiştir.

"Cumhuriyet" kelimesi dilimize Arapça "halk", "büyük kalabalık" kelimesinden gelmiştir. Bu kelimenin Fransızca karşılığı **"La Republique"**, İngilizce karşılığı **"The Republic"** olup, "kamuya ait şey", "kamu malı" anlamına gelen Latince "Res Publica" kelimesinden türemiştir.

Kısaca cumhuriyet halkın yönetimidir. Cumhuriyet'i yaşatacak tek güç, politikacının ve yurttaşın siyasal ve ahlâkî değerine dayanan "kamu yararı" düşüncesidir. Bu yönü ile cumhuriyet bir kişi veya zümre yararına değil, kamu yararına dayanan ve kamu yararına göre yönetilmesi gereken devlet şeklidir. Eski Yunan şehirlerinde ve Orta Çağlar'daki "Venedik" ve "Ceneviz" Cumhuriyetlerinde yöneticileri, bir avuç ayrıcalıklı kimseler seçtiği halde, modern çağlarda seçim hakkı bütün vatandaşlara tanınmış, yani "Aristokratik Cumhuriyet", "Demokratik Cumhuriyet"e dönüşmüştür. Günümüzde, Orta ve Güney Amerika'daki askerî ve cunta diktatörlükleri ile Marksist–Leninist teoriye dayanan Çin Halk Cumhuriyeti ise batılı ve modern anlamda demokratik cumhuriyetlerin özelliklerini taşımazlar. Zira çağdaş cumhuriyet bir sınıfın veya zümrenin değil, Türkiye Cumhuriyeti gibi halkın egemenliğine dayanan "Demokratik Cumhuriyet"tir.

Osmanlı düşünürlerinin, Osmanlı Devleti'nin batmaktan kurtarılması amacını güden fikirlerinde esas hedef Cumhuriyet değil, **"Meşrutî Monarşi"**

* Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

olmuş, Fransız İnkılâbı'nın fikrî ürünü olan ve "istibdat ve baskıya karşı insan kişiliğine değer veren Cumhuriyet" ancak Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ile birlikte aranılan rejim olmuştur. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cumhuriyet fikrinin Mustafa Kemal tarafından ilk defa kuvvetle ortaya atılmasında Fransız İnkılâbı'nın etkisi olduğunu söylemekte, Münir Hayri Egeli, daha 1906'da Atatürk'ün en beğendiği devlet şekli olarak Cumhuriyet'i dile getirdiğini yazarken, Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal'in henüz Erzurum Kongresi açılmadan, zamanı gelince hükümetin şeklinin Cumhuriyet olacağını kendisine söylediğini **"Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber"** eserinde anlatmaktadır. Sivas Kongresi'nden sonra İngiliz Amirali de Robeck, Lord Curzon'a gönderdiği raporda, Türkiye'deki gelişmelerin bir Cumhuriyet'e doğru yöneldiğini yazmakta, İngiltere'nin 14–21 Kasım 1919 tarihli İstanbul'daki istihbarat teşkilâtının haftalık raporunda, kararları beğenmezse, Anadolu'daki Milliyetçilerin Cumhuriyet ilân edeceği bildirilmektedir.

Bilindiği gibi 12 Ocak 1920'de İstanbul'da toplanan son Osmanlı Mebusan Meclisi, Misak–ı Millî'yi ilân edip, 16 Mart 1920'de işgal kuvvetlerinin tehdidi sonucu dağıtılınca, Mustafa Kemal 23 Nisan 1920'de Ankara'da olağanüstü yetkilerle Millet Meclisi toplayarak, 20 Ocak 1921 tarihli Anayasa'da millî egemenlik prensibi ilk defa açıkça ilân edilmiş, bu ise Prof. Ali Fuat Başgil'in deyimi ile reisicumhursuz bir Cumhuriyet'in kurulması anlamına gelmiştir. Lozan'da Türk milletini, Millî Mücadele'yi yapan TBMM hükûmetini temsil etmesi için Meclis, 1 Kasım 1922'de saltanatı kaldırmış, 11 Ağustos 1923'te toplanan İkinci Meclis 24 Temmuz 1923'te imzalanmış olan Lozan Barış Antlaşması'nı tasdik etmiş, 13 Ekim 1923'te Ankara'yı başkent ilân etmiştir.

Mustafa Kemal'in 22 Eylül 1923'te, "Wiener Neue Freie Presse" muhabirine verdiği demeçte, ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini ortaya atmasının ülke içinde ve dışında büyük yankısı olmuştur. 28 Ekim 1923 günü Mustafa Kemal arkadaşlarına "Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz" diyerek, 20 Ocak 1921 Anayasası'nı bu yönde değiştiren taslağı hükûmet bunalımına çare bulamayan Halk Fırkası'na sunar. Fırka'nın aldığı kararı da 29 Ekim akşamı TBMM'ye sunmuş, tasarı oybirliği ve "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri ile kabul edilirken, Mustafa Kemal 158 üyenin oybirliği ile Cumhurbaşkanlığı'na seçilmiştir. Görülüyor ki Cumhuriyet'in ilânı, tarihî gelişmenin ve millî ege-

Levent Şahverdi Arşivi

menlik ilkesinin uygulanışının sonucu olmuş ve kademe kademe bütün vatandaşların yararlandığı ve katıldığı demokratik siyasî rejime dönüşmüştür.

II

Atatürk İnkılâpları'nın en büyüğü; millî egemenliğe dayalı, tam bağımsız, millî, çağdaş ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmasıdır. Bu nedenle Amerikalı meslekdaşımız Prof. **Dankward A. Rustow**, bir makalesine **"Atatürk as Founder of State–** Devlet Kurucusu Olarak Atatürk" başlığını koymuştur. Hiç şüphe yok ki T.C sömürgecilikten kurtulmuş bazı Asya ve Afrika toplumlarında olduğu gibi yoktan var edilen tarihsiz ve köksüz bir devlet değildir. Zira Türk milletinin gerilere uzanan köklü bir devlet geleneği olduğu gibi, yıkıntıları üzerinde TC'nin kurulduğu Osmanlı İmparatorluğu 600 yıllık tarihinde çok yüksek askerî ve siyasî düzeye ulaşmış, çağının en güçlü devletleri arasında yer almıştır.

Ancak TC'nin doğuşunda bu zengin mirası görmezlikten gelmek ne kadar yanlışsa, yeni devletini Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı sanmak o kadar yanlıştır. Kısaca; Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte, değişim unsurları ile süreklilik unsurları birarada bulunmaktadır. Gerçekten Türkiye Cumhuriyeti'nin yapısında ülke ve insan topluluğu unsuru bakımından değişiklikler olmuş ve çok milletli imparatorluktan millî devlete geçilmiştir. Başka bir deyimle imparatorluk, bazan Osmanlılık bazen İslâmlık bağlarından yardım ummuş ve fakat bunu başaramamış çok milletli bir devlet oluşuna karşılık, TC insan unsuru Türk milletine dayanan tam anlamı ile yeni bir devlettir.

29 Ekim 1923 tarihi; yarı–bağımsız Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişi ifade eder. Zira Avrupa siyasî çevrelerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyıllarda **"hasta–adam"** olarak anıldığını ve **"doğu sorunu"** adı altında mirasının nasıl paylaşılacağının açıkça konuşulduğunu biliyoruz. Atatürk'ün İzmir İktisad Kongresi'ni açış konuşmasında dediği gibi, "Bir devlet ki kendi kendi tebasına koyduğu vergiyi yabancılara koyamaz, gümrük resimlerini düzenlemekte yasaklanmış ve yabancılar üzerinde yargı hakkını uygulamaktan yoksun ise, böyle bir devlete bağımsız denilemez". Bu nedenle Atatürk'ün ısrarla vurguladığı iki ilkeden biri, **tam bağımsız**lık diğeri ise; **millî egemenlik**tir.

Evet, saltanatın yerine cumhuriyete geçiş kişisel egemenlikten millî

Levent Sahverdi Arşivi

egemenliğe geçiştir. Esasen TBMM saltanatın kaldırılışından önce, **20 Ocak 1921 Anayasası** ile, millî egemenlik ilkesini açıkça ilân etmiştir. Zira çağdaş toplum ve devlete yakışan yönetim ancak millî egemenliğe dayalı yönetim olabilir. Mustafa Kemal saltanatın kaldırılması görüşmelerinde şunları söyler: "Cihan tarihinde, bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman devleti tesis eden Türk milleti, bu defa doğrudan doğruya, kendi nam ve sıfatında bir devlet kurmuştur. Millî mukadderatını eline alarak, millî saltanat ve egemenliği bir şahısta değil, milletçe seçilmiş vekillerden meydana gelen mecliste temsil etmiştir. Kısaca yeni Türk devleti **"eşhas devleti"** değil, **"halk devleti"**dir. Millî egemenlik bütün kişisel yönetimlere karşıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde tacidar yoktur, diktatör yoktur ve olmayacaktır. Devletin başında tek bir kuvvet vardır o da millî egemenliktir".

III

Atatürk'ü Cumhuriyet'e yönelten sebeplerin başında; Atatürk'ün gençlik yıllarında Türkiye'yi Modern Devlet ve Modern Toplum olarak gerçekleştirecek tek siyasal rejimin Cumhuriyet olduğu inancı içinde yaşaması gelmektedir. 31 yıllık istibdada son veren ve meşrutî monarşiyi yeniden getiren 1908 İnkılâbı ile tatmin olmayan genç Kolağası Mustafa Kemal, Cumhuriyet'e olan özlemini sürdürmüştür.

Diğer taraftan Cumhuriyet, Atatürk'ün ve Türk Milleti'nin karakterine çok uygundur. "Hürriyet ve istiklâl benim karakterimdir. Ben milletimin ve büyük ecdadımın en kıymetli mirasından olan istiklâl aşkıyla yaratılmış bir adamım. Bu sebeple millî istiklâl bence bir hayat meselesidir" diyen Atatürk, özgürlük ve bağımsızlık için en uygun idare olan Cumhuriyet'i, özgürlük ve bağımsızlığına son derece düşkün olan Türk Milleti'nin tabiatına da uygun görmektedir.

Atatürk'ü Cumhuriyet'e yönelten bir diğer önemli neden; Cumhuriyet'in en ileri devlet ve hükûmet şekli olmasındandır. Cumhuriyet'in baş özelliği Millet Egemenliği'ne dayanması Demokrasi'yi sistem olarak benimsemesidir. Gerçekten her demokratik rejim Cumhuriyet olmamakla beraber, demokrasinin en gelişmiş şekli Cumhuriyet'le sağlanır. Atatürk Cumhuriyet'i **"Halk Hükûmeti"** olarak da adlandırmış "Halk Hükûmeti, hâkimiyeti tamamen halka veren ve halk için çalışan bir hükûmettir" demiştir.

Atatürk'e göre; medeniyet dünyasının çağdaş yönetimi Cumhuriyet'tir.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet insanca yaşamın düzenidir. İşte insanca yaşamak ideali de Atatürk'ü Cumhuriyet'e yönelten sebeplerden biriydi. Cumhuriyet insanları mutlu kılacak özgür ve adil bir düzenin ifadesi olduğu için Atatürk Cumhuriyet'i kurmuş ve savunmuştur.

Cumhuriyet kurucusu Atatürk'ün, çeşitli konuşmalarında Cumhuriyet'i değerlendirdiğini görüyoruz. Nitekim Mustafa Kemal İzmir'de, 14 Ekim 1925'de yaptığı bir konuşmada, Cumhuriyet'in kuruluşu ile Hükûmet ile Millet arasında ayrılık kalmadığını vurgulamış, "Artık Hükûmet Millettir ve Millet Hükûmettir" demiştir.

1 Kasım 1929'daki TBMM açış konuşmasında ise Cumhuriyet'i "Devlet Gücü" olarak görmekte; Cumhuriyet'in iç siyaseti, vatandaşın yaşamını, hiç bir nüfuz ve saldırmanın tesirinde bırakmaksızın sağlamaktır" diyerek, Cumhuriyet jandarma ve zabıtasının, yani güvenlik kuvvetlerinin, hizmet ve fedakârlığını övmektedir.

1 Kasım 1933'deki TBMM açış konuşmasında ise Atatürk Cumhuriyet'i "Devlet şekli" olarak ele almakta, "Bu sene Cumhuriyet'in 10. Yılını kutlamakla bahtiyar olduk. Millet geçen 10 senelik Cumhuriyet eserlerini, topluca gözden geçirdi ve gerçekten sevinmeye ve övünmeye hakkı olduğunu gördü" demektedir.

Atatürk 1933'te Cumhuriyet'in 10. yılını kutlarken, Türk inkılâbı ile Cumhuriyet'i eş anlamda almış; "Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir demiştir. Atatürk için Cumhuriyet bir hedeftir. Cumhurbaşkanlığına seçilmesi dolayısıyle Cumhuriyet'e olan inancını "Türkiye Cumhuriyeti cihanda işgal ettiği mevkiye lâyık olduğunu eserleri ile ispat edecek ve mesut, muvaffak ve muzaffer olacaktır" demiştir.

Cumhuriyet'in dayanağı Millî Egemenlik kavramına büyük değer veren Atatürk, gerçek anlamda Cumhuriyet ile bağdaşmayan ömürboyu Cumhurbaşkanlığı önerisine karşı çıkmış, Akşam Gazetesi başyazarına verdiği beyanatta Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığın aynı kişide toplanamayacağını açıkça belirtmiş, bütün yetkilerin Cumhurbaşkanlığı'nda toplanmasını öngören Amerikan "Başbakanlık" sistemini hiç düşünmediğini ve bunun sistemsiz ve kanunsuz olacağını vurgulayarak, Türk Anayasa sistemine bağlılığını dile getirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'e göre Cumhuriyet fazilete dayalı bir yönetimdir. Cumhuriyet fazilettir. Kısaca Atatürk; Cumhuriyet'i **"Fazilet Düzeni"** olarak tanımlamakta, Cumhuriyet'in fazilet ve adalet sayesinde bütün millete dayanacağını, bu olmazsa "Cumhuriyet" olmaz gerçeğini dile getirmektedir.

IV

Cumhuriyet'in Kuruluş Yıldönümü'nü kutlarken, TC'nin anlamını ve niteliklerini sadece Anayasa'nın maddelerinde aramak yanlıştır. Zira Anayasa'da "somut" olarak belirlenen niteliklerin ardında yatan "soyut" manevî değerleri anayasaya yansıtmak kolay değildir. Bunun için de kaynak, tarihimizin derinlikleri ile Atatürk'ün beyanlarıdır. TC'nin temel niteliklerini destekleyici ve bütünleyici manevi değerleri, "Cumhuriyet Fazilettir", "Çağdaş ve uygar ve gelişme ile değişmeye açık olmak", "İlmin yol göstericiliği ve akılcılık" ve nihayet "Misak–ı Millî ve Kayıtsız Şartsız Egemenlik" gibi noktalar etrafında toplamak mümkündür.

Atatürk 14 Ekim 1925'de İzmir Kız Öğretmen Okulu öğrencilerine, "Cumhuriyet Fazilettir. Cumhuriyet, faziletli ve namuslu insanlar yetiştirir" demiştir. Siyasî anlamda fazilet, devlet ve siyaset adamlarında bulunması gerekli nitelikleri kapsar. Atatürk'ün sözleri ile **"Yapmak iktidarında olmadığımız işleri uyuşturucu, oyalayıcı sözlerle yaparız diyerek, millete karşı gündelik siyaseti takip etmek prensibimiz değildir.** Memleket mütesanit bir birliğe muhtaçtır, alelade politikacılıkla milleti parçalamak ihanettir. Bizim en büyük kuvvetimizi, bugün de yarın da dürüst, açık bir siyaset ve sözlerimize bağlılık teşkil edecektir". Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini destekleyen değerlerden biri de, Türk toplumunu çağdaş ve uygar bir düzeye getirme hedefine yönelik ve gelişme ile değişmeye açık oluşudur. Atatürk 30 Ağustos 1925'de Kastamonu'da yaptığı konuşmada "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti Halkını tümüyle çağdaş ve uygar bir toplum haline getirmektir" demiş ve 10. Yıl Nutku'nda "Millî Kültürün, her çığırda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edeceğiz" ifadeleri ve 1 Kasım 1937'de TBMM'yi açış konuşmasındaki "Büyük davamız en uygar ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir büyük inkılâp yapmış olan Türk milletinin dinamik idealidir" sözleri ile Türk inkılâbının "statik" değil, "dinamik" olduğunu vurgulamıştır. Atatürk bir diğer konuşmasında, "İlerlemeyi, yükselmeyi ve asrın

Levent Şahverdi Arşivi

icabını seven ve isteyen güzide bir halkımız vardır. Türk'e müsbet bir şey veriniz bunu reddetmesi mümkün değildir. Halkın, karanlığı aşmak ve refah ile iyiliğe varmak arzusu, el ile tutulacak kadar açıktır. Cumhuriyet'in eli bu arzuyu tutmuştur" diyerek, Cumhuriyet idaresinin halkın ilerleme isteğini yerine getirmesi gerektiğini ve uygar olmak için yenileşmenin şart olduğunu ortaya koymuştur. TC'nin önemli değerlerinden biri de ilmin yol göstericiliğine inanmak, doğmalardan uzaklaşmak yani akılcılıktır. Atatürk, 22 Eylül 1924' de Samsun İstiklâl Ticaret Mektebi'nde yaptığı konuşmada, "Dünyada her şey için maddiyat, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir... Yalnız ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekamülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takip etmek şarttır" demiş aynı yıl Muallimler Birliği Kongresi üyelerine, Cumhuriyet fikren, ilmen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister" ve "Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister" mesajını vermiştir. Nihayet Cumhuriyetimizin temel niteliklerini destekleyen ve bütünleyen bir diğer önemli manevi değer, **Misak–ı Millî ve Millî Egemenliğe bağlılıktır**. Bilindiği gibi Misak–ı Millî, millî ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiş, bununla da Türk ülkesi halkı, bağımsızlık bilincine erişmiştir. Atatürk, 1 Mart 1923 günü, TBMM'nin 4. toplanma yılını açarken, Misak–ı Millî ve Millî Egemenliğe özel yer vererek; "Bugün geçmişten kuvvetliyiz. Bu üstünlüğü yapan nedir? Bunu gayet açık olarak tekrar ve tekrar etmek zorundayız. Bunun gerçek sebebi iki kavramın kapsamı içindedir. Bu kavramlardan biri Misak–ı Millî, ikincisi egemenliği kayıtsız şartsız elinde tutan Anayasamızdır" demiştir. Atatürk'ün "Tam Bağımsızlık" kavramı, ülkenin bugün de içinde bulunduğu ortam ve değişen dünya dengeleri açısından büyük önem kazanmaktadır. Devletler arasındaki yeni siyasî ve ekonomik oluşumlar, pek uygulanmayan insan hakları ve barış gibi sloganlara, tam bağımsızlığımızı yok edecek saptırıcı sözlere karşı uyanık olmağa mecburuz.

V

Atatürk'ün kurduğu, millî egemenliğe dayalı, akılcı ve lâik cumhuriyet, 1923'ten itibaren büyük gelişme geçirerek, Türkiyemiz'i bugün İslâm dünyasının tek demokratik, lâik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı ülkesi haline getirmiştir. Bu nedenle Batı dünyası bile, Cumhuriyetimizi, bağımsızlığa yeni kavuşmuş Türkî Cumhuriyetlere doğal bir **"model"** olarak görmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Oysa **"bilgi sahibi olmadan, fikir sahibi olan bazı aydınlar ve yazarlar"**, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'in hukukun üstünlüğünü gerçekleştirmediğini ve üretimini artıramadığını, yani tükendiğini ileri sürerek, **"İkinci Cumhuriyet"** tartışmasını başlatmışlardır.

Doğrusu istenirse, **"İkinci Cumhuriyet Tartışması"** ilk defa 1924 Anayasası yerine sosyal ve ekonomik içerikli 1961 Anayasası'nın yürürlüğe sokulması esnasında ortaya atılmış, Anayasa Komisyonu Sözcüsü olan merhum Prof. Dr.Turan Güneş, Atatürk'ün, "Cumhuriyet ilelebet payidar olacaktır" sözünden esinlenerek, "Türkiye Cumhuriyeti tektir" diyerek bu tartışmayı bitirmeye çalışırken, bu satırların yazarı Atatürk'ün bu sözleri ile Cumhuriyet'in siyasal ve sosyal bünyesinde değişiklik yapılamayacağını değil, bu ülkede saltanatın hiç bir zaman hortlamayacağını ifade etmek istediğini ileri sürmüştü.

Oysa bugün başlatılan tartışma, değişik bir nitelik taşımakta, 1996'da 73 yaşını bitirecek olan Cumhuriyet'in üretimi artırmak ve hukukun üstünlüğünü sağlamak konusunda sınıfta kaldığını ileri sürerek, gerçeğe uymayan birçok iddia ortaya atmaktadır. Bu iddialara verilecek kısa cevap şudur: Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün lâik ve akılcı sistemi sayesinde hukukun üstünlüğü prensibi ile piyasa ekonomisi yönünde çok büyük ilerlemeler kaydetmiş ve bugün Batı Avrupa standartlarına yaklaşmıştır. Diğer taraftan Türkiye'nin F–16 uçak yapımını, GAP projesini gerçekleştirdiğini, Türk müteahhitlerinin milyarlarca dolarlık taahhütleri çeşitli ülkelerde başarı ile yürüttüğünü biliyoruz.

Kaldı ki, eğer bugün hukukun üstünlüğü, üretim ve özelleştirme alanında bir takım eksiklikler varsa, bunu tamamlamak siyasî partilere ve kadrolarına düşer. Türkiye'nin Anayasalarının askerler tarafından hazırlandığı iddiası da doğru değildir. 1921 ve 1924 Anayasaları askerler tarafından hazırlanmadığı gibi, 1961 ve 1982 Anayasaları tamamen sivil temsilciler ve meclisler tarafından hazırlanmış, bu Anayasalara Millî Birlik Komitesi ve Millî Güvenlik Konseyi'nin katkısı çok asgari seviyede kalmıştır.

Hâl böyleyken, bu Anayasaların, Fransa'da askerlerin iktidara getirdiği General de Gaulle'nin 1958 tarihli Anayasasından ve hatta Amerikan askerî işgali esnasında hazırlanan 1947 Japon Anayasasından daha fazla hücuma uğramasını ve Türk ordusuna bu kadar alerji duyulmasını garipseme-

Levent Şahverdi Arşivi

mek mümkün değildir. Nihayet, Millî Güvenlik Kurulu'nun parlamentonun üstünde olduğu iddiası, 1982 Anayasası'nın Millî Güvenlik Kurulu ile ilgili 118. maddesinden de anlaşılacağı üzere, gerçeğe aykırıdır. Kısaca, ikinci cumhuriyet lehine ileri sürülenler, bizce genellikle üslûp parlaklığı arkasına sığınmış birer safsata yığınından ibarettir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜKELÇİ J. BLANCO VILLALTA TARAFINDAN VERİLEN KONFERANS METNİ *

Böyle seçkin bir dinleyici topluluğu önünde, son derece iyi niyetli ve sevgi dolu Türk arkadaşlarımdan biriyle ilgili kalbimi dolduran anılardan birini aktararak konuşmama başlamak istiyorum ki; O insan beni bu yüce enstitünün Atatürk tarafından kurulduğu zamanlarda Profesör Enver Ziya Karal'ın başkanı olduğu Türk Tarih Kurumu'nda, 1979 yılında evrensel tarihin en önemli en asil şahsiyetlerinden biriyle ilgili beyanlarımın basılması konusunda destekledi. Bu Atatürk gibi muhteşem bir kişiliğin ilk biyografisiydi. Bana aynı anlamda cömert davranan ve kendileriyle her zaman çok açık, mütevazi ve içten bir dostluğu paylaştığımız ikinci insan; bu halkın kendi evlâdı gibi gördüğü ve çok sevdiği Profesör Afet İnan'dır.

Yıllar sonra kader beni şiirin ve sanatın bir harman olduğu bu ülkeye tekrar getirdiğinde, kıyaslama şansımız olmaksızın hayranlık duyduğumuz sanatların, Sinan'ın Selimiye Camii'nin yanında ne denli hafif kaldığının farkına vardım. Anıtkabir'i ziyarete gittiğimizde bana şehirlerin ve anıtların zaman içinde birer yıkıntıya döndüğünü oysa şiirlerin, düşüncelerin ve tarihi oluşturan soyut çalışmaların ölümsüz olduğunu söylemişti.

Tutank Amon'un bir adam tarafından yazılmış biyografisi zaman geçtikçe değişikliklere uğramış oysa Firavun mumyalanmış haliyle hep aynı kalmıştır.

Aslında artık aramızda olmayan daha birçok Türk şahsiyetiyle ilgili söylemek istediklerim var ama bunların hepsini şu anda aktarabilmem imkânsız.

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı'nca düzenlenen bu konferans 27 Ekim 1995 tarihinde Türk Dil Kurumu'nda verilmiştir. (J. Blanco Villalta Arjantinli Emekli Büyükelçidir.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kısa bir süre önce Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel bizim uzak ülkemize bir ziyarette bulunduğunda ülkesinin temel uluslararası organizasyonlar arasında şu anda ne konumda olduğunu çok gerçekçi bir ifadeyle tanımladı ve asil milletinin durumunu anlattı. Bu, dünyanın içinde bulunduğu değişimler üzerine hayati önem arz eden konu başlıklarından oluşan bir konuşmaydı. Burada o konuşmadan, O'nun dünyaya bakış açısını ve bir evrim geçirmekte olan dünya hakkındaki görüşlerinin bir özetini çıkarıp sizlere aktarmanın uygun olacağını düşündüm.

Cumhurbaşkanı Menem, Türkiye'ye 1992 yılında yaptığı ilk ziyaretle bugün meyve vermeye başlayan bir dostluğun ilk tohumlarını atmıştı. İki ülke arasında şu anda yürütülmekte olan ilişkiler açık bir ortaklık yoluyla bir işbirliği temeline oturtulmak yolunda ilerleme kaydediyor. İki ülke arasındaki ekonomik reform ölçülerinin diğer dünya ülkelerine de örnek teşkil etmesini diliyoruz.

"Dünyamızın 1995 yılındaki küresel görünümü beş yıl öncesindekine göre çok farklıdır.

Dünyamız hızla değişmektedir. Soğuk savaş ve süregelen korkunç gelişim ideolojik kutuplaşmalara bir son vermiştir. Bunlar uluslararası politikanın yeniden tanımlanma zorunluluğunu gündeme getirdi.

Öte yandan demokrasi benimsendi. İnsan haklarına saygı, yasa ve temel özgürlükler evrensel ölçülerde kabul edilir normlar haline geldi. Güney Afrika ve Ortadoğu'da tarihi başkaldırılar oldu. Avrupa ve Asya'da sayıları 20'yi aşan yeni devletler ortaya çıktı.

Diğer taraftan, etnik milliyetçiliğin, fundemantalizmin, terörizmin ve sınıf ayrımcılığının patlama noktasına gelmesi içinden çıkılmaz yeni sorunların ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu kaygı verici gelişmeler uluslararası barış ve güvenliğin karşısına bir tehdit unsuru olarak çıktı. Balkanlar'da ve Kafkasya'da boy gösteren saldırgan tutumlar bütün dünyayı şaşkınlığa uğrattı. Bu hoşgörüsüzlükten doğan nefret, dünya yüzeyinin yüzlerce hatta binlerce yaralanmış ya da öldürülmüş insanla kaplanmasına sebep olmuştur. Milyonlarca insan mülteci durumuna düşmüştür. Ve bütün bu olumsuzlukların karşısında Birleşmiş Milletler ve benzeri diğer organizasyonların hiçbiri kendilerinden beklenen sorumluluğu yerine getirememişlerdir."

Belirtmek isterim ki, böyle yüce bir enstitüden gelen bu nazik davet,

Levent Şahverdi Arşivi

özünde Cumhurbaşkanımızın, Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel onuruna verdiği resmi resepsiyonda kendilerinin yapmış oldukları konuşmadan bölümler içermektedir. Kendileriyle Ankara'daki büyükelçiliğim zamanında kendilerinin başbakanlıkları sırasında tanışma şerefine erişmiştim.

Burada beni tanımayanlara söylemek isterim ki daha sonra birçok kitabımın konusu olacak bu harika ülkeye ilk defa 1950'de geldim ve bu yedinci ziyaretimde yine bu ülkede olmamın olağanüstü onuru içindeyim. İtiraf etmeliyim ki bu geliş gidişler yalnızca ziyaretler olmaktan çok bu milletin ve Atatürk'ün devrimci ruhunun derin ve sevgi dolu anılarıdır. Atatürk'le tanışma şerefine ve O'nun yüce kişiliği hakkında tanık olduklarımı yazmaya ve O öldükten aylar sonra Buenos Aires'te bu metinleri basma bahtiyarlığına erdim. Dil farklılığı sebebiyle bu büyük vatanseverin biyografisi Türkiye'de Türk Tarih Kurumu tarafından 30 yıl sonra 1979'da basıldı ve üç yıl sonra Kültür Bakanlığı tarafından yaşamımı bu sevgili ülkeyle ilgili tarihi ve edebi kitaplar yazmaya adadığım ve bunu yıllar yılı sürdürebileceğim ifade edildi. Türkiye'ye en son gelişim 1981'de Boğaziçi Üniversitesi'nin davetiyle İstanbul'da gerçekleştirilen Uluslararası Atatürk Konferansı'nda tek Güney Amerikalı katılımcı olmam vesilesileydi.

Kırk ülke temsilcisinin katıldığı ve benim "Atatürkçü Düşüncenin Evrenselliği" konusunda bir konuşma yaptığım, Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren tarafından davet edildiğim konferansın sonunda zatıâlileri yazdığım yeni Türkiye'nin mimarları konulu biyografinin kendi arzularıyla Türkçe'ye çevrilmesini ve Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından basılmasını istemişlerdir. Bu konferanstan iki yıl önce Genelkurmay Başkanı tarafından "Hizmet Madalyası"yla ödüllendirilen ilk sivil olma mutluluğuna erdim.

Ayrıca Cumhurbaşkanı Sayın Fahri Korutürk'e de beni bu şekilde onurlandırmaları sebebiyle şükran borçluyum. Bu benim Atatürk'ün yaptıklarını övmekte ne denli haklı olduğumu ortaya koyuyor.

Bir resmi görevle Ankara'ya gelişimde Cumhurbaşkanı Korutürk'e Arjantinli usta heykeltraş Santiago Chierico tarafından yapılmış bir Atatürk büstü armağan ettiğimi anımsıyorum. Cumhurbaşkanı beğenilerini belirtmiş ve büstü devlet adına bir hediye olarak kabul edip Çankaya Köşkü'ne diktirmiştir.

Büyük Önder'in doğumunun 100. yıldönümünde yapılan konferans için

Levent Sabverdi Arşivi

hazırladığım, içeriğinde Atatürk'ün bir reformcu değil bir devrimci olduğunu anlattığım metni, başlamadan önce Profesör Enver Ziya Karal'a gösterdim, okudu ve yazıya, tezimi destekleyecek yan düşünceler eklemem gerektiğini belirtti.

Biraz gerilere dönmek istiyorum, 1923 yılına, Türkiye'nin Ankara'da bir cumhuriyet oluşuna, Birleşmiş Milletler Bildirgesi'nin yazılmasından 22 yıl önceye... O zamanlar daha güzel bir dünyanın, barışla ilgili gelişen sabit düşüncelerin, uluslararası adaletin, dünyadaki kötüye gidişin durdurulması gibi düşüncelerin eksikliği bile hissedilmiyordu. Atatürk, ileri görüşlülüğü, perspektifinin geniş açısı, politik teorilere getirdiği doğru tespitler ve ekonomik, sosyal platformdaki kararlılığı sayesinde bütün bu olumsuz koşulları önceden farketmiş ve müdahalede bulunmuştur.

Atatürk İmparatorluğun anayasasını etkin, zorlayıcı, yasaklayıcı bir devrimci tavrıyla düzeltmek yerine onu tamamen farklı bir yenisiyle değiştirdi: Politik teorinin gerçek anlamda çağdaş bir anlayışıyla cumhuriyetçi bir anayasa. Dolayısıyla bu modası geçmiş imparatorluk yani 1683'de Viyana duvarları önünde başlayan askeri gerileme aşama aşama amansızca devam etti taa ki tarihin en büyük komutanlarından biri, Mustafa Kemal, kararlı ve güçlü bir zekâ, bu işe 13 Eylül 1921'de Sakarya Nehri'nde son verene kadar. Bu büyük devrim adamı, bu, örneğine ancak mitolojilerde rastlanır zaferle, Anadolu'nun kalbinde çağdaş düşünceleriyle bir cumhuriyet kurdu. Büyük Millet Meclisi'nde burası, antik tarihin ta kendisi olan Ankara 13 Ekim 1923'de Türkiye'nin başkenti ilân edildi. 16 gün sonra Büyük Millet Meclisi Türkiye Cumhuriyeti'ni resmen tanıdı.

Bir gerçek, uluslararası politik mücadele arenalarıyla Türkiye'deki başarılı devrimci hareketi birbirine bağlıyordu. Yalnızca Mustafa Kemal değil, taraftarları da, Türk insanının kanını döken zalim savaşın faaliyetleriyle de ilgili diplomatik aktiviteler yürütmek zorunluluğuyla karşılaştılar. Merkez imparatorluklar kazananların acımasızlıklarına dayanmak mecburiyetinde kaldılar. Tarih incelemecileri, Versay, Trianon ve Sen–Jermen antlaşmalarının, II. Dünya Savaşı'nın tohumlarını attığına inandılar. 10 Ağustos 1920'de Padişah'ın zayıf delegeleri tarafından Sevr Anlaşması imzalandı. Hemen ardından Türk yetkilileri ve Amiral Gough Calthorpe'la 30 Ekim'de Mondros Ateşkesi imzalandı. İkincisi Boğazlar'ın bütün kontrolünü İngiliz filosuna veren onbirinci maddeyi de içeren toplam 25 maddeden

Levent Şahverdi Arşivi

oluşuyordu. Türk ordusu terhis edilecekti. Hicaz, Yemen, Suriye ve Mezopotamya garnizonları kapatılacaktı; çünkü yedinci madde, bütünüyle Türk ordusu aleyhine hazırlanmıştı. Şöyle diyordu; "Müttefiklerin güvenliğini sarsabilecek herhangi bir durum oluştuğunda; müttefikler herhangi bir stratejik noktayı işgal edebilirler".

Boğazlar'ın müttefikler tarafından işgali, İstanbul'un işgali ve Yunanlıların İzmir'de karaya çıkmalarından bir yıl sonra Büyük Komutan Mustafa Kemal, Boğaz'ın incisi Şişli'deki evinde tek başına çalıştı.

Atatürk kesinlikle sultanı ve onun destekçilerini duygusuz ve kabul edilemez oldukları için reddetmiştir. Kemal Şişli'deki evinde bu işe yaramaz ve mantıksız çözümlere sıcak bakmadı. Bunlar Büyük Britanya'nın, İmparatorluğu bir bütün olarak bir arada tutma niyetinde olduğuna mı inanıyorlardı? Büyük Britanya'nın diğer güçler ve Araplar'la yaptığı anlaşma ve düzenlemeler bu ihtimali yok ediyordu. Ama bütün bunların ötesinde, Türkiye, Türk halkı eski kültür gelenekleri ve zaferleriyle kendi sınırları içinde özgürce yaşama hakkına sahipti. "Hayır" diye düşündü Kemal, "Türkiye kendisini kurtarmalı ya da yok olmalıdır."

Osmanlı İmparatorluğu çöktü. Geniş toprakları onları geri vermeyecek kişiler tarafından ele geçirildi. Türklerin sayısız nesillerine beşiklik ve mezarlık yapmış olan, Türk toprağı Anadolu kaldı. Türkiye'nin hayatı oradaydı ve ümidi de oradaydı. Şimdi sessiz olan, uzun savaşlar yapmış, kan dökmüş, bütün sınırlarından saldırı korkusuyla yaşamış bir halkın kalbinde. Yine de dağlarına, bereketli ova ve ırmaklarına, kalplerindeki yılmaz kahramanlığa aşık ve yaşam dolu bir halkın kalbinde.

Kemal halkına inandı; halkındaki savaş alanlarında kendini savunma ve acılara göğüs germe özelliklerini görebildi. Böyle bir halk daha iyi bir geleceği hak etmişti. Kışın son günlerinin soğuk güneşinin perdelerinden girdiği geniş pencerenin arkasında halkını aydınlatan güneşi de gördü. Onların acısını kalbinde hissetti. Dışardaki büyük caddede bir İngiliz birliğinin adımları vatanseverlik duygularını şahlandırdı. Orada yabancı işgaline karşı askeri direnme fikri doğdu.

Bedeni ruhunun düşüncelerinden acı çekti. Yüzünün hatlarından 10–15 yıl yaşlanmış gibi göründü. Gri tonlar içindeki küçük yaşların işaretlerini örttü. Eğer bu adamı bir sandalyenin üzerinde hareketsiz, felç geçiriyor gibi görselerdi, ona birçok savaşta eşlik etmiş askerleri korkarak ondaki tükenmez enerji ve çelik sinirlerdeki kumandanlık ruhunu farkederlerdi. Yine de O'nun derin damarlarındaki manzaraları görebilenler yoğun bir hayatı sezebilir-

Levent Şahverdi Arşivi

lerdi. Şişli'deki bu beyaz evde Kemal yeni Türkiye'nin ruhunu düşünüyordu.

Uzağı görebilen, yeni taktikler üreten, muhteşem bir stratejist olan Mustafa Kemal'in zaferleriyle dolu korkunç savaş yıllarını hatırlamak ne kadar hoş olurdu. Unutulmaz Sakarya Savaşı'nda düşman sert bir savunmayla karşılaşmış, savunmayı kırmak ve başarıya ulaşmak beklentisi yok edilmişti. Şunları söylemişti: "Hatt–ı müdafaa yoktur. Sath–ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı milletin kanıyla sulanmadıkça terk olunamaz. Onun için, küçük büyük her birim bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük büyük her birim ilk durabildiği noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip savaşa devam eder. Yanındaki birimin çekilmeye mecbur olduğunu gören birimler, ona tâbi olamaz. Bulunduğu mevzide sonsuza kadar sebat ve direnmeye mecburdur."

Büyük Savaş'ın başlamasından kısa süre önce yaşanmış atmosferi duygusal kelimelerle anlatmak için burada yazar Halide Edip'ten bahsetmek istiyorum. Eski geleneklerden sıyrılmış, Kemal'in devrim çağrısına katılmış ve etkili konuşmalarıyla halkı yüreklendirmiş bir kadın. "Türk'ün Ateşle İmtihanı" kitabında bir asker olarak Alagöz'de Başkumandan'ı ilk ziyaretini şöyle aktarır: "Dar köy yolu çukur ve çamurlarla dolu ve karanlık. Sanırım gece yarısından sonra. Küçük bir köprüden geçtik ve ırmağın ötesindeki evlerin en büyüğüne yöneldik. Karadeniz erkekleri gibi giyinmiş, siyah elbiseleri içinde Kemal'in korumalarını farkettim. Yarı harabe bir ev bu. Paşa'nın yaveri beni odasına götürdü. Bir gaz lambası vardı sadece. Mustafa Kemal ayağa kalktı. Kaburga kemiğinin ona hâlâ acı verdiği belli oluyordu. Zorla yürüyordu ve odanın ortasındaki tahta masada dinleniyordu.

O anda kalbimdeki heyecanla Mustafa Kemal'e doğru yürüdüm. Bu harabe evde tıpkı milletinin yaşaması için ölmeye karar vermiş bir gence benziyordu. Hiç bir saray, etiket ya da güç onu, Türk'ün tüm düşmanlara karşı son direncini göstermesi için liderlik yaptığı bu odadaki şu halinden daha büyük yapamazdı. Ona doğru yürüdüm ve elini öptüm."

1923'deki Lozan Anlaşması uluslararası bir öneme sahip Mustafa Kemal'in devrimci hareketinin zaferine işaret eder. Bu anlaşma 1920'deki Türk'ün tamamen yok olması anlamına gelen Sevr Anlaşması'nı yok etti.

Atatürk Osmanlı İmparatorluğu'nun yapısını değiştirmeye uğraşmadı. Devrimci bir tarzda onu tamamen farklı bir yapıyla yer değiştirdi.

Cumhuriyet'in yapısal evrimini analiz etmek benim bugün anlatmak istediklerimi aşıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni Türkiye'nin kurucusunun ideal ve icraatları, şimdi insanlar ve milletler arasında arabuluculuk yapan Birleşmiş Milletler'in amaç ve ilkeleriyle aynıdır. Barışın aranması ve insan haklarına saygı duyulması ve ırk, cinsiyet, dil veya din ayrımı yapmaksızın insanoğlunun özgürlüğü. Bunlar, O'nun en çok mücadele verdiği temel kavramlardı.

Şüphesiz o bir hümanistti, bir felsefeciydi, bu ilkelerin kabul edilmesi için mücadele ediyordu. Bir insani çevrenin oluşturulmadığı ortamda onun toplum, ekonomi, düşünce özgürlüğü konusundaki teorilerini anlamak zordu. Ama bugün O'nun uzağı görme kudretini görebiliyoruz.

Kimseyi hedef almayan bazı fikirleri ortaya koymak için izninizi istiyorum. Atatürk eski Osmanlı yasalarını düzeltmek için çaba harcamadı. Tamamıyla duyarlılıkla ve bir devrimci kararlılığıyla hareket etti. Kur'an' ın hükümlerini değiştirmeye niyetlenmedi, sadece İsviçre'nin sivil yasası gibi daha etkin olduğu ispatlanmış daha modern yasalarla bir büyük meclis kurmayı amaçladı. Böylece, ticari yasalar, Beavchatel'den esinlenmiş hukuk işlemleri, Alman deniz yasaları, İtalya'nın ceza yasalarında olduğu gibi Türkiye'deki kadınların konumu da radikal bir değişim geçirdi.

"Reform" kelimesini asıl anlamı içinde tamamiyle devrimci bir mücadele yerine kullanmanın kolay olmadığına inanıyorum.

Cumhuriyet'in ilânının üzerinden 72 yıl geçti.Teokratik bir imparatorluk içinde oldukça devrimci bir olgu. Aynı şey halifeliğin kaldırılması için de geçerli. Ama İslami geçmişi yok etmek ya da onunla mücadele etmek niyeti yok. Birisi bir cumhuriyet devletini siyasi, ekonomik ve sosyal idaredir, diğeri ise inançtır. Farklı şeyler fakat zıt değil. Zamanla şeylerin değişmesiyle yasaların da değişmesi gözönünde bulundurularak Mecelle'nin makul kelimeleri Atatürk'ün devrimlerinde ve ondan sonra gelen devlet başkanları tarafından da uygulanmıştır. Özellikle de değişimci ve geliştirici Cumhurbaşkanı Bay Demirel tarafından.

Zaferle sonuçlanan Kemalist devrimin birçok kanıtı vardır. Bunlardan en önemlisi ve en olumlusu bir Türk kadınının başbakan olmasıdır.

Bayan Tansu Çiller yüce ulusun devrimci tarihinin başarılı bir diğer örneğidir. Türkiye'nin uluslararası toplumlar arasında artan prestiji onun harika vizyonunun bir özetidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

THE TEXT OF CONFERENCE BY AMBASSADOR MR. J. BLANCO VILLALTA*

I would like to express to such a distinguished audience my heartfelt memories about one of my dearest Turkish friends, who with such good will, and, – with so much love, I would say – has supported me in the Türk Tarih Kurumu, 1979 of which professor Enver Ziya Karal was the first chairman. At the times when this high institution, created by Atatürk, considered the publishing of my testimony about the life of one of the most important and noble figures of universal history: Atatürk, it was the first biography of such a wonderful personality. The second person who was generous with me, and with whom I always had a bright, kind and sincere friendship was professor Afet İnan, the adoptive daughter of the great citizen, and very much loved by him.

Years later, when destiny took me back again to the country where poetry and art always flourished, the art that we always admire at the incomparable dome of the Selimiye, of Sinan, the poems and pages inspired by their genial writers, and in the same way fine arts, once, when we were visiting the Anıtkabir, he mentioned that the cities and monuments turn into ruins with time, whereas poems, thoughts and spiritual works which have created history, last forever, I meditated about the idea that this truth would last beyond time limits themselves.

He also stated that a biography of Tutank Amon written by a person contemporary of the pharaoh's was not the same as one written after he had been turned into a mummy.

I cannot but relate these words to so many Turkish characters that are not with us any more.

A short time ago, when the president of Turkey, Mr. Süleyman Demirel,

* This conference which was organized by Presidency of Atatürk Research Center was given at Turkish Language Institution on October 27th, 1995.

Levent Sahverdi Arşivi

was visiting our faraway country, he described in such a truthful manner the present dimension of his country inside the major international organisations, as well as the vast dimension of constant evolution and progress of his noble nation. It was a speech containing such vital concepts on the present world in transition, I deemed it convenient to quote here some parts of it, which summarise his vision of the current world, a world undergoing deep evolution:

When president Menem first visited Turkey in 1992, he planted the seeds of a friendship that is beginning to bear its fruits. The existing relations between our countries are on their way to becoming an extensive partnership based on mutual coperation. This coincides with the economic reform measures taken in our respective countries, to better integrate them with the rest of the world.

He says: "The global picture of our world in 1995 is very different from the one five years ago.

Our world is undergoing rapid changes. The end of the cold war and the ensuing dramatic development put an end to ideological rifts. They led to the redefinition of international politics.

On the one hand, the spirit of democracy has been maintained. The global commitment to the principles of respect for human rights, the rule of law and fundamental freedoms have become universally accepted norms. Historic breakthroughs were achieved in South Africa and the Middle East, more than 20 new states have emerged in Europe and Asia.

On the other hand, the eruption of ethnic nationalism, racism, tribalism, fundamentalism and terrorism has caused new conflicts. They have emerged as new threats to international peace and security, acts of aggression in the Balkans and in the Caucasus have shocked the world. Racial hatred has resurfaced. Hundreds of thousands of people have been killed or wounded in parts of the globe where genocide was committed. Millions have become refugees in face of all these scourges, the united nations and other organisations were unable to shoulder the responsibilities expected from them."

I would like to mention that this very kind invitation, coming from such a high institution contains, in its origin, the kind words used by president Mr. Demirel when he mentioned me in his speech at the official reception held by our president in his honour. I had had the honour te speak to him when he

Levent Şahverdi Arşivi

was prime minister. In the time of my tenure as ambassador to Ankara.

For many of you who do not know me, I would like to explain that I arrived in this wonderful country in 1950 which would later on become the subject matter of many of my books, and that this is the seventh time that I have the tremendous pleasure to visit it once again. Actually, more than visits, they are deep and dear memories of this nation and of the revolutionary spirit of Atatürk. I had the honour to meet Atatürk and of writing a testimony on his prodigious personality, which was published in Buenos Aires, months after he passed away, due to language reasons, it was more than thirty years later that the first biography of the great citizen was puslished by the Türk Tarih Kurumu, in 1979, and by the ministry of culture of Turkey, three years later.

I admit that I oriented my life towards literature, by writing books about the history and literature of this dear country, to which I can add an endless number of conferences and articles, through the years, my last visit to Turkey goes back to 1981, when invited by the Boğaziçi University, I participated as the only south American at the International Conference on Atatürk, held in İstanbul.

At the end of the conference – attended by representatives of forty countries – where I spoke about the subject "The Universality of the Thoughts of Atatürk" I was invited by president Mr. Kenan Evren, who informed me that on the following year, the translation into Turkish of the biography I had written on the architect of the new Turkey, would be published by the Ministry of Tourism and Culture, with a foreword by him. Two years before that, President of General Staff had honoured me–in my opinion, excessively – granting me the "Hizmet Madalya", being the first civilian who had received this award.

I am also very grateful to president Mr. Fahri Korutürk and to his successor for having honoured me in such a way. This leads me to think that I was not wrong in my appreciation of the wonderful works of Atatürk.

I remember that when I arrived in Ankara as head of mission, I gave president Korutürk a bust of Atatürk, made by a great Argentine sculptor Santiago Chierico. The president admired his work, and donated it to the state, and thus it was placed in the Palace of Çankaya.

Levent Sahverdi Arşivi

Before starting the sessions of the conference on the one Hundredth Anniversary of the great citizen, I showed my speech to my friend professor Enver Ziya Karal, whom I remember very well, and who read the work, in which I said that Atatürk had not been a reformer but rather a revolutionary. He authorised me to read the paper and support the thesis, in case, it was questioned.

I would like to go back in time, to 1923, when Turkey was proclaimed a republic, in Ankara, 22 years before the charter of the United Nations was written. A scheme for a better world and constantly developing the ideals of peace, international justice, and understanding in all order of things. Let us think of the great visionary Atatürk, without losing sight of the perspectives and the evolution of political theories and in particular economic and social platforms.

Atatürk did not reform the constitution of the Empire, drastically, in a revolutionary act, but instead he substituted it by a totally different one: A republican constitution, with a really modern conception of political theory. Therefore, the obsolete Empire, the military recession of which started in front of the walls of Vienna in 1683, was going back, step by step, inexorably, until he was stoped, drastically, by a powerful genius, one of the greatest captains in history: Mustafa Kemal, at the shore of the river Sakaria on September 13, 1921, in the heart of Anatolia, from this victory – difficult to value without going into the field of myths – the great revolutionary man organised a republic of modern ideals. The Great National Assembly, here, Ankara of ancient history, declared as capital of Turkey on October 13, 1923. In her the Great National Assembly proclaimed the Republic of Turkey, 16 days later.

From the field of the international political struggles, a fact linked to the successful revolutionary movement in Turkey, not only Mustafa Kemal, but also his supporters had to carry out a diplomatic activity in accordance with the activities of the cruel war which was shedding the blood of the Turkish people. The central empires had to bear the ruthlessness of the winners. The dissectors of history tend to believe that the strict clauses of the treaties of Versailles, Trianon, Saint–Germain planted the seeds of World War II. The Treaty of Sévres made in August 10, 1920 by the weak delegates of the Sultan, but already the armistice, known as the Armistice of Mudros, was ready on the 30th of October and was signed on that day by Admiral Gough Calthorpe

Levent Şahverdi Arşivi

in the name of all the allies, and by the Turkish mission. The text consisted of twenty–five articles, of which eleven assured the British fleet of the complete control of the straits. The Turkish army was to be demobilised, the garrisons of the Hejaz, Yemen, Syria and Mesopotamia were to surrender, while article seven placed Turkey at the mercy of her conquerors. For it said: "In the event of a situation arising which threatens the security of the allies, the allies will have the right to occupy any strategic points".

Thus, the document ending hostilities between the entente and the Ottoman Empire had been signed on board his majestys's warship 'Agamemnon' the Turkish government foresaw that Turkey would be reduced to Anatolia and part of thrace; however, they were confident that the allies, who preached the right of nationalities to live in freedom, would assure the freedom of the Turkish peoples within their national frontiers.

During the occupation of the straits and of the very capital city by the allies and the disembarking of the Greeks in İzmir, the following year, Mustafa Kemal, the general on duty, meditated alone, at his home, at the then modern neighbourhood of Şişli at the pearl of the Bosphorous. He totally rejected the attitude of the Sultan and of his supporters, for being unacceptable and senseless. Kemal in his house at Şişli did not favour these unworthy solutions, which were against logic; had they any idea whether Great Britain intended to keep the Empire together as a unit? The treaties and arrangements which she had made with the other powers and the Arabs made such a possibility out of the question, but, above all else, Turkey, the Turkish people had the right. Through their ancient traditions of culture and glory to live freely within their own frontiers. "No!" thought Kemal. "Turkey must save herself or perish!"

The Ottoman Empire had collapsed. Her enormous territory was occupied by her conquerors, who were not going to give it back; there remained Anatolia, Turkish land, cradle and tomb of innumerable generations of Türks. The life of Turkey was there, and there lay her hope, inthe hearts of that people silent then, worn out by long wars, bled dry, fearful of the invasion which was expected on all their frontiers, yet full of life and love for their mountains, their fertile plains and rivers, indomitable defenders of their hearths.

Kemal believed in his people; he had been able to see their fine self–denial and stoicism on the fields of battle. Such a people deserved to know a

Levent Sabverdi Arşivi

better future. He was sitting beside a wide window which allowed the cold sun of the last winter, days to enter through the net curtains, through his people and he felt their pain, equal to his own. In the wide avenue outside, a British Patrol broke through his patriotic thoughts with their rhythmic step. There was born in his heart the idea of armed opposition to foreign intervention.

His physique had suffered from his spiritual pains. It seemed as if ten or fifteen years had passed through the lines of his face, and marked the signs of premature age in grey tones. If they had seen that man sitting motionless in a chair, as if paralysed, his soldiers who had accompanied him in so many battles would scarcely have recognised in him the commander with nerves of steel and inexhaustible energy; yet, if they had been able to see the vistas which were contained in the depths of his deep pupils. They would have discerned an intense vitality. It was in that white house in Şişli that Kemal conceived the soul of the new Turkey.

How nice it would be to remember those years of permanent struggle, of victories in which Mustafa, a wonderful strategist, created new tactics, one as he foresaw. The imminent and memorable battle of Sakaria, in which the enemy suffered such a harsh defeat, destroying the belief that in keeping the lines of defense lay the basis for success, he said: "There are no lines of defense, but instead an area of defense, and that is the whole country, not an inch of territory of this nation can be abandoned without previously shedding the blood of its citizens. Each unit, big or small, can be displaced from its positions, but they shall have to rebuild a front in the first place in which they can settle and continue the battle. The units seeing their neighbours being forced to withdraw should not link their fate to theirs, they have the obligation to resist in their positions until the end."

To describe with emotional words the atmosphere felt a short time before the start of the Great Battle, I would like to mention the writer Halide Edip, a woman emancipated from the old customs, who had come at Kemal's call to fight for the revolution, and inflamed the people with their ardent oratory. In her book "The Turkish Ordeal" she recounts her first visit as a soldier to the generalissimo at Alagöz: "The narrow village road is full of holes, muddy and dark. I think it is after midnight. We cross a little bridge and make for the largest of the houses on the other side of the stream. I recognise

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal's personal guards, with their black tunics, like those worn by men of the black sea, it is a half–ruined house. The Paşa's aide–de-camp takes me to his room, which is the only one with a gas lamp. Mustafa Kemal stands up. It is clear that his rib is still causing him much pain, as he walks with difficulty and rests himself against the wooden table which is in the middle of the room".

At that moment I went towards Mustafa Kemal with veneration in my heart. In that humble Anatolian house, he was the incarnation of the decision of young men to die, so that the nation should live. No palace, title, or power would make him as great as he was in that room, from which he was to lead the Türks to their final effort to resist complete annihilation. I went to him and kissed his hand."

The Treaty of Lausanne, in 1923, marks the victory of the revolutionary movement of Mustafa Kemal, of utmost importance internationally, as it did away with the strict and compulsive Treaty of Sevres of 1920, which meant the total destruction of Turkey.

Atatürk did not try to change the constitution of the Osmanlı Empire: In a revolutionary way, he merely replaced it by a totally different one.

Analysing the constitutional evolution of the Republic, would take longer than I wish to expand myself on this today.

The ideals and achievements of the Constructor of the new Turkey seen from the present times coincide with the basic principles and purposes of the United Nations charter, constantly guiding the understanding among nations and among men. The search for peace and respect of human rights and for the freedom of mankind, without distinction of race, sex, language or religion. He fought so much for these basic concepts.

Undoubtedly, he was a humanist, a philosopher, who endeavoured the acceptance of these ideals, in a human environment not prepared to understand his theories on society, economics, freedom of thought, which was very long ago, but now in perspective, it shows his clairvoyance.

I ask for your permission to put forward some ideas, the purpose of which is not to convince anybody. Atatürk never tried to reform the old Ottoman legislation: He merely acted with the sensitivity and conviction of a revolutionary man. He did not intend to change the coranic laws, he simply proposed to

Levent Sahverdi Arşivi

the great assembly the more modern codes which had proven to be more effective, as the civil code of Switzerland. Therefore, the situation of women in Turkey underwent a radical change, as well as the commercial code, the law of procedure inspired in the Beavchatel, the German maritime code, the criminal code of Italy.

I believe it is not easy to apply the term "reform" to totally revolutionary endeavours, in the true sense of this word.

72 years have elapsed since the proclaiming of the republic – a rather revolutionary fact in a theocratic empire. The same holds true for the abolition of the Caliphate of Turkey; but there was no intention to eliminate the İslamic past nor to attack religion. This was about understanding that one thing is politics, economics and social administration of a republican state, and another thing is creed, two different but not opposite things.

The wise words of the Mecele, in the sense that the laws change when things change with time, are applied to the revolutionary actions of Atatürk as well as to the works of the government leaders who succeeded him; in particular, the developer and evolutionary president, Mr. Demirel.

There are many testimonies about the astounding and victorious Kemalist revolution. One, of utmost importance and very positive, is the fact that a Turkish woman became prime minister.

Mrs. Tansu Çiller is another one of the succesful achievements of the great citizen's revolutionary history; the epitome of his wonderful vision of that Turkey which is increasingly prestigious in the international community.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ BİRLİK VE BERABERLİĞİMİZDE OZANLARIN ROLÜ *

Yrd. Doç. Dr. ZEYNELÂBİDİN MAKAS **

Millî birlik ve beraberlik üzerine –önemine binâen– asırlardır çok şey söylenmiş ve yazılmıştır. Bu âmeliye, kim bilir, daha ne kadar devam edecektir? Bazı şeylerin te'sisi hem çok zor, hem de oldukça basittir. Birlik ve beraberlik de bunlardan biridir. Bir niyet, bir anlayış, bir vicdan mes'elesi. Tarihî gerçeklerden ibret alınır ise, gerçekleştirilmesi gayet basittir. Ancak nedense, biz millet olarak çoğu zaman zor olanı tercih etmişizdir. Bu, belki de bir hasletimiz veya bir erdem göstergesi. Ancak bazı hallerde kendimizi zora koşmanın âlemi yoktur. Zira başkaları gibi biz de buna, hem de millî olanına her devirde muhtacız. Üstelik bu bir zarurî ihtiyaç. Hazır elimizde fırsat varken böylesine hayatî ehemmiyeti hâiz bir ihtiyacımızı zamanında telâfi etsek çok daha iyi olur.

Bu halisâne düşünce ile, yöre (Kars, Ardahan, Iğdır, Nahçıvan) insanının çektiği eziyetleri yansıtan bazı şiir parçaları ile birkaç belgeyi hatırlatmak istiyorum. Şiirler, yörenin halk ozanları ve şâirleri tarafından kaleme alınmıştır. Söz konusu şiirlerin tamamı değil, bazı parçaları verilmiştir. Bunlar arasında ağıtlar ağırlıktadır. Neden ağıt? Bilindiği gibi ağıtlar, çok kıymetli şeylerin elden çıkması neticesinde yakılır. Bir insanın vatanından daha kıymetli neyi olabilir?! Bahsi geçen ağıtlar, yörenin Rus–Ermeni işgâli altında bulunduğu yıllarda yazılmıştır. İşte onlardan birkaç örnek:

Kars'a Ağıt

Düşmanlar elinde buldum elimi,
Virân olmuş gülşen, bağlar bulunmaz.
Felek kırdı yedi yerden belimi,
Mor–sünbül maralı dağlar bulunmaz.

---

* Bu metin 24 - 27 Nisan 1995 tarihinde Atatürk Araştırma Merkezi ile Iğdır Valiliğince Iğdır'da düzenlenen "Tarihi Gerçekler ve Ermeniler" Uluslararası Sempozyumunda sunulmuştur.

** Kafkas Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Moskof dolmuş, İslâm yada çekilmiş,
Kal'asına çaput bayrak dikilmiş.
Ah ü zârdan Kars'ın beli bükülmüş,
Derindir yarası, bağlar bulunmaz.

Dağılmış medrese, bulunmaz mescid,
Nice cami, türbe olmuş nâ-bedîd;
Ayaklar altında ezilmiş şehid,
İntikam alacak sağlar bulunmaz.

Kağızmanlı Esmanî

Kars Kaloköylü Âşık Kahraman, Ermenilerin 1918 Nisanında kendi köyünde yaptığı katliamı şu dizelerle ifade eder:

Bir hamile kadın davrandı kaça,
Ermeni eylemiş hep parça parça.
Kılıç ile vurmuş, bölünmüş kalça,
Dağın-taşın şanı arşa dayandı.

Çocuğu karnından çıkarmış bakar,
Can teslim etmeden süngüye takar.
Bebeğin figânı dağ-taşı yakar,
Dağın taşın şanı arşa dayandı.

Kaloköylü Kahraman

Bardızlı Nihânî ise, 1915'de şehitlik mertebesine erişen Sarıkamış şehitlerimize ait duygularını şu mısralarla dile getirmektedir:

Karlarda yatarlar şerefli şanlı,
Kimisi vurulmuş nur yüzü kanlı,
Kimisi nevcivan, taze nişanlı
Boynu buruk, melül gözü yoldadır.

Yollara düşenin gelmedi sesi,
Analar âh çeker, atalar yası;

Levent Şahverdi Arşivi

Yad değil, bunlar hep ciğer-pâresi,
Acep bilen var mı ne ahvâldedir?!

Bardızlı Nihanî

Çaresiz kalan Şüregel'in Tiknis köyünden şair Fırat ise, bu "kara günler"de halkın imdadına Hz. Muhammed'i çağırıyor:

Bu dünya böyle de kalmaz,
Urus'a itibâr olmaz,
Ölüyü mezara koymaz,
Yetiş bize yâ Muhammed!..

Tiknisli Fırat

Hanaklı Mazlumî, 1915-16'da vukû bulan Ardahan katliâmı ve açlığı üzerine uzunca bir destan yazar. İşte o destandan bazı dörtlükler:

Meydanda değil mi fukara dârda,
Ümmet-i Muhammed âh ile zârda,
Yağının elinden düşmüşüz derde
Artırır zulmünü her günden güne.

Ağlar, kan-yaş döker nice merdânlar,
Oğuldan-uşakdan ayrıldı onlar,
Sofrası meydanda çok hanedânlar,
Şimdi ister torba taka, dilene.

Ne dilensin, yok ki sahib ü'l-ihsân,
Vilâyetler oldu hâk ile yeksân;
Bakû ile Kırım, Kazan, Dağıstan,
Yığdı, her taraftan geldi i'âne.

İ'âne gönderdi hep ehl-i iman,
Sebebi Tagıyev, ol han oğlu han.
Gördü mezâlimi, eyledi beyân,
Yazıldı gazetler, gitti her yana.

Levent Sahverdi Arşivi

Yazıldı gazetler, her yana gitti,
Musa Bey Nagıyev çok ihsân etti.
Bakü ağaları bütün el attı
Adlarını bilmem, alam lisâna[1].

Hanaklı Mazlûmî

O "kara günler"i Koblıyanlı Sefilî de yâd etmeden geçemiyor:

Sabi–sıbyan ata–ana izlerler,
Petek yavruları gibi sızlarlar,
"Yandım, medet" deyu yolu gözlerler,
Çöktü zulmet pus, dumana yetişti.

Çöktü pusla duman, görünmez dağlar,
Tâ burc–ı eflâke dayandı ahlar,
Kuruda hayvanat, denizde mahlar
Çalkalandı bahr–ummana yetişti.

Merhâmet kânıdır Tagyev hazreti,
Namıyla tutmuştur cihânı zatı.
Hakk, bire bin vermiş varı–devleti,
Buldu Hakk'dan şöhret–şâna yetişti.

Şân tuttu Baku'yu ettiler emek,
Kimi nan getirdi, kimisi yemek;
Cümle hezâyinler ettiler kömek
Geldi nimet, hem i'âne yetişti.

Koblıyanlı Sefilî

1 Yörenin sıkıntılı günlerinde Azerbaycan'dan yardım istenir. Bu yardımın organizasyon ve taksimini de o dönem dünyanın sayılı petrol zenginlerinden biri olan Hacı Zeynelabidin Tagıyev üstlenir. Bir başka Azerbaycanlı zengin ise, Musa Nagıyev'dir. Özellikle Tagıyev'in gayretleriyle yöre halkına külliyatlı miktarda aynî ve naktî yardım ulaşır. Bu hadise, tarihe "Gardaş Kömeyi" adıyla geçer. Tagıyev'in Azerbaycan fikrî, siyasî, kültürel ve ekonomik hayatında çok önemli bir yeri vardır. Bu yüzden 1917 Bolşevik İhtilali'nde önce şahsî mallarına elkonulur; kendisi de ailesiyle birlikte sürgüne gönderilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ardahan katliamını gören Hanaklı Mahsunî, durumu şu dizeleriyle anlatmağa çalışır:

Viran koyduk vatanları terkettik,
Körpe yavruları yollara attık.
Virane yerlerde hasırda yattık,
Boğdu tipi, boran dumana bizi.

....

Talan verdi Urus,topladı malı,
Ne davar, ne keçi, ne kilim, halı.
Nerede bulduysa aldı güzeli
Boynu buruk saldı yamana bizi.

...

Hâke yeksân edip, düzlerde koydu,
Çıldır, Ardahan'ı kırdı, hem soydu.
Kurtlar, kuşlar insan kanına doydu,
Ermeni, Rum saldı nalâna bizi.

...

Nigâran kalmışken bulduk bir tutar,
"Baku İslam Cemiyyeti" var.
Fakir-fukaraya eyledi medar,
Döndürde yeniden vatana bizi.

Hanaklı Mahsunî

Yörede yaşanan katliam, şiddet, baskın ve zulümler öylesine çekilmez boyutlara ulaşır ki, bu durumlar karşısında sadece şâirler değil, din adamları da bu korkunç manzara karşısında duygularını gizleyemez hale gelirler. Bunlardan biri de daha sonra Balcı soyadını alan müftü Mehmet Tevfik Bey'dir.

Vatandaki kalan evler
Binalar ağlatır beni.
Zümrüt gibi o yemyeşil
Ovalar ağlatır beni.

Levent Sahverdi Arşivi

...

Vatanından ayrı düşen
Ortalıkta kalıp şaşan,
"Aman yavrum" deyip koşan
Analar ağlatır beni.

...

Allah'a veren canını,
Toprağa kayan yanını,
Yerlere döken kanını
Babalar ağlatır beni.

Servi boylu nâzik beden,
Sırma saçlı gonca dehen;
Düşmanlara esir giden
Sunalar ağlatır beni.

Müftü Mehmet Tevfik (Balcı)

İşgalden nasibini sadece insanlar değil, mukaddes yerler de alır. Bunlardan biri de Kars'daki Evliyâ Camiî'dir. Ruslar, camiyi tavla yaparlar. Bunun üzerine Karslı Kurbanî şunları söyler:

Kâfir Moskof tavla etmiş burayı
İki buçuk yıldır giymiş karayı,
Kesmişler atlara yer yer arayı
Bozulmuş minberi buldum ben bugün.

...

Bozulmuş bahçesi gübreyle dolmuş,
Güzel medresesi virâne olmuş,
Asiferler halı-kilimin çalmış,
Kuru taş-duvara geldim ben bugün.

Levent Şahverdi Arşivi

Hazreti Hirkanî kalmış yalınız,
Örtüsün soymuşlar, bulunmaz bir iz.
Ağladım, sürdüm taş-toprağına yüz
Kâfire çok kargış kıldım ben bugün.

Karslı Kurbanî

Sıkıntılı kara günlerde yerli ahali göçe zorlanmaktadır Bir grup göçer, birkaç Mehmetçik ve başlarında bir Türk subayı ile karşılaşır. Subay sorar. Selim Karngar köyünden Celil, ona şöyle cevap verir:

Seni gördük bir şişesin,
Hemi beysin, hem paşasın.
Yüzbaşımız çok yaşasın
Bizimçün baştır, efendim!

Sarı Moskof vurdu bizi,
Canımıza saldı sızı,
Meleşir anasız kuzu,
Önümüz kıştır efendim.

Bıraktık yurdu, yuvayı,
Muhâcir olduk havayi. (boşu boşuna, hiç yoktan)
Düşmanla kıldık davayı
Yolumuz taştır efendim.

Karngarlı Celil

Yöre halkı, bütün bu hadiselerin müsebbibi olarak Çar Nikola II'yi görmektedir. Hanaklı Mazlûmî, ona bir destan yazar. İşte o destandan bazı bentler:

Fehmi olanları sürdün Sibir'e,
Başladın zulüme, şiddet cebire.
Hahol, Malakan'a hem Duhobor'a
Komşu ettin bizi, çıktın Nikola!

Levent Sahverdi Arşivi

Nice şen yerleri virân eyledin,
Hâli (boş) buldun bu yerleri, yayladın.
İstediğin yeri böldün, payladın,
İslâma kem gözle baktın, Nikola!

Kazan–Şehir, Kırım hemi Dağıstan,
Teke–Türkman, Hîve, Türan, Türkistan
Güzel Azerbaycan, Çerkez, Gürcistan
Zulmünle canını sıktın, Nikola!

Şimdi de bazı tarihî bilgilere dikkatinizi çekmek istiyorum.

Güneybatı–Kafkas Murahhasları Heyetine

5 Ağustos 1919 KARS

Sayı: 343

"Kars Müslüman Millî Komitesi Merkezi şu hususları ilgililere naklet-memizi dileyerek, bilgilerinize arz etmekle şeref duyar:

Kars'ta, Sürmeli'de ve Kağızman'da Ermeni çokluğunu sağlamak maksadiyle, Ermenilerin başları ve Ermeni birliklerinin kumandanları Türk ahâlisini yoketmek veya göçmeğe zorlamak siyasetini güttüler... Ermeni hükümeti, Ağrı ve Karakurt Kürtlerini imha etmek için kasıtlı olarak asker birlikleri gönderdi...

Erivan çevresinden göçüp gelmiş olan Kürtler, Rumlardan boşalan Sarıkamış Oluklu, Yeni – Selim ve öteki köylere yerleşmişlerdi. Ermeni Hükümeti onlara yerlerini bırakmalarını teklif ediyor... Nereye sığınacaklarını bilmeyen Kürtler bu köyleri kendilerine verilen mühlet içinde terketmediler... Ermeni kumandanı bunu bahane ederek, bu Kürtlerin hepsini imha etti...

Sürmeli (Iğdır – Tuzluca – Aralık) çevresinde Ermeniler otuz sekiz köyü ateşe verdiler; üç bin beş yüzden çok insan buralarda can verdi; kırk binden çok kişi de evsiz–barksız kaldı.

Bu mezâlimin biricik bahanesi Kars Millî Şûra Hükümeti'ne bağlı kalan Kürtlerin, Ermenilerin Ervan'daki meclis için yapılan milletvekili seçimlerine katılmakta çekimser davranmasından ibarettir. Bu çekimserlik 6 Hazi-

Levent Şahverdi Arşivi

ran ve 4 Temmuz'da Ermeni telgraf ajanları ile de doğrulanmıştır."

Güneybatı – Kafkas Müslüman
Millî Merkez Komitesi Başkanı
Çıldırlı Dr. Esad (Oktay)

Şimdi de Azerbaycan Dahili İşler Nazirliyi (İç İşleri Bakanlığı) arşivinden aldığımız iki raporu sunmak istiyorum.

8 No'lu Rapor

"Andranik'in adamlarıyla birlikte dört köyü basıp dağıtması ve Arıklı, Şükür, Melikli, Pulkent, Şeki, Kızılcık köylerini ateşe verip, yedi köyde yaşayan 500 Müslüman Türk'ü öldürmeleri hakkında."

Zengezur Kaza Reisi
Melik Namazeliyev
12 Eylül 1918

10 No'lu Rapor

"İngiliz – Fransız heyetlerinin iştiraki ile yapılan antlaşma neticesinde Müslümanların terkettikleri yerlerde Andranik'in köylere yaptığı anî baskınlarda cinsine, yaşına bakmadan herkesi vahşice kılıçtan geçirmesi, cenazeleri tahkir etmeleri, 9 Aralık'ta 12'den fazla köyü yakmaları... hakkında."

Zengezur Kaza Reisi Melik
Namazeliyev'in 11 Aralık 1918 tarih
ve 185 no'lu telgrafı

Günümüz Ermeni yazarları arasında Zori Balayan'ın müstesna bir yeri vardır. Onun önce Revan'da Ermenice, 1984'de de yine Revan'da Rusça basılan **Ocak** adlı eserinde Doğu Ermenistan için kullandığı şöyle bir cümle vardır: "Kak tesno nam!" (Ne kadar sıkışığız) Yani nüfusumuz çok, toprağımız az. Adı geçen bölgenin nüfusuyla ilgili olarak yine bir Ermeni tarihçisi olan V.A. Parsamyan ise İstoria Armanskogo Naroda 1801–1900 goda. Kniga Pervaya, İzdateltsvo Ayastan, Erevan 1977 (Ermenilerin 1801–1900 Yılları Arasındaki Tarihi. Birinci Kitap. Ayastan / Haystan Neşriyatı) baskılı kitabında şu istatistikî bilgileri vermektedir:

Levent Sahverdi Arşivi

Türk	84.089	% 49.7
Ermeni	57.305	% 33.8
Kürt	26.911	% 16.0
Diğerleri	850	% 0.5

Aradan geçen süre zarfında adı geçen bölge bir yana, bütün Ermenistan'da Türk'ten hiç, Kürt'ten ise – hıristiyanlığı kabul edenlerin dışında– maalesef eser kalmadı. Önemli bir kısmı sürüldü, geriye kalanlar da öldürüldü.

Gökçeli (şimdi Ermenistan'a dahil edilmiş ve adı değiştirilerek Vardenis olmuştur) meşhur Âşık Elesger'in çıraklarından Alçalı Meherrem'in Ermeni ayaklanmaları üzerine hicri 1323 (1907–8) yazdığı **Pund İngilabı** adlı destanından iki bendi konuyla ilgili olması ve bazı mesajlar vermesi bakımından bilgilerinize sunmak istiyorum. Destanın tamamı 1973 yılında tarafımızdan derlenmiş ve neşredilmiştir.

Ermeni'nin gaydasıdır Müselmanla behs eylemek,
Müselmanda gayda deyil govğa salıp, ses eylemek.
Hınzırın âdetidir yazıp–pozulgan eylemek,
Şeriatta halal yazıp kısasa kısas eylemek;
Çok gırıldı Ermeniler, harda ki tuğyân eyledi.

Tâ sübhedek kesilmedi Nahçıvan'ın giyl ü galı,
Divan kaçdı, defder itdi, çoh perişân oldu halı.
Meşovnan badron geldi, furğunla süzen, aynalı,
Kürtlere heber yetişdi, Araz'ı keçdi Celâlı,
Kırdı çapkın Ermeni'ni, malını talan eyledi.

Alçalı Âşık Meherrem

Şâir, ilk bentte Ermenilerin Türklerle daima bir sürtüşme içinde olduğunu, bunu neredeyse bir gelenek haline getirdiklerini, Türklerin ise kavgadan, savaştan hoşlanmadıklarını, yine Ermenilerin ahdlerine vefa etmediklerini, imzalarına sahip çıkmadıklarını; ikinci bentte ise, Ermenilerin Nahçıvan'da yaptıkları zulüm ve işkenceleri, yörenin yerle bir edildiğini, çuvallar dolusu mermi ve arabalarla dürbünlü tüfeklerin geldiğini, bunun üzerine

Levent Şahverdi Arşivi

Nahçıvan halkının Kürtlerden yardım istediklerini, Kürtlerin de bu davete icabet ettiklerini gayet selis bir ifade ile dile getirmektedir.

Güneş, her zaman bulut altında kalmaz. Yörenin "kara günler"i de nihayet kırk yıldan sonra sona erer. Bunun üzerine ilk iş, yine ozanlara düşer.

Size kurban olam ağalar, beyler,
Yürek sağalandı, dermana baktı.
Kırk yıl "karagünde" yandık ataşa,
Otuz dört'te işler yamana baktı.

Şanlı ordu geldi hep koşa koşa,
Kumandan er oğlu er Kâzım Paşa,
Halit Bey en önde ulaştı başa,
Dört etrafta olan ziyana baktı.

Kurudu gâvurlar, boynunu büktü,
Hemen teslim olup, silâhı attı,
Bir çavuş Kal'a'ya bayrağı dikti,
Kesilen kurbanlar al kana baktı.

Kars–Kaloköylü Kahraman

Arpaçaylı Veli Sefilî ise Ermenilere hitaben şöyle demektedir:

Bâkidir İslâmın şerefi şanı,
Âsi olma böyle, hannas Ermeni!
Hiç kalmaz yanına Türklerin kanı
Alır, sende koymaz kısas, Ermeni!

Rus yerine geçtin, vurdun darbeler,
Başımıza neler getirdin neler...
Ordumuz gelince ettin tövbeler,
Şimdi azdın, yok mu Asvas (Allah), Ermeni!

Levent Sahverdi Arşivi

...

Türk'ün nâmı aziz, duası halil,
Bunu bilmeyenler olur har, zelîl.
Sana olmuş vahşî Taşnaklar delîl,
Çürüktür temelin, esas Ermeni!

...

Sana ibret olsun harabe Anı
Düşünde görürsün Muş ile Van'ı.
Kaptırırsın Gümrü ile Revan'ı
Giyersin kara don libâs Ermeni!

Arpaçaylı Veli Sefilî

Bir başka ozanımız Çıldırlı Âşık Şenlik, tâ 93 Muharebesi'nde (1877–78);

Ehl–i İslâm olan işitsin, bilsin,
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana!

diyerek, milletin millî duygularını zirvede tutmaya çalışmaktaydı. Diğer yandan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilânını müteakiben söylediği "Türklerin" redifli şiirinden dolayı yüz yaşından sonra hapse atılan Gökçeli Âşık Elesger ise, Gazi Mustafa Kemal'i kastedip, "Dünyaya meydan okudu bir Kemal'i Türklerin" demekle, Anadolu'daki kardeşlerinin sesine ses vermekteydi. Derken bu tarihî gerçekler, bana acizâne şu mısraları yazdırdı:

Dadaş, Efe, Kızanıyla, kızıyla
Tek vücut, tek yumruk savaşa girdi.
Kürt, Azeri, Tatar, Çerkez, Lazıyla
Birbirinin kollarında can verdi.

Bu kutsal toprağın sesini mısralarla duyurmağa çalıştım. Bunlar ummandan bir damla. Bunlar göstermektedir ki, eline fırsat geçtiği zaman düşman, sınır ötesi veya berisine bakmaksızın, falanca veya filanca ayrımı yapmadan yaşama hakkı tanımıyor. Bu durum dün de böyle idi, bugün de, –Allah esirgesin– yarın da böyle olabilir. Atalarımız "yalvarmakla domuz

Levent Şahverdi Arşivi

darıdan çıkmaz" sözünü laf olsun diye söylememişlerdir.

Netice itibariyle, suya, havaya muhtaç olduğumuzdan daha çok, öncelikle ve özellikle Anadolu'da birlik ve beraberliğe muhtacız. Zira dünya devletleri listesine Türkiye Cumhuriyeti'nin yanısıra Türk Cumhuriyetleri ibâresi de artık resmen girmiştir. Bu gerçeği kimse inkâr veya gözardı edemez. Anadolu'da millî birlik ve beraberliği sağlamalıyız ki, onlara karşı olan tarihî ve insanî görevlerimizi yerine getirebilelim.

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

KEMAL ATATÜRK

NUTUK

(1919 - 1927)

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresinde söylenmiştir.

1989

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

KEMAL ATATÜRK

NUTUK
VESİKALAR

1991

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

KEMAL ATATÜRK

NUTUK

1919 — 1927

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 15-20 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan İkinci Büyük Kongresinde söylenmiştir.

Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Zeynep Korkmaz

1995

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK'ÜN
TAMİM, TELGRAF VE BEYANNAMELERİ

IV

1991

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE EL KİTABI

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK YOLU

Prof. Dr. Turhan FEYZİOĞLU koordinatörlüğünde
Prof. Dr. Mustafa AYSAN, Prof. Dr. Hamza EROĞLU, Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ
Prof. Dr. Mehmet GÖNLÜBOL
tarafından hazırlanmıştır

ANKARA
1995

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

I. ULUSLARARASI
ATATÜRK SEMPOZYUMU
(Açılış Konuşmaları-Bildiriler)

21-23 Eylül 1987

ANKARA — 1994

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK VE ATATÜRKÇÜLÜK DİZİSİ: 2

MİLLÎ MÜCADELE'DE ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-İ VATAN CEMİYETİ

Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal

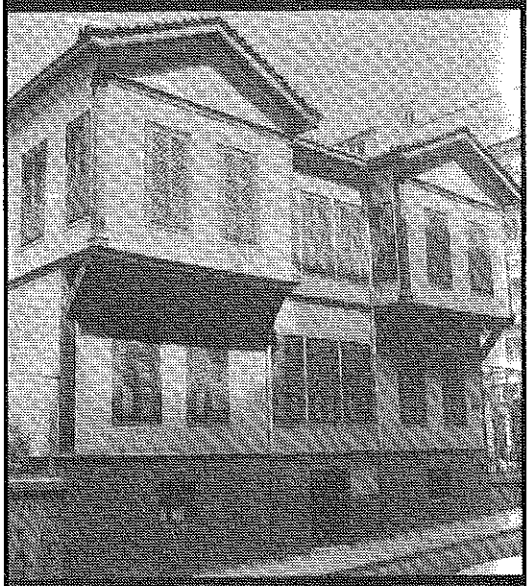
Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI KATALOĞU 1983 – 1996

ANKARA 1996

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

MEHMET ÖNDER

ATATÜRK EVLERİ ATATÜRK MÜZELERİ

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

TRABLUSGARP SAVAŞI VE 1911 - 1912 TÜRK-İTALYAN İLİŞKİLERİ

— TRABLUSGARP SAVAŞI'NDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'LE İLGİLİ BAZI BELGELER —

Dr. HALE ŞIVGIN

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK KONYA'DA

MEHMET ÖNDER

Levent Şahverdi Arşivi